

Een actuele kennisstand voor Limburg aan de hand van
archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2017

De middeleeuwen en nieuwe tijd

www.limburg.nl

provincie limburg

Een actuele kennisstand voor Limburg aan de hand van
archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2017

De middeleeuwen en nieuwe tijd

www.limburg.nl

provincie limburg

Inhoudsopgave

Algemene inleiding	7
1. Vroege middeleeuwen (AD 500 – AD 1000)	13
1.1. Inleiding	13
1.2. Bewoningsgeschiedenis	15
1.2.1. Hoogterras/stuwwallen	15
1.2.2. Maasduinengebied	16
1.2.3. Peel- en Peelrestanten	18
1.2.4. Beekdalen Noord-Limburg	19
1.2.5. Beekdalen Midden-Limburg	28
1.2.6. Eiland van Weert	30
1.2.7. Middenterassen	32
1.2.8. Roer- en Vlootbeekdal	36
1.2.9. Maasdal	38
1.2.10. Heuvelland	48
1.3. Onderzoek lacunes per landschap incl. kenniswinst	51
1.3.1. Hoogterras/stuwwallen	51
1.3.2. Maasduinen	51
1.3.3. Peel/Peelrestanten	52
1.3.4. Beekdalen Noord-Limburg	52
1.3.5. Beekdalen Midden-Limburg	52
1.3.6. Eiland van Weert	52
1.3.7. Middenteras	52
1.3.8. Roer/Vlootbeekdal	52
1.3.9. Maasdal	52
1.3.10. Heuvelland	53
1.4. Overzicht geraadpleegde rapporten 2007-2017	55
2. Volle en late middeleeuwen (AD 1000 – AD 1500)	61
2.1. Inleiding	61
2.2. Bewoningsgeschiedenis	63
2.2.1. Hoogterras/stuwwallen	63
2.2.2. Maasduinengebied	64
2.2.3. Peel- en Peelrestanten	66
2.2.4. Beekdalen Noord-Limburg	67
2.2.5. Beekdalen Midden-Limburg	78
2.2.6. Eiland van Weert	80
2.2.7. Middenterassen	85
2.2.8. Roer- en Vlootbeekdal	92
2.2.9. Maasdal	93
2.2.10. Heuvelland	115

2.3.	Onderzoek lacunes per landschap incl. kenniswinst	125
2.3.1.	Hoogterras/stuwwallen	125
2.3.2.	Maasduinen	125
2.3.3.	Peel/Peelrestanten	125
2.3.4.	Beekdalen Noord-Limburg	125
2.3.5.	Beekdalen Midden-Limburg	126
2.3.6.	Eiland van Weert	126
2.3.7.	Middenteras	126
2.3.8.	Roer/Vlootbeekdal	127
2.3.9.	Maasdal	127
2.3.10.	Heuvelland	128
2.4.	Overzicht geraadpleegde rapporten 2007-2017	130
3.	Nieuwe tijd (AD 1500 – heden)	143
3.1.	Inleiding	143
3.2.	Bewoningsgeschiedenis	145
3.2.1.	Hoogterras/stuwwallen	145
3.2.2.	Maasduinengebied	146
3.2.3.	Peel- en Peelrestanten	148
3.2.4.	Beekdalen Noord-Limburg	149
3.2.5.	Beekdalen Midden-Limburg	152
3.2.6.	Eiland van Weert	152
3.2.7.	Middenterassen	154
3.2.8.	Roer- en Vlootbeekdal	158
3.2.9.	Maasdal	159
3.2.10.	Heuvelland	166
3.3.	Onderzoek lacunes per landschap incl. kenniswinst	168
3.3.1.	Hoogterras/stuwwallen	168
3.3.2.	Maasduinen	168
3.3.3.	Peel/Peelrestanten	168
3.3.4.	Beekdalen Noord-Limburg	168
3.3.5.	Beekdalen Midden-Limburg	168
3.3.6.	Eiland van Weert	168
3.3.7.	Middenteras	168
3.3.8.	Roer/Vlootbeekdal	168
3.3.9.	Maasdal	168
3.3.10.	Heuvelland	169
3.4.	Overzicht geraadpleegde rapporten 2007-2017	170
4.	Besluit en aanbevelingen	175
	Literatuur	177

Algemene inleiding

Algemeen

In 2012 zijn de Limburgse gemeenten en provincie gestart met de samenwerking in het Beleidsplatform Erfgoed Limburg. Een van de zaken die daarin naar voren werd gebracht, was het gebrek aan synthese van archeologische onderzoeksresultaten. De provincie Limburg heeft daarom vier periodespecialisten de opdracht gegeven om de synthese vorm te geven. Het betreffen de volgende perioden:

1. vroege prehistorie (250.000 v. Chr. t/m 2.000 v. Chr.)
2. late prehistorie (2.000 v. Chr. tot 12 v. Chr.)
3. Romeinse tijd (19 v. Chr. tot 450 n. Chr.)
4. middeleeuwen en nieuwe tijd (450 n. Chr. tot heden)

Onderhavig document betreft de synthetiserende studie naar de huidige kennisstand van de middeleeuwen en nieuwe tijd.

Doel van deze evaluatie is om het archeologische onderzoek uit de periode 2007-2017 inhoudelijk te analyseren en te bepalen wat de kenniswinst hiervan is ten opzichte van de vorige evaluatieperiode. Met kennis wordt het inzicht bedoeld dat dankzij de onderzoeken is verkregen in de bewoningsgeschiedenis. De meeste onderzoeksrapporten leveren echter geen direct inzicht, maar presenteren 'slechts' data en feitelijke gegevens. Ze geven informatie door betekenis aan de data toe te kennen. Kennis wordt verkregen door informatie in een groter kader te plaatsen. De meeste rapporten betreffende gravend onderzoek bereiken een dergelijke synthetiserend niveau niet of alleen in beperkte mate. In dit rapport wordt getracht tot een zekere mate van synthese te komen voor de evaluatieperiode.

De analyse van kenniswinst leidt tot het benoemen van kennislacunes en tot het formuleren van aanbevelingen met betrekking tot toekomstig onderzoek. Met deze studie wordt dus meer inzicht verkregen over de periode middeleeuwen en nieuwe tijd in Limburg en kan beter richting gegeven worden aan toekomstig onderzoek.

Voorgeschiedenis

De provincie Limburg liet in 2007 evaluaties opmaken naar de resultaten van het archeologisch onderzoek in Limburg tussen 1995 en 2006 om te onderzoeken hoe 10 jaar nieuwe Malta-wetgeving in de praktijk was verlopen en wat dit aan archeologisch resultaat had opgeleverd. Ongeveer acht jaar later zijn de evaluaties voor de periodes vroege prehistorie, late prehistorie en Romeinse tijd geactualiseerd¹ en nu, ruim tien jaar later, verschijnt de laatste evaluatie over de middeleeuwen en nieuwe tijd waarbij de draad dus wordt opgepakt waar de vorige evaluatie over de periode 1995-2006 door Henk Stoeper uit 2007² eindigt.

Een onderverdeling naar sub-periodes

Voor de middeleeuwen bestaat in Nederland geen algemeen aanvaarde gedetailleerde chronologie. Dateringen worden veelal aangegeven in eeuwen. Als einde van de Romeinse tijd wordt voor het gebied tussen de Nederrijn en de IJssel Keulen-Tongeren veelal 'de val van Keulen' in 458 n. Chr. aangehouden, toen deze provinciehoofdstad in 'barbaarse' (Germaanse) handen kwam. Later in de 5de eeuw stichtten diverse leiders van Germaanse (Frankische) krijgersgroepen een koninkrijk.

1 Verhart 2016, Meurkens en Tol 2016, Tichelman 2016.

2 Stoeper 2007.

Bekend zijn Childerik en Sigibert die in de late 5de eeuw respectievelijk in Doornik en Keulen zetelden. Beide koningen waren de dominante heersers te midden van een aantal kleinere koningen. Childerik's zoon Clovis verwierf met geweld de alleenheerschappij over de Franken in het voormalige Romeinse rijk; in 507 werd Sigibert het slachtoffer. Zo stichtte Clovis, onder verwijzing naar zijn grootvader Merovech, het Merovingische rijk. Als einddatum voor de Romeinse tijd en als begin van Merovingische tijd kan dus het jaar 500 worden gebruikt.

Het Archeologisch Basis Register (ABR)³ maakt op hoofdlijnen een tweedeling in vroege- en late middeleeuwen, respectievelijk de tijd van 450 tot 1050 en van 1050 tot 1500. De vroege middeleeuwen bestaan binnen dit systeem uit vier subfasen: A 450-525, B 525-725, C 725-900 en D 900-1050. De late middeleeuwen kennen twee subfasen: 1050-1250 en B 1250-1500.

Theuvs⁴ hanteert een indeling in 'vijfde eeuw' (400-500), Merovingische tijd (500-750), Karolingische tijd (750-900), 'tiende eeuw' (900-1000), volle middeleeuwen (1000-1300) en late middeleeuwen (1300-1500). Hierbinnen onderscheidt hij de periode tussen 675 en 750 nog als laat-Merovingische/vroeg-Karolingische tijd, de overgangsfase tussen Merovingische en Karolingische tijd. De 5de en de 10de eeuw zijn respectievelijk te beschouwen als overgangsfase tussen Romeinse tijd en (vroege) middeleeuwen en tussen vroege- en late middeleeuwen. In plaats van 'tiende eeuw' wordt ook wel gesproken van de Ottoonse tijd en een synoniem voor volle middeleeuwen is hoge middeleeuwen.

De Nieuwe tijd (1500-heden) wordt in het ABR onderverdeeld in A 1500-1650, B 1650-1850 en C 1850-heden.

In deze synthese wordt een driedeling gehanteerd in vroege middeleeuwen, volle en late middeleeuwen en nieuwe tijd. De vroege middeleeuwen omvatten de Merovingische, Karolingische en Ottoonse tijd, respectievelijk 500-750, 750-900 en 900-1000. De volle en late middeleeuwen worden in één hoofdstuk behandeld, maar beslaan de periode 1000-1300 (volle middeleeuwen) en 1300-1500 (late middeleeuwen). De nieuwe tijd heeft betrekking op de periode van 1500-heden. In de archeologische praktijk ligt de einddatering van de nieuwe tijd overwegend rond 1850. Dat is dan ook het eindpunt van deze evaluatie.

De gedetailleerdere periodisering is primair historisch van aard, maar archeologisch zonder meer relevant. Voor deze presentatie van archeologische kenniswinst is de hier gebruikte grovere eenvoudige indeling bruikbaar, omdat er relatief weinig onderzoek/kenniswinst is specifiek met betrekking tot de subfasen (Merovingische, Karolingische en Ottoonse tijd en volle en late middeleeuwen). Hierdoor blijft het overzichtelijk wanneer de kenniswinst betreffende genoemde subperioden wordt samengevoegd. Waar nodig kan worden volstaan met het maken van onderscheid in subperioden in de overkoepelende tekst. Hetzelfde geldt voor de nieuwe tijd. Overigens wordt de hier aangehouden grove driedeling van de periode 500-heden in vroege middeleeuwen, volle en late middeleeuwen en nieuwe tijd wel algemeen geaccepteerd en gebruikt.

Wel moet hier met nadruk de dringende oproep van Stoepker in de vorige evaluatie worden herhaald om in onderzoeksrapporten expliciet de volle middeleeuwen te onderscheiden. Nog steeds wordt namelijk de periode van 1000 tot 1300 soms (gemakshalve ?) ten onrechte met de periode 1300-1500 samengevoegd tot de late middeleeuwen. Dit terwijl op basis van de gebruikelijke archeologische (typo-chronologische) dateringswijzen het onderscheid veelal goed kan worden gemaakt. Opgeroepen wordt dus te spreken van:

- vroege middeleeuwen (500 – 1000 AD),
- volle middeleeuwen (1000 – 1300 AD),
- late middeleeuwen (1300 – 1500 AD),
- nieuwe tijd (1500 – heden).

Een onderverdeling naar landschap en archeologisch thema

Landschappelijke indeling

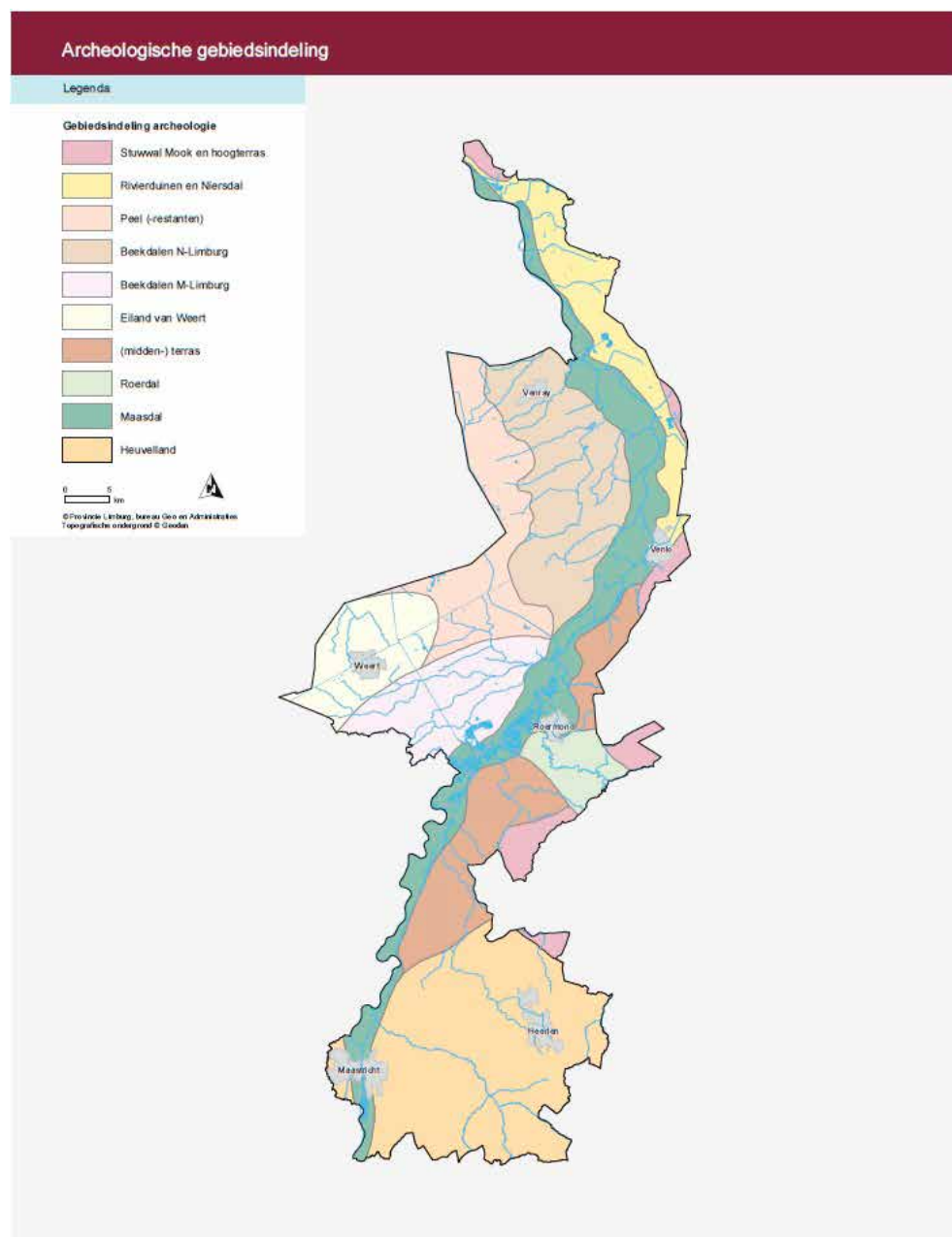
Voor de landschappelijke indeling is aangesloten bij de indeling die van der Gaauw in 2007 heeft beschreven voor de provinciale archeologische aandachtsgebieden.

3 http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/downloads/dossiers/abr_website2.pdf

4 Theuvs 1988.

Van der Gaauw onderscheidde de volgende landschappelijke gebieden⁵ (afb. 1):

1. Hoogterras/stuwwal;
2. Maasduinengebied (rivierduinen en Niersdal);
3. Peel en peelrestanten;
4. Beekdalen Noord-Limburg;
5. Maasdal;
6. Beekdalen Midden-Limburg;
7. Roerdal;
8. Eiland van weert;
9. Middenterassen;
10. Heuvelland.

Afbeelding 1. Gebiedsindeling (bron: Gaauw 2009, kaartbijlage)

Een onderverdeling in archeologische thema's

De veel gebruikte eenvoudige opdeling bewoning, begraving, ritueel en off-site mag dan praktisch zijn voor algemene beschrijvingen van vindplaatsen maar dekt niet de gedifferentieerde kennis over het doen en laten van de mens in een bepaalde periode. De provincie wil hier bewust aansluiten op nationaal niveau en kiest daarom voor de indeling zoals deze ook voor de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) wordt gebruikt. Het gaat om de volgende thema's:

1. Ontstaan en ontwikkeling van het cultuurlandschap
2. Bewoning;
3. Begraving;
4. Economie, land- en watergebruik;
5. Locatiekeuze;
6. Gemeenschap/samenleving;
7. Rituele praktijken;
8. Langetermijn perspectief;
9. Krijgsgeschiedenis;
10. Materiële cultuur.

Kennisstand, -lacune, -winst

Voor iedere periode wordt per landschap en thema een beschrijving gegeven van de kennisstand en -lacunes. Daarnaast is een tabel bijgehouden met rapporten die tot een bepaalde kenniswinst hebben bijgedragen en waarin vermeld wordt waaruit deze kenniswinst bestond.

Wat is kenniswinst? Op zichzelf levert elk archeologisch resultaat een datawinst op en kan men stellen dat de kennis daarmee is toegenomen. Met meer data kunnen namelijk betere verspreidingskaarten, statistieken en analyses worden gemaakt, zodat nieuwe hypothesen beter beargumenteerd kunnen worden en uiteindelijk syntheses verbeterd worden. Anderzijds zou men ook kunnen stellen dat alleen van een kenniswinst kan worden gesproken als ook daadwerkelijk tot nieuwe inzichten wordt gekomen. De tabel met kenniswinst is vanuit dit laatste ingevuld. Het gaat dus om een meer synthetiserend niveau, uit een nieuwe zienswijze of aanpassing/verbetering van een bestaande.

Leeswijzer

In hoofdstuk 1 komt de vroege middeleeuwen aan bod. De volle en late middeleeuwen worden in hoofdstuk 2 behandeld en hoofdstuk 3 gaat in op de nieuwe tijd.

Bij aanvang van ieder hoofdstuk is alle verzamelde archeologische informatie in de vorm van een tabel verwerkt tot een overzicht van de huidige stand van de wetenschap met betrekking tot de archeologie in Limburg. Dit gebeurt op een schaal van vier (inclusief een 0 voor niet van toepassing):

- = geen kennis,
- + = weinig kennis,
- ++ = redelijk (veel) kennis,
- +++ = veel kennis.

In **geel** en **groen** wordt daarbij aangegeven welke kennis(winst) gedurende de periode 2007-2017 is ontstaan. **Geel** betekent een beetje kenniswinst en **groen** betekent veel kenniswinst.

In de paragrafen die volgen wordt vervolgens de bestaande kennisstand beschreven. Onder het kopje bewoning wordt eerst een korte samenvatting van de vorige evaluatieperiode geschetst en vervolgens wordt ingegaan op de kennis die de evaluatieperiode 2007-2017 heeft opgeleverd. In paragraaf onderzoeklacunes per landschap wordt aansluitend per deelregio en thema aangegeven wat de kennislacunes zijn. Ter wille van de overzichtelijkheid is steeds per regio een tabel gemaakt, waarin de lacunes per archeologisch thema zijn weergegeven.

Dit is gebeurd met van een schaal van vier:

- + = weinig lacunes,
- ++ = redelijk (veel) lacunes,
- +++ = veel lacunes,
- ++++ = geen kennis/afwezig. Deze wordt extra benadrukt door een groene kleur.

De in de tabellen aangegeven waardering is impressionistisch van aard, houdt rekening met een marge van + of - 1. De waarden zijn relatief ten opzichte van de kennisstand en -lacune van het betreffende thema in een ander landschap binnen dezelfde periode.

Werkwijze en methodiek

Het hoofddoel van dit onderzoek is een huidige wetenschappelijke stand van zaken per periode en deelregio aan de hand van de in die periode (2007-2017) verschenen rapporten (vooral van proefsleuvenonderzoek, opgravingen en begeleidingen), artikelen en overkoepelende studies. Die laatste kunnen ook een ruimer geografisch gebied beslaan dan alleen de provincie Limburg. Dit aan de hand van de indeling die hierboven is beschreven. Voor iedere periode wordt per landschap en thema een beschrijving gegeven van de kennisstand en -lacunes. Daarnaast is een tabel bijgehouden met rapporten die tot een bepaalde kenniswinst hebben bijgedragen en waarin vermeld wordt waaruit deze kenniswinst bestond.

Het traceren van de rapporten die sinds (januari) 2007 zijn uitgekomen, bleek niet zo eenvoudig als men misschien zou verwachten. Veelal zijn de databases van de bibliotheek van de RCE, ARCHIS en DANS geraadpleegd.

1 Vroege middeleeuwen (AD 500 – AD 1000)

1.1 Inleiding

De vroege middeleeuwen zijn van oudsher een periode met een grote kennislacune. Kennis is niet geheel afwezig, maar wel uiterst beperkt te noemen. En daar waar andere provincies in zuidelijk Nederland nog veel informatie leveren over bewoningsdynamiek en landgebruik in deze periode, geven sites in de Limburgse provincie vooral inzicht in de grafdynamiek en grafcontexten. Regelmatig worden enkele sporen of delen van plattegronden aangetroffen, maar slechts een enkele keer kan ook iets verteld worden over de nederzetting waarbij deze horen. Zoals ook met de sporen komt overal en nergens wel gefragmenteerd (nederzettingen)aardewerk voor. Grootschalige grafvelden zijn veelvuldig aanwezig in Limburg. De materiele cultuur in deze contexten is derhalve beter bekend.

De laatste jaren hebben er in opdracht van de RCE diverse synthetiserende onderzoeken plaatsgevonden. Deze syntheses vloeien voort uit een inventarisatie van thematische, chronologische en geografische ‘kenniskansen’ in Nederland die is gemaakt in het kader van het project ‘Nieuwe Nationale Onderzoeksagenda Archeologie’ en ‘Oogst voor Malta’ en moet bijdragen aan het opstellen dan wel up-to-date houden van een Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA).⁶ Opgemerkt wordt dat de Limburgse provincie in geen van deze syntheses een prominente rol speelt, uitgezonderd uiteraard de synthese over het Maasdal. Brabantse resultaten en kenniswinst kan deels wel toegepast worden op Limburg, maar dit dan ook enkel voor het Limburgse dekzandgebied of delen daarvan. De lössregio komt slechts beperkt aan bod.⁷ Uitgevoerde syntheses die voor de vroege middeleeuwen interessant (kunnen) zijn:

- synthese over ‘locatiekeuze en bewoningsdynamiek in de late prehistorie, Romeinse tijd en middeleeuwen in oostelijk Noord-Brabant’⁸
- synthese over ‘de overgang van de laat-Romeinse tijd naar de vroegmiddeleeuwse periode in Zuid-Nederland’⁹
- synthese over ‘huizenbouw in de middeleeuwen en nieuwe tijd’¹⁰
- synthese over ‘het Maasdal’¹¹
- synthese over ‘dorpsvorming’¹²

Relevant is ook het synthetiserende onderzoek dat wordt verricht met betrekking tot het zogenaamde Maas-Demer-Scheldegebied en daarbinnen meer specifiek het oostelijke gedeelte van Noord-Brabant, de Kempen. Het vele grootschalige nederzettingsonderzoek dat hier in de afgelopen decennia is verricht maakt modelvorming voor de middeleeuwse bewoningsgeschiedenis in brede zin mogelijk. Het ‘denken over’ het rijke archeologische gegevensbestand voor het gebied werpt vooral de laatste jaren zijn vruchten af in de vorm van synthetiserende publicaties, waarin nadrukkelijk ook historische en historisch-geografische gegevens worden gebruikt.¹³ Deze historische dimensie vergroot de zeggingskracht en daarmee de waarde van de archeologische gegevens in sterke mate en is onmisbaar voor een zinvolle

6 Groot en Groenewoudt 2013. Het deelproject Oogst voor Malta ‘stimuleert en organiseert het uitvoeren van synthetiserend onderzoek’.

7 Theunissen en Feiken 2014.

8 Ball en Jansen (red.) 2018.

9 Enckevoort e.a. 2017.

10 Cleijne e.a. 2017.

11 Ball, Tebbens & van der Linde (red.) 2018.

12 Verspay e.a. 2018.

13 Huijbers 2010; Theuws 2010, 2011, in voorbereiding en 2018.

syntheses met betrekking tot de middeleeuwen en de nieuwe tijd. De onderzoeksresultaten die zijn en worden gegenereerd betreffende de Kempen inspireren en bieden kansen tot vergelijkend onderzoek op basis van gegevens uit met name in meerdere of mindere mate landschappelijk vergelijkbare gebieden in het aangrenzende Noord- en Midden-Limburg. Een interessant concept dat recentelijk door Theuws is geïntroduceerd is dat van de woon- en akkergebieden.¹⁴ Hiermee duidt hij de hoogste en vruchtbaarste delen van het landschap aan, waar zich na de Romeinse tijd een eiken-beuken of eiken-berkenbos ontwikkelde. Bodemkundig zijn het de moderpodzolgronden die in de loop van de middeleeuwen zijn ontgonnen tot akkerland. De akkergebieden die worden weergegeven op historisch kaartmateriaal, zoals de oudste kadasterkaarten, geven in deze redenering op hoofdlijnen de aantrekkelijkste vroegmiddeleeuwse vestigingsgebieden weer. In die periode had het akkerland nog niet z'n maximale historisch bekende omvang bereikt en werd op deze gronden ook gewoond, vandaar de benaming. Binnen de woon-/akkergebieden liggen verspreid ook lagere vochtigere gebieden met veldpodzolgronden die later zijn ontgonnen. Op basis van de archeologische gegevens uit de woon-/akkergebieden onderscheidt Theuws negen fasen in de middeleeuwse bewonings- en nederzettingsgeschiedenis. Het is goed denkbaar dat dit concept ook in (delen van) Limburg, bijvoorbeeld in onderhavig deelgebied, een kader kan vormen voor het onderzoek naar de regionale bewonings- en nederzettingsgeschiedenis. In ieder geval lijkt het er wel op dat ook hier de bekende vroegmiddeleeuwse vindplaatsen zijn gelegen in de oudste cultuurgebieden en niet in de later ontgonnen delen van het landschap. Deze gebieden kunnen dus het uitgangspunt zijn voor een integrale analyse van de bewoningsgeschiedenis, dat wil zeggen inclusief historische en historisch-geografische gegevens.

Tabel 1. Overzicht gegevensvoorraad voor de vroege middeleeuwen

Legenda	0	niet van toepassing
	+++	veel gegevens
	++	wat gegevens
	+	weinig gegevens
	-	geen gegevens
	geel	kenniswinst 2007-2017
	groen	veel kenniswinst 2007-2017

Landschapstype	Ontstaan landschap	Bewoning	Begraving	Economie	Locatie	Samenleving	Rituelen	Langetermijnperspectief	Krijgsgeschiedenis	Materiële cultuur
Hoogterras/stuwwallen	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maasduinen	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Peel/peelrestanten	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Beekdalen Noord-Limburg	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+
Beekdalen Midden-Limburg	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eiland van Weert	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+
Middenteras	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+
Roer/Vlootbeekdal	+	-	+	-	-	-	-	-	-	+
Maasdal	+	+	+	-	-	-	+	+	-	+
Heuvelland	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+

¹⁴ Theuws 2010 en 2011.

1.2 Bewoningsgeschiedenis

1.2.1 Hoogterras/stuwwallen

1.2.1.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

De vorming van het hoogterras is sterk gekoppeld aan de activiteiten van de rivieren Maas en Rijn. In het Midden- en Laat-Pleistoceen, tijdens koude perioden, hebben deze rivieren dikke pakketten grind en zand afgezet. Tijdens het Cromerien (800.000-500.000 jaar geleden) met zijn drie glacialen en vier interglacialen, resulteerde dat in een afwisseling van Maas- en Rijnafzettingen die later door een combinatie van daling en insnijding geomorfologisch als een hoog gelegen terras herkenbaar zijn. Die insnijdingen vonden plaats na 500.000, in het Elsterien en Saalien (480.000-130.000 jaar geleden). In die periode werd het middenteras gevormd dat zich diep heeft ingesneden in het hoogterras. Soms hebben de steilranden een hoogteverschil van 25 meter.

De stuwwallen die alleen in het uiterste noordelijke deel van de provincie voorkomen zijn met name gevormd door het landijs in het Saalien (240.000-130.000 jaar geleden), hoewel er in een oudere ijstijd (Elster, ca. 480.000-430.000 jaar geleden) ook stuwwallen zijn gevormd. Deze zijn echter niet meer als zelfstandige elementen in het landschap bewaard gebleven. Zowel op het hoogterras als op de stuwwallen bevinden zich nauwelijks jongere afzettingen. Wel kunnen ze zijn doorsneden door rivieren, beken en ook smeltwaterdalen waardoor oudere afzettingen kunnen dagzomen. Dat laatste is ook het geval bij menselijke ingrepen, zoals de aanleg van groeven ten behoeve van zand, grind en kleiwinning en de uitvoering van infrastructurele werken, gasleidingen, enz.

1.2.1.2 *Bewoning*

In de vorige evaluatie is geconstateerd dat dit gebied relatief laat is ontgonnen en voornamelijk een 'marginaal gebruik' kende, 'waarbij schansen en landweren de meest karakteristieke fenomenen zijn'. Van kenniswinst was geen sprake. Ook in de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden.

1.2.1.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.1.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.1.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.1.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.1.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.1.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.1.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.1.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.2 Maasduinengebied

1.2.2.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

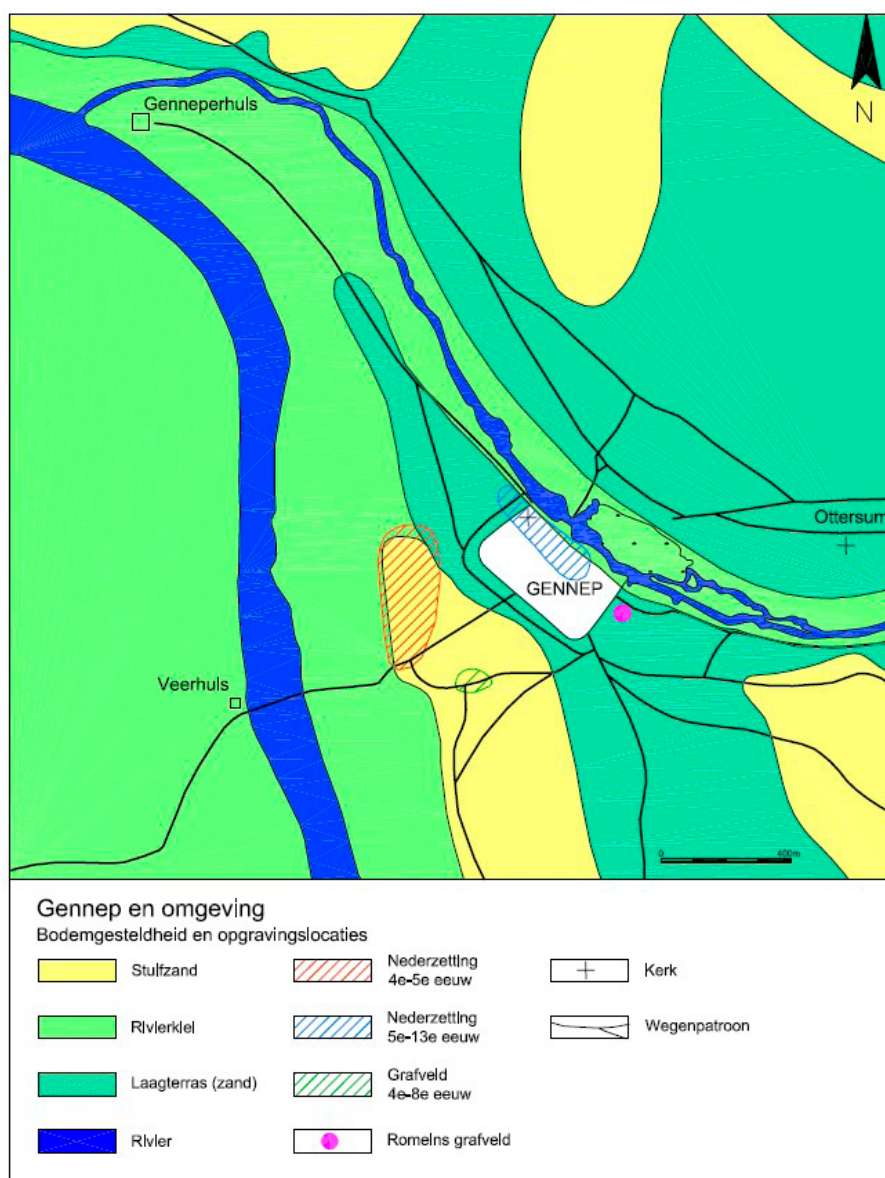
Vanaf de omgeving van Roermond noordwaarts liggen er rivierduinen aan de oostzijde van de Maas. Vooral ten noorden van Venlo ligt een uitgebreide gordel. De duinen zijn ontstaan in de Jonge Dryas, toen zand opwaaide vanuit de verwilderde riviervlakte van de Maas. Enkele rivierduinen liggen momenteel ten westen van de Maas omdat de rivier daar toen een westelijker loop had dan tegenwoordig. Gedurende het Holoceen zijn de rivierduinen diverse malen opnieuw verstoven, vermoedelijk als gevolg van menselijk handelen (ontbossing). Hierdoor kunnen oude oppervlakken met archeologische resten bedekt zijn geraakt. In deze landschappelijke eenheid onderscheiden we naast de rivierduinen nog twee sublandschappen: Het Niersdal en een oud Maasterras, tussen de rivierduinen en de Duitse grens. Het dal van de Niers is in de voorlaatste ijstijd door de Rijn gevormd. Door het landijs werd de Rijn gedwongen om voor de stuwwal langs richting Noordzee te stromen. Nadat het ijs verdween hervatte de Rijn haar meer noordelijke loop. Ook in de laatste ijstijd stroomde weer veel Rijnwater door het Niersdal waardoor een circa 8 km brede verwilderde riviervlakte ontstond. Het vlechtende geulenpatroon is nog goed in het landschap te herkennen. In het Holoceen werd het dal ingenomen door twee kleinere meanderende rivieren, de Niers en de Kendel. In de Romeinse tijd stroomde af en toe bij hoogwater nog Rijnwater door de Niers naar de Maas. Het echte Niersdal beslaat in Limburg maar een vrij kleine oppervlakte. Het gebied tussen de rivierduingordel en de Duitse grens is in feite een oud Maasterras. Het is van oudsher een nat gebied, met een slechte afwatering.

1.2.2.2 *Bewoning*

Wegens het intensieve en soms grootschalige archeologische onderzoek in en rond Gennepe in het verleden is in de vorige synthese uitgebreid ingegaan op de middeleeuwse bewoningsgeschiedenis van deze strategisch plaats in de driehoek tussen Maas en Niers, niet ver van de samenvloei van beide rivieren. Op twee verschillende locaties, binnen (Houtstraat) en buiten (Maaskemp/Stamelberg) het laatmiddeleeuwse stadsgebied van Gennepe, zijn 5de-eeuwse nederzettingssporen gevonden. De nederzetting aan de Houtstraat bleef na de 5de eeuw bewoond en de vroegmiddeleeuwse nederzetting ligt in een zone langs de zuidelijke Niersoever, nabij de waarschijnlijk eveneens vroegmiddeleeuwse Sint Martinuskerk. Mogelijk was er ook bewoning in het gebied tussen deze nederzetting en de Maaskemp/Stamelberg. Het bij de nederzetting behorende grafveld is ca. 500 m ten zuiden ervan aangetroffen (ter plaatse van Touwslagersgroes te Gennepe). Rond 700 raakte het grafveld buiten gebruik en vermoedelijk werd sindsdien begraven bij de Sint Martinuskerk. Nederzetting en kerk behoren waarschijnlijk tot een vroegmiddeleeuws domein. In dit verband kan de vraag worden gesteld of er een relatie bestaat tussen de nederzetting en het ca. 1,5 km ten noordwesten van de kerk gelegen Genneperhuis. Hier, bij de monding van de Niers, lag namelijk behalve een veronderstelde Laatromeinse versterking, ook de stamburcht van de heren van Gennepe, die tot zeker circa 1000 zou teruggaan (afb. 2).

Zo'n 3 km ten oosten van Gennepe is aan de oostelijke Niersoever in Ven-Zelderheide een Merovingisch grafveld opgegraven. De bijbehorende bewoning is onbekend. Mogelijk had deze een afhankelijkheidsrelatie met het domeincentrum te Gennepe en werden de doden vanaf de 8ste eeuw bij de Sint Martinuskerk aldaar begraven.

Buiten Gennepe is de kennis over dit deelgebied vrijwel nihil. In de jaren 1950 zijn nabij de volmiddeleeuwse kerk in Well, op circa 100 m afstand van de Maas, enkele Merovingische inhumatiegraven gevonden. Dat dit deelgebied gedurende de vroege middeleeuwen ook buiten Gennepe bewoning kende, is duidelijk, maar van enige kennis daarover is geen sprake.

Afbeelding 2. Vondstlocaties middeleeuws Gennepe (bron: Mooren 2008, afb. 8-1)

In de evaluatieperiode zijn nagenoeg geen nieuwe gegevens bekend geworden. Ten tijde van de vorige evaluatie was nog geen definitief eindrapport van de reeds genoemde opgraving aan de Houtstraat te Gennepe in 2006 beschikbaar. Dat is inmiddels wel het geval.¹⁵ Het onderzoek heeft bewoningssporen en vondsten uit de periode van de prehistorie tot en met de nieuwe tijd opgeleverd. Een hutkom uit circa 500 getuigt mogelijk van het opschuiven van de bewoning in oostelijke richting vanaf de 5de-eeuwse nederzetting op de Maaskemp/Stamelberg ten westen van Gennepe. Verspreid in het onderzoeksgebied zijn verder enkele Merovingische en Karolingische sporen gevonden, evenals uit latere perioden.

1.2.2.3 Begroving

Zowel in Gennepe-Touwslagersgroes en het nabijgelegen Ven-Zelderheide is in respectievelijk 1994 en in 1990 en 1997 een Merovingisch grafveld opgegraven. In Gennepe zijn 36 crematiegraven uit de 5de eeuw en 76 inhumatiegraven uit de periode van de tweede helft van de 5de eeuw tot het midden van de 8ste eeuw gedocumenteerd. Het grafveld is groter dan het

¹⁵ Mooren 2008.

opgegraven gedeelte. In Ven-Zelderheide is het grafveld wel zo goed als volledig opgegraven, waarbij 209 graven, waaronder twee paardengraven, zijn vrijgelegd. Het betreft vrijwel uitsluitend inhumatiegraven. Over deze opgravingen zijn nog slechts summiere voorlopige berichten gepubliceerd en is nog geen eindrapport beschikbaar.

1.2.2.4 Economie, land- en watergebruik

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.2.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.2.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.2.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.2.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.2.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.2.10 Materiële cultuur

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.3 Peel- en Peelrestanten

1.2.3.1 Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap

De Peel is een veengebied dat is ontstaan op de waterscheiding tussen enkele Brabantse en Limburgse beken. Het veen is gevormd tijdens het Holoceen op een zwak golvend dekzandlandschap uit de laatste ijstijd. De veengroei begon al vroeg in het Holoceen in geïsoleerde laagten en breidde zich steeds verder uit tot een aaneengesloten hoogveengebied. Door ontwatering, ontginning en afgraving zijn aanzienlijke delen van dit vroegere veenlandschap grotendeels verdwenen (Peelrestanten), waardoor het onderliggende zwak golvende dekzandlandschap met hier en daar een hogere dekzandrug, weer aan het oppervlak ligt. In de Historische Provincie Atlas van Limburg is dit natte Peellandschap vrij nauwkeurig in beeld gebracht. Een droge enclave ('eiland') in dit natte gebied is Meijel en omgeving.

1.2.3.2 Bewoning

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.3.3 Begraving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.3.4 Economie, land- en watergebruik

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.3.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.3.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.3.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.3.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.3.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.3.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.4 *Beekdalen Noord-Limburg*

1.2.4.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Door de insnijding van de Maas in het oosten ontstond er een waterscheiding op de Peel, van waaruit diverse beken ontsprongen die in oostelijke richting stroomden naar het dieper gelegen Maasdal. Hierdoor is het landschap sterk versneden door enkele evenwijdig aan elkaar lopende beekdalen. Een belangrijke karakteristiek van dit gebied is de sterke afwisseling van nat (de beekdalbodems) en droog (de interfluvia). Ook in dit beekdallandschap kunnen onderscheiden: de beekdalbodems, de beekdalranden en de interfluvia.

Tot dit gebied wordt ook het niet-doorsneden 'eiland van Californië' gerekend (tussen Maasbree en Tienray/Swolgen). Het is een zwak golvend dekzandgebied tussen de laatglaciale Maasterrassen en de beekdalen.

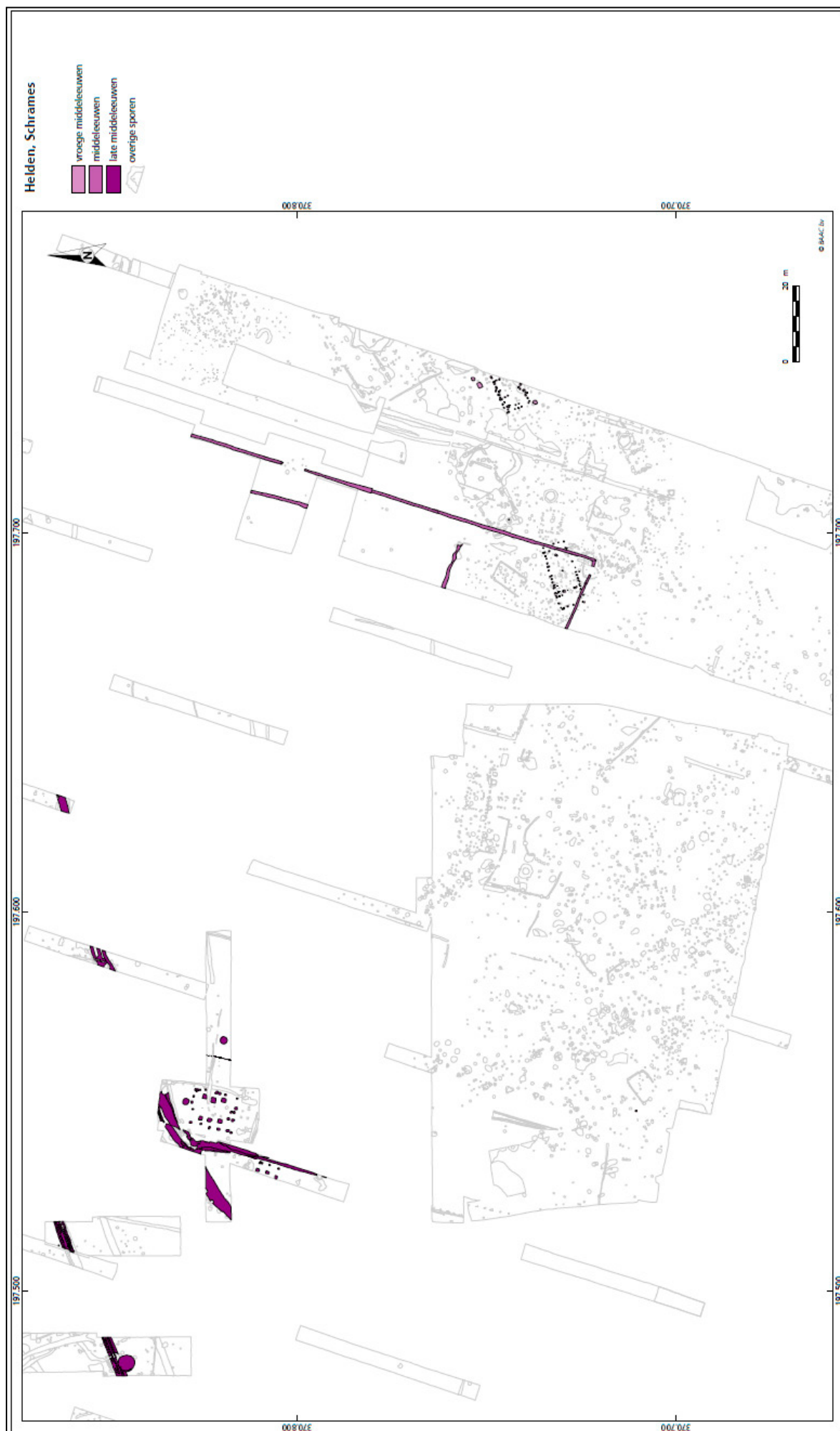
1.2.4.2 *Bewoning*

In de vorige evaluatie is uitgebreid ingegaan op het grootschalige nederzettingsonderzoek bij Venray, Merselo en Meterik. De oudste sporen en vondsten in Venray-het Brukske dateren uit de 5de eeuw en de bewoning gaat hier en in het westelijk aangrenzende gebied van Venray-Sint Antoniusveld onafgebroken door tot in de volle middeleeuwen. De oudste bewoningssporen in Merselo stammen uit de Karolingische tijd, maar vondsten wijzen op Merovingische bewoning in de directe nabijheid. De jongste nederzettingenresten zijn 12de eeuw. De nederzetting in Meterik is continu bewoond geweest van de vroege 7de eeuw tot ca. 1000, dus gedurende vrijwel de gehele vroege middeleeuwen.

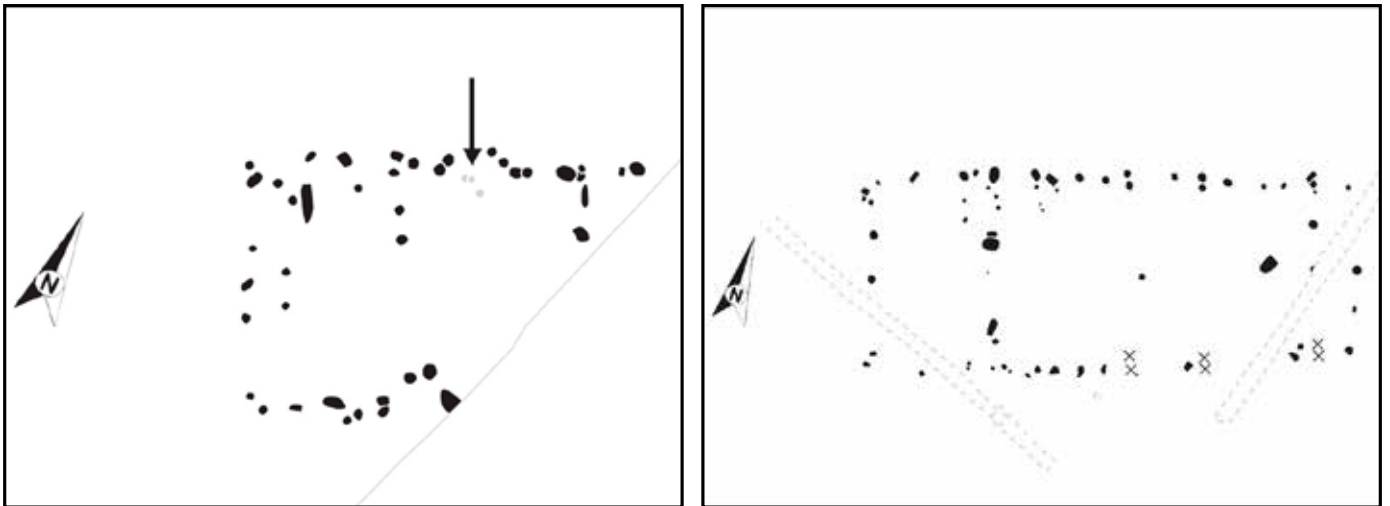
De nederzetting te Venray ligt aan de rand van het dal van de Oostrumse Beek en het lijkt erop dat kolonisten vanuit het Maasdal zich hier in de 5de eeuw via het beekdal vestigden. Hemelsbreed ligt het Maasdal op zo'n 5 km naar het oosten. Of ook ter plaatse van de historisch bekende huidige dorpen, waar de (laat)middeleeuwse parochiekerken staan, al in de vroege middeleeuwen nederzettingen lagen, is onbekend. Rond deze oudste parochiekerken in plaatsen als Meerlo, Swolgen, Horst, Sevenum, Oirlo, Venray, Baarlo en Helden zijn nederzettingen te verwachten die mogelijk teruggaan tot de vroege middeleeuwen. Onduidelijk is wat het einde van de bewoning in Venray, Merselo en Meterik in de volle middeleeuwen betekent. Mogelijk concentreerde de bewoning zich sindsdien in de parochiecentra en/of in de kernen zonder (primaire) kerk en/of kromp deze tot een gehucht/buurtschap of een geïsoleerde boerderij aan de rand van het akkerareaal. Feit is in ieder geval dat de verlaten nederzettingsterreinen vanaf de volle middeleeuwen in het akkerland werden opgenomen.

In 2004-2005 en 2007-2008 is in Helden-Schrames een nederzetting onderzocht met behalve bewoningssporen uit de gehele periode van het neolithicum tot en met de (Laat-)Romeinse tijd ook twee vroegmiddeleeuwse huisplattegronden (afb. 3a en 3b). Vondstmateriaal is uiterst schaars, maar vooral op typologische gronden zijn beide bouwstructuren in de Merovingische tijd te plaatsen. De vindplaats is gelegen aan de noordzijde van een dekzandrug nabij het dal van de Kwistbeek.¹⁶ Wellicht vormde dit beekdal, net als het dal van de Oostrumse Beek in Venray, een toegang tot het achterland voor kolonisten vanuit het Maasdal.

16 Winter 2010.

Afbeelding 3a. Helden – Schrames: Periodekaart middeleeuwen (bron: Winter 2010, afb. 8-2).

Afbeelding 3b. Helden – Schrames: plattegrond van structuur 3 (links) en 11 (rechts) (bron: Winter 2010 bijlage 4)

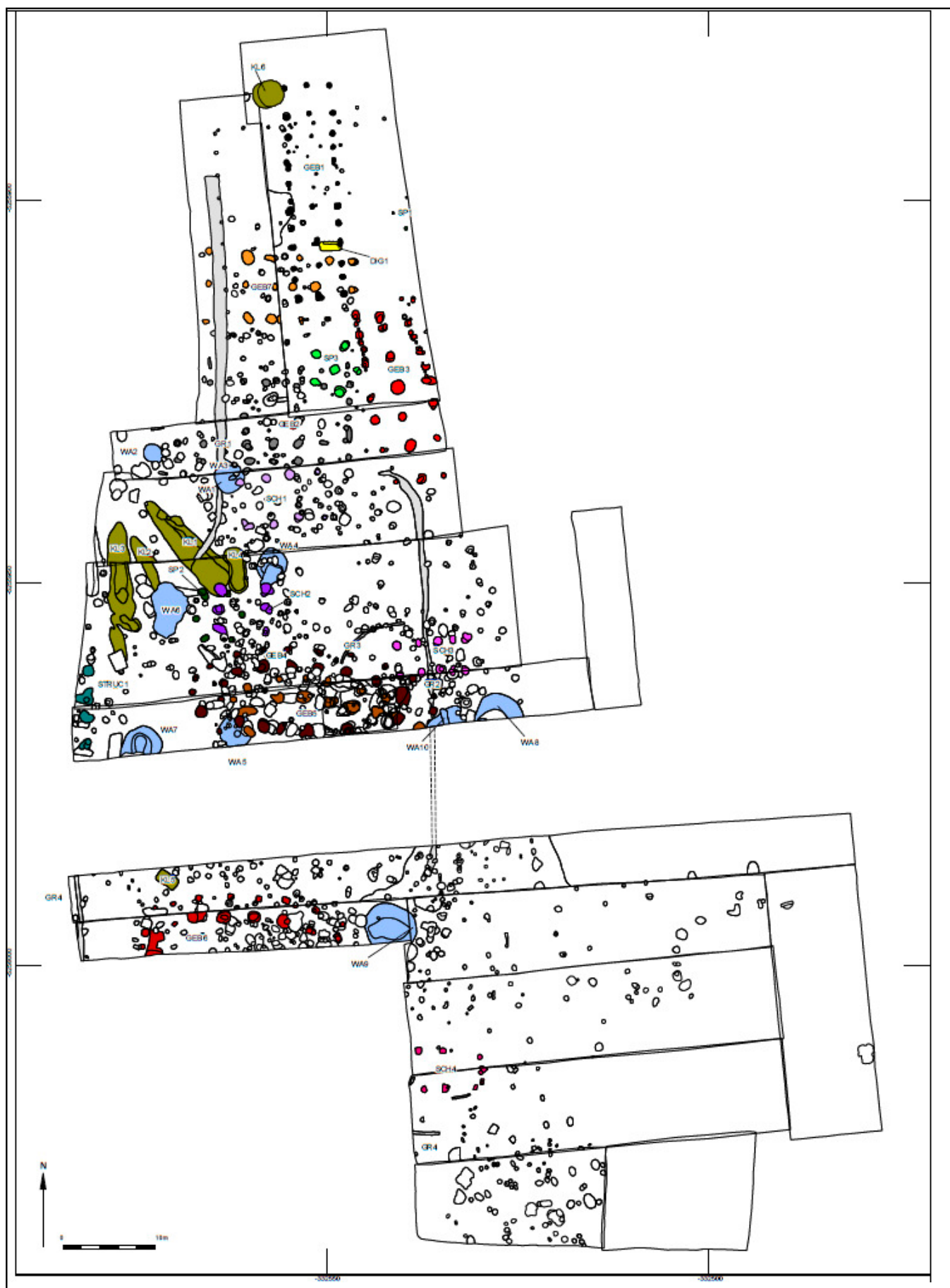
De reeds genoemde nederzetting in Meterik (Meterikse Veld) is in 2006 opgegraven en ten tijde van de vorige evaluatie was er nog geen (eind)rapport van het onderzoek beschikbaar. Dat is inmiddels wel het geval.¹⁷ Het onderzoek heeft maar liefst 42 gebouwplattegronden aan het licht gebracht. Merendeels zijn de plattegronden goed bewaard gebleven en duidelijk herkenbaar in het veld. Dankzij een relatief grote hoeveelheid mobiele vondsten kon de ontwikkeling van de nederzetting vrij gedetailleerd worden gereconstrueerd. Het oudste (pioniers)erf, uit de vroege 7de eeuw, is vrij gelegen en hoofd- en veronderstelde bijgebouwen worden niet oversneden door jongere sporen. Rond 700 ontstaat iets verderop een tweede erf. Rond 800 kwam een omgreppeld erf tot stand. Het hoofdgebouw werd in de late 10de eeuw vervangen door een grotere en zwaarder uitgevoerde constructie. Ten zuiden van dit erf lag vanaf de 9de eeuw een tweede omgreppeld erf dat eveneens tot circa 1000 in gebruik bleef. Daarna zette de bewoning zich vermoedelijk voort buiten het onderzoeksgebied.

Ook over de genoemde opgraving in Merselo in 2005 is inmiddels een eindrapport voorhanden.¹⁸ De gebouwplattegronden stammen uit de Laat-Karolingische tijd of vroege 10de eeuw (ca. 850-925) en uit de 11de vroege 12de eeuw (afb. 4a).

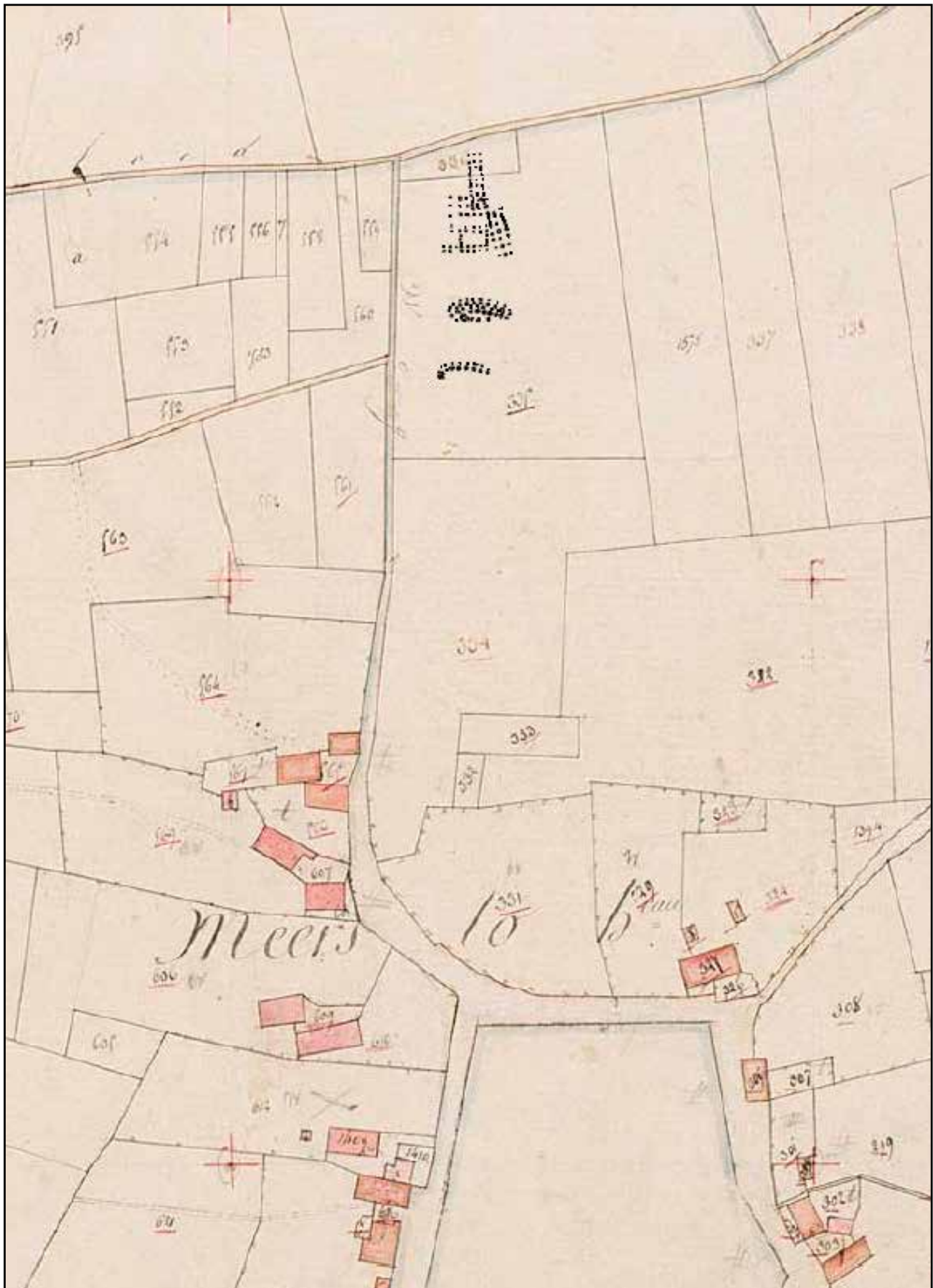
Daarnaast is een aantal Merovingische aardewerkscherven aangetroffen in latere grondsporen. De vroegmiddeleeuwse gebouwen zijn haaks of parallel georiënteerd op de nog bestaande weg Grootdorp. De nederzetting ligt relatief hoog in een oud akkercomplex tussen de lager gelegen nederzettingkernen Grootdorp en Kleindorp (afb. 4b).

¹⁷ Koning e.a. 2009.

¹⁸ Dijkstra & Schutte 2007.

Afbeelding 4a. Overzicht van de structuren op de allesporenkaart (bron: Dijkstra & Schutte 2005, afb. 5).

Afbeelding 4b. De kadastrale minuut van Merselo omstreeks 1823 met daarop aangegeven de ligging van de opgegraven gebouwplattegronden (bron: Dijkstra & Schutte 2005, afb. 33)

Bij een opgraving in 2009 in het zogeheten glastuinbouwgebied Siberië, ten noordoosten van Maasbree, ongeveer halverwege deze plaats en Sevenum, is onder andere een Romeins grafveld onderzocht uit circa 25-250 na Christus.¹⁹ Vondsten uit dit gebied en het noordelijker gelegen bedrijventerrein Trade Port West, vroeger de Blerickse Heide, laten zien dat hier prehistorische en Romeinse nederzettingen lagen. De onderzochte vindplaatsen liggen rond een voormalig ven, het Galgenven, in een dekzandvlakte. Verrassend bij dit onderzoek, is de vondst van enkele erven en een inhumatiegraf uit de Merovingische tijd. Er zijn drie en mogelijk vier woonhuizen, twee bijgebouwtjes en twee waterputten aan het licht gekomen (afb. 5a). Het graf wordt later in dit hoofdstuk besproken.

De eenvoudige huisplattegronden zijn vergelijkbaar met exemplaren elders uit Zuid-Nederland, maar met een lengte van 5-6 m en een breedte van 4-4,5 m zijn die uit Siberië wel opvallend klein. De kleine huizen en het geïsoleerde graf geven aan dat er geen sprake is van een 'gewone' nederzetting. Ook de plaats, ver van de Maas of andere grotere waterlopen, is nogal ongebruikelijk. Mogelijk bieden de vele meilerkuilen die ook bij de opgraving zijn gevonden, een verklaring. Het lijkt er op dat het gebied periodiek en specifiek werd bezocht voor de houtskoolproductie ten behoeve van ijzerproductie en – bewerking. Ook het bijna volledig ontbreken van vondsten wijst op periodieke en kortstondige bewoning. In dat geval zou gesproken kunnen worden van een nederzetting van seizoenarbeiders. Het graf kan van een houtskoolmeiler zijn die onverwacht en ver van huis overleed. In de Romeinse tijd kende het gebied waarschijnlijk een open landschap. Nadien, vermoedelijk in de Laat-Romeinse Tijd, keerde het bos terug. Het open heidelandschap op historische kaarten is weer een latere ontwikkeling die vanaf ruwweg het jaar 1000 op gang kwam, maar de houtskoolproductie enkele eeuwen eerder kan wel (mede) de aanzet daartoe zijn geweest.

Aparte vermelding verdient een glazen kraal, een zogenaamde Augenperle, uit de Merovingische nederzetting (afb. 5b). Dit 8ste-eeuwse type kraal komt sporadisch voor in Europa. De Merovingische nederzetting is 'bijvangst' van een onderzoek naar oudere archeologische resten. Deze toevalstreffer geeft een onverwachte, maar welkome inkijk in het landschapsgebruik door de mens in de vroege middeleeuwen.

Het in de evaluatieperiode verrichte onderzoek heeft nieuwe informatie opgeleverd over met name fasering/ontwikkeling van nederzettingen. Verder wordt in een artikel een aanzet gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, onder meer in dit deelgebied.²⁰ Hierin wordt voor het eerst een overzichtsplattegrond afgebeeld van de in 1996 opgegraven nederzetting op het 't Brukske en Sint Antoniusveld te Venray.

In het Oogst van Malta-onderzoek naar de 'donkere eeuwen' is meer informatie van het onderzoek op 't Brukske en Sint Antoniusveld bekend gekomen.²¹ Uit de sporen kan worden afgeleid dat binnen plangebied 't Brukske enkele boerderijen zich gedurende eeuwen over het plateau langs de beek verplaatsten (afb. 6). De oudste waterput op 't Brukske wordt op basis van gedraaid aardewerk en 14C-onderzoek tussen 400-440 gedateerd. Twee andere waterputten met alleen gedraaid aardewerk stammen uit de tweede helft van de 5de eeuw. Plattegronden van gebouwen uit de 5de eeuw ontbreken; een spieker en twee kuilen worden in de eerste helft van de 6de eeuw gedateerd. Een plattegrond van een ca. 20 m lang driebeukig gebouw (huis 4) en een nabijgelegen hutkom en waterput dateren uit de tweede helft van de 6de eeuw. De plattegrond van huis 4 met twee ingangspartijen vertoont enige overeenkomsten met die van het type Odoorn B (vier ingangspartijen). Uit dezelfde periode of iets later dateert een 14 m lange, tweebeukige gebouwplattegrond (huis 3). Uit de 7de eeuw stammen resten van een driebeukige en twee tweebeukige gebouwplattegronden. Bij de eerstgenoemde plattegrond horen twee waterputten, die beide een dendrodatering hebben in de jaren 629-630.

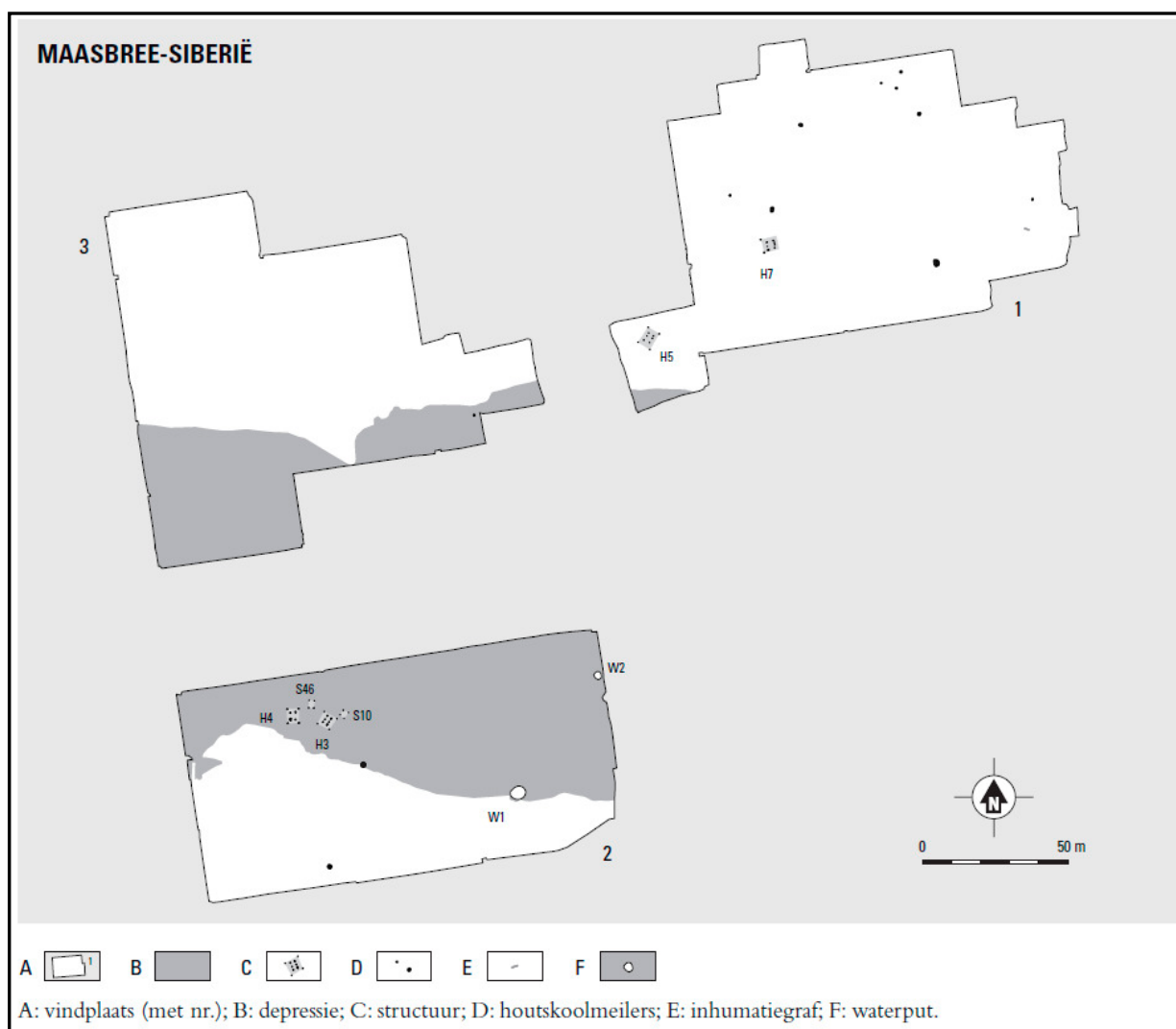
Op het aan de overzijde van de A73 gelegen Sint Antoniusveld zijn gebouwplattegronden en dertien boomstampotten uit de 5de tot 12de eeuw gevonden. Een van de plattegronden stamt uit de 5de eeuw. Minstens tien plattegronden van (bij)gebouwen en vijf vijfhoekige structuren met een centraal paalgat (roedenbergen) zijn in de Merovingische tijd te plaatsen. Twee plattegronden zijn aan de Karolingische tijd toe te wijzen.

Beide onderzoekslocaties liggen op een dekzandplateau (600 x 300 m), nabij de Oostrumsche Beek. Het in de volle middeleeuwen verlaten nederzettingsterrein ligt onder een akkerdek.

19 Renswoude & Schurmans 2012.

20 Stoepker 2015.

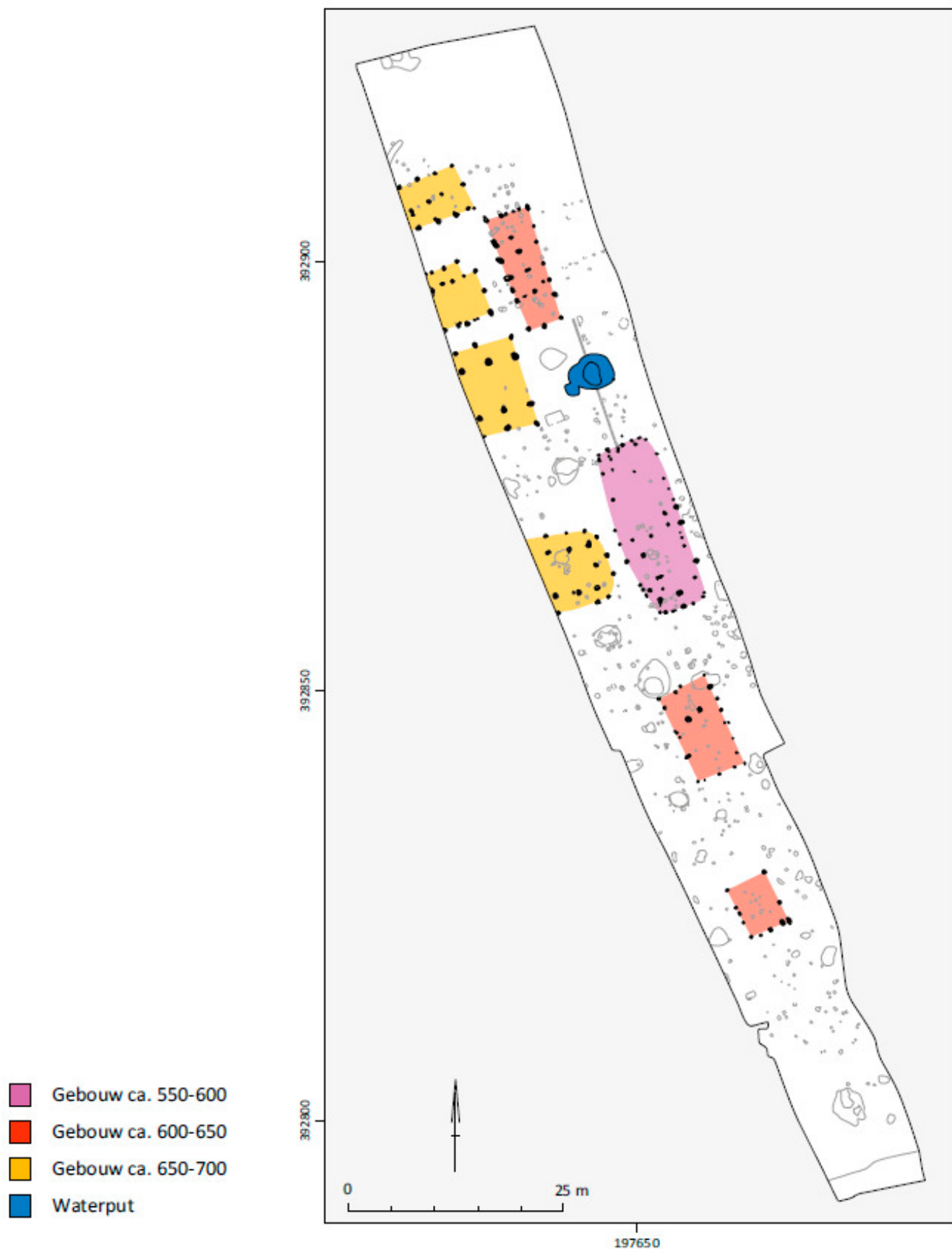
21 Enckevoort e.a. 2017, p. 109.

Afbeelding 5a. Maasbree-Siberië. Vroeg-middeleeuwse bewoningssporen. Schaal 1:2500.
(bron: Renswoude & Schurmans, 2011, afb. 7-1).

Afbeelding 5b. Maasbree-Siberië. Glazen kraal (V74.1) van het type kreisaugenperle uit een kuil in werkput 74.
(bron: Renswoude & Schurmans, 2011, afb. 14-2)

Afbeelding 6. Vroegmiddeleeuwse bewoningssporen in de nederzetting Venray-t Brukske (bron: Enckevoort e.a. 2017, fig. 5.19).

Afbeelding 7. Venray – Sint Antoniusveld: schijffibula uit een vrouwengraf (bron: Limburgs Museum, inventarisnummer L08689/ Bruikleen Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Maastricht).

1.2.4.3 Begraving

Grafvelden zijn uit dit deelgebied nog steeds niet bekend. Wel zijn er links en rechts een enkel graf of enkele graven bekend.

In de nederzetting te Venray twee losse Merovingische inhumatiegraven van vrouwen gevonden, één in Venray-Sint Antoniusveld en één in Venray-het Brukske. Eerstgenoemd graf bevatte een zeldzame gouden schijffibula ingelegd met glas en halfedelsteen uit de vroege 7de eeuw (afb. 7). Dergelijke min of meer geïsoleerd binnen een nederzetting gelegen Merovingische graven zijn ook bekend uit Noord-Brabant en betreffen mogelijk stichtersgraven.

Daarnaast heeft tijdens deze evaluatieperiode het onderzoek in het glastuinbouwgebied Siberië bij Maasbree een Merovingisch inhumatiegraf opgeleverd. Het graf lag aan de rand van het Romeinse grafveld. Menselijke resten waren niet meer zichtbaar, maar wel bevatte het graf twee ijzeren pijlpunten (afb. 8) en een slijpsteen.

Afbeelding 8. Maasbree-Siberië. Foto's van pijlpunten V21.3 en V21.4, voor én na restauratie (bron: Renswoude & Schurmans, 2011, afb. 9-6)

1.2.4.4 *Economie, land- en watergebruik*

Het onderzoek in het glastuinbouwgebied Siberië bij Maasbree heeft -naast het inhumatiegraf- ook een specifiek landgebruik aangetoond: houtskoolmeilers. De houtskoolproductie kan in verband worden gebracht met ijzerproductie en -verwerking.

1.2.4.5 *Locatiekeuze*

Alle onderzochte nederzettingen zijn gesitueerd op hogere delen van het (dekzand)landschap waar zich, met uitzondering van Maasbree-Siberië, later in de middeleeuwen een akkerdek heeft ontwikkeld. Laatstgenoemde nederzetting lag in de nabijheid van een ven. Waarschijnlijk waren, net zoals dat is geconstateerd in Noord-Brabant, in grotere dekzandgebieden die niet doorsneden worden door beekdalen kleinere, lokale laagtes, zoals vennen, de bepalende factor bij de locatiekeuze in de vroege middeleeuwen.

1.2.4.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.4.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.4.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.4.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.4.10 *Materiële cultuur*

Het grootschalige nederzettingsonderzoek in dit deelgebied, voornamelijk uitgevoerd vóór deze evaluatieperiode, heeft vele gebouwplattegronden opgeleverd. Een mijlpaal wat betreft de typochronologie van huisplattegronden is het verschijnen in 2013 van een bijdrage van Theuws in een landelijk overzichtswerk op dit gebied.²² Behalve vele gebouwplattegronden hebben de onderzoeken informatie opgeleverd over het vroegmiddeleeuwse aardewerkspectrum in dit gebied, maar deze is voornamelijk beperkt. Over één aardewerkcategorie, die van het kogelpotaardewerk, die voorkomt vanaf het laatste gedeelte van de vroege middeleeuwen, ruwweg vanaf 900, is in 2012 een artikel verschenen.²³ Hierin worden enkele vondstcomplexen uit Noord-Limburg waaronder één uit onderhavig deelgebied (Venray-Sint Antoniusveld) gepresenteerd en in een groter kader geplaatst. Hiermee wordt een aanzet gegeven voor meer synthetiserend aardewerkonderzoek.

1.2.5 *Beekdalen Midden-Limburg*

1.2.5.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

De beken van dit gebied ontspringen aan de voet van het Kempisch plateau en volgen het patroon van het verwilderde rivierstelsel van de Maas uit de laatste ijstijd. De beken monden tezamen via de Neerbeek bij Neer uit in de Maas. Het gebied bestaat uit een mozaïek patroon van natte beekdalen en tussenliggende drogere dekzandgebieden met verspreide dekzandruggen. De beekdalbodems zijn over het algemeen vrij smal, met uitzondering van de midden- en bovenloop van de Tungelroyse beek waar in de brede ondiepe dalvlakte veen is gegroeid.

Als sublandschappen worden onderscheiden: de beekdalbodems, de beekdalranden en de interfluvia.

²² Theuws 2014.

²³ Schotten 2012.

1.2.5.2 *Bewoning*

De veronderstelde identificatie van Heel met de Romeinse plaatsnaam *Catualium* kan wijzen op bewoningscontinuïteit aldaar, maar vooralsnog ontbreken aanwijzingen daarvoor. Nabij het ca. 5 km westelijker gelegen Hunsel is wel een 5de-eeuws grafveld bekend. Op historische en toponymische gronden lijkt er sprake van een 'ontginningsbeweging' van oost naar west. In dit model zouden plaatsen in de zone het dichtst bij de Maas als Wesseem, Buggenum, Beegden en Hanssum uit de 7de en 8ste eeuw stammen en de meer landinwaarts gelegen plaatsen Thorn, Ittervoort, Grathem, Nunhem, Hunsel en Baexem uit de 8ste en 9de eeuw. Archeologische gegevens om dit model enigszins onderbouwd te toetsen, zijn niet voorhanden en veel meer dan dat de weinige archeologische informatie het lijkt te bevestigen, is momenteel niet te zeggen. Het in de jaren 1970 aangetroffen 5de-eeuwse grafveld van Hunsel kan hoogstwaarschijnlijk niet worden gerelateerd aan het op bijna 1 km afstand hiervan gelegen historisch bekende dorp. Onduidelijk blijft dus of er hier, langs het dal van de Uffeltse Beek, gedurende de hele vroege middeleeuwen sprake was van bewoning of dat er een hiaat was in de Merovingische tijd.

In 2010 is een archeologische begeleiding uitgevoerd in Hunsel op de overgang van het dal van de Uffeltse Beek naar een hogergelegen terras met dekzand.²⁴ De onderzochte oppervlakte is gering. Bij het onderzoek zijn bewoningssporen aangetroffen uit de overgang van de vroege naar de volle middeleeuwen, dus de periode rond 1000. Een aantal grondsporen, met name greppels, getuigt van voortgezet gebruik van het gebied tot in de nieuwe tijd. Gebouwplattegronden kunnen niet worden herkend, maar mogelijk vertegenwoordigen de sporen twee erven met een bootvormig hoofdgebouw. Ondanks de geringe omvang toont het onderzoek dat in de nabijheid van historische dorpskernen en -kerken de kans op het aantreffen van middeleeuwse bewoningssporen groot is (afb. 9). De nederzetting is ontstaan bij een versmalling in het dal van de Uffelse Beek, van nature een geschikte oversteekplaats.

1.2.5.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.5.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.5.5 *Locatiekeuze*

Het beperkte onderzoek in Hunsel heeft nabij het huidige en historisch bekende dorp bewoningssporen uit de overgangperiode tussen de croege en de volle middeleeuwen opgeleverd op de overgang van een laaggelegen beekdal naar een hoger gelegen terras met dekzand.

1.2.5.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.5.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.5.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

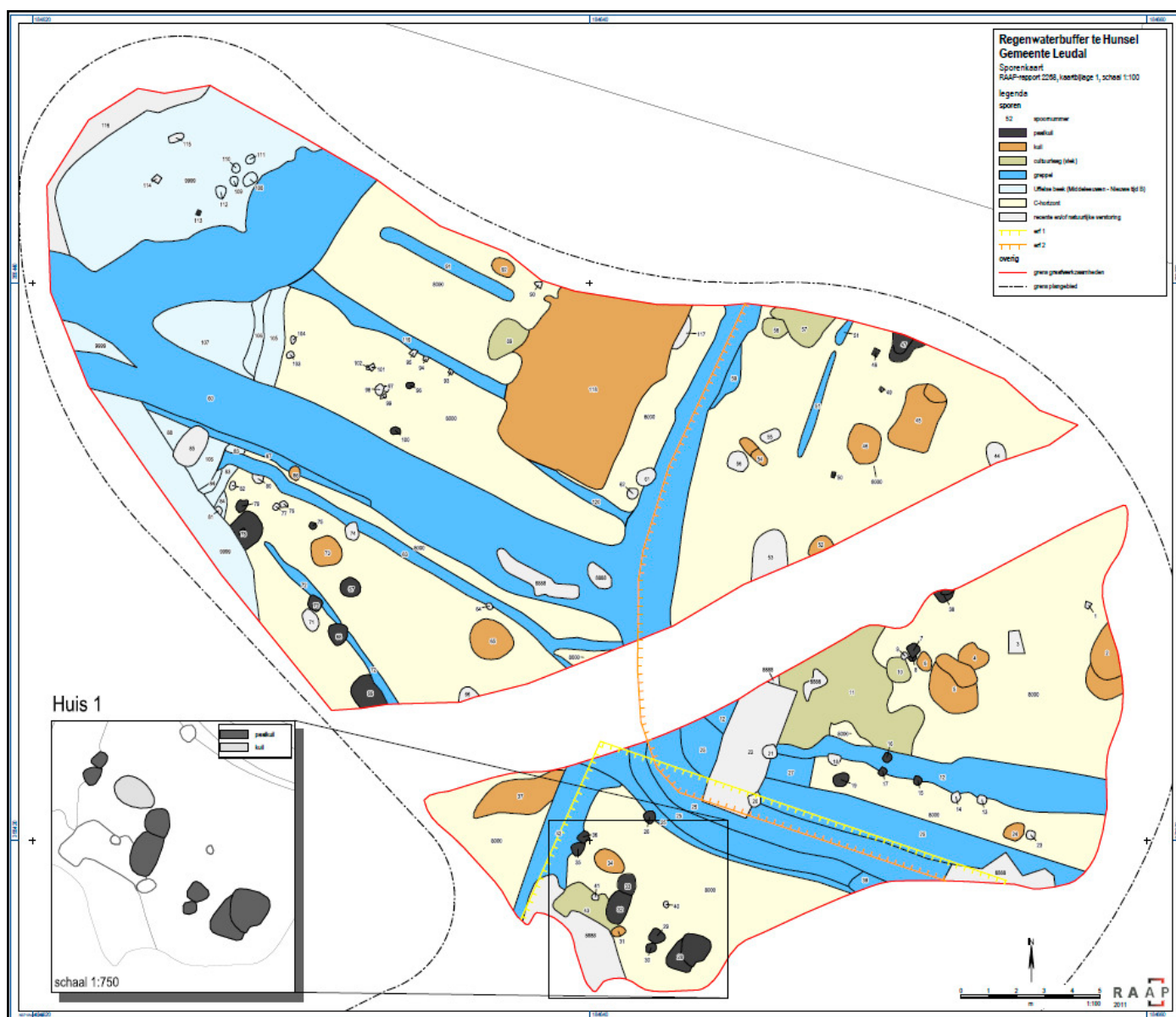
1.2.5.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.5.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend

24 Sprengers 2011.

Afbeelding 9. Uffelse Beek te Hunsel: allesporenkaart (bron: Sprengers, 2011, kaartbijlage)

1.2.6 Eiland van Weert

1.2.6.1 Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap

Het 'eiland' van Weert ligt in een wat minder verzakt deel van de Centrale Slenk. Het bestaat uit een dekzandlandschap met hier en daar een wat hogere dekzandrug. Door zijn relatief hoge ligging en de afwezigheid van geïsoleerde laagten kon het gebied naar alle kanten goed afwateren. Kenmerkend is het uitgebreide oude bouwlandcomplex dat het dekzandlandschap overdekt. De periferie van het akkercomplex bestaat uit vochtige en natte gebieden, zoals de Peel en enkele beekdalen, die het eiland van Weert omringen.

1.2.6.2 Bewoning

Op het omvangrijke 'dekzandeiland' in de regio Weert-Nederweert zijn bij grootschalig onderzoek nederzettingen aangetroffen uit de vroege en volle middeleeuwen, vaak op plaatsen waar ook sprake is van Romeinse bewoning. Bijzonder is de vondst van laat-Romeinse (late 4de - 5de eeuw) crematiegraven (Nederweert - Randweg-west). Waarschijnlijk is het gebied in de Merovingische tijd opnieuw ontgonnen. De vroegste middeleeuwse nederzettingssporen dateren uit de tweede

helft van de 7de eeuw. De vroegmiddeleeuwse nederzettingen bestonden uit clusters van twee tot drie erven en lagen verspreid over het landschap (Weert-Molenakker en Weert-Kampershoek). Een erf omvatte een hoofgebouw, één of enkele bijgebouwen en een waterput. Ze waren relatief kort in gebruik, waarschijnlijk gedurende één generatie en net als in de late prehistorie was de vroegmiddeleeuwse bewoning er een van zwervende erven. Waarschijnlijk waren, net zoals dat is geconstateerd in Noord-Brabant, in grotere dekzandgebieden die niet doorsneden worden door beekdalen kleinere, lokale laagtes, zoals vennen, de bepalende factor bij de locatiekeuze in de vroege middeleeuwen. Verondersteld wordt dat de vroegmiddeleeuwse bewoning behoorde tot een elders gelegen domeincentrum, mogelijk het in de 11de eeuw voor het eerst vermelde Weert (*Werta*). Dit domeincentrum moet worden gezocht in de nabijheid van de Sint Martinuskerk. In de 10de eeuw en de eerste helft van de 11de eeuw lijkt er sprake te zijn van een bewoningshaat.

In de evaluatieperiode is in 2011 tegenover het treinstation in Weert, 'plangebied 'Stationskwartier'', direct ten zuiden van de laatmiddeleeuwse stad een Merovingische waterput aangetroffen.²⁵ Deze was in gebruik in de 7de eeuw en functioneerde mogelijk tot in de 8ste eeuw. Het is de eerste aanwijzing voor bewoning nabij het historisch bekende Weert. Verder zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden. Wel wordt in een artikel een aanzet gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, onder meer in dit deelgebied.²⁶

1.2.6.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.6.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.6.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.6.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.6.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.6.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.6.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.6.10 *Materiële cultuur*

In de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden. Het eerdere grootschalige nederzettingsonderzoek in dit deelgebied heeft vele gebouwplattegronden opgeleverd. Een mijlpaal wat betreft de typochronologie van huisplattegronden is het verschijnen in 2013 van een bijdrage van Frans Theuws in een landelijk overzichtswerk op dit gebied.²⁷ Daarnaast hebben de onderzoeken informatie opgeleverd over het vroegmiddeleeuwse aardewerkspectrum in dit gebied, maar wegens de relatief geringe hoeveelheid vondstmateriaal is deze beperkt.

25 Koopmanschap 2013.

26 Stoeper 2015.

27 Theuws 2014.

1.2.7 Midenterrassen

1.2.7.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Tussen Geleen/Sittard en Venlo liggen aan de oostzijde van de Maas enkele vrij vlakke terrassen die gevormd zijn in de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Ze onderscheiden zich van het heuvelland door een lagere ligging maar vooral ook door een veel geringere versnijding van het oppervlak. Ze worden ter hoogte van Roermond doorsneden door het Roerdal. De terrassen tussen Geleen/Sittard en Born zijn afgedekt met een lössdek, terwijl de noordelijk gelegen terrassen een dekzanddek hebben.

1.2.7.2 *Bewoning*

Net als het Roer- en Vlootbeekdal kent het gebied van de midenterrassen de nodige historische plaatsvermeldingen, veelal uit de 10de eeuw, maar soms ook uit de Karolingische tijd. Anders dan in eerstgenoemd gebied komen er daarentegen ook veel vindplaatsen voor. Een andere overeenkomst met het Roer- en Vlootbeekdal is de aanwezigheid van een belangrijk religieus centrum in de vorm van het in 714 door Willibrord te Susteren gestichte klooster. Het gaat hier om het oudste klooster in Nederland. Een gedeelte hiervan is in 1991-1993 archeologisch onderzocht (Salvatorplein). De uitwerking en analyse daarvan is in 2013 ter hand genomen. De resultaten hiervan zullen een belangrijke bijdrage gaan leveren aan onder meer de vroegmiddeleeuwse bewoningsgeschiedenis van dit kerkelijke centrum.

Uit historische bronnen is bekend dat een aantal vroegmiddeleeuwse plaatsen in Midden-Limburg, waaronder Susteren en Echt, op Karolingisch koningsgoed was gelegen. Aangenomen wordt dan ook dat een aantal plaatsen voortkomt uit vroegmiddeleeuwse domeinen met een (eigen)kerk. Archeologisch onderzoek in historisch bekende en veelal nog bestaande nederzettingen is tot nog toe dermate beperkt dat de vraag of deze een vroegmiddeleeuwse oorsprong hebben, niet kan worden beantwoord.

In Swalmen (Nieuwenhof) is aan de rand van het Swalmdal een nederzetting uit de volle middeleeuwen opgegraven, maar enkele Merovingische (7de-eeuwse) en Karolingische grondsporen en vondsten wijzen op vroegmiddeleeuwse bewoning ter plaatse en in de directe omgeving.²⁸ Circa 3 km ten oosten van deze locatie is, eveneens aan de rand van het Swalmdal, een Merovingisch grafveld onderzocht. Op deze locatie zijn ook 5de-eeuwse bewoningssporen bekend en wegens de nabijheid van het Maasdal kan hier een zekere mate van bewoningscontinuïteit tussen de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen worden verondersteld.

Hetzelfde geldt voor Holtum, waar circa 3 km ten noordwesten van Susteren, op de grens met het Maasdal, een 5de-eeuwse nederzetting is opgegraven. Mogelijk is de bewoning hier, op een relatief laaggelegen terrasgedeelte, gestopt ten gevolge van wateroverlast van de Maas.

Opvallend is een kleine Merovingische nederzetting, bestaande uit één of twee erven, die is opgegraven in Haagsittard, op circa 2 km ten oosten van Sittard. In deze nederzetting lagen tevens enkele gelijktijdige graven. Eerder is enkele honderden meters westelijker, in Sittard-Kemperkoul, een Merovingisch grafveld onderzocht. De nederzetting te Haagsittard groeide in de volle middeleeuwen uit tot een gehucht. Kenmerkend voor de vroegmiddeleeuwse nederzettingen is de ligging op hogere gebiedsdelen nabij water, zoals aan de rand van beekdalen.

Bij een kleinschalig proefsleuvenonderzoek in 2009 aan de Edith Steinstraat te Echt²⁹ zijn sporen en vondsten aangetroffen uit diverse perioden, waaronder één mogelijk vroegmiddeleeuws spoor. Waarschijnlijk kan deze vondst worden gerelateerd aan de vroegste middeleeuwse bewoningsfase rond de Sint Landricuskerk. Het onderzoeksgebied is gesitueerd binnen de historische kern van Echt.

²⁸ Vreenegoor & Van Doesburg 2013.

²⁹ Dyselinck 2009.

Verder zijn in de evaluatieperiode geen nieuwe gegevens bekend geworden door gravend onderzoek. Wel wordt in een artikel een aanzet gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, onder meer in dit deelgebied.³⁰ Hierin wordt voor het eerst een overzichtsplattegrond afgebeeld van de nederzetting te Haagsittard.

1.2.7.3 *Begraving*

Bijzonder is de ontdekking van een merovingisch grafveld tijdens een proefsleuvenonderzoek in 2014-2015 binnen plangebied Boccage te Echt.³¹ Een klein gedeelte van het grafveld is opgegraven; het overige gedeelte is in situ behouden. Centraal in het grafveld ligt een groep van 64 relatief ondiepe crematiegraven en daaromheen groeperen zich 75 diepere inhumatiegraven. De vrij ondiepe en daardoor kwetsbare crematiegraven zijn opgegraven. Uit enkele inhumatiegraven zijn vondsten geborgen. De crematiegraven bevatten in ieder geval 6de-eeuws aardewerk; de inhumatiegraven zijn op basis van enkele onderzochte graven in dezelfde tijdsperiode te dateren. Een bijzonder aspect van het grafveld is dat het waarschijnlijk, in tegenstelling tot veel andere merovingische grafvelden, niet of nauwelijks te lijden heeft gehad onder grafroof.

De begrenzing en omvang van het grafveld konden indicatief worden vastgesteld. De oppervlakte bedraagt circa 6.730 m² en het totale aantal graven wordt geschat rond 250 (afb. 10). Aan de noordzijde vormt de groenstraat de grens. Bij het onderzoek is vastgesteld dat deze straat waarschijnlijk een middeleeuwse oorsprong heeft. Landschappelijk gezien ligt het grafveld op een relatief hoog gedeelte van een maasterras, circa 500 m ten oosten van de grens met het lagergelegen holocene Maasdal.

Ook is het ruim 30 jaar geleden opgegraven Merovingische grafveld van Sittard-Kemperkoul uitgewerkt en gepubliceerd.³²

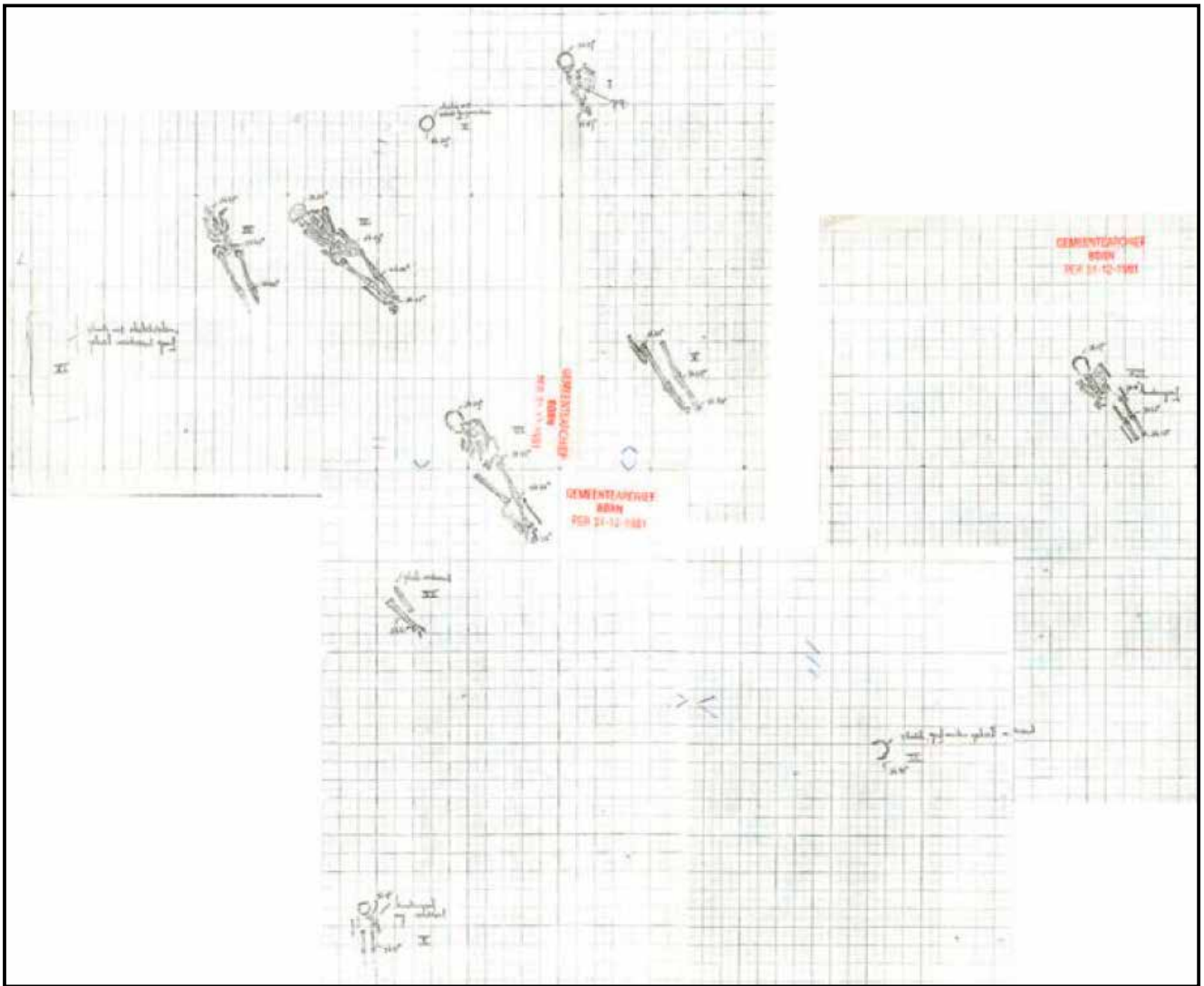
Verder is een publicatie verschenen waarin wordt ingegaan op het in 1976 opgegraven grafveld van Born-Buchten (afb. 11).³³ Het bevond zich ter plekke van een veel ouder Romeins stenen heiligdom en is ontdekt bij het onderzoek van deze cultusplaats. Door de chaotische omstandigheden waarin en de haast waarmee het onderzoek is uitgevoerd, ontbreken veel gegevens en bestaat er nog onduidelijkheid over onder meer omvang en ouderdom van het grafveld. Het ziet er echter naar uit dat het is gebruikt in de 7de en 8ste eeuw en mogelijk ook in de 9de eeuw. Daarmee is het een zeer zeldzaam voorbeeld van een grafveld uit de latere Merovingische en vroegere Karolingische tijd. Waar de doden werden begraven tussen de Merovingische tijd en de volle middeleeuwen, ruwweg de periode 750-1000 is immers een landelijke kennislacune.

30 Stoeper 2015.

31 Verhoeven 2015 en Theuws & van Wijk 2015.

32 Kars, Theuws & de Haas 2016.

33 Derks & de Fraiture 2016.

Afbeelding 11. Compilatie van vier kopieën van een verloren veldtekening (schaal 1:20) die door de veldtechnicus van de ROB van de aangetroffen menselijke skeletten werd gemaakt met daarop tekeningen van elf graven (graf I tot en met XI) (bron: Derks & de Fraiture, fig. 5.8).

1.2.7.4 Economie, land- en watergebruik

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.7.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.7.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.7.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.7.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.7.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.7.10 *Materiële cultuur*

In de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens over de materiële cultuur door gravend onderzoek aan het licht gebracht. Wel is in 2013 de uitwerking en analyse van de opgraving in 1991-1993 van het klooster te Susteren (Salvatorplein) ter hand genomen. De resultaten hiervan zullen een belangrijke bijdrage gaan leveren aan de kennis van onder meer vroegmiddeleeuws aardewerk in dit deelgebied en bieden kansen voor toekomstig synthetiserend onderzoek op dit gebied. Over één aardewerkcategorie, die van het kogelpotaardewerk, die voorkomt vanaf het laatste gedeelte van de vroege middeleeuwen, ruwweg vanaf 900, is in 2012 een artikel verschenen.³⁴ Hierin worden enkele vondstcomplexen uit Noord-Limburg gepresenteerd en in een groter kader geplaatst, waarbij tevens wordt gerefereerd aan materiaal uit Swalmen (Nieuwenhof). Dit artikel vormt een aanzet voor meer synthetiserend aardewerkonderzoek. In de in 2013 verschenen publicatie over de opgraving Swalmen-Nieuwenhof wordt het mobiele vondstmateriaal uit deze nederzetting, voornamelijk aardewerk, ontsloten.³⁵ De presentatie van enkele vondstcomplexen is in de eerste plaats van belang voor de kennis van volmiddeleeuws aardewerk, maar, weliswaar in mindere mate, tevens voor dat uit de vroege middeleeuwen. Met name betreft het Karolingisch aardewerk en aardewerk uit de overgangperiode tussen vroege en volle middeleeuwen.

1.2.8 *Roer- en Vlootbeekdal*

1.2.8.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Het Roerdal is van oorsprong gevormd door een tak van de Rijn die vlak ten zuiden van de Peelrandbreuk een breed dal achterliet. In de laatste ijstijd had de Roer een wat zuidelijker loop maar onder invloed van tektoniek heeft de Roer zich in het begin van het Holoceen naar het noorden verplaatst en werd het oude dal ingenomen door de Vlootbeek. Het Roer- en Vlootbeekdal kent ook enkele duidelijk herkenbare rivierterrassen. Een bijzonder Roerterras is het zogenaamde Terras van Lerop (vlak ten zuiden van Roermond), dat vermoedelijk gevormd is in het Allerød-interstadiaal, een korte warme periode aan het einde van de laatste ijstijd. Het reliëfrijke terras vertoont een uitgestrekt patroon van kleine, oude Roermeanders, die bewaard zijn gebleven omdat de Roer zich gelijktijdig naar het noordoosten verplaatste.

1.2.8.2 *Bewoning*

Uit dit deelgebied zijn geen vindplaatsen bekend die op basis van archeologisch onderzoek als middeleeuws nederzettingsterrein kunnen worden geïnterpreteerd. Vermoedelijk wijst dit op een grote plaatscontinuïteit van de bewoning. Melick heeft waarschijnlijk Romeinse wortels (*Mederiacum*). Sint Odiliënberg en Vlodrop worden vermeld in vroegmiddeleeuwse teksten. Sint Odiliënberg is ontstaan rond twee kerken op een natuurlijke heuvel langs het Roerdal, de Kerkberg. Het betreft de aan St. Petrus gewijde parochiekerk en de daarnaast gelegen Mariakapel. De Petruskerk is in het midden van de 8ste eeuw gesticht. De ouderdom van de Mariakapel is onduidelijk, maar deze gaat zeker terug tot circa 1000. In de 9de eeuw wordt de Kerkberg *Mons Petri* (Petrusberg) genoemd. Met de kerken van Susteren en Aldeneik behoort de Petruskerk tot de zogenaamde Maaslandse munsters (moederkerken), de oudste kerken in het Maasgebied ten noorden van Maastricht. Sint Odiliënberg is daardoor één van de belangrijkste vroegmiddeleeuwse religieuze/geestelijke centra in Nederland. Vlodrop wordt in de 10de eeuw vermeld (*Flothorp*).

In de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden.

1.2.8.3 *Begraving*

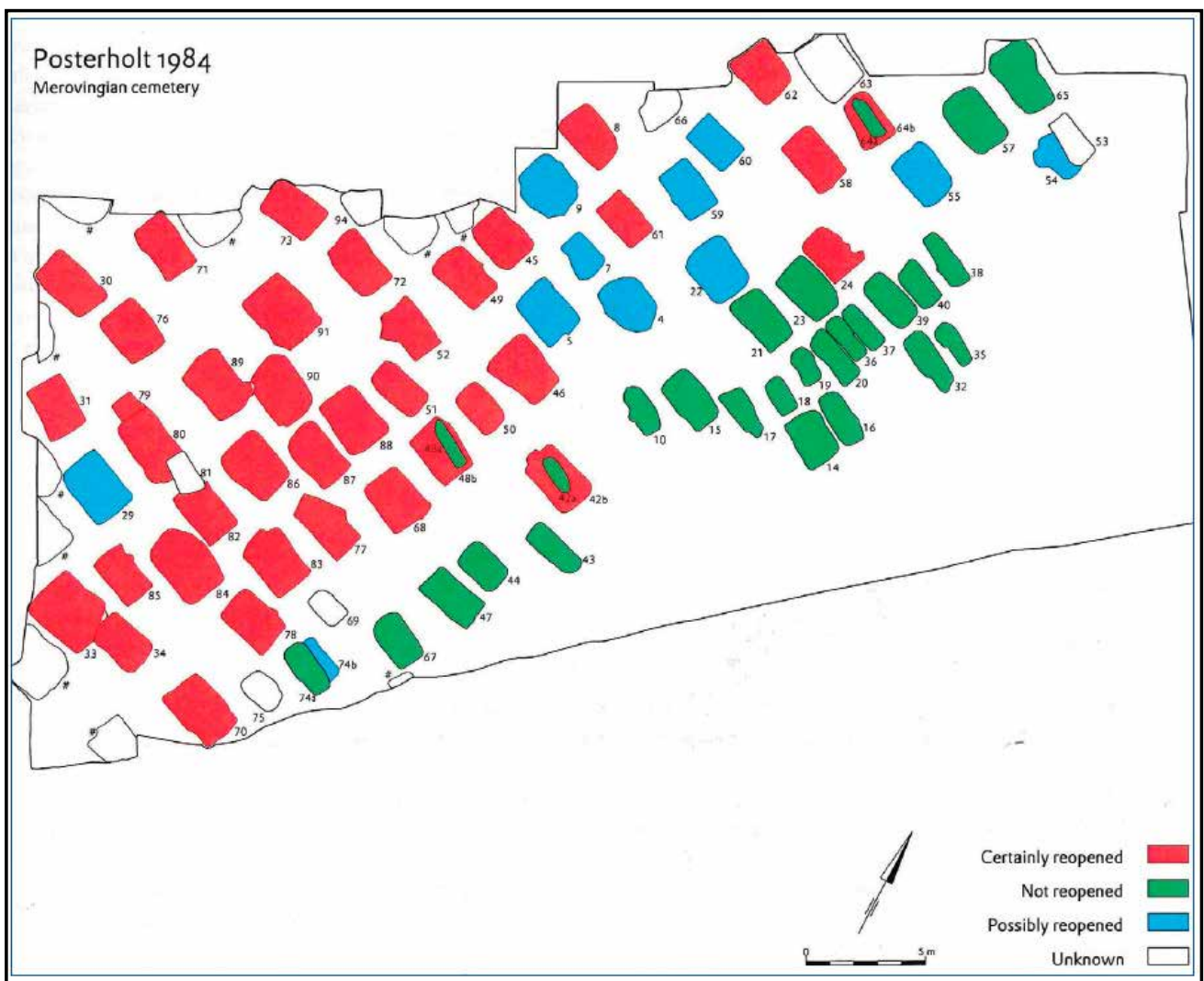
Uit het gebied zijn twee (deels) archeologisch onderzochte Merovingische grafvelden bekend, één ten noordoosten van Vlodrop en een ander bij Posterholt. Beide ontdekt en onderzocht in de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw. Het grafveld

34 Schotten 2012.

35 Vreenegoor & Van Doesburg 2013.

van Vlodrop is gesitueerd nabij het Roerdal en het grafveld van Posterholt aan de rand van het Vlootbeekdal. Over de bijbehorende bewoning is niets bekend en de vraag rijst of deze ter plaatse van de bestaande dorpen moet worden gezocht.

In de evaluatieperiode zijn door gravend onderzoek geen nieuwe gegevens bekend geworden. Wel verscheen in 2013 de publicatie met de resultaten van de uitwerking en analyse van het ruim 30 jaar geleden te Posterholt opgegraven Merovingische grafveld (afb. 12).³⁶ Het grafveld is in gebruik geweest tussen circa 550 en 750 n. Chr. De meeste graven zijn in het verleden geopend ('geroofd'), waarbij, in tegenstelling tot veel Merovingische grafvelden elders, ook het aardewerk is vernietigd. Dit grafveld biedt nieuwe inzichten in de omgang met doden/graven gedurende met name de overgang tussen de Merovingische en Karolingische tijd. Ook biedt het mogelijkheden tot vergelijkend onderzoek met Merovingische grafvelden elders.

Afbeelding 12. Het Merovingische grafveld te Posterholt (bron: De Haas & Theuws, 2103, fig. 5.1).

36 Haas & Theuws 2013.

1.2.8.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.8.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.8.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.8.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.8.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.8.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.8.10 *Materiële cultuur*

In de evaluatieperiode zijn door gravend onderzoek geen nieuwe gegevens bekend geworden. Wel verscheen in 2013 de publicatie met de resultaten van de uitwerking en analyse van het reeds ruim 30 jaar geleden te Posterholt opgegraven Merovingische grafveld uit de periode tussen circa 550 en 750 n. Chr.³⁷

1.2.9 *Maasdal*

1.2.9.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

De Maas is een typische regenrivier met sterk wisselende afvoeren. Door het gezamenlijke effect van opheffing van de Ardennen en Zuid-Limburg en door de afwisseling van enkele tientallen ijstijden en warmere perioden heeft de Maas zich ingesneden waardoor een terrassensequentie is ontstaan. Het Maasdal zoals het hier is gedefinieerd, wordt gevormd door de holocene riviervlakte en enkele terrassen uit het Laat-Glaciaal, te weten het Jonge Dryas terras en het iets hoger gelegen zgn. meanderbogenterras uit het Allerød-Bølling interstadiaal. Het Jonge Dryas stadiaal is een korte koude periode aan het einde van de laatste ijstijd. De Maas was een verwilderde rivier met een relatief smalle (ca. 1 km) en rechte dalbodem, met vele geulen en zand- en grindbanken. Het Allerød-Bølling interstadiaal is een warme periode aan het einde van de laatste ijstijd toen de Maas met zeer grote meanderbochten haar weg zocht in het Maasdal.

Het Maasdal kan van zuid naar noord worden verdeeld in de Grensmaas (tot Roosteren), de Plassenmaas (tot Neer) en de Peelhorst-/Venloslenkmaas.

In de Centrale Slenk is de holocene riviervlakte vrij breed. Op de Peelhorst en in de Venlo Slenk is de holocene riviervlakte smal, maar is het meanderbogenterras breed. Het Jonge Dryas terras duikt ter hoogte van Well-Aijen onder de holocene afzettingen.

De terrasranden naar de iets hoger gelegen terrassen (met veel vindplaatsen) worden ook nog tot het Maasdal gerekend.

1.2.9.2 *Bewoning*

In het Maasdal in algemene zin is sprake van bewoningscontinuïteit tussen de Romeinse tijd en middeleeuwen, al was de bewoning niet overal ononderbroken en even intensief. De belangrijkste en bekendste nederzetting die vanaf de Romeinse tijd continu wordt bewoond, is Maastricht. Het laatmiddeleeuwse stadsgebied omvat twee stabiele Merovingische kerkelijke kernen die teruggaan tot de laat-Romeinse tijd: de Sint Servaaskerk in het westen en in het oosten, aan de Maas, de

³⁷ Haas & Theuvs 2013.

Onze-Lieve-Vrouwekerk ter plekke van een castellum nabij een brug over de Maas.

In de directe nabijheid van de Sint Servaaskerk zijn twee Merovingische grafvelden onderzocht, waarvan er één in de 4de en 5de eeuw in gebruik is genomen. Daarnaast zijn in Maastricht enkele andere Merovingische grafvelden bekend, bijvoorbeeld in het Boschstraatkwartier en er was sprake van diverse nederzettingskernen in de directe nabijheid van het Merovingische 'centrum' bij de Sint Servaaskerk en de Onze-Lieve-Vrouwekerk.

In de Karolingische tijd concentreerde de bewoning zich vermoedelijk rond de Sint-Servaasbasiliek en mogelijk aan de oostzijde van de Maas in Wyck. Waarschijnlijk ontstond rond 1000 een (handels)nederzetting op de westoever van de Maas, ongeveer in de zone direct ten oosten van de latere Markt in het noorden en het Onze-Lieve-Vrouweplein in het zuiden. In diezelfde tijd werd ook de Sint Servaaskerk vernieuwd en direct ten noorden ervan verrees een groot representatief gebouw, mogelijk een hertogelijke palts. Wellicht was de Sint Servaaskerk in de Karolingische tijd omgeven door een ronde versterking. Vooral op basis van historische gegevens is duidelijk dat Maastricht een belangrijke vroegmiddeleeuwse nederzetting was, een centrum met een urbane trekken. Archeologisch is de kennis over deze periode, met name de Karolingische tijd, echter beperkt en fragmentarisch. De vondst van onder andere een aantal Merovingische pottenbakkersovers aan de oostoever van de Maas (Wyck-Céramiqueterrein) getuigt van ambachtelijke en nijverheidsactiviteiten. Noordelijker in het Maasdal, in Kessel-Hout, is eveneens een Merovingische pottenbakkersoven gevonden.

In Midden- en Zuid-Limburg zijn bij Romeinse villae nabij de Maas te Maasbracht en Borgharen Merovingische nederzettingssporen en in Borgharen ook een grafveld aangetroffen. Op enige afstand van de villa in Borgharen is een 5de-eeuws graf gevonden. Nabij de Maas gelegen Merovingische grafvelden zijn ook bekend uit Stein en Obbicht. De 5de-eeuwse nederzettingen die in Gennep (Maaskemp/Stamelberg) en Holtum zijn opgegraven, zijn eerder genoemd bij de bespreking van het Maasduinengebied en het gebied van de middenterassen.

In Blerick is op een hooggelegen terrasrand grenzend aan het relatief smalle holocene Maasdal een 5de eeuwse grafveld bekend dat tot in de Merovingische tijd in gebruik bleef. Direct ten zuiden hiervan zijn sporen van een Merovingische nederzetting aangetroffen. De ligging van de 5de-eeuwse nederzetting is onbekend, maar moet mogelijk direct ten noorden van het grafveld worden gezocht. Enkele kilometers noordelijker is in Grubbenvorst een Merovingische nederzetting bekend met een gelijksoortige situering als in Blerick. Eveneens een ruwweg vergelijkbare situering hebben de Merovingische grafvelden van Heel, dat begint in de laat-Romeinse tijd, en Well. Ook bij Reuver en Beesel zijn aanwijzingen gevonden voor vroegmiddeleeuwse bewoning op een terrasrand nabij het holocene Maasdal. Gebleken is dat de vroegmiddeleeuwse vindplaatsen niet in de jongere dalvlakte van de Maas liggen, maar op de hogere pleistocene terrassen, veelal op de rand daarvan nabij het holocene Maasdal. In Noord-Limburg, waar het Holocene Maasdal relatief smal is, is deze ligging op de grens van hoog en laag en vrijwel grenzend aan het huidige Maasdal direct herkenbaar, zoals in Blerick, Grubbenvorst en Well. Zuidelijker, waar de holocene Maas een meanderend karakter heeft en het Maasdal aanzienlijk breder is, liggen de oudere terrassen veelal verder van de huidige Maas. Voorbeelden hiervan zijn Merovingische nederzettingssporen die zijn aangetroffen bij Koeweide, noordelijk van Grevenbicht, op ongeveer 1 km afstand van de Maas en bij Nattenhoven, direct noordelijk van Obbicht.

Ook in Noord-Limburg bevindt de vroegmiddeleeuwse bewoning zich echter niet altijd op hoge gebieden die direct aan het holocene Maasdal grenzen. In Venlo bijvoorbeeld is de vroegmiddeleeuwse bewoning gesitueerd op circa 300 m ten oosten van de terrasrand aan de Maas. Hier zijn Merovingische en Karolingische bewoningssporen aangetroffen in de nabijheid van de Sint Martinuskerk, de oudste parochiekerk van Venlo die in ieder geval in de late 10de eeuw al bestond.

Waarschijnlijk was deze nederzetting een domeincentrum. Er zijn aanwijzingen dat in de buurt van de kerk ook een Merovingisch grafveld lag. Pas in de volle middeleeuwen verschoof het zwaartepunt van de bewoning naar het westen, richting de Maas, waar zich vervolgens de laatmiddeleeuwse stad ontwikkelde.

Waarschijnlijk gaan veel van de huidige plaatsen in het Maasdal terug tot de vroege middeleeuwen en een deel daarvan is historisch bekend uit de 9de en 10de eeuw, bijvoorbeeld Wessem, Asselt en Thorn. Naar verwachting gaat het hier om domeincentra. Archeologische informatie uit deze plaatsen ontbreekt vrijwel volledig.

In het Maasdal is Maastricht het oudste religieuze centrum en het Sint Servaasklooster is het oudste klooster in dit gebied. Het klooster te Thorn stamt uit de 10de eeuw.

Een bijzondere vondstcategorie uit het Maasdal vormen wegens de aard ervan de baggervondsten. De spectaculairste voorbeelden daarvan zijn de omvangrijke midden 9de-eeuwse zilverschat uit Roermond en het laat 9de-eeuwse Angelsaksische zwaard uit Wessem.

Er is in de evaluatieperiode slechts in beperkte mate gravend onderzoek uitgevoerd naar vroegmiddeleeuwse bewoningssporen en de kenniswinst is dan ook gering te noemen. Bij een proefsleuvenonderzoek in Blerick is in 2011 vlakbij de Maas een 5de of 6de-eeuwse hutkom aan het licht gekomen.³⁸ Deze ligt circa 500 m ten noordoosten van een eerder aan de Antoniuslaan in Blerick opgegraven Merovingische hutkom. Beide hutkommen hebben een gelijksoortige landschappelijke ligging op een hooggelegen terrasrand grenzend aan het huidige Maasdal.

Het meest omvangrijke onderzoek van een Merovingische nederzetting heeft in 2014 plaatsgevonden aan de Eerdweg in Beegden.³⁹ Hier is een cluster van enkele huizen en zeven hutkommen aan het licht gekomen. Mogelijk betreft het twee erven die in de 6de/7de tot het midden van de 8ste eeuw bewoond waren (afb. 13). De landschappelijke situering van deze nederzetting aan de rand van het Maasdal, op een hoge 'kaap' in lager gelegen gebied, is vergelijkbaar met de hiervoor genoemde hutkommen uit Blerick.

Hetzelfde geldt voor een 6de-eeuwse afvalkuil die in 2012 is aangetroffen in Kessel-Hout, al ligt deze niet op het hogere terras, maar iets lager, aan de rand van een oude opgevulde geul.⁴⁰

In het uiterste zuiden van het Maasdal, in Maastricht, zijn bij een opgraving in 2005 in het plangebied Entre Deux naast twee inhumatiegraven uit circa 700 (zie ook hierna) ook een aantal aanwijzingen aangetroffen voor bewoning. Het westelijke gedeelte van het onderzoeksgebied was in de Karolingische tijd in gebruik als akkerland. In het oosten van het gebied is een noord-zuid lopende gracht aangetroffen die in ieder geval in de 11de eeuw functioneerde, maar mogelijk al in de 10de eeuw is aangelegd. Het rapport over dit onderzoek is na de eerste evaluatieperiode verschenen.⁴¹

In een artikel wordt voor het eerst een aanzet gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, waarbij onder meer, maar door een gebrek aan gegevens slechts in beperkte mate, dit deelgebied aan bod komt.⁴²

Het 'denken over' vroegmiddeleeuws Maastricht en het zuidelijke Maasdal gaat door en vindt z'n weerslag in publicaties (afb. 14).⁴³

38 Graaf 2014.

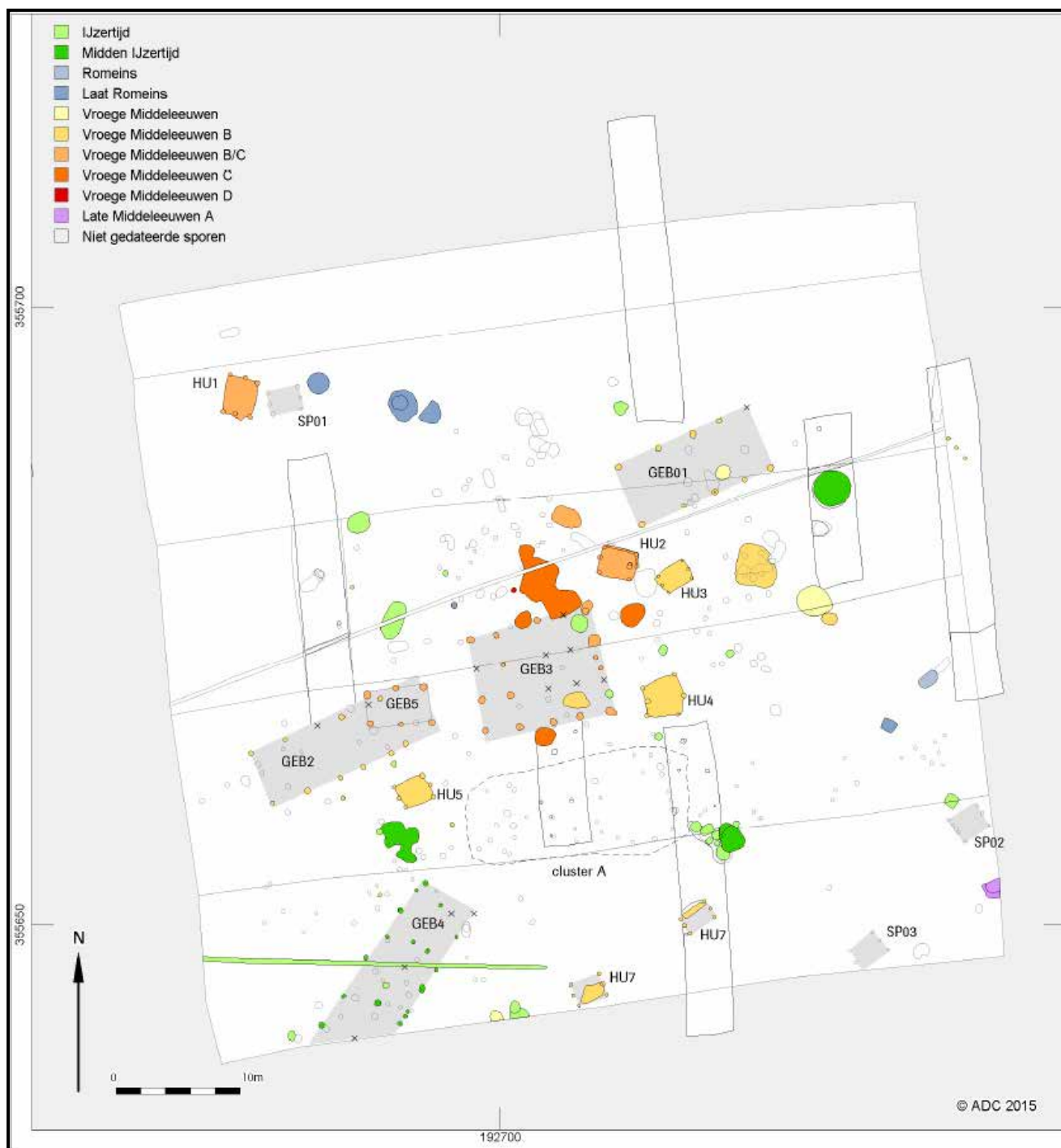
39 Alma & van Domburg 2007 en Dijkstra 2015a.

40 Verhoeven, Ellenkamp & Senica 2015.

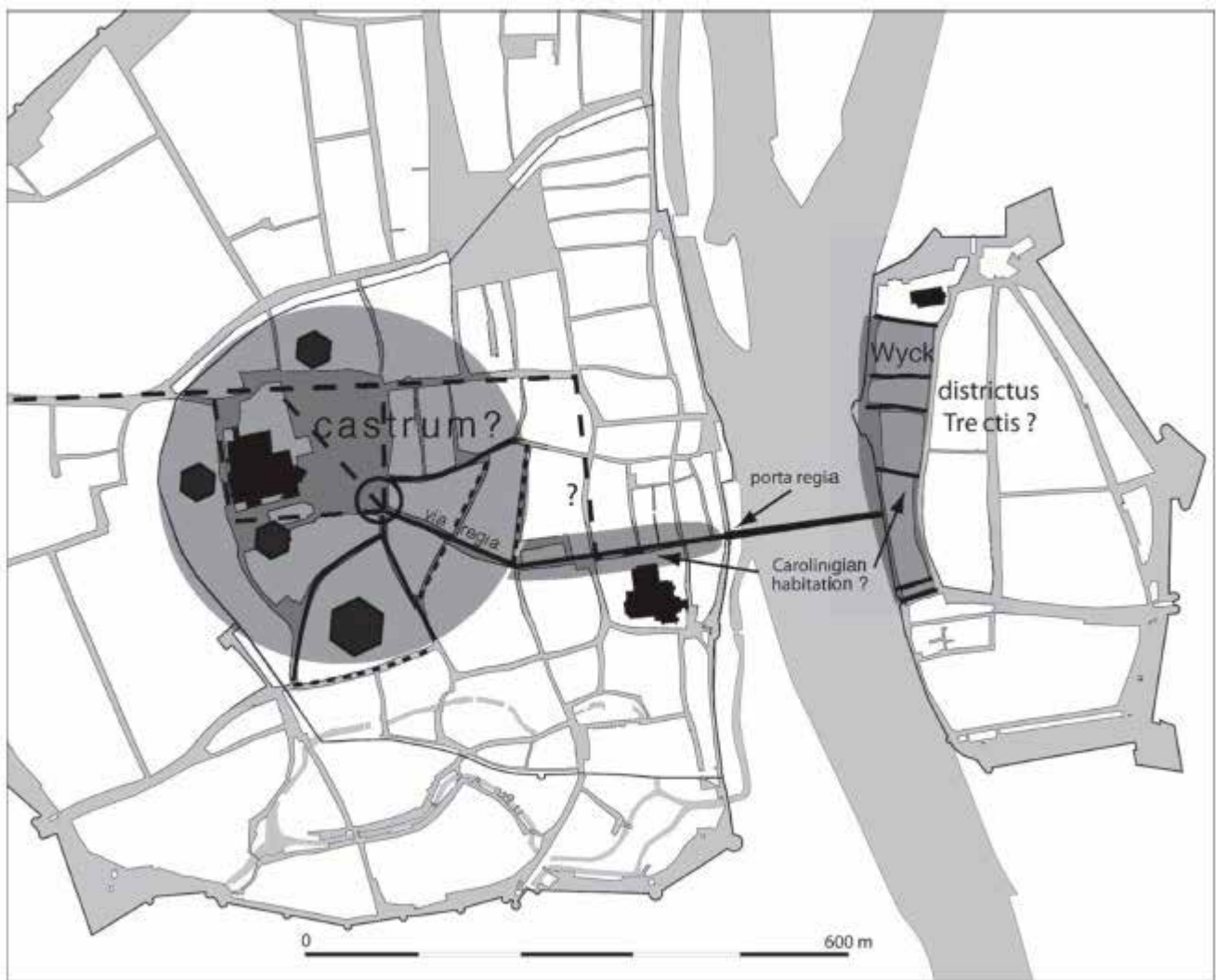
41 Arts 2007.

42 Stoepker 2015.

43 Bijsterveld en Theuws 2012; Theuws 2007; Theuws 2015; Theuws en Kars 2017; Panhuysen 2015.

Afbeelding 13. Blerick – Eerdweg: Overzicht van de sporen en gebouwplattegronden per periode. (bron: Derks [red] 2105, fig. 4-17).

Afbeelding 14. Vroegmiddeleeuws c.q. Karolingisch Maastricht met aanduiding van paleizen (kleine polygonen) en mogelijk hoofdpaleis (grote polygoon). (bron: Theuws 2007. Fig. 6).

1.2.9.3 Begraving

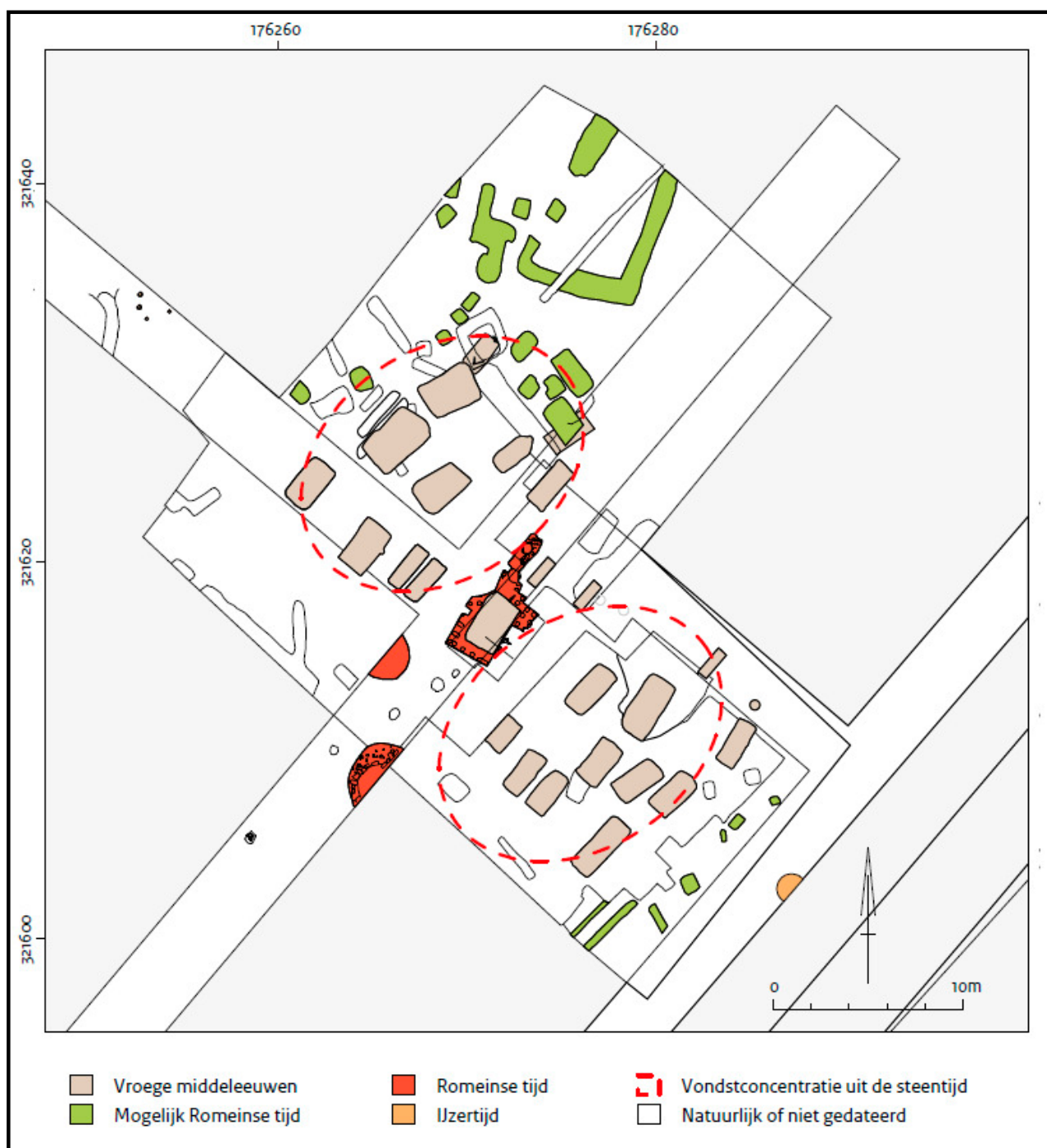
Opgravingen in 2008, 2009 en 2012 in Borgharen hebben 16 inhumatiegraven uit de 6de en 7de eeuw aan het licht gebracht.

⁴⁴ Samen met de bij eerder onderzoek, in 1995 en 1999, aangetroffen graven zijn er nu 23 graven bekend (afb. 15). Dit ogenschijnlijk kleine Merovingische grafveld is gesitueerd in en rond een Romeinse villa nabij de Maas.

In het plangebied Entre Deux (gemeente Maastricht) zijn in 2005 bij een opgraving twee geïsoleerde inhumatiegraven uit circa 700 aangetroffen. Meer informatie is niet bekend.⁴⁵

⁴⁴ Bouwmeester en de Kort 2011, Lauwerier, Müller en Smal 2011; Lauwerier en de Kort 2014. In laatstgenoemde publicatie wordt een 'afsluitende Engelstalige publicatie' aangekondigd, 'waarin de verschillende onderzoeken van het Merovingische grafveld en de Romeinse villa worden samengevat en in een breder kader zullen worden geplaatst'.

⁴⁵ Arts 2007.

Afbeelding 15. Sporen van gebruik van het terrein in het neolithicum, ijzertijd, de Romeinse tijd en de Merovingische periode. (bron: Lauwerier & de Kort 2014, fig. 9.4)

Verheugend is verder de uitwerking, analyse en publicatie van de reeds geruime tijd geleden opgegraven Merovingische grafvelden nabij de Sint Servaaskerk te Maastricht.⁴⁶ Het betreft het grafveld van het Vrijthof, opgegraven in 1969-1970 en de Pandhof, opgegraven in 1953-1954. De tussen 1981 en 1989 binnen de Sint Servaaskerk opgegraven graven behoren bij het Pandhof-grafveld. Het gaat om twee aparte grafvelden (afb. 16). In tegenstelling tot het grafveld van het Vrijthof begint het gebruik van het Pandhof-grafveld in de 4de en 5de eeuw. Bij de chronologische analyse van de graven wordt ook aandacht besteed aan de typochronologie voor de Merovingische tijd en de problematiek van het dateren van graven op basis van grafgiften, waarbij aspecten als het verwervingstijdstip en de omlooptijd van objecten en de overlijdensleeftijd van de eigenaar in ogenschouw worden genomen. Over de diverse Merovingische grafvelden in en rond Maastricht is een synthetiserende publicatie in voorbereiding.⁴⁷

Verder zijn in de evaluatieperiode de al lang(er) geleden opgegraven grafvelden van Obbicht en Stein uitgewerkt en gepubliceerd.⁴⁸

1.2.9.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn weinig gegevens bekend geworden in de evaluatieperiode. Een uitzondering is een grote hoeveelheid (ruim 80) houtskoolmeilers die in 2011 is gevonden in Well-Aijen⁴⁹. Deze zijn niet allemaal gedateerd, maar op grond van enkele wel gedateerde exemplaren gaat het om zowel Merovingische als Karolingische meilers. Verder zijn er ook aanwijzingen voor ijzerproductie ter plekke. De houtskoolmeilers zijn gesitueerd op de grens van hoog en laag (een terras en een oude opgevulde geul) (afb. 17).

1.2.9.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.9.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.9.7 *Rituele praktijken*

In de evaluatieperiode zijn door gravend onderzoek geen nieuwe gegevens bekend geworden. Wel is een artikel verschenen over de omvangrijke zilverschat uit circa 860 die in 1968 direct ten noordwesten van Roermond is opgebaggerd (afb. 18).⁵⁰ Het betreft de grootste 'gemengde' schatvondst in het voormalige Karolingische rijk. Voor de interpretatie van deze vondst worden enkele opties gegeven, maar de auteurs laten doorschemeren dat ze de rituele interpretatie als offer minder waarschijnlijk achten.

46 Kars 2011. De uitwerking en publicatie van deze Merovingische grafvelden is gerealiseerd binnen het zogenaamde Anastasis-project. Middels dit project wordt een reeks Merovingische grafvelden uit Zuid- en Midden-Nederland geanalyseerd en gepubliceerd. De coördinatie is in handen van F. Theuws, M. Kars en M. de Haas van de Universiteit Leiden. Meer informatie over het project is op de websites van de Universiteit Leiden en NWO te vinden. Ook het in paragraaf 1.2.8.3. genoemde grafveld van Posterholt is dankzij dit project uitgewerkt en gepubliceerd (Kars 2012). De ontsluiting van de diverse grafvelden is een belangrijke stap in het synthetiserende onderzoek naar vroegmiddeleeuwse grafvelden. Tevens vormen deze studies een welkome ontsluiting van materiële cultuur, met name aardewerk. Met name naar aanleiding van de grafvelden nabij de Sint Servaaskerk wordt ook aandacht besteed aan het 'leven' van grafgiften, voordat ze als zodanig werden gedeponeerd.

47 Theuws en Panhuysen in voorbereiding.

48 Kars, Theuws & de Haas 2016.

49 Bouma en Müller 2014.

50 Zuyderwijk & Besteman 2010. De eerste auteur schreef tevens een doctoraalscriptie over deze schatvondst (Zuyderwyk 2007).

Afbeelding 16. The cemetery plans of the Vrijthof and Pandhof cemeteries (after D.E. Smal) (bron: Kars 2011, fig. 10).

Afbeelding 17. Links: Overzicht van alle houtskoolrijke kuilen. Rechtsboven: Bovenste deel van de coupe door de kuil met productieslak en ovenwand S232.15. Rechtsonder: Onderkant van kuil S232.15 vol met productieslak en ovenwand (bron: Bouma & Muller 2014, fig. 4.27, 4.28 en 4.29).

1.2.9.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.9.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend, al is uit kleinschalig onderzoek in de motteheuvel van kasteel de Keverberg in Kessel gebleken dat hier in ieder geval al in de 10de en mogelijk de (latere?) 9de eeuw sprake was van bewoning.⁵¹

1.2.9.10 Materiële cultuur

In de evaluatieperiode zijn door gravend onderzoek geen nieuwe gegevens bekend geworden. Wel is een artikel verschenen over de omvangrijke zilverschat uit circa 860 die in 1968 direct ten noordwesten van Roermond is opgebaggerd.⁵² Het betreft de grootste 'gemengde' schatvondst in het Karolingische rijk. In het artikel worden de vele objecten waaruit de schat bestaat beschreven en geduid.

⁵¹ Dijk 2016.

⁵² Zuyderwijk en Besteman 2010. De eerste auteur schreef tevens een doctoraalscriptie over deze schatvondst (Zuyderwyk 2007).

Afbeelding 18. Deel van de zilverschat van Roermond in Vikingtentoonstelling te Bonn (Foto Jan Besteman) (bron: Zuyderwijk 2007, fig. 4).

Het betreft voornamelijk munten, maar ook gespen en (zwaard)riembeslagen. De munten zijn eerder al gepubliceerd, maar de overige objecten worden in dit artikel voor het eerst uitgebreid gepresenteerd. Duidelijk is dat ze oorspronkelijk moeten hebben toebehoord aan personen uit de hoogste maatschappelijke kringen van het Karolingische rijk. Behalve een grote materiële waarde hadden deze objecten zeker ook een belangrijke immateriële (symbolische) betekenis.

Over één aardewerkcategorie, die van het kogelpotaardewerk, die voorkomt vanaf het laatste gedeelte van de vroege middeleeuwen, ruwweg vanaf 900, is in 2012 een artikel verschenen.⁵³ Hierin worden enkele vondstcomplexen uit Noord-Limburg gepresenteerd, waaronder één uit onderhavig deelgebied (Venlo-Lohofstraat) en in een groter kader geplaatst, waarmee een aanzet wordt gegeven voor meer synthetiserend aardewerkonderzoek. Het Venlose vondstcomplex, afkomstig uit de oudste middeleeuwse bewoningskern nabij de Sint Martinuskerk en te dateren rond 900, bestaat voor circa 90% uit kogelpotaardewerk.

Een mijlpaal wat betreft de typochronologie van huisplattegronden is het verschijnen van een bijdrage van Frans Theuws in een landelijk overzichtswerk op dit gebied.⁵⁴

Verder zijn zoals eerder gezegd de vondsten uit de grafvelden van Maastricht (Vrijthof en Pandhof St. Servaas), Stein en Obbicht gepubliceerd, hetgeen een aanzienlijke uitbreiding betekent van de dataset van bijgaven.

⁵³ Schotten 2012.

⁵⁴ Theuws 2014.

1.2.10 Heuvelland

1.2.10.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Het heuvelland bestaat in feite uit een unieke opeenvolging van enkele tientallen rivierterrassen, die een periode van meer dan 2 miljoen jaar omvat. Door de continue opheffing van het heuvelland en de afwisseling van ijstijden en warmere perioden kon de Maas zich bij iedere serieuze klimaatverandering een stuk dieper insnijden. Ondanks de vaak sterke versnijding zijn de plateaurestanten van de Maasterrassen nog goed zichtbaar. In het plateaulandschap hebben enkele grotere zijriviertjes (Geleenbeek en Geul) van de Maas zich diep ingesneden, waardoor het oorspronkelijk plateaulandschap is omgevormd tot het huidige heuvelland. De zijriviertjes hebben brede diepe dalen met een vlakke overstromingsvlakte en zeer steile dalhellingen, met op de steilste plekken dagzomende gesteenten en aan de voet van de hellingen bron- en kwelzones.

De rivierafzettingen (voornamelijk grind) op de plateaus zijn afgedekt met eolische lössafzettingen. Door ontginning en landbouwactiviteiten is de löss op de hellingen geërodeerd. De verspoelde löss is als colluvium afgezet aan de voet van de hellingen en in de dalen.

Een groot deel van de ondergrond bestaat uit doorlatende kalksteen, hetgeen geleid heeft tot het ontstaan van droge dalen. De droge dalen zijn vaak asymmetrisch uitgeschuurd tijdens de diverse ijstijden, bij een bevroren en dus ondoorlatende ondergrond.

Als sublandschappen worden onderscheiden: lössplateaus, beek- en rivierdalbodems, kapen, droogdalen, hellingen.

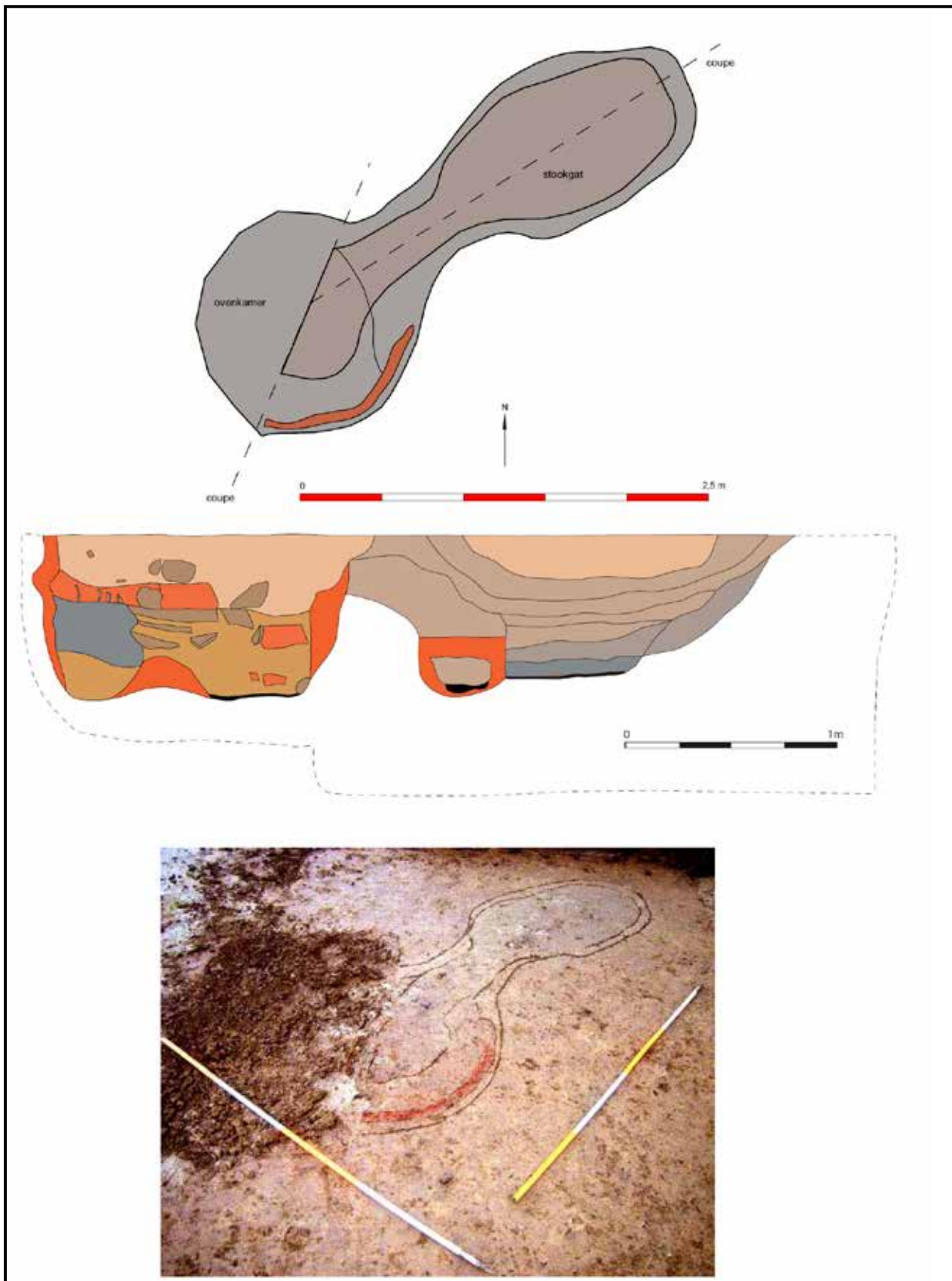
1.2.10.2 *Bewoning*

Ook in het heuvelland was in de laat-Romeinse tijd en het begin van de Merovingische tijd sprake van de regeneratie van bos. Vooral op toponymische en historisch-geografische gronden wordt aangenomen dat de vroegmiddeleeuwse bewoning zich beperkte tot de beekdalen. Rond 1000 zou de bewoning zijn gefixeerd op de plaats van de nog bestaande nederzettingen. De nederzettingen hebben een langgerekte vorm door een situering op eenzelfde hoogte op de grens tussen nat en droog, dat wil zeggen tussen gras- en bouwland. Door agrarisch gebruik van de hellingen vindt vanaf circa 1000 erosie plaats die leidt tot afspoeling van hellingmateriaal (löss) dat als een veelal dik pakket colluvium onderaan de hellingen en in de beekdalen sedimenteert. De plateaus zijn in de volle middeleeuwen ontgonnen en bewoond geraakt en aan het einde van die periode was het bos vrijwel volledig verdwenen.

Archeologische informatie uit dit gebied is uiterst beperkt en het is onbekend of alle bestaande, historisch bekende plaatsen in de beekdalen een vroegmiddeleeuwse oorsprong hebben en of daarbuiten andere (verlaten) nederzettingen bestonden. Uitzonderlijk zijn de Merovingische nederzettingssporen en graven die aan het licht kwamen bij de opgraving van de romeinse villa te Voerendaal. Waarschijnlijk was de aanwezigheid van (restanten van) de villa bepalend voor de locatiekeuze van de vroegmiddeleeuwse bewoning. De ligging van de nederzetting buiten een beekdal is, voor zover bekend, ongebruikelijk en de bewoning duurde niet voort tot in latere tijden. Dit fenomeen van Merovingische bewoning op en bij Romeinse villaterreinen is elders op diverse plaatsen vastgesteld, maar of Voerendaal een uitzondering is in het heuvelland is niet te zeggen.

Ten noordwesten van Maastricht is in 2008 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd op het Lanakerveld, circa 4 km ten noordwesten van het centrum van Maastricht.⁵⁵ Hierbij is op de rand van een klein plateau, begrensd door een droogdal, een kleine cluster vroegmiddeleeuwse sporen aangetroffen, waarvan de precieze datering onduidelijk is. Uit de sporen is een eenschepige gebouwstructuur te destilleren, mogelijk een hoofdgebouw, en verder een gedeelte van mogelijk een bijgebouw. Bijzonder is de vondst op zo'n 150 m afstand van deze bewoningscluster van twee ovens, waarvan er één met zekerheid een pottenbakkersoven is (afb. 19). Het betreft een liggende oven, bestaande uit een stookkuil, trekgat en met leem beklede ovenkamer. De ovenkamer bevatte een grote hoeveelheid 7de-eeuwse aardewerkscherven. De andere oven lag slechts voor een klein gedeelte in een proefsleuf en is niet verder onderzocht.

55 Meurkens & Van Wijk 2009.

Afbeelding 19. De Merovingische oven (Naar: Meurkens & van Wijk 2009, fig. 6.29, 6.30 en 6.32).

Een belangrijke plaats in de vroege middeleeuwen, en dan met name de Karolingische tijd, moet Meerssen zijn geweest. Op historische gronden is bekend dat de plaats koninklijk bezit was en wordt er een palts verondersteld. In 2008 en 2011-2012 heeft een proefsleuvenonderzoek plaatsgevonden in het centrum van Meerssen, direct ten westen van de Markt.⁵⁶ Historisch is bekend dat op deze plaats in de vroege middeleeuwen een koningsgoed met een koninklijke palts lag. Na schenking van het goed aan de Reimse Remigiusabdij werd er in de vroege 12de eeuw een proosdij gesticht. Het centrum hiervan lag ten oosten van het plangebied, ter plaatse van de huidige Markt. De ligging van de palts is onbekend, maar aangenomen wordt dat deze ook in de directe omgeving van de Markt moet worden gezocht. De paltskapel lag vermoedelijk op de plek van de basiliek, direct ten zuiden van de Markt. Het onderzoek heeft een noord-zuid georiënteerde gracht aan het licht gebracht, waarvan de jongste fase uit de 11de of 12de eeuw stamt, maar die in aanleg ouder moet zijn. Mogelijk begrenst deze gracht het proosdij- en het eerdere paltscomplex (afb. 20). Bij het onderzoek in 2008, is aardewerk aangetroffen dat wijst op bewoning ter plekke of in de directe omgeving van het onderzoeksgebied van de vroege middeleeuwen. Het wordt dan ook waarschijnlijk terecht aangeduid als 'periferie van de palts'. In 2013 vervolgens is het plangebied opgegraven.⁵⁷ De enige sporen die wijzen op bewoning in de Karolingische tijd zijn een hutkom en een kuil. Vermoedelijk bevond de nederzetting waartoe deze sporen hebben behoord zich ten noorden-noordoosten van het onderzoeksgebied. Het aardewerk wijst op een bewoningshaat in de Merovingische tijd. Wellicht dat een meerasig noord-zuid georiënteerd grachtensysteem in het westen van het onderzoeksgebied in eerste aanleg uit de (late ?) 10de eeuw stamt. Mogelijk was dit grachtgedeelte onderdeel van de westgrens van het proosdijterrein.

Afbeelding 20. Structuren uit de vroege, volle en late middeleeuwen van de opgraving te Meerssen. (Bron: Burnier 2016, fig. 5.3).

⁵⁶ Onderzoek 2008: Veken 2009 / onderzoek 2011-2012: Hazen 2012a.

⁵⁷ Burnier 2016.

In een artikel wordt een aanzet gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, waarin ook op onderhavig deelgebied wordt ingegaan.⁵⁸ Wegens de geringe hoeveelheid archeologische informatie die beschikbaar is wordt in genoemd artikel echter noodgedwongen teruggevallen op het uiterst summiere bestaande beeld.

1.2.10.3 Begraving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.10.4 Economie, land- en watergebruik

De vondst van één en mogelijk twee pottenbakkersovens in het Lanakerveld te Maastricht biedt kansen voor onderzoek naar aardewerkproductie en de verspreiding van het hier geproduceerde materiaal. Echter hierbij is niet zoveel bijzonder materiaal gevonden en in grote lijnen komt het spectrum overeen met het bekende beeld.

1.2.10.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.10.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.10.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.10.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.10.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

1.2.10.10 Materiële cultuur

De vondst van één en mogelijk twee pottenbakkersovens in het Lanakerveld te Maastricht biedt kansen voor typologisch onderzoek naar aardewerk van een specifieke productieplaats. Daarnaast zijn er mogelijkheden voor vergelijkend onderzoek met eerder onderzocht Merovingische pottenbakkersovens in het Limburgse en Noord-Brabantse Maasdal (Maastricht (Wyck-Céramiqueterrein), Kessel-Hout en Cuijk).

1.3 Onderzoek lacunes per landschap incl. kenniswinst

De archeologische kennis voor de vroege middeleeuwen mag over het algemeen als laag tot onbestaand worden beschouwd doordat nauwelijks vondsten geregistreerd staan en gravend onderzoek is uitgevoerd. De potentiële kenniswinst van elke nieuwe vindplaats is hoog.

1.3.1 Hoogterras/stuwwallen

Voor dit deelgebied zijn in de onderzochte evaluatieperiode geen nieuwe gegevens bekend geworden.

1.3.2 Maasduinen

In de evaluatieperiode zijn nagenoeg geen nieuwe gegevens bekend geworden voor dit deelgebied. Een uitzondering moet gemaakt worden voor Gennep, maar daarbuiten is de kennis over dit deelgebied vrijwel nihil.

⁵⁸ Stoeper 2015.

1.3.3 Peel/Peelrestanten

Voor dit deelgebied zijn in de onderzochte evaluatieperiode geen nieuwe gegevens bekend geworden.

1.3.4 Beekdalen Noord-Limburg

Het in de evaluatieperiode verrichte onderzoek heeft nieuwe informatie opgeleverd over met name fasering/ontwikkeling van nederzettingen. Het heeft bijgedragen tot het opstellen van een typonomie van huisplattegronden. Grafvelden zijn uit dit deelgebied nog steeds niet bekend. Wel zijn er links en rechts een enkel graf of enkele graven bekend. Informatie over de materiële cultuur is nog maar mondjesmaat aanwezig.

Opgemerkt wordt dat alle onderzochte nederzettingen op hogere delen van het (dekzand)landschap zijn gesitueerd waar zich, met uitzondering van Maasbree-Siberië, later in de middeleeuwen een akkerdek heeft ontwikkeld. Dit is een vergelijkbare tendens zoals die ook is geconstateerd in Noord-Brabant.

1.3.5 Beekdalen Midden-Limburg

In de evaluatieperiode zijn nagenoeg geen nieuwe gegevens bekend geworden voor dit deelgebied. Enkel een aantal grondsporen zijn aan de beschikbare dataset toegevoegd.

1.3.6 Eiland van Weert

Dankzij grootschalig onderzoek binnen dit deelgebied zijn een aantal nieuwe inzichten voorhanden gekomen. De vroegmiddeleeuwse nederzettingen bestonden uit clusters van twee tot drie erven en lagen verspreid over het landschap. Een erf omvatte een hoofgebouw, één of enkele bijgebouwen en een waterput. Ze waren relatief kort in gebruik, waarschijnlijk gedurende één generatie en net als in de late prehistorie was de vroegmiddeleeuwse bewoning er een van zwerfende erven. De kenniswinst beperkt zich echter tot nederzettingencomplexen.

1.3.7 Middenterras

Vanuit historische bronnen is veel bekend over nederzettingencomplexen, maar voor dit gebied ontbreken de archeologische bewijzen om deze historische bronnen verder te onderbouwen. Hier en daar zijn een aantal grondsporen aangetroffen en enkele nederzettingen aan het licht gekomen. Kenmerkend voor de vroegmiddeleeuwse nederzettingen is de ligging op hogere gebiedsdelen nabij water, zoals aan de rand van beekdalen.

Bijzondere ontdekking betreft een merovingisch grafveld binnen plangebied Boccage te Echt. In tegenstelling tot veel andere merovingische grafvelden is hier niet of nauwelijks grafroof vastgesteld. Het grafveld van waarschijnlijk 250 graven (waarvan 139 vastgesteld zijn en gedeeltelijk onderzocht) bevatte in ieder geval 6de-eeuws aardewerk en lag landschappelijk gelijkaardig aan de nederzettingen (op een hoger deel van het Maasterras). Tevens is het grafveld van Born-Buchten gepubliceerd. Dit grafveld was in gebruik in de 7de en 8ste eeuw en mogelijk ook in de 9de eeuw. Daarmee is het een zeer zeldzaam voorbeeld van een grafveld uit de latere Merovingische en vroegere Karolingische tijd.

Qua materiële cultuur is er nog steeds sprake van een kennislacune. De enkele aangetroffen vondstcomplexen zijn in mindere mate van belang voor de vroege middeleeuwen. Met name het Karolingisch aardewerk en aardewerk uit de overgangperiode tussen vroege en volle middeleeuwen wordt vaker aangetroffen.

1.3.8 Roer/Vlootbeekdal

Uit dit deelgebied zijn geen vindplaatsen bekend die op basis van archeologisch onderzoek als middeleeuws nederzettingsterrein kunnen worden geïnterpreteerd. Vermoedelijk wijst dit op een grote plaatscontinuïteit van de bewoning. De archeologische informatie over de vroege middeleeuwen in dit deelgebied is uitermate gering te noemen.

1.3.9 Maasdal

Eerder was al bekend dat waarschijnlijk veel van de huidige plaatsen in het Maasdal teruggaan tot de vroege middeleeuwen en een deel daarvan is historisch bekend uit de 9de en 10de eeuw, bijvoorbeeld Wessum, Asselt en Thorn. Naar verwachting gaat het hier om domeincentra. Archeologische informatie uit deze plaatsen ontbreekt vrijwel volledig. Relatief veel informatie was bekend over Maastricht en Venlo.

Er is in de evaluatieperiode slechts in beperkte mate gravend onderzoek uitgevoerd naar vroegmiddeleeuwse bewoningssporen en de kenniswinst is op dit aspect dan ook gering te noemen. Meest omvangrijke onderzoek betreft de locatie Eerdweg te Beegden. Hier is een cluster van enkele huizen en zeven hutkommen aan het licht gekomen. Mogelijk betreft het twee erven die in de 6de / 7de tot het midden van de 8ste eeuw bewoond waren. De landschappelijke situering van deze nederzetting aan de rand van het Maasdal, op een hoge 'kaap' in lager gelegen gebied wordt op meerdere locaties in het Maasdal vastgesteld.

Kennis over de grafcultuur is eveneens beperkt (m.u.v. de Maastrichtse grafvelden waarvan een publicatie verschenen is). Hier en daar zijn enkele graven tot kleine grafvelden aangetroffen, maar hierin zijn geen tendenzen te herkennen. Bijzonder voor dit deelgebied in de vroege middeleeuwen zijn de grote hoeveelheid houtskoolmeilers van Well-Aaijen en de uitgewerkte zilverschat van Roermond. Tevens is bij Kasteel de Keverberg in de motteheuvel 10de- en mogelijk ook 9de-eeuwse bewoning aangetroffen.

Qua kennis van de materiele cultuur is er dankzij een aantal publicaties van ouder onderzoek een aanzienlijke uitbreiding van datasets gecreeerd. In de evaluatieperiode zijn evenwel door gravend onderzoek geen nieuwe gegevens bekend geworden.

1.3.10 Heuvelland

Archeologische informatie uit dit gebied is uiterst beperkt en het is onbekend of alle bestaande, historisch bekende plaatsen in de beekdalen een vroegmiddeleeuwse oorsprong hebben en of daarbuiten andere (verlaten) nederzettingen bestonden. Uitzonderlijk zijn de Merovingische nederzettingssporen en graven die aan het licht kwamen bij de opgraving van de romeinse villa te Voerendaal. Waarschijnlijk was de aanwezigheid van (restanten van) de villa bepalend voor de locatiekeuze van de vroegmiddeleeuwse bewoning. De ligging van de nederzetting buiten een beekdal is, voor zover bekend, ongebruikelijk. Het fenomeen van Merovingische bewoning op en bij romeinse villaterreinen is elders ook al vastgesteld.

Een belangrijke plaats in de vroege middeleeuwen, en dan met name de Karolingische tijd, moet Meerssen zijn geweest. Op historische gronden is bekend dat de plaats koninklijk bezit was en wordt er een palts verondersteld. De ligging van de palts is onbekend, maar aangenomen wordt dat deze ook in de directe omgeving van de Markt moet worden gezocht. Op het Lanakerveld bij Maastricht zijn minstens één en mogelijk twee pottenbakkersovens aangetroffen. Het betreft een liggende oven, bestaande uit een stookkuil, trekpat en met leem beklede ovenkamer. De ovenkamer bevatte een grote hoeveelheid 7de-eeuwse aardewerkscherven. Dit aardewerkmateriaal biedt mogelijkheden voor vergelijkend onderzoek met andere vroegmiddeleeuwse productiecentra in Limburg.

Tabel 2. Overzicht kennislacunes voor de vroege middeleeuwen

Legenda	++++	geen kennis/afwezig
	+++	veel lacunes
	++	wat lacunes
	+	weinig lacunes

Landschapstype	Ontstaan landschap	Bewoning	Begraving	Economie	Locatie	Samenleving	Rituelen	Langetermijnperspectief	Krijgsgeschiedenis	Materiële cultuur
Hoogterras/stuwwallen	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Maasduinen	+++	+++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Peel/peelrestanten	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Beekdalen Noord-Limburg	+++	++	+++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	+++
Beekdalen Midden-Limburg	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Eiland van Weert	+++	+++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	+++
Middenterassen	+++	+++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	+++
Roer/Vlootbeekdal	+++	++++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	+++
Maasdal	+++	+++	+++	++++	++++	++++	+++	++++	++++	+++
Heuvelland	+++	++++	++++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	+++

1.4 Overzicht geraadpleegde rapporten 2007-2017⁵⁹

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Arts, J.J., 2007: Maastricht, Entre-Deux, archeologische opgraving (BAAC rapport 04.201).	Maasdal	In het plangebied Maastricht-Entre Deux zijn twee inhumatiegraven uit circa 700 aangetroffen. Het westelijke gedeelte van het onderzoeksgebied was in de Karolingische Tijd in gebruik als akkerland. In het oosten van het gebied is een noord-zuid lopende gracht aangetroffen die in ieder geval in de 11 ^{de} eeuw functioneerde, maar mogelijk al in de 10 ^{de} eeuw is aangelegd.
Bouma, N. & A. Müller, 2014: Tienduizend jaar landschaps- en bewoningsgeschiedenis in het Maasdal tussen Well en Aijen. Een verkennend en waarderend onderzoek in de deelgebieden 1 en 4 en een archeologische opgraving in deelgebied 2 te Well-Aijen Hoogwatergeul werkvak 4 (ADC Rapport 3472).	Maasdal	Tijdens onderzoek te Well-Aaijen is een grote hoeveelheid (ruim 80) houtskoolmeilers gevonden. Deze zijn niet allemaal gedateerd, maar op grond van enkele wel gedateerde exemplaren gaat het om zowel Merovingische als Karolingische meilers. Verder zijn er ook aanwijzingen voor ijzerproductie ter plekke. De houtskoolmeilers zijn gesitueerd op de grens van hoog en laag (een terras en een oude opgevulde geul).
Bouwmeester, H.M.P. & J.W. de Kort, 2011: Een monument onder druk; nadere waardering van een deel van het wettelijk beschermde monument Borgharen-Pasestraat in verband met het opbrengen van een gronddepot. (RAM 194). Ook: Lauwerier, Müller & Smal (red.), 2011 en Lauwerier & de Kort (red.), 2014.	Maasdal	In totaal zijn binnen het plangebied Borgharen-Pasestraat tijdens verschillende onderzoekscampagnes 23 inhumatiegraven aangetroffen. Het 'kleine' grafveld is gesitueerd nabij een Romeinse villa langs de Maas.

⁵⁹ In deze tabel komen alleen de rapporten voor met kenniswinst. Alle rapporten die bekeken zijn, zijn opgenomen in de literatuurlijst met geraadpleegde rapporten (AB, PS en DO) achteraan dit rapport.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Burnier, C.Y., 2016: Aan de rand van de palts, sporen van middeleeuws Meerssen. Een archeologische opgraving in het centrum van Meerssen (ADC Rapport 4080). Ook: Veken 2009 en Hazen 2012a.	Heuvelland	Het onderzoek te Meerssen-Markt heeft een noord-zuid georiënteerde gracht aan het licht gebracht, waarvan de jongste fase uit de 11de of 12de eeuw stamt, maar die in aanleg ouder moet zijn (10de eeuw?). Mogelijk begrenst deze gracht het proosdij- en het eerdere paltscomplex. Bij het onderzoek in 2008, is aardewerk aangetroffen dat wijst op bewoning ter plekke of in de directe omgeving van het onderzoeksgebied van de vroege middeleeuwen. Het wordt dan ook waarschijnlijk terecht aangeduid als 'periferie van de palts'. In 2013 vervolgens is het plangebied opgegraven. De enige sporen die wijzen op bewoning in de Karolingische tijd zijn een hutkom en een kuil, zijn de aangetroffen hutkom en een kuil. Uit de Merovingische periode is geen duidelijk aardewerk aangetroffen. De opgraving onderschrijft de perifere ligging nabij een vroegmiddeleeuwse nederzetting.
Derks, T. & B. de Fraiture (red.), 2016: Een Romeins heiligdom en een vroegmiddeleeuws grafveld bij Buchten (L). Verslag van een archeologisch noodonderzoek (1976) (Rapportage Archeo-logische Monumentenzorg 226).	Middenterrassen	Publicatie van oud onderzoek naar het grafveld van Born-Buchten. Het bevond zich ter plekke van een veel ouder romeins stenen heiligdom en is ontdekt bij het onderzoek van deze cultusplaats. Door de chaotische omstandigheden waarin en de haast waarmee het onderzoek is uitgevoerd, ontbreken veel gegevens en bestaat er nog onduidelijkheid over onder meer omvang en ouderdom van het grafveld. Het ziet er echter naar uit dat het is gebruikt in de 7de en 8de eeuw en mogelijk ook nog in de 9de eeuw. Daarmee is het een zeer zeldzaam voorbeeld van een grafveld uit de latere Merovingische en vroegere Karolingische tijd.
Dijk, X.C.C. van, 2016: Graven in de Keverberg - gemeente Peel en Maas, archeologisch onderzoek: een proefsleuvenonderzoek en begeleiding van graafwerkzaamheden op het Huys Kessel te Kessel (L) (RAAP-Rapport 2056).	Maasdal	Bij kleinschalig onderzoek in de motteheuvel van kasteel de Keverberg in Kessel is gebleken dat hier in ieder geval al in de 10de en mogelijk de (latere ?) 9de eeuw in ieder geval sprake was van bewoning
Dijkstra J. & A.H. Schutte, 2007: Merselo-Grootdorp, wonen aan de Peelrand. Een archeologische opgraving (ADC rapport 716).	Beekdalen Noord-Limburg	De aangetroffen gebouwplattegronden binnen het plangebied Merselo-Grootdorp stammen uit de Laat-Karolingische tijd of vroege 10de eeuw (ca. 850-925) en uit de 11de / vroege 12de eeuw. Daarnaast is een aantal Merovingische aardewerkscherven aangetroffen in latere grondsporen. De vroegmiddeleeuwse gebouwen zijn haaks of parallel georiënteerd op de nog bestaande weg Grootdorp. De nederzetting ligt relatief hoog in een oud akkercomplex tussen de lager gelegen nederzettingkernen Grootdorp en Kleindorp.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Dijkstra, J. (red.), 2015a: Bewoningssporen uit de IJzertijd, Laat-Romeinse tijd en Vroege middeleeuwen aan de Eerdweg in Beegden (gemeente Maasgouw). Een archeologische opgraving (ADC Rapport 3859). Ook: Alma & van Domburg 2007	Maasdal	In het plangebied Beegden-Eerdweg is een cluster van enkele huizen en zeven hutkommen aan het licht gekomen. Mogelijk betreft het twee erven die in de 6 ^{de} /7 ^{de} tot het midden van de 8 ^{ste} eeuw bewoond waren. Landschappelijk is deze nederzetting gestueerd aan de rand van het Maasdal, op een hoge 'kaap' in lager gelegen gebied.
Dyselincx, T.A.F., 2009: Echt Edith Steinstraat. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-09.0071).	Middenterrassen	Bij een onderzoek te Echt-Edith Steinstraat zijn sporen en vondsten aangetroffen uit diverse perioden, waaronder één mogelijk vroegmiddeleeuws spoor. Waarschijnlijk kan deze vondst worden gerelateerd aan de vroegste middeleeuwse bewoningsfase rond de Sint Landricuskerk. Het onderzoeksgebied is gesitueerd binnen de historische kern van Echt.
Graaf, W.S. van de, 2014: Sint Michiel, een fort met geschiedenis. Archeologisch onderzoek op het Kazerneterrein te Blerick (Archeodienst Rapport 100).	Maasdal	Het onderzoek te Blerick-Fort Sint Michiel heeft een 5 ^{de} of 6 ^{de} -eeuwse hutkom aangetoond. Deze ligt circa 500 m ten noordoosten van een eerder te Blerick-Antoniuslaan opgegraven Merovingische hutkom. Beide hutkommen hebben een gelijksoortige landschappelijke ligging op een hooggelegen terrasrand grenzend aan het huidige Maasdal.
Haas M.V. & Theuws F.C.W.J., 2013: The Merovingian Cemetery of Posterholt-Achterste Voorst (Merovingian Archaeology in the Low Countries 2).	Roer- en Vlootbeekdal	Publicatie met de resultaten van het ruim 30 jaar geleden te Posterholt-Achterste Voorst opgegraven Merovingische grafveld. De graven waren allen in het verleden reeds geopend en de grafgiftten vernietigd of verdwenen. Dit grafveld biedt nieuwe inzichten in de omgang met doden/graven gedurende met name de overgang tussen de Merovingische en Karolingische tijd.
Kars M., 2011: A Cultural Perspective on Merovingian Burial Chronology and the Grave Goods from the Vrijthof and Pandhof Cemeteries in Maastricht.	Maasdal	Publicatie van de reeds geruime tijd geleden opgegraven Merovingische grafvelden nabij de Sint Servaaskerk te Maastricht (Maastricht-Vrijthof en Maastricht-Pandhof). Bij de chronologische analyse van de graven is ook aandacht besteed aan de typochronologie voor de Merovingische tijd en de problematiek van het dateren van graven op basis van grafgiftten, waarbij aspecten als het verwervingstijdstip en de omlooptijd van objecten en de overlijdensleeftijd van de eigenaar in ogenschouw worden genomen.
Kars, M., F. Theuws & M. de Haas, 2016: The Merovingian cemeteries of Sittard-Kemperkoul, Obbicht-Oude Molen and Stein-Groote Bongerd (Merovingian Archaeology in the Low Countries, 3).	Middenterrassen	Het betreft de publicatie van een aantal ruim 30 jaar geleden opgegraven Merovingische grafvelden. Het betreft de grafvelden van Sittard-Kemperkoul, Obbicht-Oude Molen en Stein-Groote Bongerd.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Koning, J. de e.a., 2009: Een vroegmiddeleeuwse nederzetting op het Meterikse veld (630 – ca 1000 n.C.). Definitieve opgraving te Horst aan de Maas-Meterik (Bilan rapport 2009/100).	Beekdalen Noord-Limburg	Het onderzoek te Meterik-Meterikse veld heeft 42 gebouwplattegronden aan het licht gebracht. Het oudste (pioniers)erf, uit de vroege 7 ^{de} eeuw, is vrijgelegd en hoofd- en veronderstelde bijgebouwen worden niet oversneden door jongere sporen. Rond 700 ontstaat iets verderop een tweede erf. Rond 800 kwam een omgreppeld erf tot stand. Het hoofdgebouw werd in de late 10 ^{de} eeuw vervangen door een grotere en zwaarder uitgevoerde constructie. Ten zuiden van dit erf lag vanaf de 9 ^{de} eeuw een tweede omgreppeld erf dat eveneens tot circa 1000 in gebruik bleef. Daarna zette de bewoning zich vermoedelijk voort buiten het onderzoeksgebied.
Koopmanschap, H., 2013: Proefsleuvenonderzoek en opgraving ter plaatse van het Stationskwartier te Weert (Archeologische Rapporten Oranjewoud 2012/21).	Eiland van Weert	In het plangebied 'Stationskwartier' is, direct ten zuiden van de laatmiddeleeuwse stad, een Merovingische waterput aangetroffen. Deze was in gebruik in de 7 ^{de} eeuw en functioneerde mogelijk tot in de 8 ^{ste} eeuw. Het is de eerste aanwijzing voor bewoning nabij het historisch bekende Weert.
Meurkens L. & I.M. van Wijk (red.), 2009: Wonen en begraven op de Caberg van het vroege neolithicum tot en met de vroege middeleeuwen. Inventariserend Veld Onderzoek van een cultuurlandschap te Maastricht-Lanakerveld (Archol rapport 100).	Heuvelland	Te Maastricht-Lanakerveld, op de rand van een klein plateau, begrensd door een droogdal, is een kleine cluster vroegmiddeleeuwse sporen aangetroffen. De precieze datering is onduidelijk, maar uit de sporen is een eenscheppige gebouwstructuur te destilleren, mogelijk een hoofdgebouw, en verder een gedeelte van mogelijk een bijgebouw. Bijzonder is de vondst op zo'n 150 m afstand van deze bewoningscluster van twee ovens, waarvan er één met zekerheid een pottenbakkersoven is. Het betreft een liggende oven, bestaande uit een stookkuil, trekpat en met leem beklede ovenkamer. De ovenkamer bevatte een grote hoeveelheid 7 ^{de} -eeuwse aardewerkscherven.
Mooren J.R., 2008: Gennep Houtstraat Definitief Archeologisch Onderzoek (BAAC rapport 06.120).	Maasduinen	Het onderzoek te Gennep-Houtstraat heeft bewoningssporen en vondsten uit de periode van de prehistorie tot en met de nieuwe tijd opgeleverd. Een hutkom uit circa 500 n.Chr. getuigt mogelijk van het opschuiven van de bewoning in oostelijke richting vanaf de 5 ^{de} -eeuwse nederzetting op de Maaskemp / Stamelberg ten westen van Gennep.
Renswoude J. van & M. Schurmans, 2012: opgravingen in Maasbree-Siberië. Een grafveld uit de Romeinse tijd en bewoning uit de late prehistorie en vroege middeleeuwen (Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 48).	Beekdalen Noord-Limburg	Tijdens een onderzoek in het glastuinbouwgebied Maasbree-Siberië is als bijvangst enkele erven en een inhumatiegraf uit de Merovingische tijd aangetroffen. Aparte vermelding verdient een glazen kraal, een zogenaamde Augenperle, uit de Merovingische nederzetting.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Schotten J., 2012: Kogelpotaardewerk uit Noord-Limburg, in: De Maasgouw 131 (afl. 4), blz. 132-139.	Beekdalen Noord-Limburg / Middenterrassen / Maasdal	Publicatie van diverse kogelpot aardewerkcomplexen, waaronder die van Venray-Antoniusveld, Swalmen-Nieuwenhof en Venlo-Lohofstraat. Het betreft een eerste aanzet voor een synthese.
Sprengers N.H.A., 2011: Regenwaterbuffer te Hunsel, Gemeente Leudal, Een archeologische begeleiding en opgraving, (RAAP-Rapport 2268).	Beekdalen Midden-Limburg	Tijdens een begeleiding Hunsel-Uffelse Beek zijn bewoningssporen aangetroffen uit de overgang van de vroege naar de volle middeleeuwen. Mogelijk vertegenwoordigen de sporen twee erven met een bootvormig hoofdgebouw. De nederzetting is ontstaan bij een versmalling in het dal van de Uffelse Beek, van nature een geschikte oversteekplaats.
Stoepker H., 2015: Het landelijk gebied in een overgangstijd, 950-1250. Resultaten van archeologisch nederzettingsonderzoek, in: Berkvens e.a. (red.) Limburg. Een geschiedenis, tot 1500 (deel I), blz. 251-266.	Beekdalen Noord-Limburg / Eiland van Weert / Middenterrassen / Heuvelland	Publicatie welke een eerste aanzet betreft voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg. Onder andere de presentatie van Venray-Antoniusveld en Haagsittard.
Verhoeven, M.P.F., 2015: Een Merovingisch grafveld in Echt Plangebied Bocage, gemeente Echt-Susteren; Archeologisch onderzoek: proefsleuven, zoeksleuven en een opgraving (RAAP-Rapport 3020). Ook: Theuws & van Wijk, 2015.	Middenterras	Ter plaatse zijn verschillende vindplaatsen aangetroffen. Vindplaats 3 betreft een grafveld uit de vroege middeleeuwen. Hierin zijn 64 crematiegraven en 75 inhumatiegraven aangetroffen. Aanvullend waarderend onderzoek van ARCHOL heeft aangewezen dat het grafveld uit twee niveaus bestaat en waarschijnlijk in totaal ca. 250 graven heeft bevat.
Verhoeven, M.P.F., G.R. Ellenkamp & K. Senica, 2015: Bewogen verleden. Bovensteweg en Schijfweg-Noord te Kessel Aardgastransportleidingstracé Odiliapeel-Melick (A-665), catalogusnummers 57 en 58 Gemeente Peel en Maas Archeologisch onderzoek: proefsleuven, opgraving en begeleiding (RAAP-Rapport 2360).	Maasdal	Tijdens het onderzoek te Kessel-Hout is een 6 ^{de} -eeuwse afvalkuil aangetroffen. Landschappelijk ligt deze niet op het hogere terras, maar iets lager, aan de rand van een oude opgevolde geul.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Vreenegoor E. & J. van Doesburg (red.), 2013: Een middeleeuwse hoeve in Swalmen-Nieuwenhof (Roermond). Archeologie in de A73-Zuid (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 204).	Middenterrassen	Op de locatie Swalmen-Nieuwenhof is aan de rand van het Swalmdal een nederzetting uit de volle middeleeuwen opgegraven, maar enkele Merovingische (7 ^{de} -eeuwse) en Karolingische grondsporen en vondsten wijzen op vroegmiddeleeuwse bewoning ter plaatse en in de directe omgeving. Circa 3 km oostelijk hiervan is, eveneens aan de rand van het Swalmdal, een Merovingisch grafveld onderzocht. Op deze locatie zijn ook 5 ^{de} -eeuwse bewoningssporen bekend.
Winter J. de, 2010: Archeologisch onderzoek op het plangebied Schrames te Helden, Bewoningssporen van het neolithicum tot de late middeleeuwen, Deventer/ Den Bosch (BAAC rapport A-07.0204).	Beekdalen Noord-Limburg	In 2004-2005 en 2007-2008 is in Helden-Schrames een nederzetting onderzocht met behalve bewoningssporen uit de gehele periode van het Neolithicum tot en met de (Laat)Romeinse tijd, ook twee vroegmiddeleeuwse huisplattegronden. Vondstmateriaal is uiterst schaars, maar vooral op typologische gronden zijn beide gebouwstructuren in de Merovingische tijd te plaatsen.
Zuyderwyk J. & J. Besteman, 2010: The Roermond hoard: a Carolingian mixed silver hoard from the ninth century, in: Medieval and Modern Matters I, blz. 73-154.	Maasdal	Artikel over de omvangrijke zilverschat uit circa 860 die in 1968 direct ten noordwesten van Roermond is opgebaggerd. Het betreft de grootste 'gemengde' schatvondst in het voormalige Karolingische rijk. Vermoedelijk is het geen offer of rituele depositie.

2 Volle en late middeleeuwen (AD 1000 – AD 1500)

2.1 Inleiding

De volle en late middeleeuwen zijn favoriete periodes, zo blijkt uit de vele onderzoeken en onderzoeksrapporten waarin deze periode benoemd wordt. Echter als gedetailleerd gelezen wordt, valt op dat weinig onderzoeken heel specifiek over de volle en/of late middeleeuwen gaan, maar dat deze periode vaak als bijvangst bij ander onderzoek meegaat. Algemene kennis over deze periode voor Limburg is niet heel groot. Veel van het algemene beeld is gebaseerd op wat er aan kennisvermeerdering is behaald in het Brabantse zandgebied. Belangrijke elementen in deze periode betreffen de gehucht- en dorpsvormingen, het ontstaan van steden, het vastleggen van ruimtelijke structuren (onder andere het wegennetwerk met handelscontacten), enz.

De laatste jaren hebben er in opdracht van de RCE diverse synthetiserende onderzoeken plaatsgevonden. Deze syntheses vloeien voort uit een inventarisatie van thematische, chronologische en geografische 'kenniskansen' in Nederland die is gemaakt in het kader van het project 'Nieuwe Nationale Onderzoeksagenda Archeologie' en 'Oogst voor Malta' en moet bijdragen aan het opstellen van een nieuwe Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA).⁶⁰ Opgemerkt wordt dat de Limburgse provincie in geen van deze syntheses een prominente rol speelt, uitgezonderd uiteraard de synthese over het Maasdal. Brabantse resultaten en kenniswinst kan deels wel toegepast worden op de Limburg, maar dit dan ook enkel voor het Limburgse dekzandgebied (delen van) . De lössregio komt er geheel bekaaid vanaf.⁶¹

Uitgevoerde syntheses die voor de volle en late middeleeuwen interessant (kunnen) zijn:

- synthese over 'locatiekeuze en bewoningsdynamiek in de late prehistorie, Romeinse tijd en middeleeuwen in oostelijk Noord-Brabant'⁶²
- synthese over 'huizenbouw in de middeleeuwen en nieuwe tijd'⁶³
- synthese over 'het Maasdal'⁶⁴
- synthese over 'dorpsvorming'⁶⁵

Relevant is ook het synthetiserende onderzoek dat wordt verricht met betrekking tot het zogenaamde Maas-Demer-Scheldegebied en daarbinnen meer specifiek het oostelijke gedeelte van Noord-Brabant, de Kempen. Het vele grootschalige nederzettingsonderzoek dat hier in de afgelopen decennia is verricht maakt modelvorming voor de middeleeuwse bewoningsgeschiedenis in brede zin mogelijk. Het 'denken over' het rijke archeologische gegevensbestand voor het gebied werpt vooral de laatste jaren zijn vruchten af in de vorm van synthetiserende publicaties, waarin nadrukkelijk ook historische en historisch-geografische gegevens worden gebruikt.⁶⁶ Deze historische dimensie vergroot de zeggingskracht en daarmee de waarde van de archeologische gegevens in sterke mate en is onmisbaar voor een zinvolle

60 Groot en Groenewoudt 2013. Het deelproject Oogst voor Malta 'stimuleert en organiseert het uitvoeren van synthetiserend onderzoek'.

61 Theunissen en Feiken 2014.

62 Schabbink (red.) 2015.

63 Cleijne e.a. 2017.

64 Ball, Tebbens & van der Linde (red.) 2018.

65 Verspay e.a. 2018

66 Huijbers 2010; Theuws 2010, 2011 en in voorbereiding a en c.

synthesen met betrekking tot de middeleeuwen en de nieuwe tijd. De onderzoeksresultaten die zijn en worden gegenereerd betreffende de Kempen inspireren en bieden kansen tot vergelijkend onderzoek op basis van gegevens uit met name in meerdere of mindere mate landschappelijk vergelijkbare gebieden in het aangrenzende Noord- en Midden-Limburg. Een interessant concept dat recentelijk door Theuws is geïntroduceerd is dat van de woon- en akkergebieden.⁶⁷ Hiermee duidt hij de hoogste en vruchtbaarste delen van het landschap aan, waar zich na de Romeinse tijd een eiken-beuken of eiken-berkenbos ontwikkelde. Bodemkundig zijn het de moderpodzolgronden die in de loop van de middeleeuwen zijn ontgonnen tot akkerland. De akkergebieden die worden weergegeven op historisch kaartmateriaal, zoals de oudste kadasterkaarten, geven in deze redenering op hoofdlijnen de aantrekkelijkste vroegmiddeleeuwse vestigingsgebieden weer. In die periode had het akkerland nog niet z'n maximale historisch bekende omvang bereikt en werd op deze gronden ook gewoond, vandaar de benaming. Binnen de woon-/akkergebieden liggen verspreid ook lagere vochtigere gebieden met veldpodzolgronden die later zijn ontgonnen. Op basis van de archeologische gegevens uit de woon-/akkergebieden onderscheidt Theuws negen fasen in de middeleeuwse bewonings- en nederzettingsgeschiedenis. Het is goed denkbaar dat dit concept ook in (delen van) Limburg, bijvoorbeeld in onderhavig deelgebied, een kader kan vormen voor het onderzoek naar de regionale bewonings- en nederzettingsgeschiedenis. In ieder geval lijkt het er wel op dat ook hier de bekende vroegmiddeleeuwse vindplaatsen zijn gelegen in de oudste cultuurgebieden en niet in de later ontgonnen delen van het landschap. Deze gebieden kunnen dus het uitgangspunt zijn voor een integrale analyse van de bewoningsgeschiedenis, dat wil zeggen inclusief historische en historisch-geografische gegevens.

Tabel 3. Overzicht gegevensvoorraad voor de volle en late middeleeuwen

Legenda	0	niet van toepassing
	+++	veel gegevens
	++	wat gegevens
	+	weinig gegevens
	-	geen gegevens
	geel	kenniswinst 2007-2017
	groen	veel kenniswinst 2007-2017

Landschapstype	Ontstaan landschap	Bewoning	Begraving	Economie	Locatie	Samenleving	Rituelen	Langetermijnperspectief	Krijgsgeschiedenis	Materiële cultuur
Hoogterras/stuwwallen	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maasduinen	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Peel/peelrestanten	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Beekdalen Noord-Limburg	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+
Beekdalen Midden-Limburg	+	-	-	-	+	-	+	-	-	+
Eiland van Weert	+	++	-	+	+	-	+	++	-	+
Middenteras	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+
Roer/Vlootbeekdal	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maasdal	+	+	-	+	+	-	-	-	+	+
Heuvelland	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-

⁶⁷ Theuws 2010 en 2011.

2.2 Bewoningsgeschiedenis

2.2.1 Hoogterras/stuwwallen

2.2.1.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

De vorming van het hoogterras is sterk gekoppeld aan de activiteiten van de rivieren Maas en Rijn. In het Midden- en Laat-Pleistoceen, tijdens koude perioden, hebben deze rivieren dikke pakketten grind en zand afgezet. Tijdens het Cromerien (800.000-500.000 jaar geleden) met zijn drie glacialen en vier interglacialen, resulteerde dat in een afwisseling van Maas- en Rijnafzettingen die later door een combinatie van daling en insnijding geomorfologisch als een hoog gelegen terras herkenbaar zijn. Die insnijdingen vonden plaats na 500.000, in het Elsterien en Saalien (480.000-130.000 jaar geleden). In die periode werd het middenteras gevormd dat zich diep heeft ingesneden in het hoogterras. Soms hebben de steilranden een hoogteverschil van 25 meter.

De stuwwallen die alleen in het uiterste noordelijke deel van de provincie voorkomen, zijn met name gevormd door het landijs in het Saalien (240.000-130.000 jaar geleden), hoewel er in een oudere ijstijd (Elster, ca. 480.000-430.000 jaar geleden) ook stuwwallen zijn gevormd. Deze zijn echter niet meer als zelfstandige elementen in het landschap bewaard gebleven. Zowel op het hoogterras als op de stuwwallen bevinden zich nauwelijks jongere afzettingen. Wel kunnen ze zijn doorsneden door rivieren, beken en ook smeltwaterdalen waardoor oudere afzettingen kunnen dagzomen. Dat laatste is ook het geval bij menselijke ingrepen, zoals de aanleg van groeven ten behoeve van zand, grind en kleiwinning en de uitvoering van infrastructurele werken, gasleidingen, etc.

2.2.1.2 *Bewoning*

In de vorige evaluatie is geconstateerd dat dit gebied relatief laat is ontgonnen en voornamelijk een 'marginaal gebruik' kende, 'waarbij schansen en landweren de meest karakteristieke fenomenen zijn'. Van kenniswinst was geen sprake. Ook in de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden.

2.2.1.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.1.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.1.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.1.6 *2.2.1.6. Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.1.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.1.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.1.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.1.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.2 Maasduinengebied

2.2.2.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Vanaf de omgeving van Roermond noordwaarts vinden we rivierduinen aan de oostzijde van de Maas. Vooral ten noorden van Venlo ligt een uitgebreide gordel. De duinen zijn ontstaan in de Jonge Dryas, toen zand opwaaide vanuit de verwilderde riviervlakte van de Maas. Enkele rivierduinen liggen momenteel ten westen van de Maas omdat de rivier daar toen een westelijker loop had dan tegenwoordig. Gedurende het Holoceen zijn de rivierduinen diverse malen opnieuw verstoven, vermoedelijk als gevolg van menselijk handelen (ontbossing). Hierdoor kunnen oude oppervlakken met archeologische resten bedekt zijn geraakt. In deze landschappelijke eenheid onderscheiden we naast de rivierduinen nog twee sub-landschappen: Het Niersdal en een oud Maasterras, tussen de rivierduinen en de Duitse grens. Het dal van de Niers is in de voorlaatste ijstijd door de Rijn gevormd. Door het landijs werd de Rijn gedwongen om voor de stuwwal langs richting Noordzee te stromen. Nadat het ijs verdween, hervatte de Rijn haar meer noordelijke loop. Ook in de laatste ijstijd stroomde weer veel Rijnwater door het Niersdal waardoor een ca. 8 km brede verwilderde riviervlakte ontstond. Het vlechtende geulenpatroon is nog goed in het landschap te herkennen. In het Holoceen werd het dal ingenomen door twee kleinere meanderende rivieren, de Niers en de Kendel. In de Romeinse tijd stroomde af en toe bij hoogwater nog Rijnwater door de Niers naar de Maas. Het echte Niersdal beslaat in Limburg maar een vrij kleine oppervlakte. Het gebied tussen de rivierduingordel en de Duitse grens is in feite een oud Maasterras. Het is van oudsher een nat gebied, met een slechte afwatering.

2.2.2.2 *Bewoning*

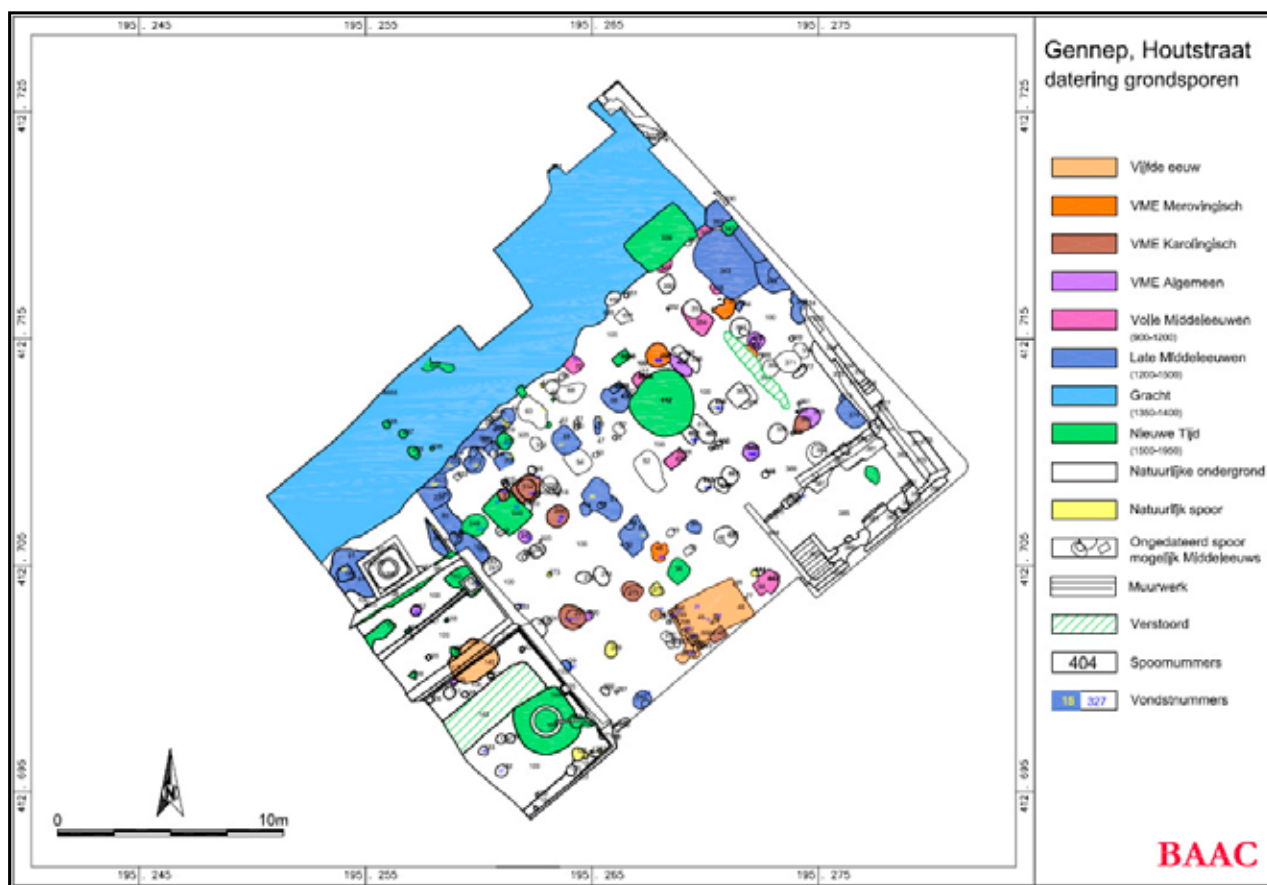
Gennep groeide in de 12de en 13de eeuw vanuit de vroegmiddeleeuwse nederzetting aan de rand van het Niersdal en nabij de Sint Martinuskerk in zuidelijke richting. In de 13de eeuw kreeg de plaats stadsrechten en in deze of de 14de eeuw werd de stad ommuurd. Het nog aanwezige stratenpatroon stamt uit deze tijd. De kerk kwam door deze ontwikkeling aan de noordrand van de nederzetting te liggen.

De kennis over andere nederzettingen in dit deelgebied is vrijwel nihil. Uit onder meer kerkonderzoek na de Tweede Wereldoorlog in Afferden en Arcen en historische gegevens blijkt dat diverse plaatsen, waaronder ook Well, in ieder geval teruggaan tot de volle middeleeuwen. Ze zijn relatief hooggelegen op een direct aan het holocene Maasdal grenzende terrasrand. In de lageregelegen gebieden nabij de dorpen zijn in de volle en late middeleeuwen kastelen gebouwd. Bij Afferden (Bleijenbeek) en in Arcen is gebleken dat deze zich mogelijk uit een moated site ontwikkeld hebben.

Ten tijde van de vorige evaluatie was nog geen definitief eindrapport van de opgraving aan de Houtstraat te Gennep in 2006 beschikbaar. Dat is inmiddels wel het geval.⁶⁸ Het onderzoek heeft bewoningssporen en vondsten uit de periode van de prehistorie tot de nieuwe tijd opgeleverd. Verspreid over het terrein werden grondsporen waargenomen uit de 5de tot en met de 15de eeuw. De verspreiding van grondsporen uit de 10de tot en met 12de eeuw beperkt zich tot het oostelijke gedeelte van het opgravingsterrein (afb. 21). De meeste sporen zijn paalkuilen, waarin slechts weinig vondstmateriaal werd aangetroffen. Het was niet mogelijk een huisplattegrond te reconstrueren. Uit de 13de en 14de eeuw werden tot 80 cm diep ingegraven paal- en afvalkuilen gevonden, waarin evenmin een structuur kan worden herkend.

In het uiterste noorden van het opgravingsterrein bevond zich een gracht uit de tweede helft van de 14de eeuw met een vermoedelijke breedte van 8 tot 10 m. De maximale diepte was circa 2,80 m. De gracht is niet bekend uit historische bronnen. Gezien de diepte en breedte heeft de gracht, die overigens maar kort open heeft gelegen, een defensieve functie gehad, mogelijk tijdens het beleg van de stad in 1378 of 1384. Sporen uit de 15de eeuw zijn zeldzaam. Het terrein was toen onbebouwd of er werd vanaf ca. 1350 bovengronds gefundeerd op poeren.

68 Mooren 2008.

Afbeelding 21. Alle sporenkaart Gennep-Houtstraat, ingedeeld naar periode (Bron: Mooren 2008, bijlage 2).

Bij een in 2011 uitgevoerde opgraving in plangebied 'Het Bolwerk' te Gennep heeft een ca. 6 m brede en 2,5 m diepe gracht aan het licht gebracht.⁶⁹ Gezien de ligging van het plangebied direct buiten de zuidhoek van het historisch bekende stadsgebied van Gennep en de relatief beperkte omvang van de gracht betreft het mogelijk het buitenste gedeelte van een dubbele omgrachting rond de stad (afb. 22). Vermoedelijk stamt de gracht uit de 13de eeuw en is deze gedempt tijdens of na de bouw van de stadsmuur in de tweede helft van de 14de eeuw.

Verder is in 2009 bij een proefsleuvenonderzoek in Heijen, op circa 2 km ten zuiden van de historische kern van Gennep, een nederzetting vastgesteld.⁷⁰ Het onderzoeksgebied is gelegen tussen de Hoofdstraat en de Kasteelstraat, ongeveer halverwege twee middeleeuwse elementen in de vorm van het kasteel (Huis Heijen) in het zuiden en de kerk van Heijen in het noorden. Het onderzoeksgebied lag op een terrasrand aan de rand van het Maasdal, op de grens van hoog naar laag.

2.2.2.3 Begraving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.2.4 Economie, land- en watergebruik

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

⁶⁹ Warmerdam & Alma (red.) 2014.

⁷⁰ Weiß-König 2009.

Afbeelding 22. Links: positionering van de middeleeuwse gracht ten opzichte van de kern van Gennep. Rechts: foto van de gracht (Bron: Warmerdam & Alma 2014, fig. 6 en 7).

2.2.2.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.2.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.2.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.2.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.2.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.2.10 Materiële cultuur

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.3 Peel- en Peelrestanten

2.2.3.1 Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap

De Peel is een veengebied dat is ontstaan op de waterscheiding tussen enkele Brabantse en Limburgse beken. Het veen is gevormd tijdens het Holocene op een zwak golvend dekzandlandschap uit de laatste ijstijd. De veengroei begon al vroeg in het Holocene in geïsoleerde laagten en breidde zich steeds verder uit tot een aaneengesloten hoogveengebied.

Door ontwatering, ontginning en afgraving zijn aanzienlijke delen van dit vroegere veenlandschap grotendeels verdwenen (Peelrestanten), waardoor het onderliggende zwak golvende dekzandlandschap met hier en daar een hogere dekzandrug, weer aan het oppervlak ligt. In de Historische Provincie Atlas van Limburg is dit natte Peellandschap vrij nauwkeurig in beeld gebracht. Een droge enclave ('eiland') in dit natte gebied is Meijel en omgeving.

2.2.3.2 Bewoning

Tot de late 19de eeuw vormde de Peel een barrière tussen het Brabantse zandgebied in het westen en het Limburgse zand- en beekdalenlandschap en het Maasdal in het oosten. De uitlopers van de Peel scheidden ook het noordelijk deel van het Limburgse zandgebied van het zuiden. Door de geïsoleerde ligging is Meijel een interessante plaats in verband met de vraag naar het begin, aard en omvang van de middeleeuwse bewoning aldaar. Bij een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd aan de Dorpsstraat, in de oude dorpskern van Meijel, zijn enkele paalkuilen aangetroffen die waarschijnlijk in de 13de eeuw zijn te dateren.⁷¹ Mogelijk is hier sprake van een gebouwplattegrond. Tijdens een latere archeologische begeleiding in een ander gedeelte van het plangebied is een mogelijke beerkuil uit de late 14de of vroege 15de eeuw gevonden.⁷² Meer gegevens over dit onderwerp zijn in deze evaluatieperiode niet verkregen.

2.2.3.3 Begraving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.3.4 Economie, land- en watergebruik

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.3.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.3.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.3.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.3.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.3.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.3.10 Materiële cultuur

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.4 Beekdalen Noord-Limburg

2.2.4.1 Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap

Door de insnijding van de Maas in het oosten ontstond er een waterscheiding op de Peel, van waaruit diverse beken ontsprongen die in oostelijke richting stroomden naar het dieper gelegen Maasdal. Hierdoor is het landschap sterk versneden door enkele evenwijdig aan elkaar lopende beekdalen. Een belangrijke karakteristiek van dit gebied is de sterke

71 Mostert 2009.

72 Wal 2016.

afwisseling van nat (de beekdalbodems) en droog (de interfluvia). Ook in dit beekdallandschap kan worden onderscheiden: de beekdalbodems, de beekdalranden en de interfluvia.

Tot dit gebied wordt ook het niet-doorsneden 'eiland van Californië' gerekend (tussen Maasbree en Tienray/Swolgen). Het is een zwak golvend dekzandgebied tussen de laatglaciale Maasterrassen en de beekdalen.

2.2.4.2 *Bewoning*

Met name op historische gronden kan worden aangenomen dat er vanaf de Karolingische tijd, vooral in de 10de eeuw en de volle middeleeuwen, in een aantal nederzettingen kerken zijn gesticht. Bij de kerken van Meerlo, Swolgen, Horst, Sevenum, Oirlo, Venray, Baarlo en Helden zijn nederzettingen uit deze periode te verwachten. Naar verwachting werden vanaf de 8ste eeuw de doden begraven op kerkhoven bij de eerste parochiekerken.

In de bij Venray (Sint Antoniusveld en het Brukske) en Merselo (Grootdorp) opgegraven nederzettingen die ontstonden in de vroege middeleeuwen duurde de bewoning voort tot in de volle middeleeuwen, te weten tot in de eerste helft van de 12de eeuw. In Meterik eindigde de bewoning al rond 1000. Het is nog onduidelijk hoe het einde van deze nederzettingen kan worden geïnterpreteerd. Mogelijk concentreerde de bewoning zich sindsdien in de parochiecentra en/of in de kernen zonder (primaire) kerk en/of kromp deze tot een gehucht/buurtschap of een geïsoleerde boerderij aan de rand van het akkerareaal. Feit is in ieder geval dat de verlaten nederzettingsterreinen vanaf de volle middeleeuwen in het akkerland werden opgenomen.

De volle middeleeuwen vormen een overgangperiode tussen de vroege en de late middeleeuwen, waarin zich op politiek, sociaal en economisch vlak grote veranderingen voordeden. Duidelijk is dat er in deze periode een toenemende druk op het landschap ontstond, waardoor het akkerareaal werd vergroot en ook lagergelegen gebieden, zoals beekdalen, in gebruik werden genomen als weidegrond ten behoeve van veeteelt. Op een gegeven moment werden de zich vormende akkergebieden opgehoogd met plaggendekken, waarschijnlijk met name vanaf de overgang tussen volle en late middeleeuwen. In de 12de en 13de eeuw werd soms ook gepoogd om vanuit nieuw gestichte geïsoleerde boerderijen marginalere gebieden in de woeste gronden te ontginnen. Dat deze ontginningspogingen niet altijd slaagden is gebleken uit het onderzoek van een dergelijke 12de-eeuwse boerderij tussen Grubbenvorst en Blerick, in het stuifzandgebied van Zaarderheiken.

In het centrale deel van dit deelgebied, ruwweg de regio Horst-Venray, zijn de oude akkergebieden groot vergeleken met de akkergebieden elders in het gebied, hetgeen lijkt te wijzen op een relatief intensieve bewoning in de volle en late middeleeuwen. Ook lijkt het er op dat in de zuidelijker gelegen regio rond Helden, waar vele prehistorische en Romeinse vindplaatsen bekend zijn, de bewoning in de vroege middeleeuwen minder intensief was dan in Horst-Venray. Mogelijk is dit het gevolg van een moeilijkere toegankelijkheid van dit gebied vanuit het Maasdal, waardoor na de Romeinse tijd eerst de (via beekdalen) beter toegankelijke regio Horst-Venray werd gekoloniseerd.

Opvallend voor de volle en late middeleeuwen in dit deelgebied is verder het vrijwel ontbreken van kastelen, moated sites en/of mottes. Deze zijn merendeels gesitueerd in de nabijheid van de Maas c.q. het Maasdal. Een uitzondering is het kasteel van Horst.

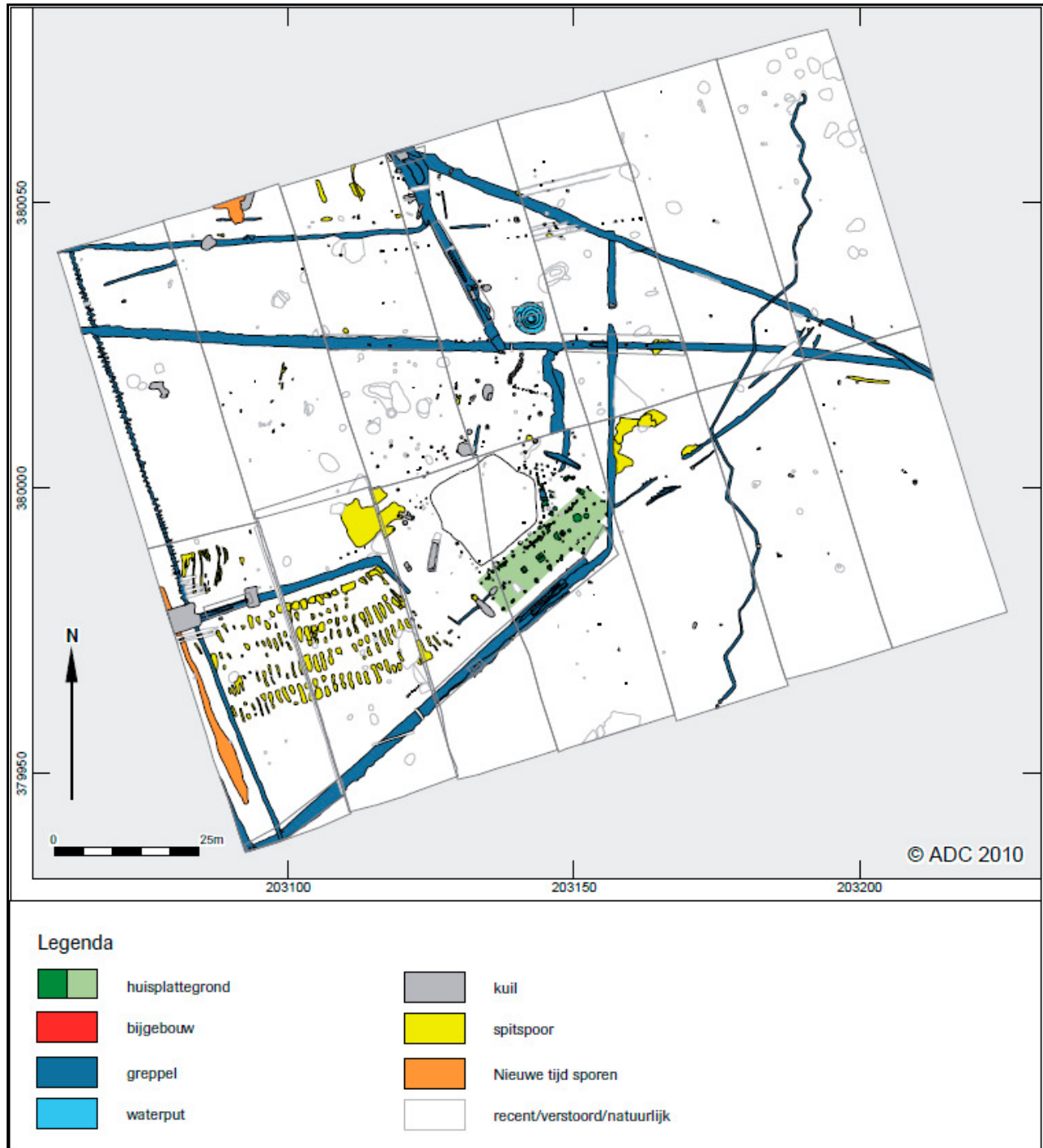
Ten tijde van de vorige evaluatie was er nog geen eindrapport beschikbaar van de in 2005 opgegraven nederzetting in Merselo-Grootdorp. Inmiddels is dat wel het geval.⁷³ De gebouwplattegronden stammen uit de Laat-Karolingische tijd of vroege 10de eeuw (circa 850-925) en uit de 11de en vroege 12de eeuw. De vroeg- en hoogmiddeleeuwse gebouwen zijn haaks of parallel georiënteerd op de nog bestaande weg Grootdorp. De nederzetting ligt relatief hoog in een oud akkercomplex tussen de lager gelegen nederzettingskernen Grootdorp en Kleindorp (afb. 4a en b). Van het hoogmiddeleeuwse aardewerk is 65% kogelpotaardewerk, 16% Pingsdorfaardewerk en 12% blauwgrijs (Elmpt)aardewerk.

In 2008-2009 heeft grootschalig archeologisch onderzoek plaatsgevonden in het omvangrijke plangebied Trade Port Noord ten zuidwesten van Grubbenvorst en ten noordwesten van Blerick.⁷⁴ Het onderzoek betrof drie laat- tot postmiddeleeuwse

⁷³ Dijkstra & Schutte 2007.

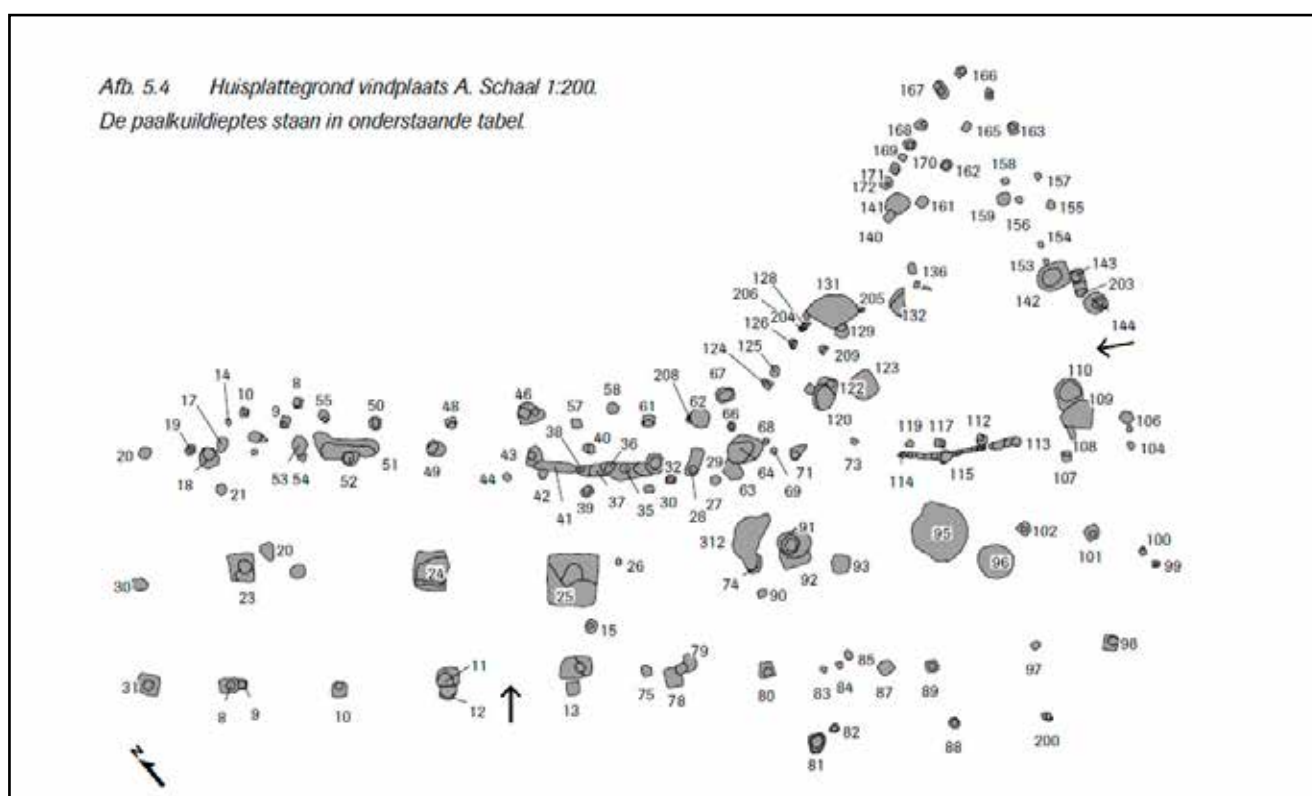
⁷⁴ Gerrets & Jacobs 2011.

ontginningsboerderijen, te weten de Nieuwe Berkt, de Kawei en de Oude Berkt. Aangenomen wordt dat dergelijke Einzelhöfe⁷⁵ of 'kampen' ontstonden vanaf de volle middeleeuwen, toen sprake was van een fase van agrarische expansie. Genoemde boerderijen lagen in het gebied rond het gehucht Heierhoeve, dat als ontginningsenclave kan worden aangeduid.

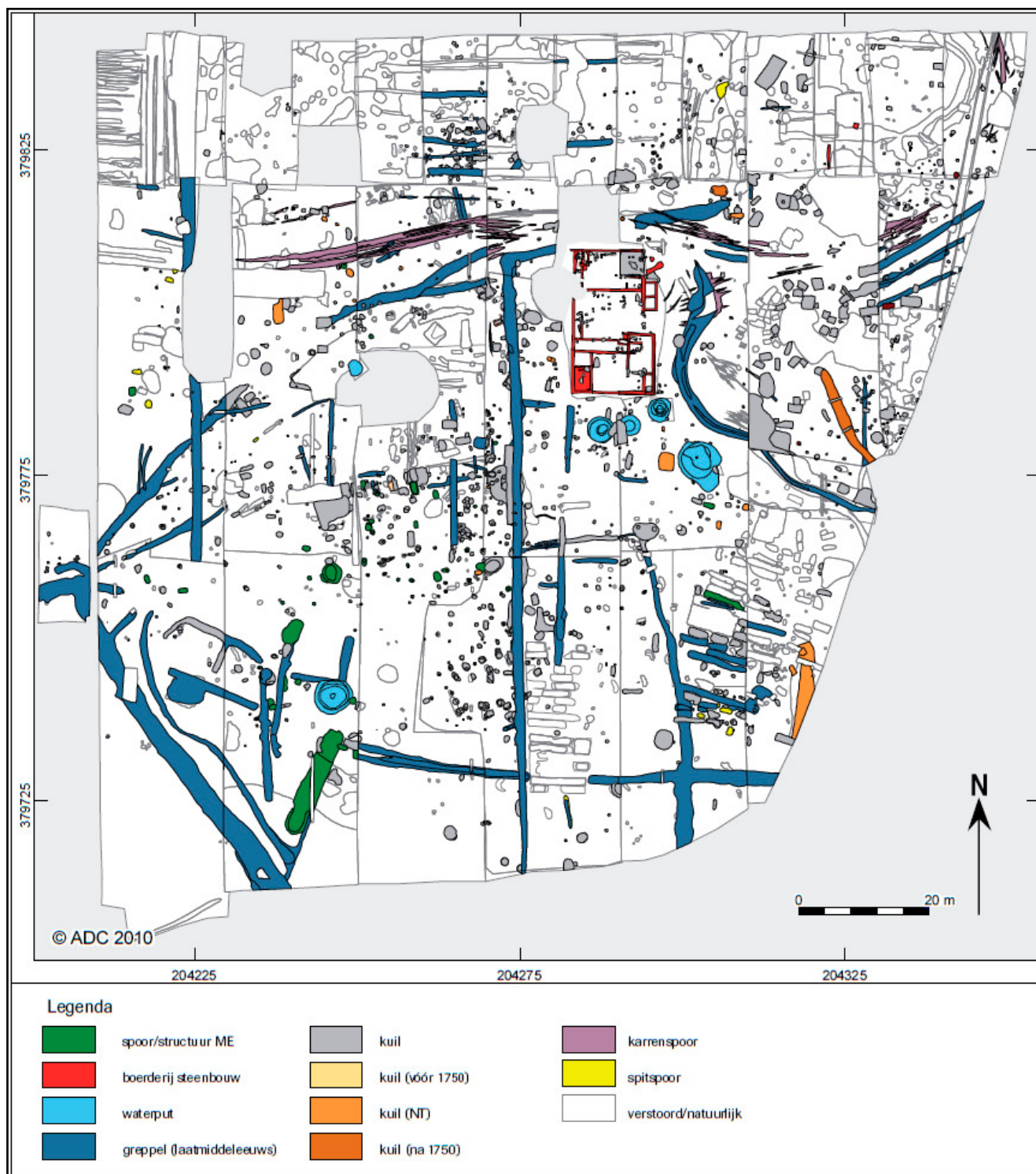
Afbeelding 23a. Allesporenkaart terrein de Nieuwe Berkt, locatie A (Bron: Gerrets & Jacobs 2011, fig. 5.2).

75 Einzelhöfe zijn verspreid en geïsoleerd in het landschap gelegen boerderijen.

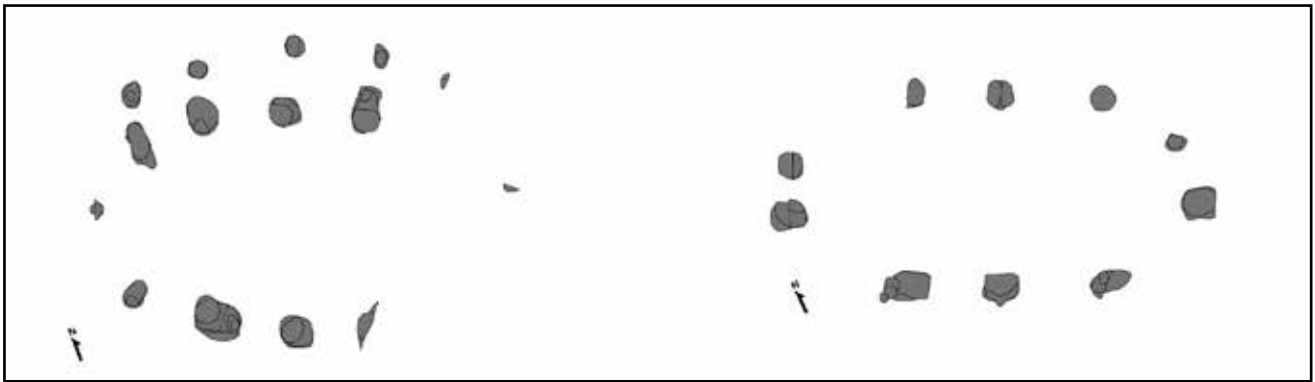

Afbeelding 23b. Volmiddeleeuwse huisplattegrond op locatie A (Bron: Gerrets & Jacobs 2011, fig. 5.4).

Op basis van historische bronnen is de Nieuwe Berkt in de 14de eeuw ontstaan als afsplitsing van de Oude Berkt. De onderzoekslocatie is gelegen op de noordflank van een dekzandrug. Bij het onderzoek is een noordoost-zuidwest georiënteerd, rechthoekig, tweeschepig gebouw van circa 26 m bij 7 m aan het licht gekomen (afb. 23a). Rond deze gebouwplattegrond lagen verder een veekraal, twee mogelijke bijgebouwtjes, een waterput, greppels en kuilen (afb. 23b). Het weinige vondstmateriaal dateert het ontstaan van het erf ten vroegste rond 1350 en de opgave ervan rond 1450. Mogelijk hangt de opgave van het erf samen met een oostwaartse verplaatsing van de boerderij, naar de locatie waarop deze staat afgebeeld op de vroegste kadastrale kaart. Deze gebouwplattegrond is een opmerkelijk laat voorbeeld van een gebouw met ingegraven palen. Aangenomen wordt dat in Zuid-Nederland ruwweg rond 1300 de overgang plaatsvond naar de historisch bekende rurale bouwwijze waarbij palen bovengronds, op stiepen, werden gefundeerd. In het licht van de vraag omtrent deze verandering in bouwwijze onderstreept deze zeldzame plattegrond dat de kennis van de ontwikkeling van de landelijke bouwtraditie in Zuid-Nederland in de volle en late middeleeuwen nog lacunes kent. De oudste vermelding van de Kawei dateert uit 1509. Vermoedelijk gaat deze boerderij terug op oudere voorgangers, maar deze zijn tijdens het onderzoek niet aangetroffen. Mogelijk lagen de oudste fasen van de Kawei in het zwaar verstoorde zuidelijke gedeelte van de onderzoekslocatie.

Afbeelding 24a. Allesporenkaart terrein de Nieuwe Berkt, locatie E (Bron: Gerrets & Jacobs 2011, fig. 5.18).

*Afbeelding 24b. Volmiddeleeuwse huisplattegronden op locatie E. Links gebouw I en rechts gebouw II (schaal 1/200)
(Bron: Gerrets & Jacobs 2011, fig. 5.19 en 5.20).*

De Oude Berkt wordt in de 15de eeuw voor het eerst vermeld, maar de oorsprong moet gezien de eerdergenoemde afsplitsing in de 14de eeuw van de Nieuwe Berkt tot tenminste de vroegere fase van die eeuw teruggaan. De opgraving heeft een circa 14 m lang bij 6 m breed gebouw opgeleverd van het voor Zuid-Nederland kenmerkende bootvormige type.⁷⁶ Op een gegeven moment is op dezelfde plek als de voorganger een nieuwe gelijksoortige en even grote boerderij gebouwd (afb. 24a). De plattegronden (afb. 24b) hebben geen vondsten opgeleverd. Het oudste op de onderzoekslocatie aanwezige vondstmateriaal stamt uit de 12de eeuw, maar gezien de vondsten uit bij de plattegrond behorende sporen, waaronder een waterput en –kuil, is het erf waarschijnlijk in de 13de-14de eeuw te dateren. Typologisch zouden deze boerderijen normaal gesproken echter in de 11de of 12de eeuw worden gedateerd. Indien de datering van de aangetroffen gebouwplattegronden klopt, moet worden geconcludeerd dat de kennis van gebouwen uit de overgang van de volle naar de late middeleeuwen in Zuid-Nederland lacuneus is. In dit verband is de bijzondere en sterk afwijkende gebouwplattegrond van de Nieuwe Berkt uit de 14de-15de eeuw des te opvallender. Het lijkt er kortom op dat in de late middeleeuwen nog steeds ingegraven palen werden toegepast en dat er diverse bouwtypen naast elkaar voorkwamen, zowel de ‘klassieke’ volmiddeleeuwse bootvormige typen als nieuwe nog vrijwel onbekende typen. Verder werd in dezelfde tijd waarschijnlijk ook de bovengrondse funderingswijze van palen op stiepen toegepast. Vermoedelijk eindigde de bewoning op de onderzoekslocatie in de 15de eeuw, maar enkele mogelijk 15de en 16de-eeuwse sporen, waaronder een boomstamwaterput en een uit plaggen opgebouwde waterput, kunnen wijzen op nieuwe tijdse bebouwing in de directe nabijheid van de onderzoekslocatie.

Een andere middeleeuwse ontginningsboerderij, de Sint Janshoeve, is onderzocht bij archeologisch onderzoek in 2007-2008 in het kader van de ontwikkeling van het plangebied van de Floriade als onderdeel van het reeds genoemde omvangrijke plangebied Trade Port Noord.⁷⁷ Het onderzoeksgebied is gelegen op circa 2 km ten oosten van de hierboven besproken opgegraven boerderijen in Heierhoeve. Aangenomen wordt dat de oorsprong van deze boerderij in de 12de of 13de eeuw ligt en dat de oudste fasen nabij de huidige vroeg 20ste-eeuwse Sint Janshoeve moeten worden gezocht. Rond 1430 werd bij de boerderij de Sint Janskapel gebouwd. Ten zuidwesten van de kapel is bij het onderzoek een relatief kleine gebouwplattegrond uit de 12de of de eerste helft van de 13de eeuw met daarbij een waterkuil. De plattegrond is in essentie van het bootvormige type, maar lijkt aan één korte zijde open te zijn geweest, waardoor het mogelijk om een schaapskooi gaat. Ten zuidoosten van de kapel zijn een boomstamwaterput uit de eerste helft van de 12de eeuw en een uit plaggen opgebouwde waterput uit de 15de eeuw aangetroffen die tot een tot op heden onbekend erf behoord zullen hebben. Het

⁷⁶ Sinds het verschijnen van de dissertatie van Huijbers (Huijbers 2007) is er voor Zuid-Nederland (het Maas-Demer-Scheldegebied, MDS-gebied) een nieuwe indeling beschikbaar van huizen in agrarische nederzettingen in dit gebied (de MDS-chronotypologie). Deze vervangt de tot dan gebruikte ‘Dommelen-typologie’ op basis van onderzoek in Dommelen. Voor de laatste aanvullingen op de MDS-chronotypologie zie Huijbers 2014.

⁷⁷ Hakvoort & van der Meij 2010.

gebied ten zuiden van de Sint Janskapel is sterk verstoord, maar een greppelsysteem en enkele waterkuilen wijzen mogelijk op een drenkplaats voor vee, naast het al genoemde vermoedelijke erf (afb. 25a). Zo'n 250 m ten noordwesten van de kapel is een 12de eeuwse erf opgegraven met twee bootvormige gebouwen van 14,5 m bij 7 m en 13 m bij 5 m (afb. 25b), een gedeelte van een derde gebouw, een boomstamwaterput en een waterkuil. Beide eerstgenoemde structuren vormen waarschijnlijk een hoofd- en bijgebouw. Een opvallende vondst is een complete kogelpot van blauwgrijs (Elmpt-) aardewerk die intentioneel omgekeerd in een kuiltje in een kopse zijde van het hoofdgebouw is geplaatst. Wellicht gaat het om een ritueel in het kader van de bouw (bouwoffer) of de opgave (verlatingsritueel) van het gebouw.

Ten zuiden en zuidoosten van de Sint Janshoeve lagen nog twee ontginningshoeven, respectievelijk de Berksbroek en de Zaar en een stuk westelijker, nabij Heierhoeve, lag de Veegtes. Deze boerderijen zijn niet archeologisch onderzocht, maar aangenomen wordt dat ze zijn gesticht in de volle middeleeuwen, al kan dat, zoals in het geval van de Kawei, ook in de 15de of 16de eeuw zijn gebeurd.

De hoeveelheid vondstmateriaal, voornamelijk aardewerk, die tijdens het onderzoek is verzameld, is relatief gering, maar leert wel dat in de volle middeleeuwen en de eerste helft van de late middeleeuwen blauwgrijs (Elmpt-)aardewerk het spectrum sterk domineert. Daarnaast zijn Zuid-Limburgs aardewerk, protosteengoed, vroeg steengoed en steengoed kwantitatief van enige betekenis.

Het botanische onderzoek wijst op een open heidelandschap ten tijde van het begin van de ontginningen met op de hogere delen plaatselijk restanten bos. De voornaamste cultuurgewassen waren rogge en boekweit die veelal indicatief zijn voor de armere zandgronden. Het botanische beeld met rogge als voornaamste cultuurgewas komt goeddeels overeen met dat van elders in Zuid-Nederland. Daarnaast was veeteelt een belangrijk element in het agrarische bedrijf.

Ook in Melderslo, circa 2 km ten noordoosten van Horst, is een laatmiddeleeuwse ontginningshoeve opgegraven.⁷⁸ Het onderzoek in 2009 heeft waarschijnlijk de oudste voorganger van hoeve de Locht opgeleverd die aan de basis staat van de ontginning van het relatief kleine akkergebied Melders Veld. Het boerderijerf omvat een rechthoekige, tweeschepige plattegrond van circa 11 m bij 7 m en een waterput (afb. 26). Het met dit erf geassocieerde aardewerk dateert uit het eerste kwart van de 14de eeuw. Verder zijn (erf- en perceels-)greppels aangetroffen. In de loop van de 14de eeuw en later zijn de greppels diverse malen verlegd, waarschijnlijk bij uitbreidingen van het akkerareaal, waardoor de ruimtelijke ontwikkeling van de Locht gedurende de late middeleeuwen kan worden gevolgd. Botanische gegevens getuigen van het verbouwen van rogge, haver en vlas. Aan het einde van de late middeleeuwen was de vlasteelt van belang in de regio. Hiervan getuigt bijvoorbeeld het bestaan van een linnenweversgilde in Horst in die tijd. Binnen het aardewerk uit de vroege 14de eeuw overheerst blauwgrijs (Elmpt)aardewerk en verder heeft bijna-steengoed een behoorlijk aandeel in het spectrum.

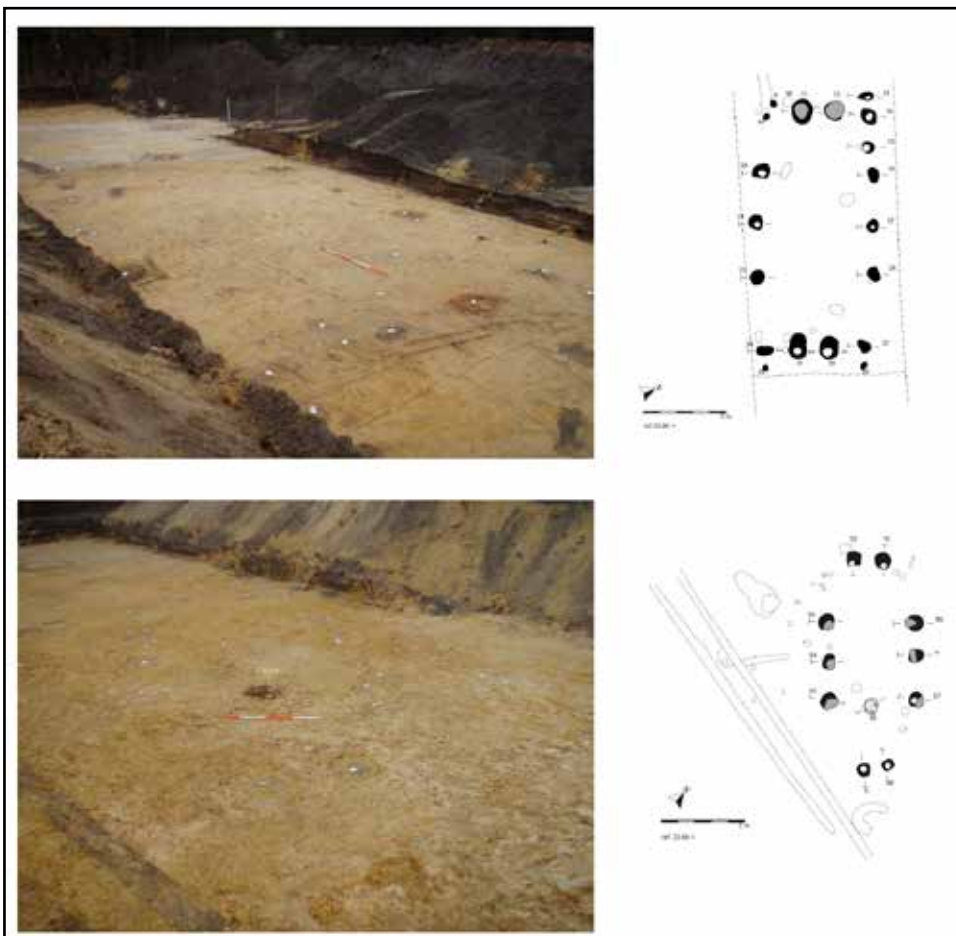
De in 2004-2005 en 2007-2008 in Helden-Schrames opgegraven nederzetting vertoont een bewoningshaat tussen circa 650 en 1250. In de latere 13de en de 14de eeuw vond er weer bewoning plaats.⁷⁹ Uit deze periode op de grens van volle en late middeleeuwen zijn twee vermoedelijke erven aangetroffen (respectievelijk erf 15 en 16) (afb. 27). Erf 15 bestaat uit een rechthoekige drieschepige gebouwplattegrond van 13 m bij 6,5 m uit het laatste kwart van de 13de en de eerste helft van de 14de eeuw. Dit gebouw wordt als boerderij beschouwd en een nabijgelegen, gedeeltelijk vrijgelegde structuur als bijgebouw. Verder bevat dit erf een waterkuil en lijkt het omgreppeld te zijn geweest. Het andere erf (erf 16) wordt slechts onderscheiden op basis van een 14de-eeuwse waterput. Het aardewerkspectrum wordt ook weer gedomineerd door blauwgrijs (Elmpt-)aardewerk en bestaat verder overwegend uit protosteengoed en steengoed. Botanische gegevens wijzen op de teelt van rogge en haver. Deze opgraving heeft net als in Trade Port Noord en Melderslo een 'laat' voorbeeld opgeleverd van een boerderij waarbij nog ingegraven palen zijn toegepast in plaats van stiepen.

78 Dijk 2010.

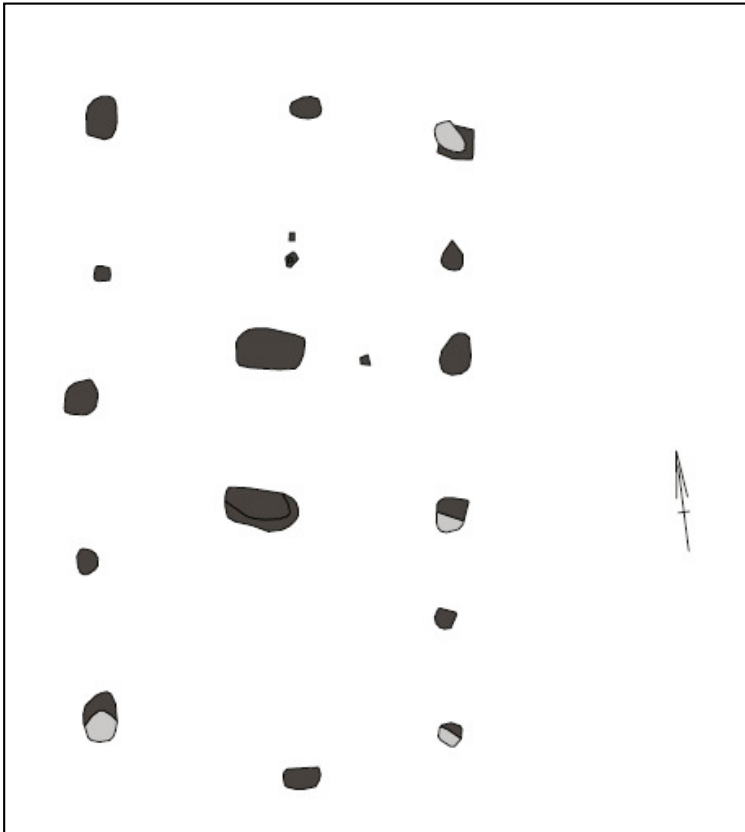
79 Winter 2010.

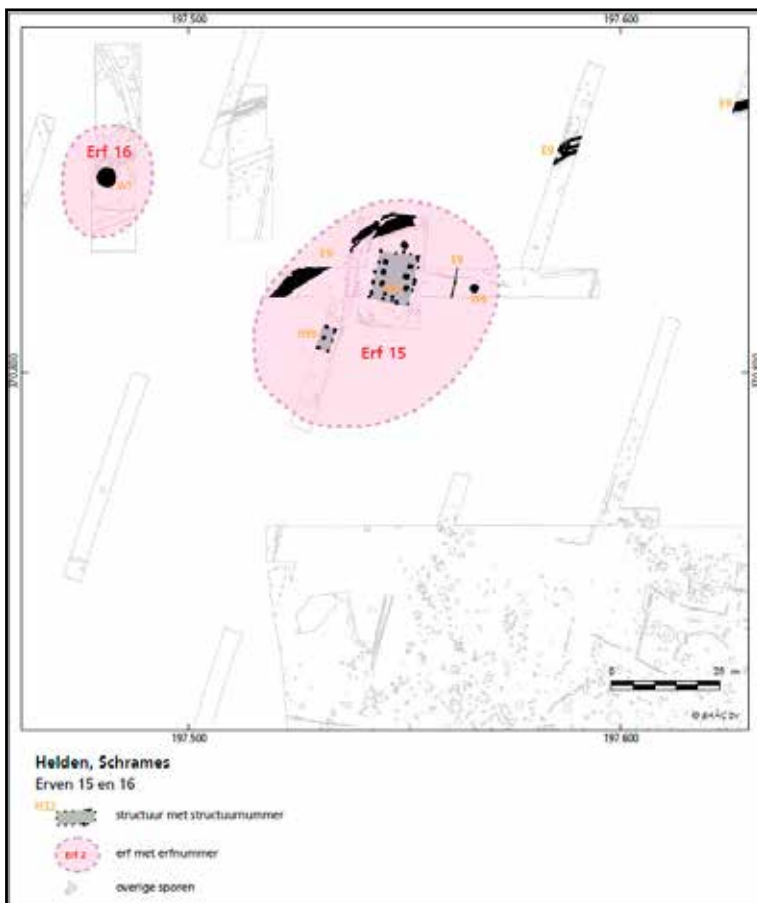
Afbeelding 25a. Allesporenkaart terrein de Sint Janskapel, locatie D (Bron: Hakvoort & van der Meij 2010, fig. 8.28).

Afbeelding 25b. Volmiddeleeuwse huisplaatgronden op locatie D. Boven foto en plattegrond gebouw 1 en onder foto en plattegrond van gebouw 2 (Bron: Hakvoort & van der Meij 2010, fig. 5.29 en 5.32).

Afbeelding 26. Vroeg 14de-eeuwse plattegrond Melderslo (Bron: Schabbink 2016, fig. 7.31, naar van Dijk 2010).

Afbeelding 27. Ervenkaart middeleeuwen te Helden - Schrames, erf 15 en 16. (Bron: Winter 2010, fig. 8.11).

In 2010 zijn bij de opgraving van een ijzertijdnederzetting in plangebied De Krouwel, direct ten zuidoosten van de kern van Sevenum, delen van twee volmiddeleeuwse bijgebouwen aangetroffen.⁸⁰ Het gaat om een gebogen lange wand van een schuur met zes gebintpalen en een ronde structuur, mogelijk een hooiberg of eventueel een veekraal. Deze structuren zijn gesitueerd in het lagere gedeelte van het onderzoeksgebied, dat is gelegen op een dekzandrug aan de rand van het dal van de Molenbeek.

Verder heeft onderzoek plaatsgevonden op twee locaties in het centrum van Horst, te weten in 2009 aan de Veemarkt⁸¹ en in 2011 aan de Hoofdstraat⁸². Aan de Veemarkt zijn enkele waarschijnlijk volmiddeleeuwse (paal)kuilen aangetroffen. Bij het onderzoek aan de Hoofdstraat is een gedeelte van een 12de-eeuwse boerderij gevonden, evenals een gedeelte van twee deels op stiepen gefundeerde boerderijen met potstal. Eén potstalboerderij stamt uit de 14de of 15de eeuw of mogelijk zelfs de 13de eeuw en de andere uit het begin van de nieuwe tijd of wellicht de late 14de eeuw. Beide potstalboerderijen zijn tot in de 19de eeuw in gebruik geweest.

Het in de evaluatieperiode verrichte onderzoek heeft nieuwe informatie opgeleverd over met name fasering/ontwikkeling van nederzettingen en over gebouwplattegronden. Verder wordt in een artikel een aanzet gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, onder meer in dit deelgebied.⁸³

Relevant voor dit gebied is ook het synthetiserende onderzoek dat wordt verricht met betrekking tot het zogenaamde Maas-Demer-Scheldegebied en daarbinnen meer specifiek het oostelijke gedeelte van Noord-Brabant, de Kempen. Het vele grootschalige nederzettingsonderzoek dat hier in de afgelopen decennia is verricht, maakt modelvorming voor de middeleeuwse bewoningsgeschiedenis in brede zin mogelijk. Het 'denken over' het rijke archeologische gegevensbestand voor het gebied werpt vooral de laatste jaren zijn vruchten af in de vorm van synthetiserende publicaties, waarin nadrukkelijk ook historische en historisch-geografische gegevens worden gebruikt.⁸⁴ Deze historische dimensie vergroot de zeggingskracht en daarmee de waarde van de archeologische gegevens in sterke mate en is onmisbaar voor een zinvolle syntheses met betrekking tot de middeleeuwen en de nieuwe tijd. De onderzoeksresultaten die zijn en worden gegenereerd betreffende de Kempen inspireren en bieden kansen tot vergelijkend onderzoek op basis van gegevens uit met name in meerdere of mindere mate landschappelijk vergelijkbare gebieden in het aangrenzende Noord- en Midden-Limburg.

2.2.4.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.4.4 *Economie, land- en watergebruik*

Botanisch onderzoek wijst op het verbouwen van rogge en boekweit, maar ook haver en vlas in de volle en late middeleeuwen.

2.2.4.5 *Locatiekeuze*

Alle onderzochte nederzettingen zijn gesitueerd op hogere delen van het (dekzand)landschap, veelal, maar zeker niet altijd, nabij een lagergelegen gebied, op de grens van 'hoog' en 'laag'. In de meeste gevallen zijn de verlaten nederzettingsterreinen in de late middeleeuwen in het akkerland opgenomen. De vol- en laatmiddeleeuwse bewoning die voorafgaat aan de historisch bekende 'gefixeerde' nederzettingen is dan ook vrijwel altijd gelegen binnen de daarbij behorende akkerarealen en meer of minder in de nabijheid ervan.

80 Dyselincx e.a. 2016.

81 Wetten 2011.

82 Dijk 2011.

83 Stoepker 2015.

84 Huijbers 2010; Theuvs 2010, 2011 en in voorbereiding a en c.

2.2.4.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.4.7 *Rituele praktijken*

Het onderzoek bij de Sint Janshoeve tussen Blerick en Grubbenvorst heeft een complete kogelpot van blauwgrijs (Elmpt-) aardewerk opgeleverd die intentioneel omgekeerd in een kuiltje in een kopse zijde van een 12de-eeuwse boerderij is geplaatst. Wellicht gaat het om een ritueel in het kader van de bouw (bouwoffer) of de opgave (verlatingsoffer) van het gebouw. Andere vondsten die een mogelijke indicatie vormen voor rituelen met betrekking tot bouw of opgave van hoogmiddeleeuwse boerderijplattegronden zijn gedaan in Ittervoort-Santfort (zie paragraaf 2.2.5.2) en Nederweert-Strateris (zie paragraaf 2.2.6.7).

2.2.4.8 *Langetermijnperspectief*

Het meeste tot op heden uitgevoerde onderzoek heeft betrekking op nederzettingen die ontstonden in de vroege middeleeuwen en in de volle middeleeuwen werden verlaten. Onderzoek in bestaande historisch bekende nederzettingen heeft nog slechts in zeer beperkte mate plaatsgevonden, maar het lijkt er op dat de bewoning hier over het algemeen ten vroegste begon in de volle middeleeuwen en dat sindsdien de nederzettingen min of meer plaatsvast werden, fixeerden. Ook de stichting van de oudste parochiekerken vond waarschijnlijk overwegend plaats in de volle middeleeuwen. Als plaatsvast element markeren de volmiddeleeuwse kerken en bijbehorende nederzettingen dan ook het ontstaan van de dorpsgemeenschap en de parochie als sociale eenheid. Daarnaast komen geïsoleerd gelegen boerderijen voor bij de kampongtingningen rond de dorpen, al dan niet in de nabijheid daarvan.

2.2.4.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.4.10 *Materiële cultuur*

Het grootschalige nederzettingsonderzoek in dit deelgebied, voornamelijk uitgevoerd vóór deze evaluatieperiode, heeft vele gebouwplattegronden opgeleverd. Een mijlpaal wat betreft de typochronologie van huisplattegronden is het verschijnen in 2014 van een bijdrage van Huijbers in een landelijk overzichtswerk op dit gebied.⁸⁵ Opvallend is het gegeven dat diverse onderzoeken late voorbeelden, dat wil zeggen uit het einde van de volle middeleeuwen en de late middeleeuwen, hebben opgeleverd van boerderijplattegronden met ingegraven palen. Deze funderingswijze werd in die periode, in ieder geval in rurale nederzettingen, dus nog toegepast, al dan niet gelijktijdig met de eerste toepassing van de bovengrondse funderingswijze op stiepen (zie ook paragraaf 2.2.6.2). Verder valt op dat er min of meer gelijktijdig ruwweg twee gebouwtypen voorkomen: drieschepige rechthoekige gebouwen, die een doorontwikkeling van de 'klassieke' bootvormige typen vormen en nieuwe tweeschepige rechthoekige gebouwen. Deze constatering is van belang in het licht van het onderzoek naar de ontwikkeling van de boerderijbouw tussen de volle middeleeuwen en de nieuwe tijd. Daarnaast hebben de onderzoeken informatie opgeleverd over met name het volmiddeleeuwse aardewerkspectrum in dit gebied. Het aardewerkspectrum wordt, met variaties in de loop der tijd, gedomineerd door kogelpotaardewerk, blauwgrijs (Elmpt)aardewerk, Pingsdorfaardewerk, Zuid-Limburgs aardewerk en in de 13de eeuw protosteengoed. Opvallend is het vrijwel ontbreken van witbakkend Maaslands (Andenne-)aardewerk. De kennis over het aardewerkspectrum gedurende de late middeleeuwen is nog beperkt. Duidelijk is wel dat steengoed toen een belangrijke aardewerkcategorie was. Over de categorie van het kogelpotaardewerk, die voorkomt in de 10de eeuw en het eerste gedeelte van de volle middeleeuwen, tot ruwweg 1100, is in 2012 een artikel verschenen.⁸⁶ Hierin worden enkele vondstcomplexen uit Noord-Limburg gepresenteerd, waaronder één uit onderhavig deelgebied (Venray-Sint Antoniusveld) en in een groter kader geplaatst, waarmee een aanzet wordt gegeven voor meer synthetiserend aardewerkonderzoek. In genoemd vondstcomplex

85 Huijbers 2014.

86 Schotten 2012.

overheersen rond 1000 kogelpotaardewerk en Pingsdorfaardewerk met respectievelijk een aandeel van circa 55% en 35%. Later in de 11de eeuw, rond 1075/1100, overheerst blauwgrijs (Elmpt)aardewerk met 65%. Een variant van deze aardewerksoort, het Paffrath-aardewerk, heeft een aandeel van circa 10% en het aandeel kogelpotaardewerk is geslonken tot circa 15%.

2.2.5 Beekdalen Midden-Limburg

2.2.5.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

De beken van dit gebied ontspringen aan de voet van het Kempisch plateau en volgen het patroon van het verwilderde rivierstelsel van de Maas uit de laatste ijstijd. De beken monden tezamen via de Neerbeek bij Neer uit in de Maas. Het gebied bestaat uit een mozaïek patroon van natte beekdalen en tussenliggende drogere dekzandgebieden met verspreide dekzandruggen. De beekdalbodems zijn over het algemeen vrij smal, met uitzondering van de midden- en bovenloop van de Tungelroyse beek waar in de brede ondiepe dalvlakte veen is gegroeid.

Als sublandschappen worden onderscheiden: de beekdalbodems, de beekdalranden en de interfluvia.

2.2.5.2 *Bewoning*

Op historische en toponymische gronden lijkt er sprake van een 'ontginningsbeweging' van oost naar west. In dit model zouden plaatsen in de zone het dichtst bij de Maas als Wessum, Buggenum, Beegden en Hanssum uit de 7de en 8ste eeuw stammen en de meer landinwaarts gelegen plaatsen Thorn, Ittervoort, Grathem, Nunhem, Hunsel en Baexem uit de 8ste en 9de eeuw. Westelijker gelegen plaatsen, zoals Heythuysen en Leveroy, getuigen waarschijnlijk van een volmiddeleeuwse ontginningsfase. Archeologische gegevens om dit model enigszins onderbouwd te toetsen, zijn vooralsnog niet voorhanden en veel meer dan dat de weinige archeologische informatie het lijkt te bevestigen, is momenteel niet te zeggen. Ook gedurende deze evaluatieperiode heeft slechts beperkt archeologisch onderzoek plaatsgehad.

In 2007 verscheen de publicatie over het noodonderzoek dat in de periode 2000-2003 door lokale amateurarcheologen is uitgevoerd in Ittervoort-Sanfort in een oud akkergebied aan de rand van het dal van de voormalige loop van de Itterbeek.⁸⁷ Hierbij zijn bewoningssporen uit de late 12de en de eerste helft van de 13de eeuw aangetroffen (afb. 28). Een erf bevat een hoofdgebouw in de vorm van een drieschepige rechthoekige structuur van circa 15 m bij 8 m, een eenschepig bijgebouw, vier hutkommen, een boomstamwaterput en een waterput met een ton als kern. Op circa 50 m afstand van dit erf is nog een eenschepig bijgebouw aangetroffen en op circa 400 m afstand ervan nog een mogelijke eenschepige gebouwplattegrond van circa 14 m bij 7,5 m en drie waterputten.⁸⁸

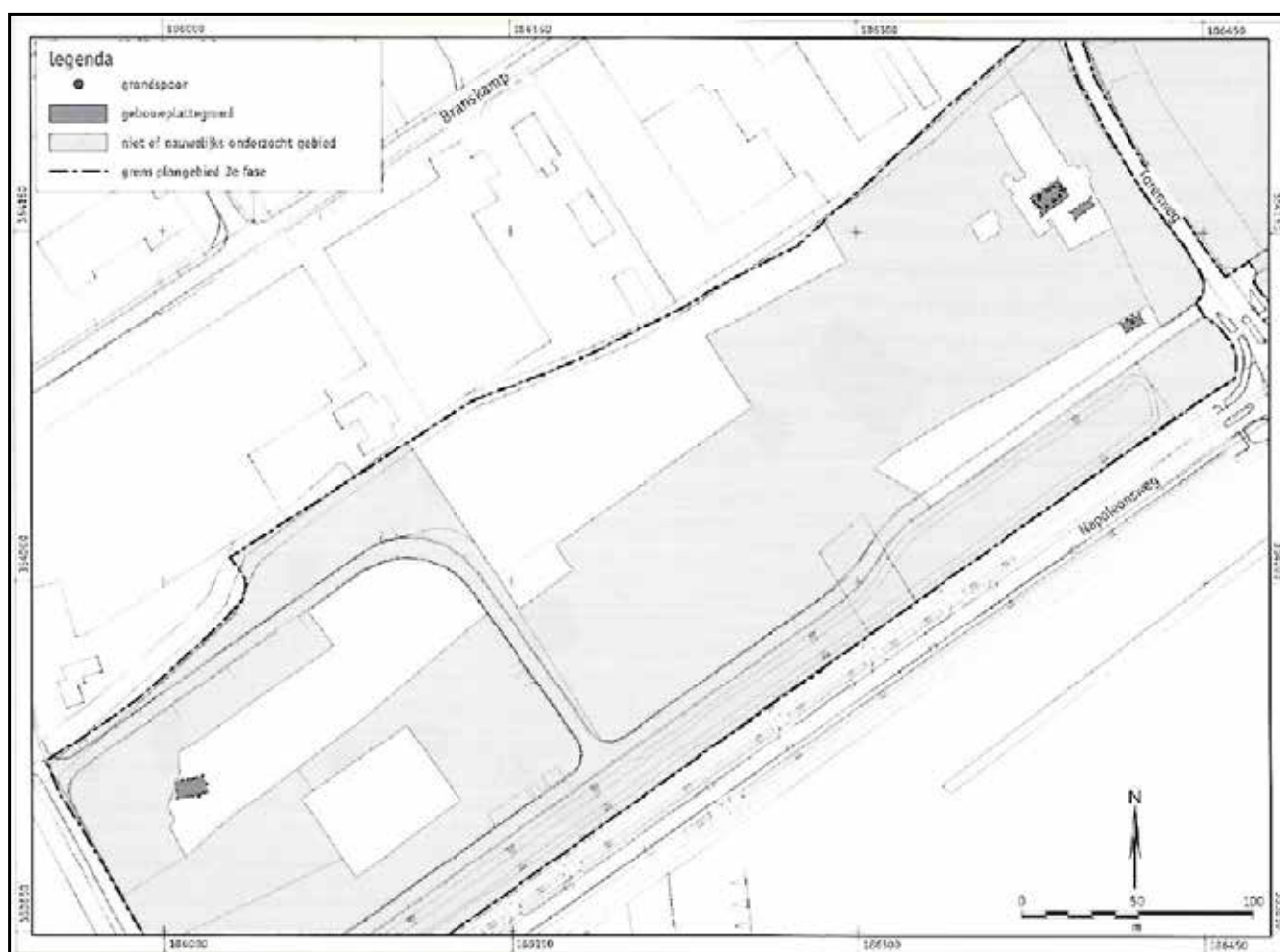
Een paalkuil van het hoofdgebouw bevatte een ijzeren sleutel die wellicht getuigt van een ritueel bij de bouw (bouwoffer) of, waarschijnlijk, de opgave van het gebouw (verlatingsoffer). Voor deze interpretatie wordt verwezen naar de vondst in 2003 bij een 12de-eeuwse boerderijplattegrond in Nederweert-Strateris van een duidelijk intentionele depositie van een ijzeren sleutel, een compleet en een half hoefijzer en een spinsteen (zie paragraaf 2.2.6.7). In de publicatie over het onderzoek in Nederweert-Strateris worden vergelijkbare vondsten uit Someren aangehaald.⁸⁹ Ook bevatte de insteek van één van de waterputten van het Ittervoortse hoofdgebouw een complete prehistorische geslepen vuurstenen bijl, wellicht eveneens een ritueel te duiden vondst gezien de 'magische' connotatie van stenen bijlen in historische tijd, bijvoorbeeld als 'donderstenen'.

Het aardewerkspectrum omvat drie soorten en wordt met een aandeel van 70-75% gedomineerd door blauwgrijs (Elmpt-) aardewerk, gevolgd door Zuid-Limburgs aardewerk met een aandeel van 20-25% en witbakkend Maaslands (Andenne-) aardewerk met een aandeel van circa 5%.

87 Heijmans, Drenth, Keijers & Scheurs 2007.

88 Schotten 2007.

89 Nijsen (red.) 2005.

Afbeelding 28. Ligging van de middeleeuwse gebouwen te Ittervoort - Santfort (Bron: Heijmans e.a. [red] 2007, fig. 38).

In 2010 is in Hunsel, circa 150 m ten zuiden van de kerk, een archeologische begeleiding uitgevoerd op de overgang van het dal van de Uffelse Beek naar een hoger gelegen terras met dekzand.⁹⁰ De onderzochte oppervlakte is gering. Bij het onderzoek zijn bewoningssporen aangetroffen uit de volle middeleeuwen. Een aantal grondsporen, met name greppels, getuigt van voortgezet gebruik van het gebied tot in de nieuwe tijd. Gebouwplattegronden kunnen niet worden herkend, maar mogelijk vertegenwoordigen de sporen twee erven uit de 12de eeuw met een bootvormig hoofdgebouw. Ondanks de geringe omvang toont het onderzoek dat in de nabijheid van historische dorpskernen en -kerken de kans op het aantreffen van middeleeuwse bewoningssporen groot is. De nederzetting is ontstaan bij een versmalling in het dal van de Uffelse Beek, van nature een geschikte oversteekplaats.

2.2.5.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.5.4 Economie, land- en watergebruik

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.5.5 Locatiekeuze

Het beperkte onderzoek in Hunsel heeft nabij het huidige en historisch bekende dorp bewoningssporen uit de

90 Sprengers 2011.

overgangperiode tussen de vroege en de volle middeleeuwen opgeleverd op de overgang van een laaggelegen beekdal naar een hoger gelegen terras met dekzand. Ook de nabij Ittervoort opgegraven hoogmiddeleeuwse bewoningssporen zijn gelegen aan de rand van een dekzandrug nabij een beekdal.

2.2.5.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.5.7 Rituele praktijken

In Ittervoort-Sanfort is in een paalkuil van een boerderij uit de late 12de of eerste helft van de 13de eeuw een ijzeren sleutel gevonden die wellicht getuigt van een ritueel bij de bouw (bouwoffer) of, waarschijnlijk, de opgave van het gebouw (verlatingsoffer). Voor deze interpretatie wordt verwezen naar een duidelijk intentionele depositie van een ijzeren sleutel, een compleet en een half hoefijzer en een spinsteen bij een 12de-eeuwse boerderijplattegrond in Nederweert-Strateris (zie paragraaf 2.2.6.7). In de publicatie over Nederweert-Strateris worden vergelijkbare vondsten uit Someren aangehaald.

2.2.5.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.5.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.5.10 Materiële cultuur

De kennis over de materiële cultuur is nog uiterst beperkt. Wat betreft huisplattegronden behoort dit deelgebied (en geheel Limburg) binnen het Zuid-Nederlandse gebied. Een mijlpaal wat betreft de typo-chronologie van huisplattegronden is het verschijnen in 2014 van een bijdrage van Huijbers in een landelijk overzichtswerk op dit gebied.⁹¹

Wat betreft aardewerk lijkt het er op dat het volmiddeleeuwse spectrum sterk wordt gedomineerd door blauwgrijs (Elmpt-) aardewerk, op afstand gevolgd door Zuid-Limburgs aardewerk. Verder heeft witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk een gering aandeel.

2.2.6 Eiland van Weert

2.2.6.1 Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap

Het 'eiland' van Weert ligt in een wat minder verzakt deel van de Centrale Slenk. Het bestaat uit een dekzandlandschap met hier en daar een wat hogere dekzandrug. Door zijn relatief hoge ligging en de afwezigheid van geïsoleerde laagten kon het gebied naar alle kanten goed afwateren. Kenmerkend is het uitgebreide oude bouwlandcomplex dat het dekzandlandschap overdekt. De periferie van het akkercomplex bestaat uit vochtige en natte gebieden, zoals de Peel en enkele beekdalen, die het eiland van Weert omringen

2.2.6.2 Bewoning

Centraal in het Eiland van Weert, in het gebied tussen Weert en Nederweert, heeft gedurende de afgelopen 20 jaar grootschalig archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Hierbij zijn onder andere middeleeuwse nederzettingssporen aan het licht gekomen.⁹² Het onderzoeksgebied valt uiteen in drie deelgebieden: Molenakker en Kampershoek ten noorden van Weert en het Rosveld ten zuiden van Nederweert. Binnen het deelgebied Molenakker bevindt zich in het westen de onderzoekslocatie Laarderweg en in het oosten Molenakkerdreef. Het deelgebied Kampershoek omvat in het zuiden de onderzoekslocatie Klein Leuken, in het noordwesten Raak en in het noordoosten Kampershoek.

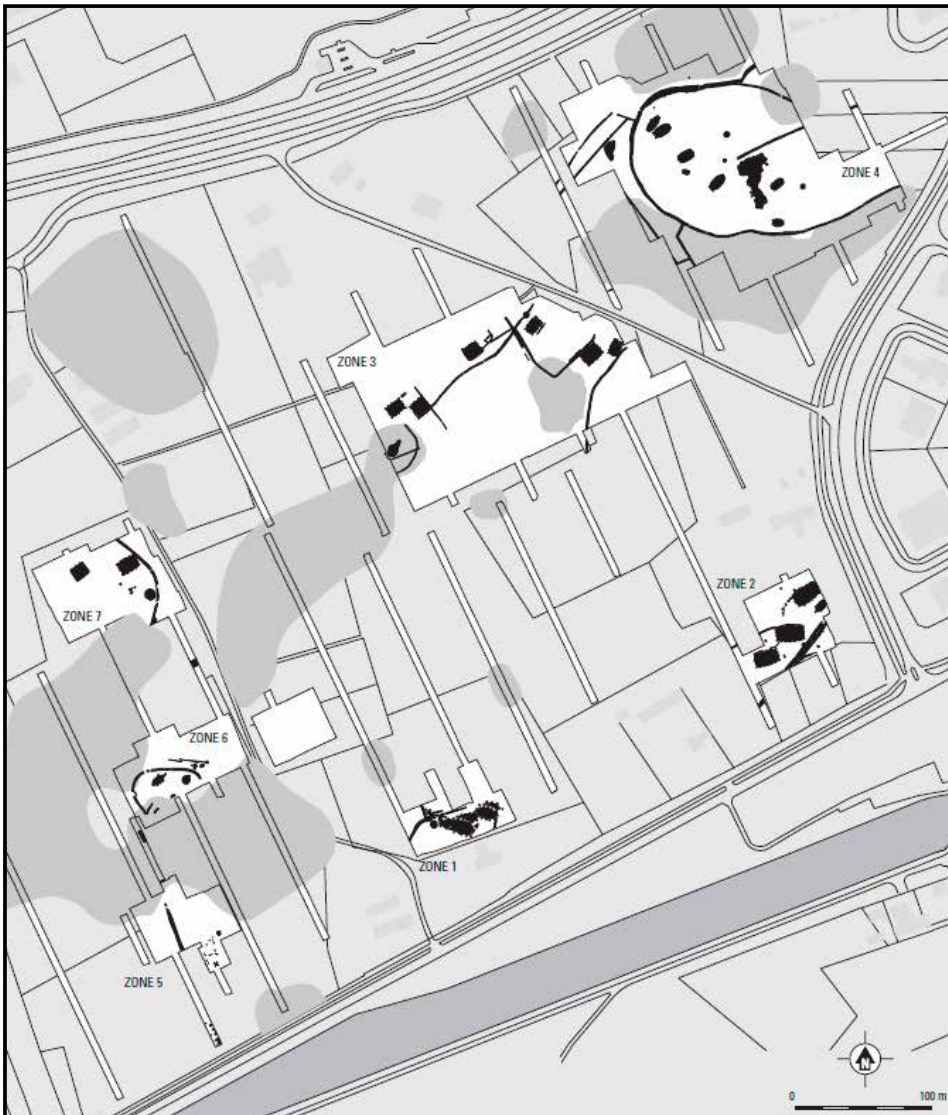
Vroegmiddeleeuwse (Laatmerovingische en Karolingische) bewoning is aanwezig op de locaties Kampershoek, Laarderweg

91 Huijbers 2014.

92 Voor een overzicht van het onderzoek in de regio Weert-Nederweert zie Roymans e.a. 1998 en met name Hiddink 2005.

en Klein Leuken. Deze bestaat uit verspreid in het landschap gelegen kleine losse erven met een hoofdgebouw, soms een bijgebouw en een waterput. Na ongeveer een generatie werden de erven verplaatst. Meestal zijn de erven gesitueerd in de nabijheid van lokale laagten in het dekzandeland. De Karolingische tijd lijkt gevolgd te worden door een bewoningshaat of in ieder geval een sterke terugval, waarna in de volle middeleeuwen, in de loop van de 11de eeuw, de draad weer wordt opgepikt.

Bewoningssporen uit de volle middeleeuwen zijn overwegend in het Rosveld aangetroffen. Hier zijn op zeven locaties bewoningssporen uit de volle middeleeuwen opgegraven (afb. 29). In het opgegraven gebied begint de bewoning in de late 11de eeuw en duurt deze voort tot in de 13de eeuw, maar direct ten zuiden van één locatie wordt Karolingische en 10de-eeuwse bewoning verwacht. De jongste gebouwplattegronden komen van één locatie. De allerjongste exemplaren zijn relatief klein, soms nog geen 12 m lang, bijna vierkant en lijken niet meer op de oudere bootvormige gebouwen. Zo hebben enkele slechts twee gebinten die zo ver van elkaar afstaan dat de stijlen min of meer een vierkant vormen. De binnenpalen van een andere plattegrond zijn even diep als de wandpalen en niet allemaal aanwezig en van weer een ander gebouw zijn alleen de wandpalen aanwezig. Laatstgenoemde plattegrond getuigt waarschijnlijk van een op stiepen gefundeerde kernconstructie. Eerdergenoemd gebouw lijkt een soort tussenvorm tussen funderen met ingegraven palen en funderen op stiepen. Deze jongste gebouwen waren tot in de eerste helft van de 14de eeuw in gebruik. De meeste gebouwen zijn te interpreteren als (woonstal)huizen en er zijn slechts enkele duidelijke bijgebouwen aanwezig.

Afbeelding 29. Nederweert-Rosveld. Overzicht van de structuren uit de volle middeleeuwen (Bron: Hiddink 2010, fig. 7-1).

Het hoogtepunt van de bewoning valt in de 12de eeuw, toen er vermoedelijk op meerdere locaties diverse gelijktijdige erven bestonden. Zowel in de vroege als de volle middeleeuwen 'zwierven' de erven, vergelijkbaar met die uit de prehistorie, over de hogere delen van het gebied. In de volle middeleeuwen bleven erven soms langer bewoond dan in de vroege middeleeuwen en werd de bebouwing verbouwd en hersteld. Verplaatsing van een huis binnen een erf komt zowel in de vroege als de volle middeleeuwen voor. Veelal lagen de erven in de nabijheid van lokale depressies. Het dekzandeiland van Weert wordt niet doorsneden door beken, maar net als elders in Zuid-Nederland verplaatste de bewoning zich in de late middeleeuwen naar de lagere delen van het landschap, in dit geval de lagere gebieden tussen de hogere dekzandkoppen binnen het 'eiland' en de randen daarvan nabij de woeste gronden. Hier liggen dan ook de diverse historisch bekende gehuchten die kunnen worden gezien als getuigen van een fixatie van het landschap vanaf de 14de en 15de eeuw. De verlaten hooggelegen nederzettingsterreinen werden vanaf de volle middeleeuwen in gebruik genomen als akkerland, waarbij grote aaneengesloten bouwlandcomplexen ontstonden. Laatmiddeleeuwse (perceels)greppels en wegen komen soms overeen met de situatie op vroeg 19de-eeuwse kaarten, waaruit blijkt dat de inrichting van het historisch bekende landschap grotendeels teruggaat tot de late middeleeuwen.

Verondersteld wordt dat de middeleeuwse bewoning behoorde tot een elders gelegen domeincentrum, mogelijk het in de 11de eeuw voor het eerst vermelde Weert (*Werta*), dat in de nabijheid van de Sint Martinuskerk moet worden gezocht. Binnen het volmiddeleeuwse aardewerkspectrum heeft blauwgrijs (Elmpt)aardewerk een aandeel van circa 60%, Zuid-Limburgs aardewerk circa 25% en (proto)steengoed circa 5%. Verder komen kogelpotaardewerk, Pingsdorf aardewerk en witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk in lage percentages voor. Kleinschaliger onderzoek in 2003 naar 12de-eeuwse boerderijen in Strateris, noordelijk van Nederweert, heeft aardewerkverhoudingen opgeleverd van 83% blauwgrijs (Elmpt) aardewerk, 14% Zuid-Limburgs aardewerk en 3% witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk.⁹³

In 2007 is in Kampershoek Noord een erf uit het begin van de 13de eeuw opgegraven met een hoofdgebouw, een groot bijgebouw en enkele waterputten.⁹⁴

Verder is in 2012 een opgraving uitgevoerd aan de noordwestzijde van Nederweert, ten noorden van de historische kern Buschop (plangebied Merenveld).⁹⁵ Het onderzoeksgebied is gelegen op de hoger gelegen rand van een dekzandkop. Bij het onderzoek is de plattegrond van een bootvormig gebouw uit de volle middeleeuwen aan het licht gekomen. De contour van de structuur wordt gemarkeerd door een sterk gebogen wandgreppel (afb. 30). De kernconstructie bestaat uit twee paar gebinten en opvallenderwijs ook twee middenstaanders in de lengte-as. De totale lengte en breedte zijn respectievelijk 11 m en 8 m. Wegens de geringe grootte wordt het gebouw geïnterpreteerd als een bijgebouw. In de nabijheid van de plattegrond is verder een spieker aangetroffen. De grondsporen worden afgedekt door een volmiddeleeuwse akkerlaag, waarop zich ten vroegste vanaf de late middeleeuwen een plaggendek heeft ontwikkeld.

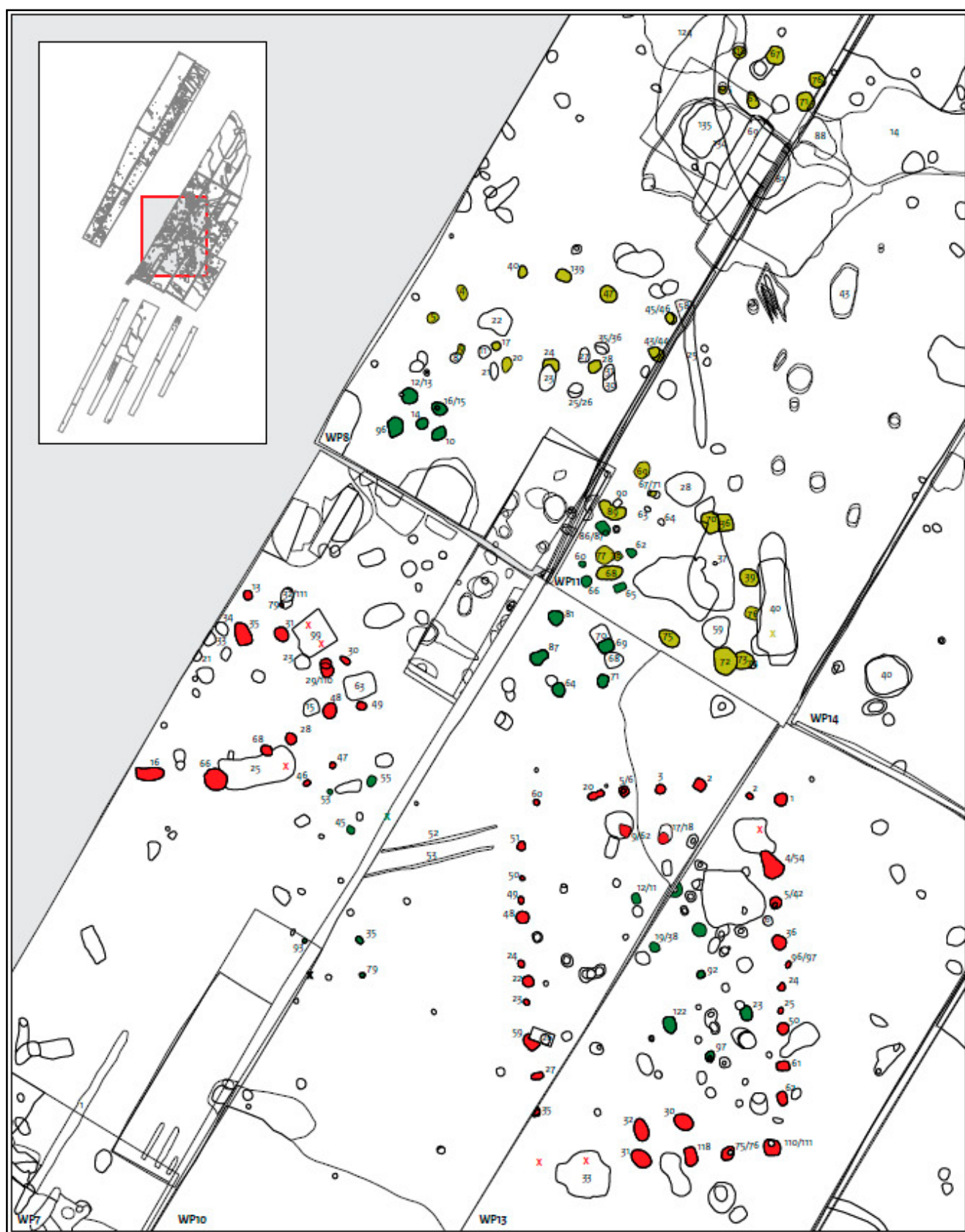
Eveneens in 2007 is een opgraving verricht in Weert-Laarveld.⁹⁶ Dit is het vierde grote onderzoeksgebied in de regio Weert-Nederweert en is gelegen ten noordwesten van Weert. In het zuiden sluit het aan op het onderzoeksgebied Molenakker. Bij dit onderzoek is een groot gedeelte van een circa 14 m lange bootvormige gebouwplattegrond vrijgelegd. De breedte van de kernconstructie bedraagt circa 5,5 m. Enkele vondsten wijzen op een 12de-eeuwse datering. Onduidelijk is of het om een hoofd- of bijgebouw gaat. In de loop van de volle middeleeuwen en in de late middeleeuwen is het onderzoeksgebied opgenomen in het akkerland, het Laarveld, tussen de gehuchten Biest, Hushoven en Laar. De vindplaats is gesitueerd op de flank van een dekzandrug, waar deze in hoogte begint af te lopen.

93 Schotten 2005.

94 Hiddink 2010.

95 Goddijn 2012.

96 Tol 2009.

Afbeelding 30. Nederweert-Merenveld. Sporenkaart met in het rood de middeleeuwse sporen (Naar: Goddijn 2012, fig. 8-1).

Door de intensiteit en schaal van het archeologische onderzoek in de regio Weert-Nederweert gedurende de afgelopen decennia is onderhavig deelgebied het best onderzochte gebied in Limburg. De mate van onderzoek is hier vergelijkbaar met die in bepaalde gebieden in Noord-Brabant en maakt het mogelijk om een beeld te schetsen van de nederzettingsontwikkeling vanaf de vroege middeleeuwen. In een artikel, waarin een aanzet wordt gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, wordt op hoofdlijnen de nederzettingsontwikkeling in onder meer dit deelgebied geschetst.⁹⁷

2.2.6.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.6.4 *Economie, land- en watergebruik*

Het beperkte botanische onderzoek wijst op de verbouw van gerst, rogge en vlas.

2.2.6.5 *Locatiekeuze*

Het grootschalige nederzettingsonderzoek laat zien dat de bewoning in de volle middeleeuwen over de hogere delen van het gebied 'zwierf'. De erven zijn overwegend gelegen nabij lokale depressies. In de late middeleeuwen verplaatste de bewoning binnen het dekzandeiland van Weert zich naar de lagere delen van het landschap, dat wil hier zeggen naar de lagere gebieden tussen de hogere dekzandkoppen binnen het 'eiland' en de randen daarvan nabij de woeste gronden. Hier liggen dan ook de diverse historisch bekende gehuchten die kunnen worden gezien als getuigen van een fixatie van het landschap vanaf de 14de en 15de eeuw. De verlaten hooggelegen nederzettingsterreinen werden vanaf de volle middeleeuwen in gebruik genomen als akkerland, waarbij grote aaneengesloten bouwlandcomplexen ontstonden. Laatmiddeleeuwse (perceels)greppels en wegen komen soms overeen met de situatie op vroeg 19de-eeuwse kaarten, waaruit blijkt dat de inrichting van het historisch bekende landschap grotendeels teruggaat tot de late middeleeuwen.

2.2.6.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.6.7 *Rituele praktijken*

Bij het in 2003 uitgevoerde onderzoek van een 12de-eeuwse boerderijplattegrond in Nederweert-Strateris is een duidelijk intentionele depositie gevonden van een ijzeren sleutel afgedekt door enkele grote aardewerkfragmenten, een compleet en een half hoefijzer en een spinsteen.⁹⁸ Deze vondsten getuigen wellicht van een ritueel bij de bouw (bouwoffer) of, waarschijnlijk, de opgave van het gebouw (verlatingsoffer). In de publicatie worden vergelijkbare vondsten uit Someren aangehaald en ook in Ittervoort zijn vergelijkbare mogelijk rituele deposities aangetroffen (zie paragraaf 2.2.5.7).

2.2.6.8 *Langetermijnperspectief*

Zowel in de vroege als de volle middeleeuwen 'zwierf' de bewoning, vergelijkbaar met die uit de prehistorie, over de hogere delen van het gebied. Net als elders in Zuid-Nederland verplaatste de bewoning zich in de late middeleeuwen naar de lagere delen van het landschap, in dit geval de lagere gebieden tussen de hogere dekzandkoppen binnen het 'eiland' en de randen daarvan nabij de woeste gronden. Hier liggen dan ook de diverse historisch bekende gehuchten die kunnen worden gezien als getuigen van een fixatie van het landschap vanaf de 14de en 15de eeuw. De verlaten hooggelegen nederzettingsterreinen werden vanaf de volle middeleeuwen in gebruik genomen als akkerland, waarbij grote aaneengesloten bouwlandcomplexen ontstonden. Laatmiddeleeuwse (perceels)greppels en wegen komen soms overeen met de situatie op vroeg 19de-eeuwse kaarten, waaruit blijkt dat de inrichting van het historisch bekende landschap grotendeels teruggaat tot de late middeleeuwen.

⁹⁷ Stoeper 2015.

⁹⁸ Nijsen (red.) 2005.

2.2.6.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.6.10 *Materiële cultuur*

Het grootschalige nederzittingsonderzoek in dit deelgebied, voornamelijk uitgevoerd vóór deze evaluatieperiode, heeft vele gebouwplattegronden opgeleverd. Een mijlpaal wat betreft de typochronologie van huisplattegronden is het verschijnen in 2014 van een bijdrage van Huijbers in een landelijk overzichtswerk op dit gebied.⁹⁹ Het onderzoek in de regio Weert heeft relatief zeldzame voorbeelden opgeleverd van jonge huisplattegronden, dat wil zeggen uit de latere 13de en het begin van de 14de eeuw. Deze laten zien dat de overgang van het funderen door middel van ingegraven palen naar bovengronds funderen op stiepen rond 1300 lijkt in te zetten. Deze constatering is van belang in het licht van het onderzoek naar de ontwikkeling van de boerderijbouw tussen de volle middeleeuwen en de nieuwe tijd. Verder wordt in een artikel een aanzet gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, onder meer in dit deelgebied.¹⁰⁰

Daarnaast hebben de onderzoeken informatie opgeleverd over met name het hoogmiddeleeuwse aardewerkspectrum in dit gebied. Blauwgrijs (Elmpt)aardewerk domineert met een aandeel van circa 60%, gevolgd door Zuid-Limburs aardewerk met een aandeel van circa 25% en (proto)steengoed met een aandeel van circa 5%. Verder komen kogelpotaardewerk, Pingsdorf aardewerk en witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk in lage percentages voor.

2.2.7 *Middenterrassen*

2.2.7.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Tussen Geleen/Sittard en Venlo liggen aan de oostzijde van de Maas enkele vrij vlakke terrassen die gevormd zijn in de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Ze onderscheiden zich van het heuvelland door een lagere ligging, maar vooral ook door een veel geringere versnijding van het oppervlak door beken, rivieren of smeltwaterdalen. Ze worden ter hoogte van Roermond doorsneden door het Roerdal. De terrassen tussen Geleen/Sittard en Born zijn afgedekt met een lössdek, terwijl de noordelijk gelegen terrassen een dekzanddek hebben.

2.2.7.2 *Bewoning*

Net als het Roer- en Vlootbeekdal kent het gebied van de middenterrassen de nodige historische plaatsvermeldingen, veelal uit de 10de eeuw. Archeologisch onderzoek in historisch bekende en veelal nog bestaande nederzettingen heeft echter nog slechts in beperkte mate plaatsgevonden en ook daarbuiten is het nog relatief beperkt geweest.

Net als in de vroege middeleeuwen lagen de nederzettingen in de volle middeleeuwen aan oude Maasmeanders en terrasranden en op koppen en ruggen in de nabijheid van een beek.

In deze periode is sprake van een ontginningsgolf die waarschijnlijk door (onder meer) lokale machthebbers vanuit de diverse (motte)kastelen, zoals in Limbricht, Grasbroek en Millen, werd aangestuurd.

In Haagsittard, Swalmen-Nieuwenhof, Sittard-Hoogveld en Echt-Bosserhof ontstonden in de 12de eeuw nederzettingen die al snel, rond 1200, weer (deels) verdwenen. In de volle middeleeuwen ontstonden ook geïsoleerd gelegen omgrachte hoeven ('moated sites'), bijvoorbeeld in Sittard-Hoogveld. Deze lagen ook verder weg van de randzones tussen 'hoog' en 'laag' waar de overige nederzettingen waren gesitueerd.

Nabij Sittard werden sinds de 11de eeuw hellinggebieden ontgonnen. Zo werd rond 1100 in Haagsittard, circa 2 km ten oosten van Sittard, op de plaats van een kleine Merovingische nederzetting opnieuw een nederzetting gesticht. Deze bestond uit minstens zeven erven van circa 50 bij 50 m langs een weg. Elk erf omvatte een hoofdgebouw met enkele bijgebouwen. Het zwaartepunt van de bewoning valt in de 12de eeuw en vervolgens verdwijnt de bewoning geleidelijk in de loop van de late middeleeuwen. Een nabijgelegen bestaande hoeve die in ieder geval tot de 17de of 18de eeuw teruggaat, is waarschijnlijk te zien als de opvolger van de nederzetting.

Van de reeds genoemde opgraving te Swalmen-Nieuwenhof in 2002 was ten tijde van de vorige evaluatie nog geen

⁹⁹ Huijbers 2014.

¹⁰⁰ Stoepker 2015.

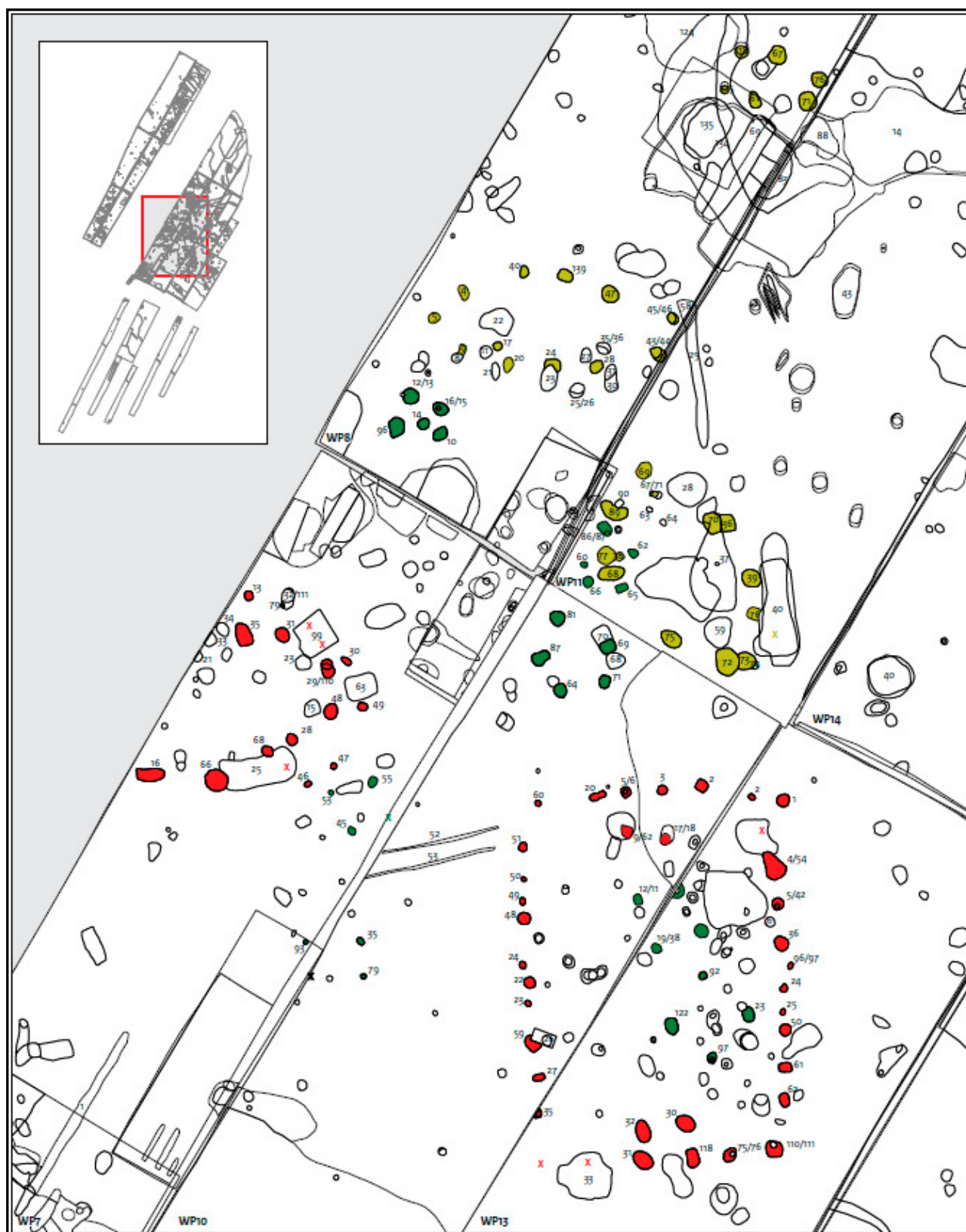
eindrapport beschikbaar, maar in 2013 is dit verschenen.¹⁰¹ Bij het onderzoek aan de hooggelegen rand van het Swalmdal, ruim 600 m westelijk van Swalmen, zijn nederzettingssporen uit overwegend de 11de en 12de eeuw gevonden. Enkele Merovingische sporen en Karolingische vondsten wijzen op vroegmiddeleeuwse bewoning ter plaatse en in de directe omgeving van het onderzoeksgebied. Het einde van de bewoning wordt rond 1225 gedateerd. In de grondsporen konden de plattegronden van twee hoofdgebouwen en enkele (vermoedelijke) bijgebouwen worden herkend (afb. 31). Verder zijn enkele spiekers, oventjes en een waterput aanwezig. De duidelijkst herkenbare gebouwplattegrond heeft afmetingen van circa 20,5 bij 13,50 m. Binnenpalen ontbreken, maar gezien de breedte van de plattegrond moeten deze er wel zijn geweest. Hoogstwaarschijnlijk waren deze bovengronds gefundeerd op stiepen.

Het aardewerkspectrum uit de 11de en 12de eeuw gezamenlijk bestaat voor ruim 55% uit blauwgrijs (Elmpt)aardewerk, ruim 20% uit Zuid-Limburgs aardewerk en voor circa 14% uit kogelpotaardewerk. Verder hebben Pingsdorf en witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk een aandeel van circa 3% en 5%. Wegens de overeenkomsten in het baksel van een deel van het blauwgrijze aardewerk, Zuid-Limburgse aardewerk en kogelpotaardewerk wordt gesteld dat beide eerstgenoemde soorten wellicht voortkomen uit laatstgenoemde soort. IJzerslakken wijzen op zowel productie als bewerking van ijzer. Enkele vondsten kunnen er op wijzen dat de hoeve werd bewoond door een ridder (nobilis; miles) en de vindplaats wordt geïnterpreteerd als mogelijk een onderdeel van een adellijke hof, waarvan het centrum mogelijk in Asselt lag. Botanisch onderzoek leert dat rogge, gerst en haver werden verbouwd. Haver lijkt het dominante gewas te zijn geweest, wat kan wijzen op paardenhouderij. Het weinige en slecht geconserveerde botmateriaal zegt alleen iets over de aanwezige soorten vee, te weten runderen, paarden, varkens en schapen/geiten.

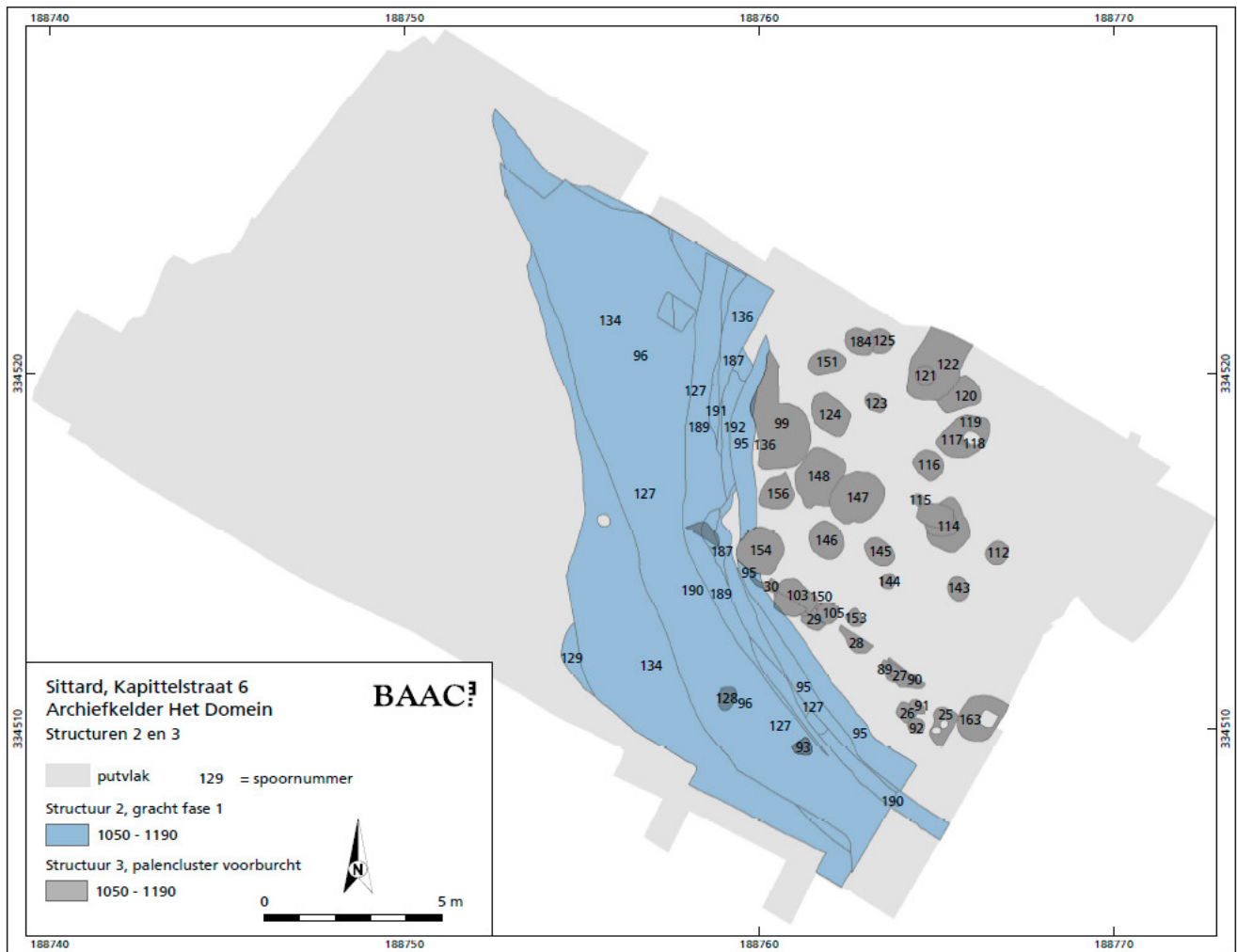
In het centrum van Sittard (Het Domein) is in 2009 een opgraving verricht die meer licht werpt op de ontwikkeling van deze plaats.¹⁰² Op basis van kleinschalige archeologische waarnemingen in het verleden en historische informatie bestaat een beeld van de ontwikkeling van Sittard. De stad ontstond nabij de plaats waar de Geleenbeek en de weg van Gulik naar de Maas elkaar kruisten. Vermoedelijk ontstond hier in de 11de eeuw een nederzetting, waarin rond 1100 door de heren van Valkenburg een (motte)kasteel met voorburcht en een kerk werden gebouwd. Aanvankelijk waren kasteel, voorburcht en kerk afzonderlijk omgracht, maar in de loop van de 12de eeuw kwamen ze gezamenlijk binnen een gracht en omwalling te liggen. De oudste vermelding van Sittard dateert uit 1157 en in 1243 kreeg de nederzetting stadsrechten. In de tweede helft van de 13de eeuw verdubbelde de oppervlakte van de stad door een planmatige uitbreiding in oostelijke richting. Bij de opgraving is een circa 10 m brede en ruim 2,5 m diepe gracht aangesneden uit de tijd van de stichting van het (motte)kasteel en de kerk (fase 1: 1050-1190 na Chr.). Waarschijnlijk omgaf de gracht de voorburcht. Een cluster zeer zware palen zal deel uitmaken van een structuur op het voorburchterrein (afb. 32a). Deze gracht wordt doorsneden door een gracht uit het laatste kwart van de 12de eeuw die behoort tot de omgrachting rond zowel het kasteel als de kerk (fase 2). Een derde fase is te dateren in het tweede kwart van de 13de eeuw, de tijd van de stadsrechtverlening, en wordt vertegenwoordigd door een gedeelte van een gracht die mogelijk de gehele oude stadskern omgaf (afb. 32b). De late middeleeuwen zijn slechts door enkele niet nader te duiden (paal)kuilen vertegenwoordigd. Uit botanisch onderzoek komt een beeld naar voren van een open landschap rond de stad met akkers en extensief gebruikt grasland.

101 Vreenegoor & Van Doesburg (red.) 2013.

102 Mark 2013.

Afbeelding 31. Swalmen – Nieuwenhof. Uitsnede met plaegonden van structuren. In rood de volmiddeleeuwse huisplattegronden (Bron: Vreenegoor & Doesburg 2013).

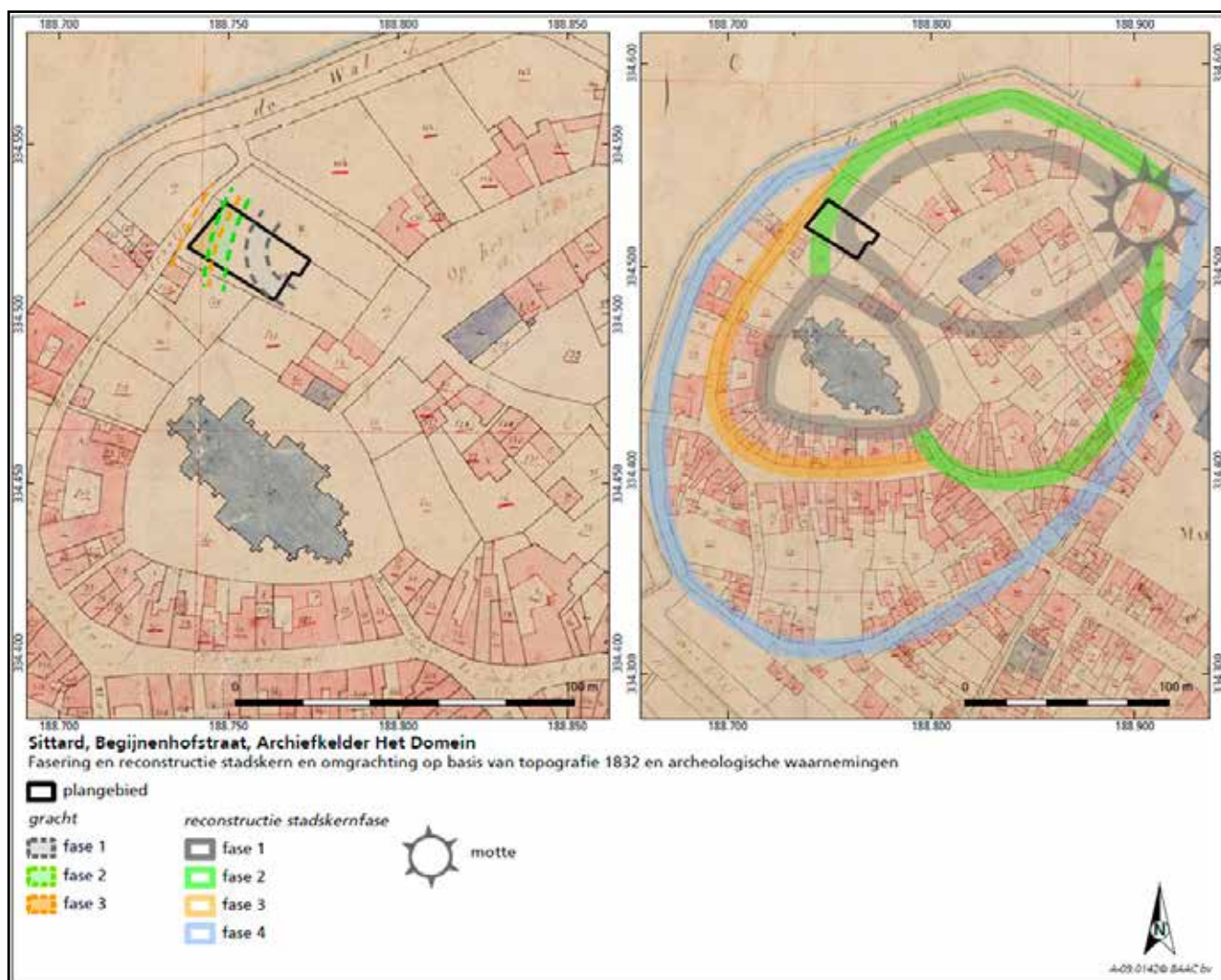

Afbeelding 32a. Sittard – Kapittelstraat 6. Overzicht van structuur 2 en 3, behorende bij fase 1 (Bron: Mark 2013, fig. 6.8b).

In 2009 en 2010 is een opgraving uitgevoerd in Nieuwstadt (Elsenewal) waarbij nederzettingssporen zijn onderzocht uit circa 1200/1225-1350/1375.¹⁰³ Nieuwstadt kreeg rond 1242 stadsrechten van de graaf van Gelre en werd vervolgens voorzien van een dubbele omwalling met telkens aan de buitenzijde een gracht. De grachten werden van water voorzien via de Geleenbeek. De naam Nieuwstadt was aanvankelijk een soortnaam voor een gestichte (kolonisten)nederzettingen en waarschijnlijk werd het vanaf het begin van de 14de eeuw een plaatsnaam. Het onderzoeksgebied ligt in het zuidwesten van Nieuwstadt tussen de twee stadswallen, op een licht verhoogde oeverwal die wordt geflankeerd door twee ondiepe oude Maasgeulen.

In de omgeving van het onderzoeksgebied moet een hoeve genaamd Witham hebben gelegen, van waaruit mogelijk de stichting van de nederzetting werd aangestuurd. Het relatief laaggelegen en vochtige gebied waarin deze hoeve en de onderzochte nederzetting waren gesitueerd, werd gekenmerkt door een begroeiing met elzen. Dit zou de naam 'Elsene' kunnen verklaren die in historische bronnen voorkomt, voordat Nieuwstadt een plaatsnaam werd.

¹⁰³ Dijk 2013.

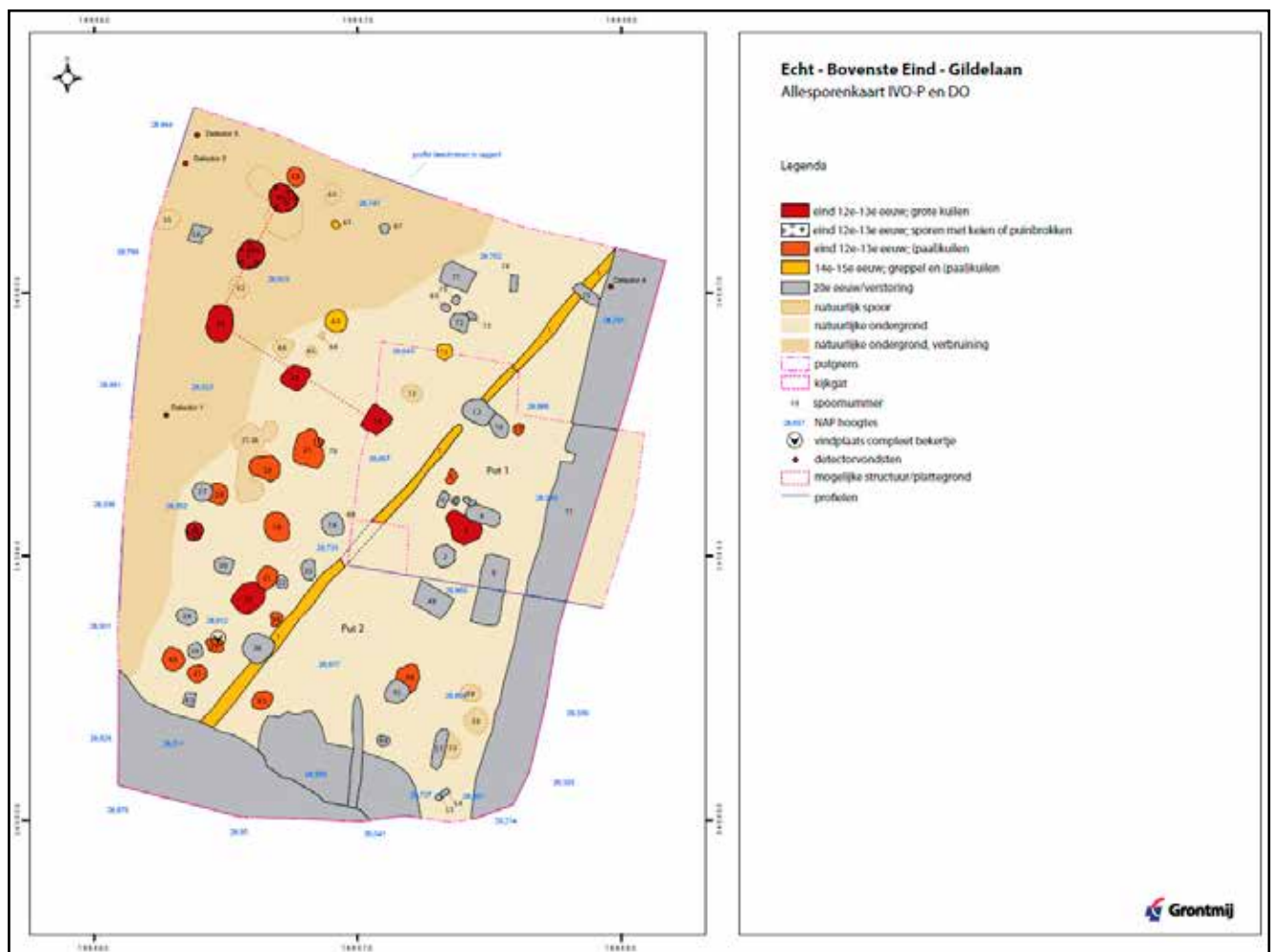
Afbeelding 32b. Sittard – Kapittelstraat 6. Reconstructie van de drie fasen geprojecteerd op de eerste kadastrale minuut (Bron: Mark 2013, fig. 10.1).

In totaal zijn zeven gebouwplattegronden aangetroffen. De plattegronden zijn uitermate slecht herkenbaar door een combinatie van geringe bodemgaafheid en vervaging ten gevolge van verbruining. Ook kan de herkenbaarheid zijn beperkt doordat gebouwstijlen (deels) bovengronds op stiepen of balken gefundeerd zijn geweest. Al met al is de reconstructie van de gebouwen fragmentarisch en onzeker. De huizen manifesteren zich in de vorm van een verdiepte ('ingegraven') vloer, paalkuilen en greppels. Waterputten zijn niet aangetroffen. De regelmatige spreiding van de huizen wijst op planmatig opgezette erven met mogelijk een breedte van ruim 20 m en een lengte van circa 45 m, de breedte van de oeverwal. De nederzetting wordt doorsneden door enkele grachten en sloten. In één gebouw zijn aanwijzingen gevonden voor smeedactiviteiten en in een ander voor het verven van textiel.

Het aardewerkspectrum bestaat voor circa 10% uit Zuid-Limburgs aardewerk, circa 20% uit blauwgrijs (Elmpt) aardewerk en circa 60% uit proto-, bijna- en vroeg-steengoed, overwegend eveneens afkomstig uit Zuid-Limburg. Botanisch onderzoek wijst op de verbouw van rogge, tarwe/gerst, boekweit en vlas en op een open landschap met weidegronden. In het botmateriaal zijn rund, schaap/geit en varken vertegenwoordigd, waarbij het rund overheerst. Ook zijn resten van paard en hond gevonden. Hoornpitten van runderen kunnen een aanwijzing zijn voor leerlooierij of de verwerking van hoorn.

In en rond het historisch bekende, middeleeuwse stadsgebied van Echt zijn in de evaluatieperiode diverse onderzoeken verricht. Bij een kleinschalig proefsleuvenonderzoek in 2009 aan de Edith Steinstraat zijn sporen en vondsten aangetroffen uit diverse perioden.¹⁰⁴ Enkele volmiddeleeuwse sporen kunnen behoren tot een bootvormige gebouwplattegrond. Het onderzoeksgebied is gesitueerd binnen de historische kern van Echt, op enkele honderden meters ten zuiden van de middeleeuwse Landricuskerk.

Eveneens in 2009 is enkele honderden meters ten zuiden van het hiervoor genoemde onderzoek een begeleiding uitgevoerd in de Lindestraat.¹⁰⁵ Aan de westzijde wordt het onderzoeksgebied van noord naar zuid doorsneden door de Molenbeek. Deze beek blijkt een gegraven waterloop te zijn in een geulvormige laagte in het Late Dryas terras van de Maas, waarop het onderzoeksgebied is gesitueerd. In de beekvulling is aardewerk aangetroffen uit de periode wordt gevormd door Zuid-Limburgs en blauwgrijs aardewerk. De vondsten uit de beekvulling worden gezien als afval van bewoning in de nabijheid.

Afbeelding 33a. Echt - Bovenste Eind – Gildelaan. Allesporenkaart IVO-P en DO (Bron: Diepen 2013, bijlage 6).

Direct ten oosten van het onderzoeksgebied Lindestraat is in 2012 een proefsleuvenonderzoek met aansluitend een opgraving uitgevoerd in de noordelijke hoek van de Gildelaan en Bovenste Eind.¹⁰⁶ Het oostelijke gedeelte van het onderzoeksgebied is verstoord, maar in het westelijke gedeelte, aan de zijde van Bovenste Eind en nabij het begin van de Lindestraat, is een aanzienlijke concentratie (paal)kuilen aanwezig. Het hierin aanwezige aardewerk dateert de

¹⁰⁴ Dyselinck 2009.

¹⁰⁵ Geraeds 2010.

¹⁰⁶ Diepen 2013.

nederzettingssporen in de periode van circa 1150 tot 1350, maar de nadruk ligt op de 13de eeuw. Een aantal paalkuilen vormt mogelijk een gedeelte van een gebouwplattegrond (afb. 33a). Een opmerkelijke vondst betreft een compleet 13de-eeuws bekertje van protosteengoed, dat rechtop in de bovenzijde van een paalkuil was geplaatst (afb. 33b). De aard van deze vondst maakt een rituele interpretatie, als bouw- of verlatingsoffer, aannemelijk. Enkele sporen, een greppel en een kuil, bevatten vondsten uit de 14de-15de eeuw en stammen waarschijnlijk uit laatstgenoemde eeuw.

Verder is in 2013 de uitwerking en analyse van de opgraving in 1991-1993 van het klooster te Susteren (Salvatorplein) ter hand genomen. De resultaten hiervan zullen een belangrijke bijdrage gaan leveren aan onder meer de hoogmiddeleeuwse bewoningsgeschiedenis van dit kerkelijke centrum en tevens over de materiële cultuur, met name aardewerk. Ook wordt in een artikel een aanzet gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, onder meer in dit deelgebied.¹⁰⁷ Hierin wordt voor het eerst een overzichtsplattegrond afgebeeld van de nederzetting te Haagsittard.

2.2.7.3 Begraving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.7.4 Economie, land- en watergebruik

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.7.5 Locatiekeuze

Net als in de vroege middeleeuwen lagen nederzettingen in de volle middeleeuwen aan oude Maasmeanders en terrasranden en op koppen en ruggen in de nabijheid van een beek. De relatief lage ligging van de nederzetting te Nieuwstadt (plangebied Elsenewal) lijkt in verband te staan met een bewuste specifieke locatiekeuze voor de stichting van een nederzetting die omwald en omgracht zou gaan worden. Door het nog beperkte onderzoek tot nu toe, zowel in historische stads- en dorpskernen als daarbuiten, bestaan er vooral vragen met betrekking tot de nederzettingsgeschiedenis, bijvoorbeeld of ook hier sprake was van een grote bewoningsdynamiek voorafgaande aan een fixatie van de bewoning of dat de afstanden waarover nederzettingen verschoven geringer waren dan elders in Limburg.

2.2.7.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.7.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.7.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.7.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.7.10 Materiële cultuur

Het onderzoek in Swalmen-Nieuwenhof geeft inzicht in het aardewerk uit de volle middeleeuwen. Het aardewerkspectrum uit de 11de en 12de eeuw gezamenlijk bestaat voor ruim 55% uit blauwgrijs (Elmpt)aardewerk, voor ruim 20% uit Zuid-Limburgs aardewerk en voor circa 14% uit kogelpotaardewerk. Verder hebben Pingsdorf en witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk een aandeel van respectievelijk circa 3% en 5%. Wegens de overeenkomsten in het baksel van een deel van het blauwgrijze aardewerk, Zuid-Limburgse aardewerk en kogelpotaardewerk wordt gesteld dat beide eerstgenoemde soorten wellicht voortkomen uit laatstgenoemde soort.

107 Stoepker 2015.

Afbeelding 33b. Echt - Bovenste Eind – Gildelaan. S37 met beertje van protosteengoed (Bron: Diepen 2013, fig. 17 en 23).

De onderzoeken in Haagsittard en Susteren zijn nog niet gepubliceerd, maar in de vorige evaluatie wordt wel gerefereerd aan voorlopige gegevens over het volmiddel-eeuwse aardewerk. In Haagsittard wordt het spectrum voor bijna 95% en in Susteren voor 90% bepaald door Zuid-Limburgs aardewerk. Blauwgrijs (Elmpt)aardewerk heeft een aandeel van respectievelijk 7% en 4%. Indien de verklaring voor deze verschillen mede ligt in de afstand van de vindplaats tot de productieplaats van de genoemde aardewerksoorten (Elmpt en Brunssum-Schinveld) had Zuid-Limburgs aardewerk op de middellange afstand een betere marktpositie dan Elmpt. Swalmen ligt namelijk circa 10 km van Elmpt en circa 30 km van Zuid-Limburg (Brunssum-Schinveld), terwijl de afstanden voor Haagsittard en Sittard min of meer omgekeerd zijn. Het 13de en 14de-eeuwse aardewerkspectrum in Nieuwstadt bestaat voor circa 10% uit Zuid-Limburgs aardewerk, circa 20% uit blauwgrijs (Elmpt) aardewerk en circa 60% uit proto-, bijna- en vroeg-steengoed, overwegend eveneens afkomstig uit Zuid-Limburg. Het hoge percentage van laatgenoemde aardewerksoorten weerspiegelt zowel de datering van de vindplaats als de relatieve nabijheid tot de Zuid-Limburgse productieplaatsen.

De in 2013 begonnen uitwerking en analyse van de opgraving in Susteren (Salvatorplein) in 1991-1993 zal een belangrijke bijdrage gaan leveren aan de kennis van de onder meer de materiële cultuur, met name aardewerk, van dit kerkelijke centrum. Over één aardewerkcategorie, die van het kogelpotaardewerk, die voorkomt vanaf het laatste gedeelte van de vroege middeleeuwen, ruwweg vanaf 900, is in 2012 een artikel verschenen.¹⁰⁸ Hierin worden enkele vondstcomplexen uit Noord-Limburg gepresenteerd en in een groter kader geplaatst, waarbij tevens wordt gerefereerd aan materiaal uit Swalmen (Nieuwenhof). Dit artikel vormt een aanzet voor meer synthetiserend aardewerkonderzoek.

2.2.8 Roer- en Vlootbeekdal

2.2.8.1 Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap

Het Roerdal is van oorsprong gevormd door een tak van de Rijn die vlak ten zuiden van de Peelrandbreuk een breed dal achter liet. In de laatste ijstijd had de Roer een wat zuidelijker loop maar onder invloed van tektoniek heeft de Roer zich in het begin van het Holoceen naar het noorden verplaatst en werd het oude dal ingenomen door de Vlootbeek. Het Roer- en Vlootbeekdal kent ook enkele duidelijk herkenbare rivierterrassen. Een bijzonder Roerterras is het zogenaamde Terras van Lerop (vlak ten zuiden van Roermond), dat vermoedelijk gevormd is in het Allerød-interstadiaal, een korte warme periode aan het einde van de laatste ijstijd. Het reliëfrijke terras vertoont een uitgestrekt patroon van kleine, oude Roermeanders, die bewaard zijn gebleven omdat de Roer zich gelijktijdig naar het noordoosten verplaatste.

2.2.8.2 Bewoning

In dit deelgebied was waarschijnlijk sprake van een grote mate van plaatscontinuïteit en gaan de historische bekende

¹⁰⁸ Schotten 2012.

nederzettingen terug tot de vroege middeleeuwen of in een enkel geval wellicht tot de Romeinse tijd. Ook hier waren de volle middeleeuwen waarschijnlijk een periode van ontginningen. De motte bij Posterholt speelde als kasteellocatie mogelijk een rol in de ontginningen. Ten oosten van Roermond lag een hoogmiddeleeuwse ontginningsnederzetting (Straat).

Net als in de vorige evaluatieperiode moet voor onderhavige periode worden geconstateerd dat er geen sprake is van archeologische kenniswinst.

2.2.8.3 Begraving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.8.4 Economie, land- en watergebruik

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.8.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.8.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.8.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.8.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.8.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.8.10 Materiële cultuur

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.9 Maasdal

2.2.9.1 Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap

De Maas is een typische regenrivier met sterk wisselende afvoeren. Door het gezamenlijke effect van opheffing van de Ardennen en Zuid-Limburg en door de afwisseling van enkele tientallen ijsstijden en warmere perioden heeft de Maas zich ingesneden waardoor een terrassensequentie is ontstaan. Het Maasdal zoals het hier is gedefinieerd, wordt gevormd door de holocene riviervlakte en enkele terrassen uit het Laat-Glaciaal, te weten het Jonge Dryas terras en het iets hoger gelegen zogenaamde meanderbogenterras uit het Allerød-Bølling interstadiaal. Het Jonge Dryas stadiaal is een korte koude periode aan het einde van de laatste ijsijd. De Maas was een verwilderde rivier met een relatief smalle (ca. 1 km) en rechte dalbodem, met vele geulen en zand- en grindbanken. Het Allerød-Bølling interstadiaal is een warme periode aan het einde van de laatste ijsijd toen de Maas met zeer grote meanderbochten haar weg zocht in het Maasdal.

Het Maasdal kan van zuid naar noord worden verdeeld in de Grensmaas (tot Roosteren), de Plassenmaas (tot Neer) en de Peelhorst-/Venloslenkmaas. In de Centrale Slenk is de holocene riviervlakte vrij breed. Op de Peelhorst en in de Venlo Slenk is de holocene riviervlakte smal, maar is het meanderbogenterras breed. Het Jonge Dryas terras duikt ter hoogte van Well-Aijen onder de holocene afzettingen. De terrasranden naar de iets hoger gelegen terrassen (met veel vindplaatsen) worden ook nog tot het Maasdal gerekend.

2.2.9.2 *Bewoning*

In Maastricht ontstond rond 1000 waarschijnlijk een (handels)nederzetting op de westoever van de Maas, ongeveer in de zone direct ten oosten van de latere Markt in het noorden en het Onze-Lieve-Vrouweplein in het zuiden. In diezelfde tijd werd ook de Sint Servaaskerk vernieuwd en direct ten noorden ervan verrees een groot representatief gebouw, mogelijk een hertogelijke palts.

De bewoning in Blerick gedurende de volle en late middeleeuwen is net als in de vroege middeleeuwen gesitueerd op een hoge terrasrand direct grenzend aan het jongste Maasdal. De volmiddeleeuwse en latere nederzetting ligt direct ten zuiden van de vroegmiddeleeuwse bewoning, nabij de volmiddeleeuwse Lambertuskerk.

In het tegenover Blerick aan de oostzijde van de Maas gelegen Venlo ontstond in de volle middeleeuwen bewoning nabij de Maasoever. De oudere prestedelijke nederzetting lag meer naar het oosten, nabij de Sint Martinuskerk. De bewoning hier begon in de vroege middeleeuwen. Vanuit de vroegstedelijke bewoningskern aan de Maas, in de omgeving van de Oude Markt, groeide Venlo verder uit tot de stad, zoals die vanaf het midden van de 16de eeuw wordt afgebeeld op plattegronden. De stadsrechtverlening in 1343 bekrachtigde de positie die Venlo al geruime tijd had verworven. De oudere prestedelijke kern werd door de stadsrechtverlening (juridisch) samengevoegd met de stedelijke kern aan de Maas. Rond het midden van de 13de eeuw, nadat hij het gebied had verworven, bouwde de graaf van Gelre een hof in de prestedelijke nederzetting bij de Sint Martinuskerk.

Ook tussen Venlo en Roermond lagen bij Reuver, Beesel en Asselt volmiddeleeuwse nederzettingen op hoge terrasranden langs de Maas. Opvallend is in Beesel en waarschijnlijk ook Reuver de oostwaartse verplaatsing van de bewoning in de volle middeleeuwen, waarbij de oude kerk nabij de Maas achterbleef.

Van bewoning vóór de 12de eeuw is in Roermond vrijwel niets bekend. Wessem wordt in de 10de eeuw vermeld en in de late middeleeuwen aangeduid als stad. Mogelijk verloor deze plaats zijn positie aan Weert en Roermond. Aangenomen kan worden dat de nederzettingsstructuur in de volle middeleeuwen vast kwam te liggen. Uit deze tijd stammen ook de oudste kastelen, zoals die in Kessel en Elsloo die waarschijnlijk uit de 11de eeuw stammen en van waaruit de Maashandel werd gecontroleerd. Diverse verleggingen van de loop van de Maas in onder meer de volle en late middeleeuwen getuigen van de rivierdynamiek in het gebied. In een oude Maasbedding bij Neer is een kleine 12de-eeuwse boot met witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk gevonden die getuigt van het belang van de Maas voor handel en transport tussen noord en zuid.¹⁰⁹ Het aantal kastelen nam toe vanaf de 13de eeuw. Voorbeelden hiervan zijn gelegen in Stein, Stevensweert, Grubbenvorst en Geysteren. Hieruit blijkt het toenemende strategische en economische belang van de Maas. Economisch van belang waren ook watermolens, waarvan er vele moeten zijn geweest. Archeologische informatie hierover en over andere fenomenen die waren gerelateerd aan de randen van het Maasdal en het Maasdal zelf is er echter nog nauwelijks. In de volle en late middeleeuwen werden eerder ongebruikte gebieden in het Maasdal door met name ontwatering geschikt gemaakt voor landbouw. In gebieden waar de druk op het landschap gering was werden hogere delen van het Maasdal echter relatief laat in de late middeleeuwen in gebruik genomen.

De grootste verandering in de volle en late middeleeuwen was de ontwikkeling van de steden. Maastricht kreeg in 1229 een eerste stadsmuur en in de 14de eeuw een tweede die tot in de nieuwe tijd volstond. In Venlo werd na de stadsrechtverlening in 1343 gestart met de bouw van een stadsmuur. Het intensieve stadskernonderzoek in Roermond maakt een toetsing en aanvulling van het historische beeld van de ontwikkeling van deze plaats mogelijk. De oudste, 12de-eeuwse, kern zou het Buitenop zijn geweest, een hoogte die als een soort kaap 'uitstak' in het Maas- en Roerdal, en een zone langs het Roerdal direct ten zuiden ervan. Rond 1200 verwierf de graaf van Gelre Roermond en aangenomen wordt dat er op het Buitenop, naast de oudste kerk, een grafelijke hof lag. Ergens tussen circa 1220 en 1230 kreeg Roermond stadsrechten. Mogelijk al wat eerder werd de plaats in oostelijke richting uitgebreid, waarbij de Markt het centrum vormde. Ten zuidoosten van dit gebied lag de in 1224 gestichte Munsterabdij die rond het midden van de 13de eeuw met de stedelijke kern was vergroeid. In de tweede helft van de 13de en de 14de eeuw kreeg de middeleeuwse stad zijn uiteindelijke vorm en in ieder geval in de eerste helft van de 14de eeuw was deze omgeven door een stadsmuur. Ten behoeve van volmolens voor de textielindustrie werd aan het einde van de 13de eeuw de Molenbeek of Nieuwe Roer gegraven en rond 1340 werd de Maas dichterbij naar de

¹⁰⁹ Stoeper 2007, p. 26 (gebaseerd op Vlierman 2002, p. 130-132).

stad 'gehaald', waarbij de benedenloop van de Roer in de Maas werd opgenomen. In 1388 is het Buitenop afgegraven en aangezien de oude parochiekerk bij aanleg van de stadsmuur buiten de stad kwam te liggen werd in 1410 een nieuwe kerk gebouwd op de plaats van de latere Christoffelkathedraal. Archeologisch onderzoek bevestigt het historische beeld op hoofdlijnen. Op diverse plaatsen, waaronder de oudste kern nabij de Roer, zijn 12de en 13de-eeuwse bewoningssporen gevonden (Roersingel, Betlehemstraat, Swalmerstraat, Jezuïetenstraat-Lindanusstraat). Baksteenbouw deed zijn intrede in de 14de eeuw. Ook is op diverse plaatsen de stadsmuur en een poortgebouw aangesneden. Het Jezuïeten- en het Kartuizerklooster zijn deels onderzocht en centraal op de Markt werd de kelder van een onbekend zwaar 14de eeuws gebouw gevonden, dat waarschijnlijk een publieke (economische/bestuurlijk-juridische) functie had. Net als elders lagen ook in het Maasdal in de relatief laat ontgonnen, meestal lager gelegen, gebieden omgrachte boerderijen (moated sites) uit de late middeleeuwen.

Het rapport over het onderzoek in Holtum in 2003-2004 is in onderhavige evaluatieperiode verschenen.¹¹⁰ Op twee lichte terreinverhogingen in de riviervlakte zijn vol- en laatmiddeleeuwse bewoningssporen aangetroffen in de vorm van bootvormige gebouwen. Op één locatie gaat het waarschijnlijk om twee hoofdgebouwen en op de andere om zeker drie bijgebouwen en een aantal mogelijke hutkommen. De aanwezigheden van fragmenten van molenstenen en de hutkomen doen vermoeden dat in en rond de bijgebouwen ambachtelijke activiteiten plaatsvonden. De datering van de bewoning wijst op twee of drie fasen in de periode tussen circa 1000 en 1200 en mogelijk tot in de eerste helft van de 14de eeuw. Binnen het aardewerkspectrum heeft Zuid-Limburgs aardewerk een aandeel van meer dan de helft. Blauwgrijs (Elmpt)aardewerk en witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk hebben een aandeel van circa 10%. Andere aardewerksoorten, waaronder Pingsdoorfaardewerk, maken slechts enkele procenten uit.

Gedurende de evaluatieperiode zijn in het middeleeuwse stadscentrum van Roermond diverse opgravingen uitgevoerd, waardoor het beeld van de stad verder is ingevuld. Onderzoek aan de Betlehemstraat en Voogdijstraat in 2006-2007, in de tuin van het in 1376 gestichte Kartuizerklooster, heeft behalve over het klooster, ook informatie opgeleverd over de ontwikkeling van de huizen in Roermond.¹¹¹ De oudste sporen dateren uit de latere 12de en de eerste helft van de 13de eeuw. Duidelijke plattegronden kunnen niet herleid worden. Waarschijnlijk werd er toen gebruik gemaakt van houtskeletbouw die nagenoeg geen grondsporen heeft achtergelaten. In de tweede helft van de 13de eeuw en de eerste helft van de 14de eeuw werden woningen gebouwd bestaande uit bakstenen poeren die een houtconstructie droegen (afb. 34 links) en ten vroegste in de tweede helft van de 14de eeuw en de eerste helft van de 15de eeuw werd voor het eerst volledig in baksteen gebouwd (afb. 34 rechts). De 13de- en 14de-eeuwse sporen bestaan voornamelijk uit kuilen. Het gebruik van mergel lijkt in de tweede helft van de 15de eeuw op te komen. Het onderzoek levert ook inzicht in vol- en laatmiddeleeuws aardewerk. Het 13de- en 14de-eeuwse aardewerkspectrum wordt in een verhouding van circa 60% en 40% volledig bepaald door respectievelijk blauwgrijs (Elmpt) aardewerk en Zuid-Limburgs aardewerk in de vorm van (proto)steengoed.

De oudste bewoningssporen die in 2007-2008 bij onderzoek tussen de Jezuïetenstraat en de Lindanusstraat zijn aangetroffen betreffen de resten van drie 14de-eeuwse houten gebouwen.¹¹² De plattegronden zijn fragmentarisch en onregelmatig en typologisch (nog) niet thuis te brengen (afb. 35a en 35b). Verondersteld wordt dat het bijgebouwen betreft. Een haard van gebroken bakstenen en vloerrestanten behoort tot een gebouw uit de tweede helft van de 14de of de eerste helft van de 15de eeuw, waarvan geen verdere resten zijn aangetroffen. Voor het overige bestaan de 13de- en 14de-eeuwse bewoningssporen uit kuilen, waterputten, greppels en een oven. De vroegste volledig in baksteen opgetrokken gebouwen dateren uit de tweede helft van de 15de eeuw. Het onderzoek heeft waardevolle gegevens opgeleverd over aardewerk uit de periode van de 13de tot en met de 15de eeuw. Hiermee wordt een lacune opgevuld in het onderzoek aan de Maasboulevard te Venlo (zie verderop), aangezien dat voor de genoemde periode overwegend steengoed heeft opgeleverd. In Roermond

110 Wagner & van der Ham 2010.

111 Wattenberghe & van den Bosch 2011.

112 Williams (red.) 2009.

komt weer veel blauwgrijs (Elmpt)aardewerk voor (ruim 35%) en verder (proto)steengoed (ruim 30%) en ook wit- en roodbakend Maaslands (Andenne en lokaal/regionaal) aardewerk (circa 20%). Een reeks andere aardewerksoorten komt telkens in geringe hoeveelheden voor. Een belangrijke constatering is dat blauwgrijs (Elmpt)aardewerk tot in de 15de eeuw voorkomt, aanzienlijk langer dan elders, waar het in de tweede helft van de 14de eeuw verdwijnt.

Een andere opgraving in Roermond (Steenen Trappen) vond plaats in 2006-2007 op de hoek van de Neerstraat en de Paredisstraat.¹¹³ Verspreid over het onderzoeksgebied is een geringe hoeveelheid fragmentarisch aardewerk uit de 12de en vroege 13de eeuw aangetroffen. De oudste bewoningsfase wordt vertegenwoordigd door de plattegrond van een driepschepig gebouw met ingegraven palen dat waarschijnlijk in de late 13de eeuw kan worden gedateerd (afb. 36). Het is onbekend of het een hoofd- of bijgebouw betreft. De lengte van deze structuur is minimaal 22 m en de breedte 10,5 m. In de vroege 14de eeuw wordt het terrein ingedeeld door middel van perceelsgreppels haaks op de Neerstraat en de Paredisstraat. Resten van stenen huizen ontbreken vrijwel, waarschijnlijk omdat het onderzoeksgebied overwegend is gesitueerd op de achtererven van huizen aan de Neerstraat en de Paredisstraat. De aangetroffen sporen uit de 14de en de (vroegere) 15de eeuw bestaan voornamelijk uit greppels, (paal)kuilen en water- en beerputten. Het aardewerkspectrum uit ruwweg de periode 1200-1400 bestaat voor 45% uit blauwgrijs (Elmpt)aardewerk en voor 37% uit protosteengoed, bijna steengoed en steengoed. Verder komt een reeks aardewerksoorten voor met telkens een gering aandeel.

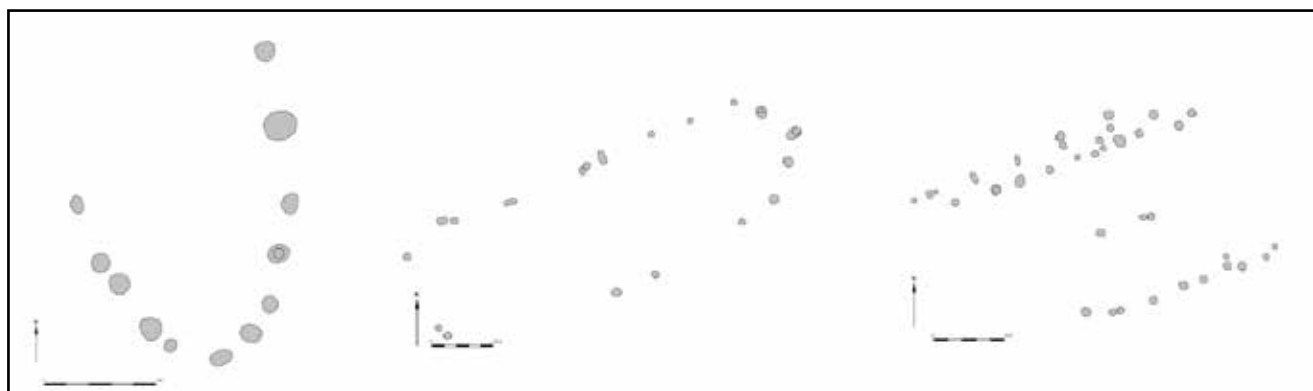

Afbeelding 34. Roermond – Bethleem/Voogdijstraat. Woning 4. Links de fase van vakwerkbouw, rechts de steenbouw (Bron: Wattenberghe & Bosch 2011, fig. 29 en 33).

113 Vandevelde 2009.

Afbeelding 35a. Roermond – Jesuïetenstraat. Overzicht structuren van fase 1 (Bron: Williams 2009, fig. 18b).

Afbeelding 35b. Roermond – Jesuïetenstraat. Plattegrond van structuur 1 (links), structuur 2 (midden) en structuur 3 (rechts) (Bron: Williams 2009, fig. 19, 20 en 21).

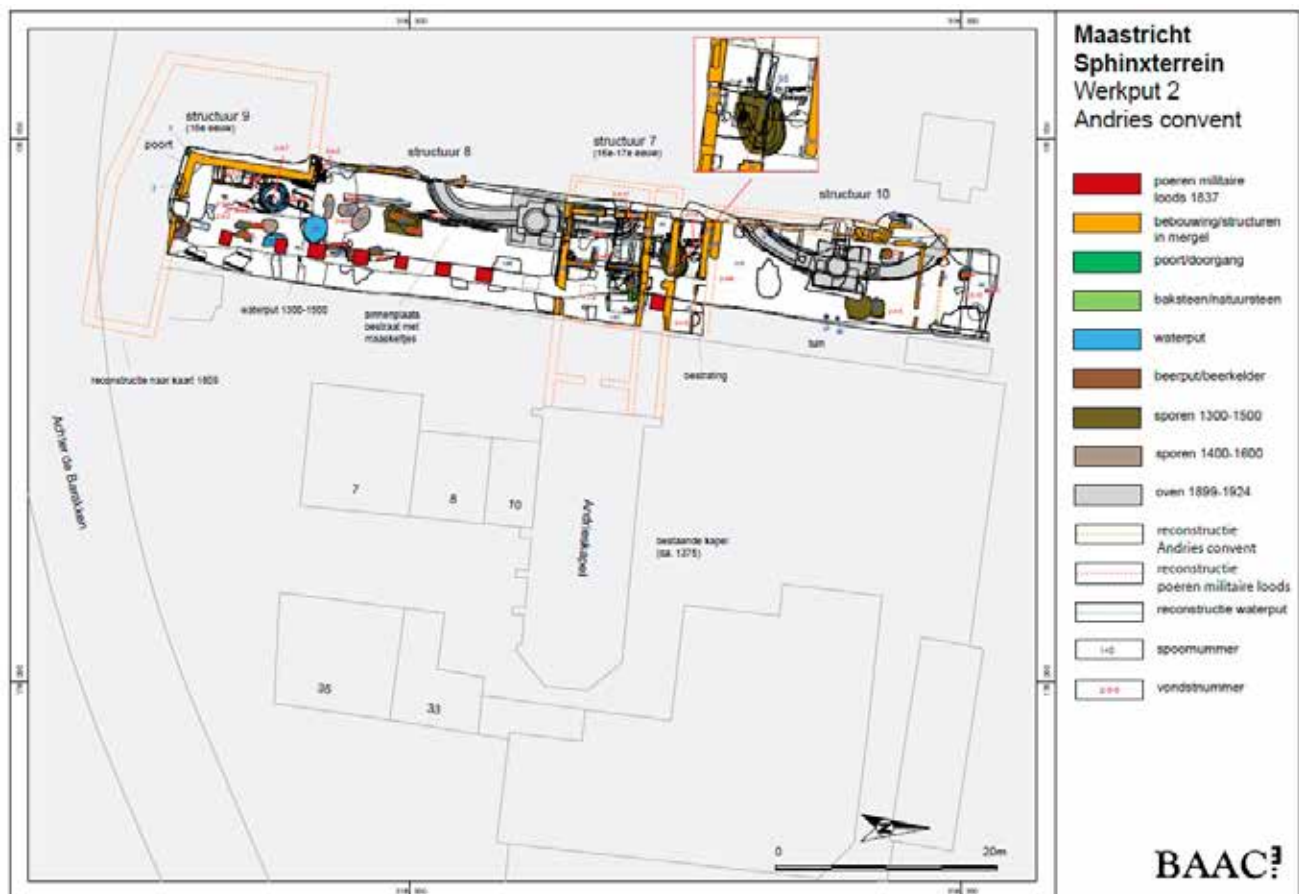
Afbeelding 36. Roermond – Steenen Trappen. Detail van de plattegrond in vlak 3 (Bron: Vandeveld 2009, fig. 15).

In het zuiden van het Maasdal, in Maastricht, heeft in 2005 een opgraving plaatsgevonden in het plangebied Entre Deux, ten noordoosten van het Vrijthof en ten westen van de Markt. Het rapport over dit onderzoek is na de eerste evaluatieperiode verschenen.¹¹⁴ Het westelijke gedeelte van het onderzoeksgebied was in de Karolingische Tijd in gebruik als akkerland. Verder is er een kelder uit kolenzandsteen aangetroffen uit de tweede helft van de 10de of de eerste helft van de 11de eeuw. In het oostelijke gedeelte van het onderzoeksgebied is een noord-zuid lopende gracht aangetroffen die in ieder geval in de 11de eeuw functioneerde, maar mogelijk al in de 10de eeuw is aangelegd. De gracht lijkt langs de oostzijde van het Vrijthof tot aan de Grote Gracht te lopen en zou een onderdeel kunnen zijn van een veronderstelde cirkelvormige versterking rond het Sint Servaascomplex (afb. 14). Na de opvulling van de gracht tussen circa 1100 en 1150 werd het terrein opgehoogd, waarna de eerste stedelijke bewoning ontstond in het oostelijke gedeelte van het plangebied, vermoedelijk langs een noord-zuid georiënteerde weg. Het gebied werd gepercelleerd en er ontstonden smalle kiezelstraten. De bewoners voerden kleinschalige ambachtelijke activiteiten uit, zoals metaal- en leerbewerking. Vele kuilen wijzen op intensieve bewoning. Rond 1230 werd ten noorden van het plangebied de eerste stadsmuur gebouwd. Rond 1261 werd in het plangebied een Dominicanenklooster gebouwd. Dit besloeg ongeveer het gehele onderzoeksgebied. Van het klooster zijn diverse muurresten aangetroffen, evenals begravingen. Het volmiddeleeuwse aardewerk bestaat voor meer dan de helft uit witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk en ook Zuid-Limburgs aardewerk is algemeen. In de 14de eeuw wordt het Maaslandse aardewerk deels verdrongen door steengoedkannen. Uit botresten blijkt dat veeteelt, met rund op de eerste en varken op de tweede plaats, een belangrijke rol speelde. Ook kip heeft een vrij groot aandeel. Het botanische beeld is dat in de volle middeleeuwen tarwe en rogge de belangrijkste granen waren. Vanaf de 14de eeuw gaan fruit en tuinbouw een grotere rol spelen.

In de evaluatieperiode is onderzoek verricht in het plangebied Sphinxterrein in het noorden van het middeleeuwse stadsgebied van Maastricht, zo'n 300 m ten noordwesten van de Markt. Het gebied is gelegen in de driehoek tussen de Bosschstraat in het oosten, de Frontensingel in het westen en Maagdendries-Achter de Barakken in het zuiden. Fase 1 van het onderzoek betreft het zuidelijke gedeelte van het plangebied. Hier zijn in 2008 drie proefsleuven gegraven, waarvan er één is uitgebreid tot een beperkte opgraving.¹¹⁵ De ondergrond bestaat uit colluvium met daarop twee ophogingslagen, de oudste uit circa 1300-1350 en de jongste uit circa 1400-1600. Werkput 1, de meest oostelijke, bevatte enkele paalkuilen uit de eerste helft van de 14de eeuw. In werkput 2, direct ten zuidwesten van werkput 1 en haaks daarop, zijn delen van een vleugel van het rond 1431 gestichte Sint Andriesklooster gevonden (afb. 37). Heden ten dage resteert hiervan alleen nog de kloosterkapel uit de 14de-15de eeuw. Met behulp van de vroeg 19de-eeuwse kadastrale minuutkaart is het klooster redelijk te reconstrueren. Het onderzochte vleugelgedeelte bevatte vermoedelijk op de begane grond de eetzaal (refter) en op de verdieping de slaapzaal (dormitorium). De datering van de gebouwrresten is onduidelijk; mogelijk gaat het om de eerste uitbreiding van het klooster in 1471. Verder is een aantal paalkuilen en kuilen aangetroffen, waarvan een gedeelte uit de 14de-15de eeuw stamt, evenals een 14de-eeuwse houten beerput. De westelijke werkput 3 heeft resten opgeleverd van de mergelstenen fundering van de tweede (buitenste) stadsmuur van Maastricht. Dit muurwerk dateert uit de vroege 15de of mogelijk de tweede helft van de 14de eeuw. Daarbuiten is een waarschijnlijk gelijktijdige gracht gevonden met een breedte van ruim 32 m en een diepte van ruim 5 m. Ook kon een klein gedeelte van de wal worden gedocumenteerd, vermoedelijk uit de tweede helft van de 14de eeuw.

114 Arts 2007.

115 Mark 2009.

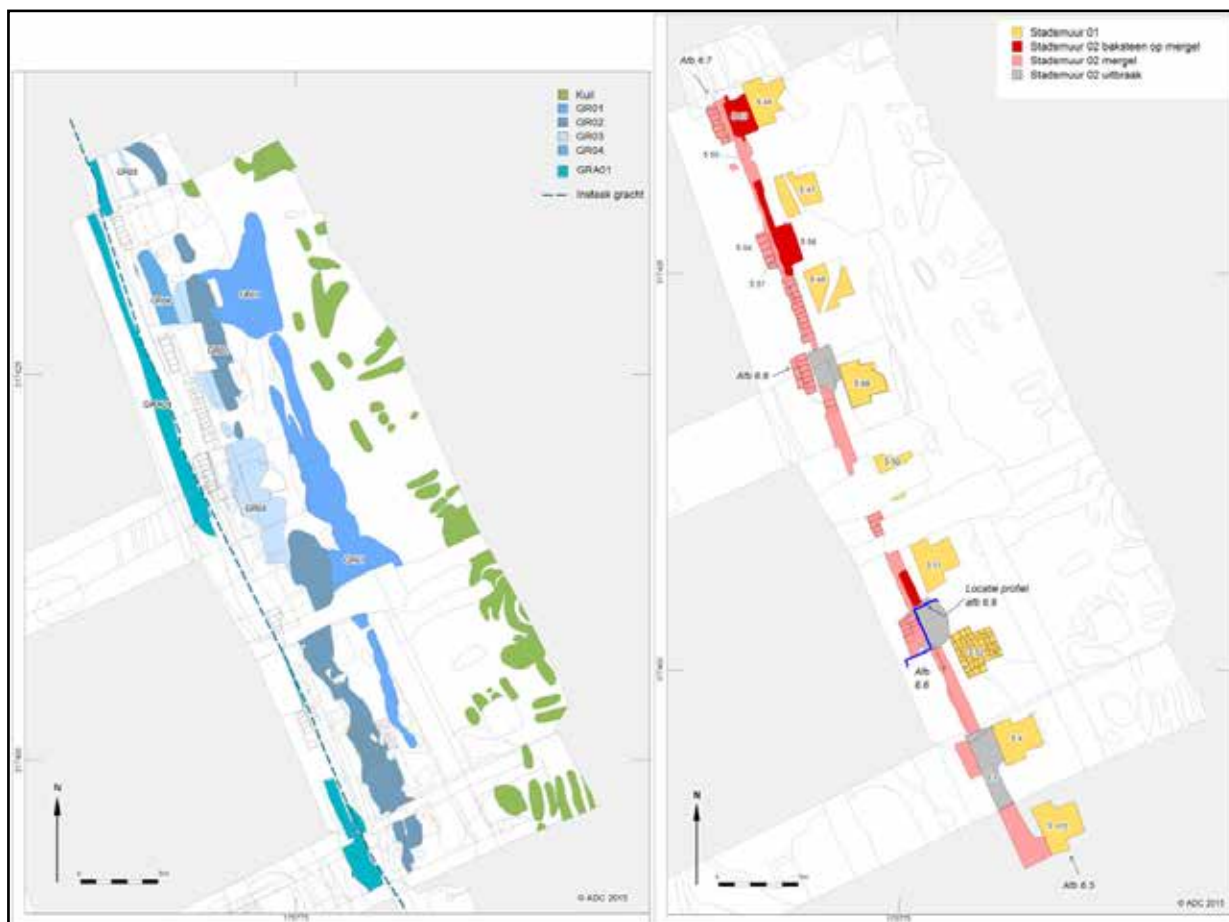
Afbeelding 37. Maastricht – Sphinxterrein fase 1. Resten van het Sint Andriesconvent in put 2 (Bron: Mark 2009, fig. 16).

Het onderzoek vond plaats tijdens de ondergrondse sloop van de Sphinxfabrieken en het bleek dat dit sloopwerk dermate diepe verstoringen had veroorzaakt, dat verder archeologisch onderzoek in dit deel van het plangebied zinloos is. Om die reden werd geadviseerd om in het noordelijke gedeelte van het plangebied (fase 2) voorafgaand aan het archeologische onderzoek slechts tot maaiveld te slopen.

Fase 2 van het archeologische onderzoek op het Sphinxterrein is uitgevoerd in 2014 en speelde zich af in een rechthoekige noord-zuid georiënteerde hal van de Sphinxfabriek (tot 1879 Petrus Regout), gelegen tussen de Bosschstraat in het oosten en het Eiffelgebouw aan de westzijde.¹¹⁶ Bij dit onderzoek zijn 4 werkputten aangelegd, drie proefsleuven en één bredere put ten behoeve van een begeleiding. Circa 60% van de ondergrond van de hal bleek te zijn verstoord door ovens van de Sphinxfabriek, zowel blokovens uit de late 19de eeuw als 20ste-eeuwse tunnelovens. Net als in het gebied van fase 1 bestaat de ondergrond uit een maasterras met colluvium en daarop een ruim 1,5 m dik pakket ophogingslagen uit de periode tussen de late 13de-vroege 14de eeuw en de 17de eeuw.

Afgezien van één kleine paalkuil die waarschijnlijk in de vroege middeleeuwen of Romeinse Tijd is te plaatsen, stammen de oudste archeologische resten uit de late middeleeuwen. Het betreft fragmentarische resten van bebouwing langs de westzijde van de Boschstraat. Deze is in 1673 opgenomen in het toen gestichte Penitentenklooster.

¹¹⁶ Aarts & van der Mark 2015.

Afbeelding 38. Overzicht van de oostzijde van het terrein. Links de vol- en laatmiddeleeuwse sporen en rechts die van late middeleeuwen en/of nieuwe tijd (Bron: Dijkstra 2015b, fig. 5-2 en 6-2).

In 2008-2009 is een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in het plangebied Nutsbedrijventerrein ten zuiden van het hierboven beschreven Sphinxterrein.¹¹⁷ Het vijfhoekige plangebied wordt omgeven door de Maagdendries in het noorden, de Bogardenstraat in het oosten, de Apostelengang in het zuiden, de Capucijnenstraat in het zuidwesten en het Lindenkruis in het noordwesten. Verspreid in het plangebied zijn vijf sleuven gegraven.

In sleuf 1, nabij de Capucijnenstraat, is onder een circa 1 m dikke recent geroerde bovenlaag een circa 50 cm dikke ophogingslaag aanwezig uit de late middeleeuwen en/of nieuwe tijd. Hier is een kelder uit de tweede helft van de 19de eeuw gevonden die in de 20ste eeuw is opgevuld. Verder een gebouw uit de 17de-19de eeuw en een bijbehorende (niet opgevulde) waterput. Ook is een 17de-eeuwse beerput gevonden, evenals een gootsysteem met onbekende functie en ouderdom en losse muurdelen. Daarnaast is sprake van paalkuilen en kuilen uit overwegend de 17de eeuw. Eén kuil stamt mogelijk uit de 15de-16de eeuw. Het gaat om sporen en structuren die getuigen van bebouwing aan de Capucijnenstraat.

Sleuf 2 en 3 zijn aangelegd nabij het Lindenkruis. Sleuf 3 ligt parallel aan de straat en vlak erlangs. In deze sleuf is, net als op het Sphinxterrein, de fundering van de tweede stadsmuur aangetroffen. De muur manifesteerde zich over een lengte van 44 m in de vorm van acht mergelstenen poeren van circa 1,8 bij 2,1 m. Oorspronkelijk waren de poeren met elkaar verbonden door spaarbogen, waarboven de eigenlijke muur begon. Slechts plaatselijk is nog een aanzet van een spaarboog aanwezig. Gebleken is dat de muur is gebouwd in een gracht, wat erop wijst dat er voorafgaand aan de bouw van de tweede stadsmuur al een omgrachte wal aanwezig was. De aanleg van dit verdedigingssysteem voordat de muur

¹¹⁷ Alma & Wyns 2011.

werd gerealiseerd, begon aan het einde van de 13de eeuw; de bouw van de muur op z'n vroegst in de eerste helft van de 14de eeuw. Waarschijnlijk werden eerst de stadspoorten gebouwd, waarna deze met elkaar werden verbonden door de stadsmuur. Het optrekken van de muur heeft zich dan ook over een langere periode afgespeeld. De opgegraven funderingen zijn in de eerste helft van de 15de eeuw te plaatsen.

In 2013 en 2014 is respectievelijk een proefsleuvenonderzoek en een begeleiding uitgevoerd in een plangebied op de hoek van de Polvertorenstraat en het Sint Servaasbolwerk, circa 50 m ten noordoosten van Tongerseplein in Maastricht.¹¹⁸ De locatie bevindt zich in het hooggelegen westelijke gedeelte van de stad, net binnen de tweede stadsmuur.

De ondergrond bestaat uit een Maasterras bedekt met löss. Aan de oostrand van het onderzoeksgebied is een concentratie langgerekte kuilen met een onbekende functie gevonden. De weinige erin aangetroffen vondsten dateren overwegend uit de periode van circa 1050 tot 1200-1250. Enkele exemplaren zijn wat jonger, te weten uit de periode 1175/1200-1350 (afb. 38).

Direct ten westen van de kuilen loopt van noordwest naar zuidoost een bundel greppels die verschillende fasen representeren. De greppels zijn van gelijke ouderdom als de kuilen. Deze greppels worden aan de westzijde doorsneden door een parallel eraan gelegen gracht, waarvan de oostelijke rand aanwezig is. Mogelijk is de gracht de laatste fase van het greppelsysteem. Kuilen, greppels en gracht zijn afgedekt met een 30-40 cm dikke laag donkerbruine löss die houtskool bevat. Aardewerkscherven dateren deze mogelijke akkerlaag in de vroege 14de eeuw. De gracht kan daarmee in de 13de eeuw worden geplaatst.

Direct westelijk van de gracht, parallel daaraan zijn mergelstenen funderingspoeren van de tweede stadsmuur gevonden. De poeren waren oorspronkelijk met spaarbogen met elkaar verbonden en hiermee is de aangetroffen fundering vergelijkbaar met die van de tweede stadsmuur, zoals aangetroffen op het Nutsbedrijventerrein en het Sphinxterrein. Direct westelijk tegen deze fundering zijn restanten van een lichtere muur van mergel en baksteen gevonden met steunberen aan weerszijden. Het gaat hier om een herstelling of aanpassing uit de 17de of 18de eeuw van de laatmiddeleeuwse tweede stadsmuur. De bouw van de tweede stadsmuur begon in de 14de eeuw en duurde tot ver in de 15de eeuw. Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw vonden aanpassingen plaats aan de stadsmuur en met name in de 17de en 18de eeuw kwamen de uitgebreide vestingwerken rond Maastricht tot stand. Hoewel de tweede stadsmuur in het plangebied volgens de onderzoekers uit de 15de eeuw stamt, spreken ze met betrekking tot de gracht die direct westelijk buiten de muur is gevonden enerzijds over een gracht uit de late middeleeuwen/nieuwe tijd en anderzijds zonder meer over een gracht uit de nieuwe tijd. Gesuggereerd wordt dat de laatmiddeleeuwse (stads)gracht behorend bij de tweede stadsmuur binnen het onderzoeksgebied geheel is verdwenen bij de aanleg van de "nieuwe" gracht in de 17de -18de eeuw. In het hoger gelegen westelijke deel van de stad ("Hoge Fronten"), waarin het plangebied ligt, was overigens sprake van droge grachten. Na het opheffen van de vesting in 1867 zijn de grachten gedempt, wat ook zichtbaar is in het bij dit onderzoek gedocumenteerde profiel haaks op de stadsmuur. In dit profiel wordt dan ook alleen de (aanzet van de) eerdergenoemde fragmentarisch bewaarde 13de-eeuwse gracht aangeduid als "laatmiddeleeuwse gracht". De tweede stadsgracht had een breedte van circa 33 m en was circa 5,7 m diep. Opvallend genoeg gaan de onderzoekers voorbij aan de bevinding van het eerder besproken onderzoek op het Nutsbedrijventerrein, waar is geconstateerd dat de tweede stadsmuur is gefundeerd in een oudere gracht uit (het einde van) de 13de eeuw.

Ten aanzien van de interpretatie van de kuilen, greppels en gracht uit de volle tot vroegere late middeleeuwen wordt het volgende opgemerkt: "Mogelijk hebben we hier te maken met een (boeren)erf dat later bij de stad is getrokken, waarbij de westgrens als uitgangspunt is genomen voor de locatie van de stadsbegrenzing aan deze zijde van de stad. De aanwezigheid van een greppelsysteem en een diepere 'gracht' is dan opvallend en geeft mogelijk het belang van dit erf weer, of liever gezegd van de eigenaar/bewoners. Is hier wellicht sprake van een adellijk hof?"¹¹⁹

118 Dijkstra 2015b.

119 Dijkstra 2015b, p. 55.

Tot slot moet worden vermeld dat ook ten westen van de tweede stadsgracht een laatmiddeleeuwse kuil is gevonden. Deze is dichtgeraakt tussen circa 1350 en 1450. Deze datering komt min of meer overeen met de bouw van de tweede stadsmuur en niet met die van de kuilencluster ten oosten van de tweede stadsmuur.

In het hart van historische binnenstad van Maastricht is in 2010 en 2011 een opgraving uitgevoerd in het plangebied Grote Staat 37-43/Sporenstraat 1-3.¹²⁰ Behalve veel Romeinse sporen is slechts een gering aantal laatmiddeleeuwse sporen aangetroffen. Door diepgaande bodemverstoringen uit de nieuwe tijd ten gevolge van de bouw van kelders betreft het voornamelijk water- en beerputten. De stratigrafie binnen het onderzoeksgebied wijst op een bewoningshaat van ca. 700 jaar na de laatromeinse tijd. De ophogingslagen op het Romeinse niveau bevatten vondsten uit de 12de eeuw en aangenomen wordt dat vanaf toen in of nabij het onderzoeksgebied weer sprake was van bewoning. Een 13de-eeuwse breukstenen kelder onder het pand Grotestraat 43 laat zien dat in ieder geval vanaf die tijd stedelijke bebouwing aanwezig was. Een grote afvalkuil bevatte aardewerk uit de periode 1200-1450 en een beerput van mergel heeft veel aardewerk uit de periode 1450-1550 en glas uit de periode 1450-1500 opgeleverd. Laatstgenoemd vondstcomplex getuigt van een welvarend milieu; op historische gronden kan het gaan om afval van een gildehuis.

In het uiterste zuiden van het Limburgse Maasdal, in Breust, hebben in 2008-2009¹²¹, in 2011¹²² en in 2012¹²³ onderzoeken plaatsgevonden met verrassende resultaten. De van oorsprong aparte kern Breust maakt tegenwoordig deel uit van Eijsden, waarvan de oude kern westelijker ligt, nabij de Maas. De oude kerken van Breust en Eijsden liggen hemelsbreed ruim 500 van elkaar.

Breust wordt in het midden van de 10de eeuw voor het eerst vermeld en aangenomen wordt dat het, net als Eijsden, teruggaat op een Karolingisch domein dat deel uitmaakte van een omvangrijk koningsgoed met 's Gravenvoeren als centrum. Op historisch-geografische basis werd gedacht dat de kern van het vroegmiddeleeuwse Breust zo'n 500 m ten noorden van het huidige centrum lag. Nederzetting, kerk (Martinuskerk) en hof zouden in de 14de eeuw zijn verplaatst naar het onderzoeksgebied op circa 50 m ten zuidoosten van de huidige kerk.

In 2008-2009 is het oostelijke en in 2011-2012 het westelijke gedeelte van het onderzoeksgebied onderzocht (afb. 39). In het oostelijke gedeelte is in de ondergrond sprake van een depressie met een bron, waaruit de Bak, een kleine beek, ontspringt. Op 3,5 m onder maaiveld bevindt zich grind met daarop een 50 cm dikke leemlaag. Op deze leemlaag heeft zich rond 1000 een akkerlaag en in de 11de en 12de eeuw een nederzettingshorizont ontwikkeld. Dit geheel wordt afgedekt door een tot 2 m dik pakket colluvium van afgespoelde löss. De onderkant van dit pakket is gedateerd in de eerste helft van de 13de eeuw. Op het colluvium liggen ophogingslagen en nederzettingenresten uit de 14de tot 16de eeuw en daarop liggen nog ophogingen tot het huidige maaiveld. In het westelijke gedeelte van het onderzoeksgebied, rond de kerk, is geen sprake van een oude depressie en het middeleeuwse maaiveld lag hier min of meer gelijk met het huidige.

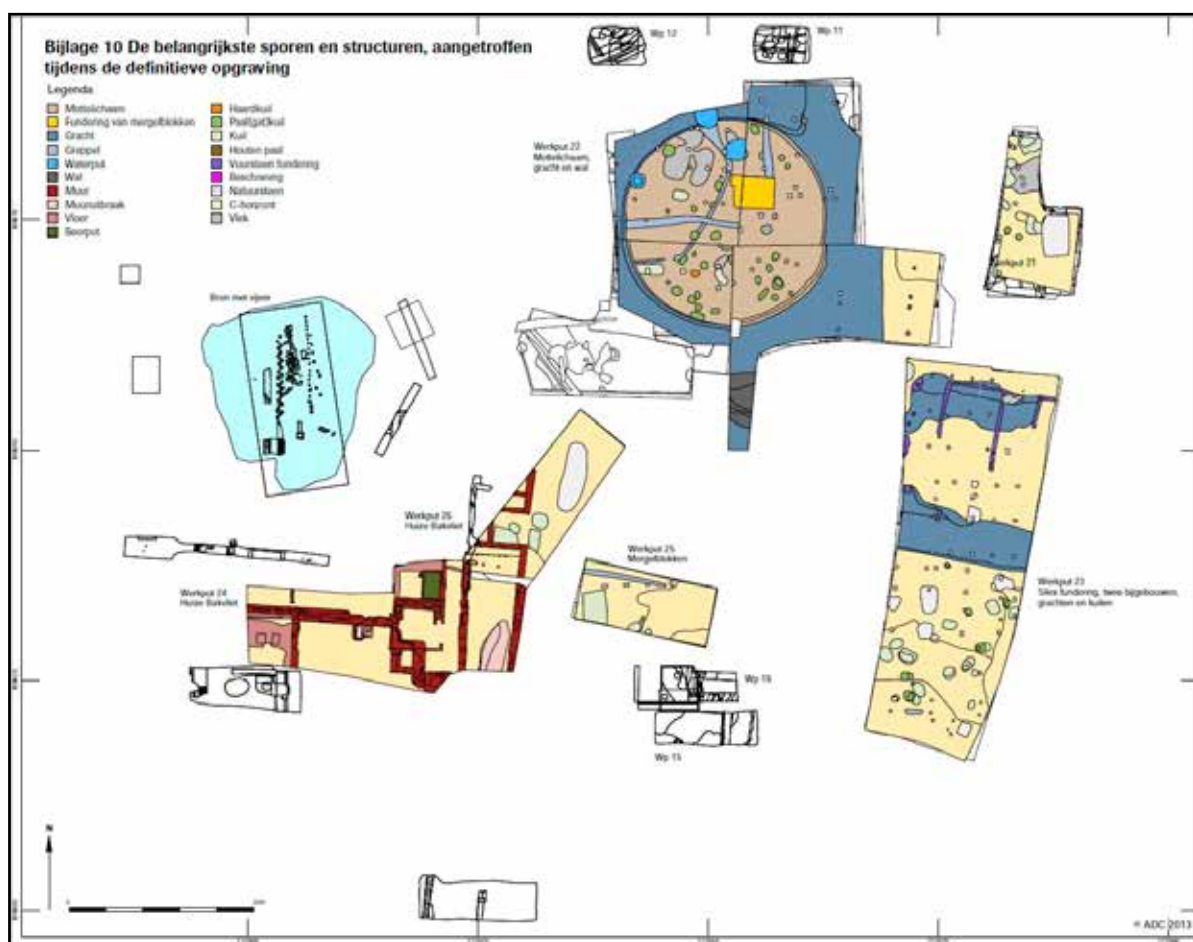
Enkele vondsten wijzen mogelijk op vroegmiddeleeuwse (Karolingische) bewoning in de omgeving en de oudste bewoningssporen zijn weinig jonger dan de vroegste historische vermelding van Breust. In de nederzettingshorizont zijn twee 12de-eeuwse gebouwplattegronden herkend. Deze bestaan telkens uit zes palen en hebben afmetingen van minimaal circa 5 bij 12,5 m (structuur A) en circa 5 bij minimaal 10,5 m (structuur B) (afb. 40). De akkerlaag wordt doorsneden door een 4,5 m brede gracht die in de tweede helft van de 12de eeuw is opgevuld.

120 Wilgen & van den Bosch 2015.

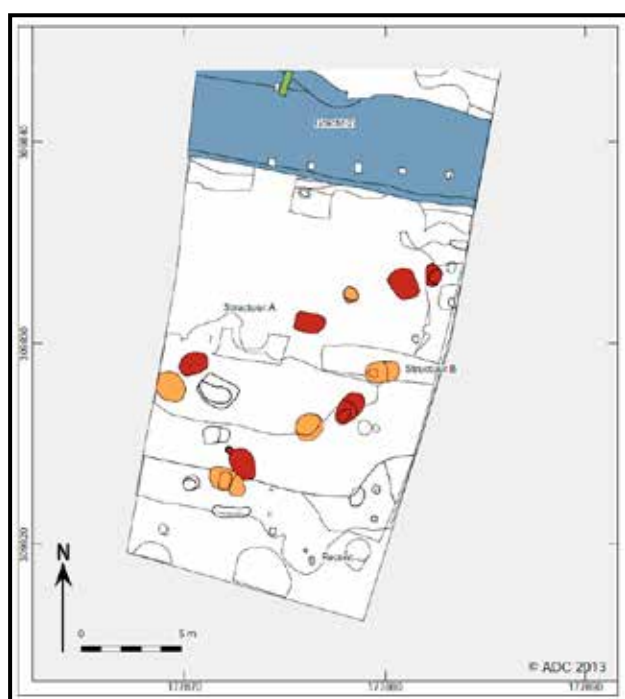
121 Vanneste & Ostkamp 2013.

122 Campenhout 2012.

123 Horssen 2012a.

Afbeelding 39. Centrumplan Eijsden: alle sporen kaart (Bron: Vanneste & Ostkamp 2013, bijlage 10).

Afbeelding 40. Centrumplan Breust: een aantal volmiddeleeuwse structuren in werkput 23 (Bron: Vanneste & Ostkamp 2013, fig. 5.3).

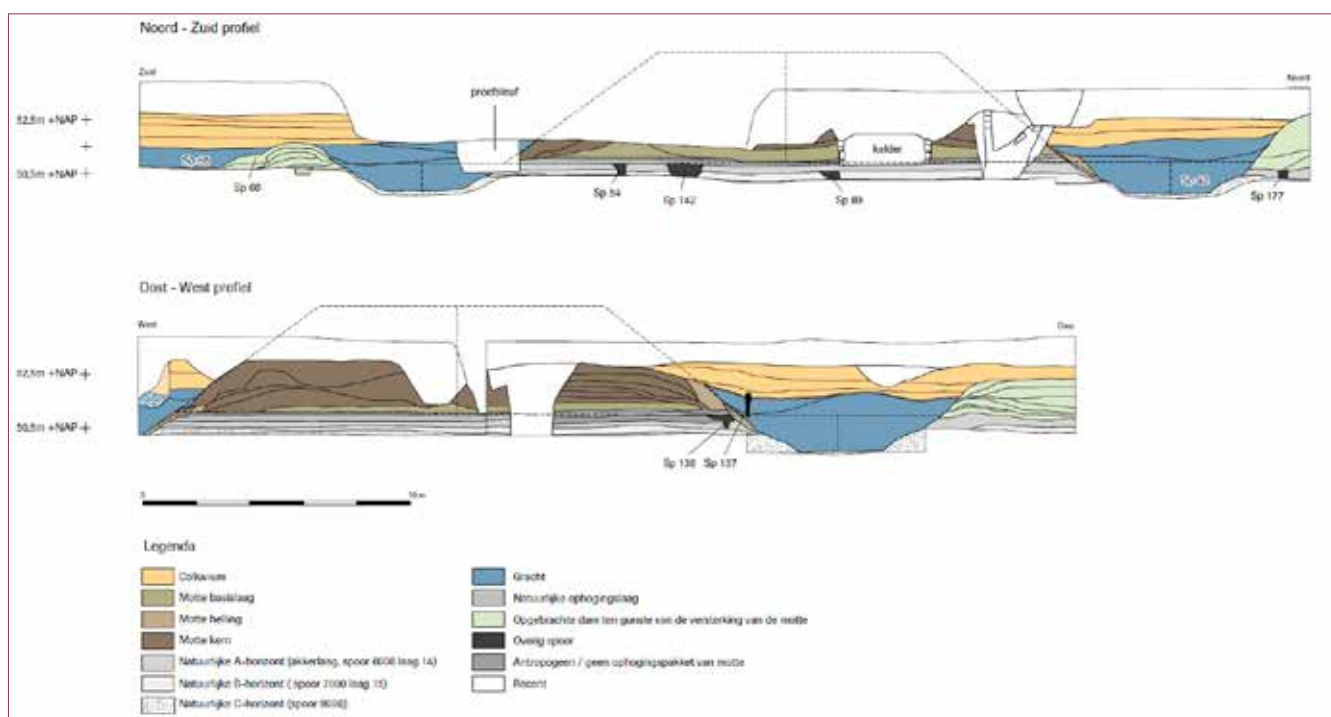

Afbeelding 41. Centrumplan Breust: zicht op de vuurstenen fundering in werkput 23 (richting westen) (Bron: Vanneste & Ostkamp 2013, fig. 5.8).

Op de gedempte gracht is een deel van een structuur met een 30 tot 40 cm brede fundering van vuursteenknollen gevonden (afb. 41). Deze is rond 1200 te dateren en betreft waarschijnlijk een vakwerkconstructie. De fundering is van een groot gebouw van circa 20 bij 20 m met meerdere ruimten of van twee of drie kleinere aparte gebouwen. In dat laatste geval heeft het best bewaarde gedeelte afmetingen van circa 6 bij 20 m. In de tweede helft van de 12de of de eerste helft van de 13de eeuw, dus rond 1200, werd een motte opgeworpen. De basis heeft een diameter van circa 20 m en ligt circa 2,5 m onder het maaiveld. Het vlakke bovenste gedeelte van de motte, het platform, heeft een diameter van 11 tot 12 m. De motte wordt omgeven door een 6,5 tot 7 m brede gracht van 1,5 m diep die wordt gevoed door de Bak. Excentrisch in de noordoostzijde van de motte bevindt zich een kelder van mergelstenen met afmetingen van circa 3,5 bij 4 m met een vloer van maaskeien. De kelder is gebouwd tijdens het opwerpen van de motte en behoort waarschijnlijk tot een houten gebouw van maximaal circa 8 bij 8 m op het platform, waarvan het noordoostelijke gedeelte onderkelderd was (afb. 42).

Aangenomen mag worden dat na enige tijd, toen het mottelichaam was 'gezet', de houten bebouwing werd vervangen door steenbouw. De twee eerder genoemde houten gebouwen en de vuursteenfundering behoren mogelijk tot de voorburcht of het voorhof van de motte. Al vrij snel na aanleg van de motte begon de afdekking met colluvium afkomstig van de meer naar het oosten gelegen hellingen. Het colluviumpakket is ontstaan door ontbossing ten behoeve van grootschalige ontginningen op de hellingen en lössplateau's en vervolgens het agrarische grondgebruik in de volle en late middeleeuwen. Uit pollenonderzoek blijkt dat vooral rond 1250 de ontbossing snel ging.

Dat de kelder in de motte en waarschijnlijk ook het bijbehorende bovengrondse gedeelte van het gebouw zeker tot in de 15de eeuw in gebruik waren blijkt uit verbouwingssporen en met baksteen vernieuwde vloeren. Vondsten uit de 13de en 14de eeuw zijn schaars, maar vanaf de 14de eeuw lijkt de bewoning toe te nemen.

Afbeelding 42. Centrumplan Breust: profielen over de aangetroffen motte (Bron: Vanneste & Ostkamp 2013, fig. 6.6).

Aan de oostzijde zijn resten gevonden van een aantal opeenvolgende huizen in de vorm van een één meter dik pakket lemen vloeren met ingedrukte balkresten, brandlagen en keien. Direct ten zuiden hiervan bevinden zich ophogingslagen uit de 14de tot 17de eeuw

In het westelijke gedeelte van het onderzoeksgebied is geen akkerlaag aanwezig en slechts een dunne laag colluvium. Het onderste gedeelte hiervan is mogelijk al in de late prehistorie afgezet. Enkele vondsten wijzen weer op mogelijke vroegmiddeleeuwse bewoning in de omgeving. Grondsporen en vondsten uit 11de en 12de eeuw wijzen mogelijk op de nabijheid van een nederzetting rond de motte uit deze periode. De grondsporen bestaan uit een hutkom en een gedeelte van een bootvormige gebouwplattegrond, evenals enkele verspreide kuilen. Slechts weinig vondsten stammen uit de 13de eeuw, maar wel komen enkele 14de-eeuwse sporen voor. In deze tijd is het bovenste gedeelte van het dunne colluviumpakket afgezet. Verder zijn hier resten van stenen bebouwing uit de 15de en 16de eeuw aangetroffen. Direct ten westen van de motte, op de grens tussen het oostelijke en westelijke gedeelte van het onderzoeksgebied, zijn geen hoog- en laatmiddeleeuwse bewoningssporen aanwezig.

De hoeveelheid mobiele vondsten die is aangetroffen, is relatief gering, waarschijnlijk door de korte gebruiksduur van de motte en de snelle opvulling van de grachten met colluvium. Van het aardewerk uit de periode 1000-1200 bestaat 64% uit witbakkend Maaslands (Andenne) aardewerk, 31% uit Zuid-Limburgs aardewerk, 3% uit blauwgrijs (Elmpt)aardewerk en 2% uit Pingsdoraardewerk. Botanisch onderzoek wijst op de verbouw van rogge, gerst, boekweit en emmer- en broodtarwe in de omgeving. Op het onderzoeksterrein lagen moestuinen en in de omgeving lag ook grasland. De geringe hoeveelheid botmateriaal vertegenwoordigt vooral rund en verder varken.

Door het onderzoek moet de opvatting dat nederzetting, kerk en hof van Breust in de 14de eeuw zuidwaarts zijn verplaatst, worden herzien. Zeker is dat de huidige kerk al rond 1200 op deze plek stond. Mogelijk lag er in de noordelijke kern een vroegere kerk, maar aangezien kerken en de bijbehorende kerkhoven sterk plaatsvaste elementen zijn, is een dergelijke verplaatsing minder aannemelijk. Ook mag in het geval van een verplaatsing worden verwacht dat er 'herinneringen' aan de oude locatie zouden zijn overgeleverd, bijvoorbeeld in de toponymie, maar die ontbreken. Verder is er over het algemeen een sterke relatie tussen kerk en herenhuis (kerk-motte-voorburcht), zeker bij eigenkerken.

Veel mottes getuigen van de opkomst van lage adel in de volle middeleeuwen en het ontstaan van heerlijkheden, vaak door de usurpatie van kerkelijk bezit en waren tevens de kern van ontginningen. Bij mottes kon een nederzetting ontstaan en

veelal waren mottes kort in gebruik en werden elders opgevolgd door een kasteel. Een voorbeeld daarvan is te vinden in Gulpen, waar aan de ene kant van het dorp een motte ligt en aan de andere kant een kasteel. De bouw van mottes en kastelen, het ontstaan en de groei van dorpen en de opkomst van steden in de 12de en 13de eeuw hangt samen met onder meer de groei van bevolking, voedselproductie, handel en een monetaire economie. Dit complex van volmiddeleeuwse ontwikkelingen weerspiegelt zich ook in de materiële cultuur, bijvoorbeeld in de expansie van de aardewerkproductie in Zuid-Limburg en de verbreding van het productaanbod.

Kleinere mottes, zoals in Breust, zijn niet eerder onderzocht en het onderzoek is een belangrijk voorbeeld van dorpskernarcheologie en van de resultaten die dit kan opleveren.

Na het onderzoek van de Breustse motte zijn in de directe omgeving meerdere onderzoeken uitgevoerd. Het onderzoeksgebied van de motte ligt direct ten zuidoosten van de Martinuskerk, oostelijk van de weg Breusterhof. In 2011, 2012 en 2014 is onderzoek gedaan in een westelijk aangrenzend gebied, aan de overzijde van de Breusterhof. De zuidgrens van dit onderzoeksgebied wordt gevormd door de Breusterstraat.

Het onderzoek in 2011 betrof een begeleiding, waarbij bewoningssporen zijn gevonden die aansluiten op die bij de motte.¹²⁴ Er is sprake van een bewoningsfase tussen ca. 950 en 1100 en een rond 1200. De sporen lopen door buiten het onderzoeksgebied. Aangetroffen zijn een gedeelte van een bootvormige huisplattegrond en een mogelijk bijbehorende hutkom. Beide structuren zijn rond 1000 te dateren.

In 2012 is bij een proefsleuvenonderzoek een erf uit de 11de tot 13de eeuw aangesneden, dat in de periferie van de nederzetting bij de motte moet hebben gelegen.¹²⁵

Een opgraving in 2014 heeft delen van waarschijnlijk een hoofdgebouw en van bijgebouwen opgeleverd uit de 11de-12de eeuw. Verder zijn kuilen, een waterput en greppels aangetroffen uit de periode van ca. 1000 tot in de 16de eeuw.¹²⁶

Tot slot is in 2014 een begeleiding uitgevoerd in een plangebied direct ten zuiden van het gebied van de drie laatstgenoemde onderzoeken, aan de overzijde van de Breusterstraat.¹²⁷ Het plangebied was merendeels recent verstoord door sloop van de bestaande bebouwing. In het beperkte onverstoorde gedeelte zijn echter geen grondsporen aangetroffen en ook zijn slechts enkele mobiele vondsten gedaan. Het lijkt er op dat het gebied ten zuiden van de Breusterstraat net buiten de periferie van de nederzetting nabij de motte ligt.

Weer wat noordelijker in het Maasdal, bij Itteren-Voulwames, op een steenworp afstand van de Maas en de Monding van de Geul, is in de evaluatieperiode een bootvormige boerderij opgegraven die is te dateren tussen het midden van de 12de en het midden van de 13de eeuw.¹²⁸ Nabij deze structuur zijn tevens een waterput en greppels aangetroffen uit ruwweg dezelfde periode (afb. 43). Waarschijnlijk getuigt dit volmiddeleeuwse erf van de ontginning en ingebruikname van het gebied.

In het Noord-Limburgse Maasdal is de middeleeuwse stad Venlo object van onderzoek geweest. In 2009 is het rapport verschenen over het grootschalige archeologische onderzoek dat in 2002-2004 in het plangebied Maasboulevard is uitgevoerd.¹²⁹ Het onderzoeksgebied beslaat de westelijke rand van het middeleeuwse stadsgebied nabij de Maas. Eerder archeologisch onderzoek in de nabijheid van de Sint Martinuskerk heeft een landelijke nederzetting aangetoond die teruggaat tot de vroege middeleeuwen en een (lands)heerlijke hof van de graven en hertogen van Gelre. Het geheel van kerk, nederzetting en hof is gesitueerd op hoge gronden aan de rand van een beekdal op circa 400 m afstand van de Maas.

¹²⁴ Campenhout 2012.

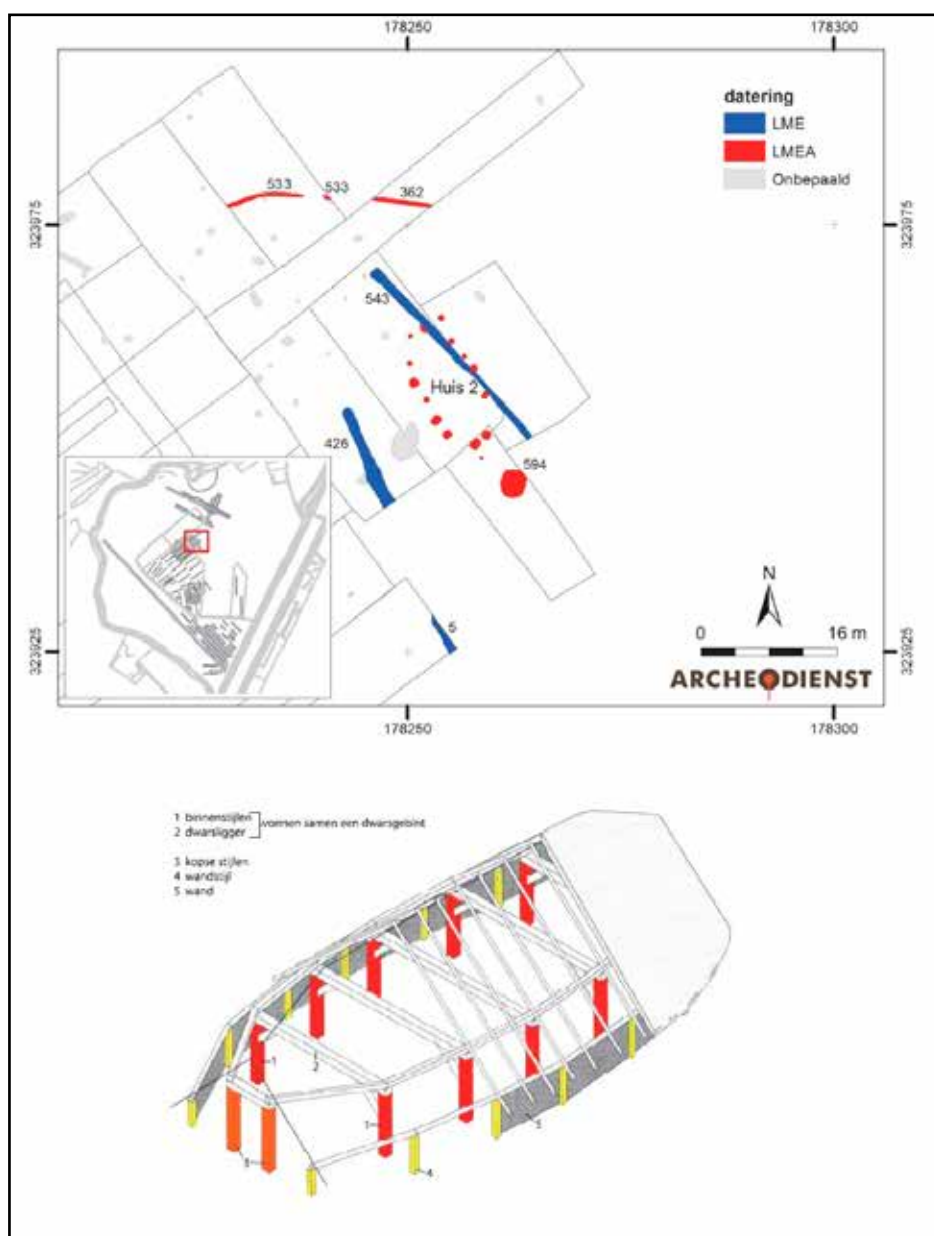
¹²⁵ Horssen 2012a.

¹²⁶ Williams 2015.

¹²⁷ Geerts 2014.

¹²⁸ Graaf & Hermesen 2013.

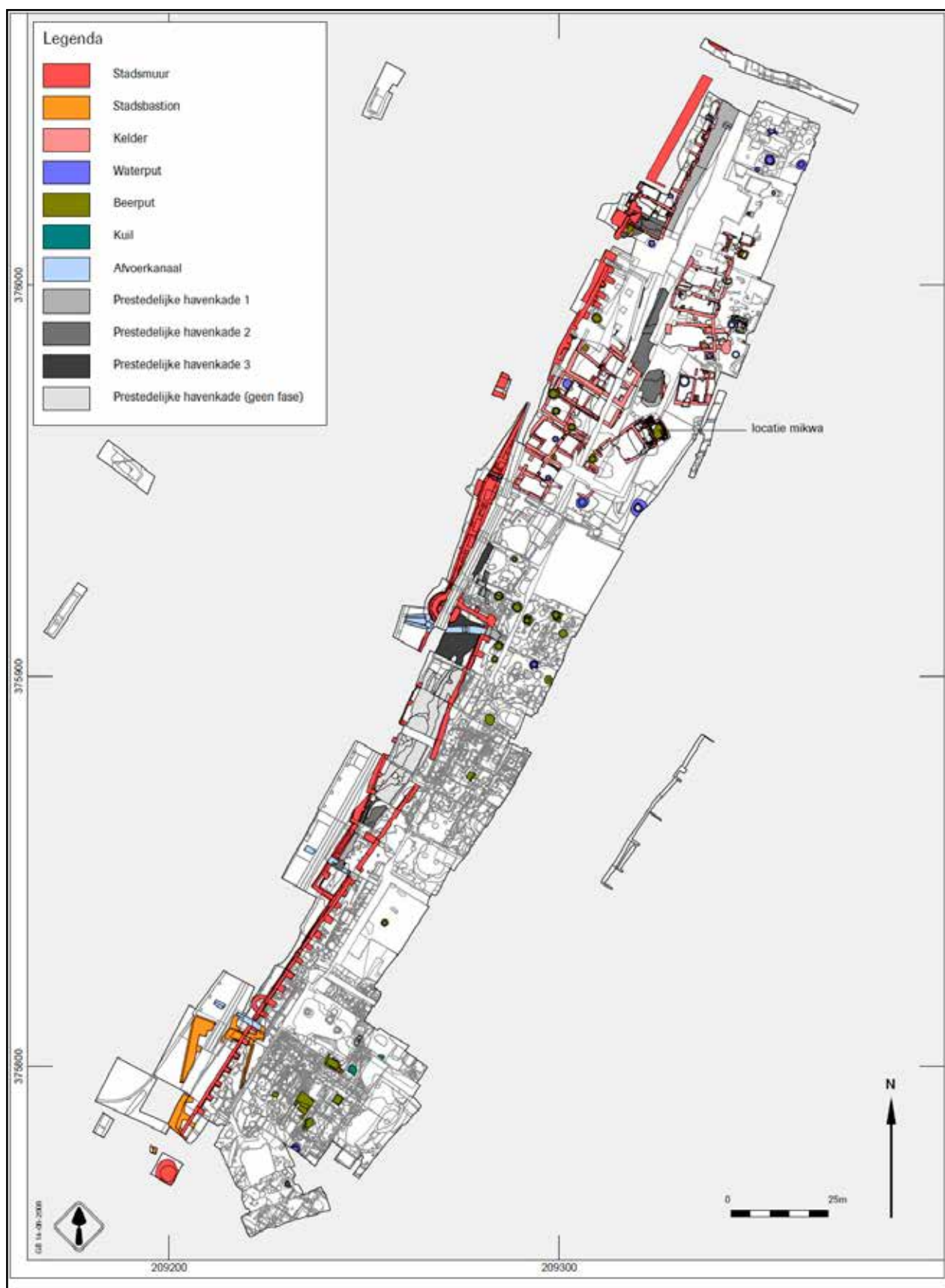
¹²⁹ Velde, Ostkamp, Veldman & Wyns 2009. Onderhavige beschrijving van het onderzoek is tevens aangevuld op basis van Schotten 2015.

Afbeelding 43. Itteren, plangebied Woulwames: boven de plattegrond van de volmiddeleeuwse plattegrond en onder een reconstructie van deze structuur (Bron: Graaf en Hermsen 2013, fig. 6.67 en 6.68).

Dit gebied kan worden geïdentificeerd met het oudste landelijke en feodale Venlo en neemt een perifere positie in het noordoosten van het laatmiddeleeuwse stadsgebied in.

Het onderzoek aan de Maasboulevard heeft informatie opgeleverd over de Maaszijde van de stad. In de zuidelijke helft van het plangebied is het westelijke gedeelte een Romeinse vicus, een nederzetting van regionale betekenis, opgegraven. Er bestaat een duidelijke scheiding tussen het Romeinse vondstniveau en dat uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Tussen beide niveaus bevindt zich namelijk een als ophogings- of nivelleringspakket geïnterpreteerde laag. De onderzijde van deze laag bevat af en toe Romeinse vondsten en in de rest komen vondsten voor uit voornamelijk de (late) 13de en 14de eeuw. Waarschijnlijk is de ophoging aangebracht in het kader van de uitbouw van de stad in de 14de eeuw. Dit tussenniveau weerspiegelt een opmerkelijke bewoningslacune van circa 1000 jaar in het onderzoeksgebied.

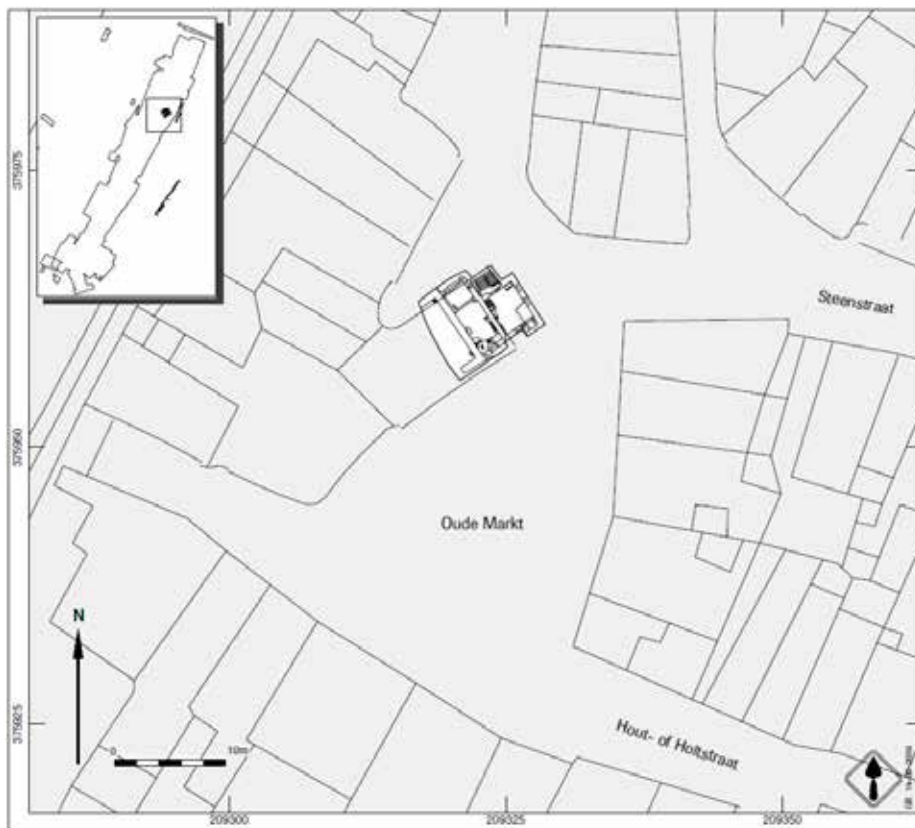

Afbeelding 44a. Maasboulevard Venlo: middeleeuwse sporen en structuren en prestedelijkehavenade (Bron: Velde e.a. 2009, fig. 14.2).

Afbeelding 44b. Maasboulevard Venlo: de stadsmuur uit de lucht gezien (Bron: Velde e.a. 2009, fig. 16.1).

Langs de westrand van het onderzoeksgebied is de oeverzone van de Maas aangetroffen (afb. 44a en 44b). Ter hoogte van de Oude Markt en de voormalige Maasstraat vertoont de Maasoever een flauwe inham of bocht. Langs de rand van deze inham, aan de landzijde, is een rij zware houten palen en een oeververharding bestaande uit keien aangetroffen. Dit geheel van palen en oeverversteving wordt geïnterpreteerd als een kade en de inham wordt in het onderzoeksrapport aangeduid als 'prestedelijke haven'. Zoals verderop wordt toegelicht kan waarschijnlijk echter beter van een vroegstedelijke haven worden gesproken. Dendrochronologisch onderzoek van zes palen toont dat vijf zijn gemaakt van in 1281 omgehakte bomen en één paal levert een kapdatum van 1274 op. In de opvulling van de haven zijn ruwweg twee lagen te onderscheiden: een onderste met vondsten uit de periode 1150-1350 en een bovenste met vondsten uit de periode 1350-1450. Het bovenste gedeelte van de havenvulling geeft aan dat hierop ten vroegste pas vanaf ongeveer het midden van de 14de eeuw kan zijn gebouwd. Dit wordt duidelijk geïllustreerd door de stadsmuur, waarvan de bouw waarschijnlijk begon direct na de stadsrechtverlening in 1343 en die door de havenvulling heen is gefundeerd, zoals bijvoorbeeld is gebleken bij het onderzoek van de Luif, een nog bestaand stuk stadsmuur langs de Maasboulevard.

Direct ten oosten van de haven, zuidoostelijk van de Luif, lag de Oude Markt, waarvan het huidige gelijknamige plein een restant is. Een bijzondere vondst op de Oude Markt zijn de resten van twee tegen elkaar gebouwde vroege stenen gebouwen (afb. 45). Het langwerpige bouwblok is noordoost-zuidwest georiënteerd, doordat het parallel aan de zuidelijke oeverlijn van de haven is gebouwd. De afstand tot de haven bedraagt slechts enkele meters. Het zuidwestelijke gedeelte van dit complex is het oudste gebouw en bestaat uit een vierkante structuur met een fundering van ijzeroer en Maaskeien. In 1961 zijn al delen van dezelfde fundering gevonden. Aangenomen wordt dat dit gebouw stamt uit de 12de of 13de eeuw, ten laatste uit circa 1250. Van het noordoostelijk aangrenzende gebouw is een in twee grote en twee kleine ruimten opgedeelde kelder van mergel en baksteen opgegraven. Het wordt gedateerd in de latere 13de of het begin van de 14de eeuw, ruwweg rond 1300. Gezien de prominente ligging op de Oude Markt aan de vroegstedelijke haven had het gebouw waarschijnlijk een (semi)publieke functie op bestuurlijk-juridisch en/of economisch gebied. Gedacht kan worden aan een raad- of schepenhuis, waar de schout en schepenen die Venlo in ieder geval rond 1270 had bijeenkwamen, een 'embryonaal' stadhuis. In dat geval was het gebouw ook de plek waar recht werd gesproken en tevens gevangenis. Andere mogelijkheden zijn dat het gaat om een markt- of lakenhal, een waag of een vleeshuis, al dan niet in combinatie met genoemde bestuurlijk-juridische functie.¹³⁰ In dit verband moet worden gewezen op de historische vermelding van een lakenhal in Venlo in 1294. De kelder is rond het midden van de 14de eeuw buiten gebruik geraakt, ruwweg ten tijde van de aankoop door het stadsbestuur van het Steenen Huys van heer Gerard van Bocholt kort vóór 1371 dat mogelijk al eerder als raadhuis werd gebruikt. Dit representatieve vroegstedelijke stenen huis, afkomstig van een patriciërsfamilie, groeide in de loop van de tijd uit tot het nog bestaande monumentale stadhuis van Venlo. Uitgaande van de interpretatie van het gebouw op de Oude Markt als eerste stadhuis namen het nieuwe stadhuis en de ervoor gelegen Markt vanaf de tweede helft van de 14de eeuw de positie van stadshart over van de Oude Markt.

De aanname dat Venlo al in de latere 13de of vroege 14de eeuw over een stadhuis beschikte, is niet vergezocht. Historisch onderzoek maakt immers aannemelijk dat Venlo tot de stadsrechtverlening in 1343 juridisch gezien uit twee delen bestond, namelijk een vroegstedelijke kern aan de Maas, rond de Oude Markt, en een feodale prestedelijke kern in de vorm van de oude nederzetting nabij de Sint Martinuskerk. In 1343 gebeurde er niets meer en niets minder dan de juridische samenvoeging van beide delen tot één stad. Ruim vóór dat jaar, mogelijk al bijna een eeuw eerder, bestond Venlo echter al als stad. Deze besloeg alleen een kleiner gebied dan het stadsgebied vanaf 1343, zoals dat is weergegeven op de plattegrond van Jacob van Deventer. Om deze reden is het ook gerechtvaardigd om te spreken van een vroegstedelijke in plaats van een prestedelijke haven.

Of het veronderstelde eerste raadhuis en het oudere stenen gebouw waar het tegenaan is gebouwd één complex vormen en van begin af aan als zodanig functioneerden is onduidelijk. Vermoedelijk gaat het om de vroegste representatieve stenen patriciërswoningen. Dergelijke vroege stenen patriciërswoningen komen voor in diverse middeleeuwse steden in Nederland, maar wel uitsluitend in de grotere en belangrijker plaatsen. Naast 's-Hertogenbosch zijn mooie voorbeelden bekend uit bijvoorbeeld Deventer. In kleinere vol-/laatmiddeleeuwse steden als bijvoorbeeld Eindhoven en Helmond ontbreken ze. Dit gegeven mag dan ook worden gezien als een indicatie voor het belang en de betekenis van Venlo al in de 13de en vroege 14de eeuw.

Het archeologische onderzoek in het plangebied Maasboulevard zuidelijk van de Oude Markt betrof de achtererven van de bebouwing langs de westzijde van de Jodenstraat. Door recente bodemverstoringen zijn hier echter waarschijnlijk veel archeologische resten verdwenen en het onderzoek heeft dan ook geen beeld opgeleverd van de ontwikkeling van de bewoning. Wel is hier de bovengenoemde 13de en 14de-eeuwse ophogingslaag aangetroffen die het Romeinse niveau afdekt. De oudste vermelding van Venlo in de vorm van Vennelon komt voor in een kroniek uit circa 1100 die verwijst naar een kerkenruil kort voor het jaar 1000, waarbij onder andere de parochie Venlo overging van het diocesis Keulen naar Luik. Wanneer precies Venlo in Gelderse handen kwam, is onbekend. Zeker is dat dit vóór 1269 het geval was en mogelijk al rond 1240. Over machthebbers in Venlo in de periode voorafgaand aan de inlijving bij Gelre is weinig bekend, maar vermoedelijk waren dat in de 12de eeuw de heren van Heinsberg.

De oudste schriftelijke bronnen die wijzen op handel en nijverheid en een regionale betekenis van Venlo als havenplaats

¹³⁰ Een tijdje werd ook gedacht hier een mikwe (een ritueel Joods badhuis) was aangetroffen. Nader onderzoek heeft echter deze interpretatie weerlegd.

stammen uit de tweede helft van de 13de eeuw. In deze tijd wordt Venlo ook aangeduid als oppidum, stad. Deze oudste historische aanwijzingen voor een vroegstedelijk Venlo komen overeen met de genoemde absolute datering van houten palen uit de vroegstedelijke haven.

Enkele oudere maar onmiskenbare archeologische vondsten laten zien dat het noordelijke gedeelte van de Maasboulevard en directe omgeving vanaf de 12de eeuw bewoond was. Hetzelfde geldt voor het noordelijk aangrenzende gebied, waar in de periode 2009-2014 eveneens grootschalig onderzoek is uitgevoerd in het zogenaamde plangebied Q4. Het betreft de deelgebieden Bergstraat-Oost¹³¹, Bergstraat-West¹³², Maaskade-Noord¹³³, Maaskade-Zuid¹³⁴ en Maasschriksel-Kwetheuvel¹³⁵. Gezegd kan worden dat uit het onderzoek in Q4 het beeld oprijst dat de Oude Markt de zuidrand vormde van een langgerekte pre- en vroegstedelijke (12de en 13de-eeuwse) nederzetting die zich verder naar het noorden langs de Maasoever uitstrekte. Deze veronderstelling is het spiegelbeeld van de gangbare opvatting, waarin de Oude Markt juist aan de noordzijde lag van een veronderstelde handelsnederzetting die zich verder naar het zuiden uitstrekte, tussen de Maas en de Jodenstraat, het zogenaamde havenkwartier. Bij het recente onderzoek aan de Maaskade in Q4 is de noordelijke voortzetting van de Maasoever aangetroffen die aan de Maasboulevard voor het eerst is vastgesteld. Ook hier is overwegend in de 13de eeuw in de oeverzone een dik ophogingspakket ontstaan dat eveneens wordt doorsneden door de 14de-eeuwse stadsmuur. Het plangebied Q4 is gesitueerd in een van de hoogstgelegen gebieden binnen de middeleeuwse stad en de ondergrond bestaat uit een rivierduin. In zuidelijke richting loopt dit rivierduin af om waarschijnlijk op de enkele meters lager gelegen Oude Markt te eindigen. De opgraving aan de Maaskade heeft verder een aaneengesloten rij grote stenen huizen aan het licht gebracht. De voorgevels liggen aan de westzijde van de straat het Maasschriksel en de achtergevels in de opgevolde oeverzone van de Maas. De ophogingen egaliseren het abrupte en forse hoogteverschil op de vrij steile westflank van het rivierduin en de huizen zijn gesitueerd op de overgang van hoog naar laag. Waarschijnlijk zijn de huizen gebouwd vanaf de (vroeg) 14de eeuw, wellicht zelfs de late 13de eeuw. De stadsmuur ligt enkele meters ten westen van de achtergevels. Op de flank van het rivierduin, aan de Maaszijde, zijn onder de 13de-eeuwse ophogingen zelfs delen van enkele natuurstenen gebouwen uit de (vroeg) 13de of mogelijk zelfs de 12de eeuw gevonden. Hoe deze moeten worden geïnterpreteerd, is nog onduidelijk.

Op dit moment lijkt het er op dat op een rivierduin aan de Maas vanaf circa 1150 een nederzetting ontstond die circa een eeuw later, rond 1250, stadsrechten kreeg en weer circa een eeuw later, in 1343, juridisch werd samengevoegd met de oudere nederzetting meer naar het oosten, in de nabijheid van de Sint Martinuskerk. De verschillende uitgevoerde onderzoeken aan de Maaszijde van Venlo hebben geleid tot een mogelijke reconstructie (afb. 46).

131 Spitzers en Janssen 2016.

132 Loopik 2015.

133 Janssen 2015.

134 Loopik 2015.

135 Janssen 2015.

Afbeelding 46. Vrije visualisatie van vroeg stedelijk Venlo (© Ulco Glimmerveen).

In het noordelijke Maasdal heeft in 2010 een begeleiding plaatsgevonden aan de Oude Kerkstraat in Bergen, pal tegenover de ruïne van de volmiddeleeuwse kerk. Het onderzoek heeft een waterput en enkele kuilen uit de 13de-14de eeuw opgeleverd.¹³⁶

In een artikel wordt voor het eerst een aanzet gegeven voor een synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg, waarbij onder meer, maar door een gebrek aan gegevens slechts in beperkte mate, dit deelgebied aan bod komt.¹³⁷

Het 'denken over' vroeg- en hoogmiddeleeuws Maastricht gaat door en vindt z'n weerslag in publicaties.¹³⁸

2.2.9.3 Begraving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.9.4 Economie, land- en watergebruik

Het archeobotanische onderzoek van het plangebied Venlo-Q4 laat zien dat in de volle middeleeuwen het landschap in de omgeving van Venlo nog bebost was, maar dat het aandeel bomen in de loop van deze periode en in de late middeleeuwen afnam. Nabij de Maas groeiden elzen. In de volle middeleeuwen kwamen gerst, tarwe, rogge en ook vlas voor. In de late middeleeuwen waren rogge en boekweit de belangrijkste voedselgewassen en dat bleven ze tot in de 17de eeuw. Tarwe speelde toen een geringere rol. Het menu werd in de late middeleeuwen aangevuld met een groot aantal soorten fruit en noten. In het onkruidspectrum zijn aanwijzingen gevonden voor de import van graan, waarschijnlijk tarwe, uit zuidelijker streken. Ook rogge en boekweit kunnen zijn geïmporteerd. Verder werden vele kruiden en ook specerijen gebruikt als smaakmakers. Uitsluitend in de 16de eeuw is pluimgierst aanwezig als graansoort.

Wat betreft vlees stond vooral rund op het menu, gevolgd door schaaap/geit en varken. Een enkele keer moeten haas en konijn zijn gegeten. Runderen werden in de 13de en 14de eeuw vooral op late leeftijd geslacht en daarna verschuift de slachtleeftijd naar 2-4 jaar (vleesrunderen). De slachtleeftijd van schaaap/geit laat een wisselend beeld zien. Naast de standaardsoorten gevogelte kip, gans en eend werden ook wel luxere soorten als zwaan, blauwe reiger, kraanvogel, kalkoen, fazant en pauw gegeten. Daarnaast werd zowel zoet- als zoutwatervis geconsumeerd. Zoetwatervis kan afkomstig

¹³⁶ Vansweevelt 2011b.

¹³⁷ Stoepker 2015.

¹³⁸ Bijsterveld & Theuws 2012; Theuws in voorbereiding c.

zijn uit (de regio) Venlo zelf; zoutwatervis stamt uit het Nederlandse en/of Belgische kustgebied. Ook stokvis, afkomstig uit Noorwegen, was niet onbekend.

2.2.9.5 *Locatiekeuze*

De onderzochte nederzettingen zijn over het algemeen gesitueerd op hogere terrasranden direct grenzend aan het (holocene) dal van de actieve Maas.

2.2.9.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.9.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.9.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.9.9 *Krijgsgeschiedenis*

Onderzoek in 2009-2011 in het gebied Raaijweide te Blerick, op de westelijke Maasoever tegenover de stad Venlo, heeft een omgracht terrein aan het licht gebracht dat wordt geïnterpreteerd als een schans die bekend is van een historische vermelding uit 1461.¹³⁹ De omgrachting kent twee fasen en wellicht een derde. Laatstgenoemde fase is de eerste en stamt mogelijk uit de 13de of 14de eeuw. Van bebouwing binnen de gracht zijn geen evidente sporen teruggevonden.

2.2.9.10 *Materiële cultuur*

Met name ten aanzien van aardewerk is kenniswinst geboekt. Het algemene beeld is dat in het Noord- en Midden-Limburgse Maasdal gedurende de volle middeleeuwen blauwgrijs (Elmpt)aardewerk domineert en verder heeft ook Zuid-Limburgs aardewerk een behoorlijk aandeel. In het zuidelijke gedeelte van het Maasdal overheersen daarentegen witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk en Zuid-Limburgs aardewerk. Vanaf de opkomst van protosteengoed in de 13de eeuw komt dit in het gehele Maasdal algemeen voor en hetzelfde geldt vanaf de 14de eeuw voor steengoed. Protosteengoed en vroeg-steengoed zijn veelal afkomstig uit Zuid-Limburg. Vanaf de 15de eeuw neemt de variatie aan aardewerksoorten en daarbinnen het aantal vormen toe, bijvoorbeeld in het roodbakkend aardewerk met loodglazuur. Steengoed blijft sterk vertegenwoordigd.

Bijvoorbeeld, het mobiele vondstmateriaal dat te Venlo-Q4 is aangetroffen, bestaat overwegend uit aardewerk en beslaat de periode van circa 1200 tot 1800. De grotere gesloten vondstcomplexen zijn echter in de periode tussen circa 1500 en 1750/1800 te dateren. In de 13de en 14de eeuw wordt het aardewerkspectrum overheerst door in de eerste plaats blauwgrijs (Elmpt)aardewerk en ten tweede door (proto)steengoed. Vanaf de 15de eeuw komen steengoed en roodbakkend aardewerk veelvuldig voor, evenals wit- en roodbakkend (lokaal/regionaal) Maaslands aardewerk.

Verder is er dankzij bouwhistorisch onderzoek, aangevuld met archeologische gegevens, inzicht ontstaan in de ontwikkeling van de stedelijke huizenbouw in Maastricht, Sittard, Roermond en Venlo vanaf circa 1200.¹⁴⁰

2.2.10 *Heuvelland*

2.2.10.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Het heuvelland bestaat in feite uit een unieke opeenvolging van enkele tientallen rivierterrassen, die een periode van meer dan 2 miljoen jaar omvat. Door de continue opheffing van het heuvelland en de afwisseling van ijstijden en warmere perioden kon de Maas zich bij iedere serieuze klimaatverandering een stuk dieper insnijden. Ondanks de vaak sterke

¹³⁹ Weiß-König & van de Graaf 2013.

¹⁴⁰ Dukers 2015.

versnijding zijn de plateaurestanten van de Maasterrassen nog goed zichtbaar. In het plateaulandschap hebben enkele grotere zijriviertjes (Geleenbeek en Geul) van de Maas zich diep ingesneden, waardoor het oorspronkelijk plateaulandschap is omgevormd tot huidige heuvelland. De zijriviertjes hebben brede diepe dalen met een vlakke overstromingsvlakte en zeer steile dalhellingen, met op de steilste plekken dagzomende gesteenten en aan de voet van de hellingen bron- en kwelzones.

De rivierafzettingen (voornamelijk grindafzettingen) op de plateaus zijn afgedekt met eolische lössafzettingen. Door ontginning en landbouwactiviteiten is de löss op de hellingen geërodeerd en afgespoeld. De verspoelde löss is als colluvium afgezet aan de voet van de hellingen en in de dalen. Een groot deel van de ondergrond bestaat uit doorlatende kalksteen, hetgeen geleid heeft tot het ontstaan van droge dalen. De droge dalen zijn vaak asymmetrisch uitgeschuurd tijdens de diverse ijstijden, bij een bevroren en dus ondoorlatende ondergrond. Als sublandschappen worden onderscheiden: lössplateaus, beek- en rivierdalbodems, kapen, droogdalen en hellingen.

2.2.10.2 *Bewoning*

Ook in het Heuvelland was in de laat-Romeinse tijd en het begin van de Merovingische tijd sprake van de regeneratie van bos. Vooral op toponymische en historisch-geografische gronden wordt aangenomen dat de vroegmiddeleeuwse bewoning zich beperkte tot de beekdalen. Rond 1000 zou de bewoning zijn gefixeerd op de plaats van de nog bestaande nederzettingen (dorpen en/of gehuchten). De nederzettingen hebben een langgerekte vorm door een situering op eenzelfde hoogte op de grens tussen nat en droog, dat wil zeggen tussen gras- en bouwland. Door agrarisch gebruik van de hellingen vindt vanaf circa 1000 erosie plaats die leidt tot afspoeling van hellingmateriaal (löss) dat als een veelal dik pakket colluvium onderaan de hellingen en in de beekdalen sedimenteert. De plateaus zijn in de volle middeleeuwen ontgonnen en bewoond geraakt en aan het einde van die periode was het bos vrijwel volledig verdwenen. Historische dorpen op de plateau's zijn gesticht vanuit vroegmiddeleeuwse plaatsen in het Maasdal en de beekdalen. Bij de ontginning van de plateau's vormden droogdalen en, in het oosten, zijbeken van de Geleenbeek en de Rode Beek, de toegangen en ontginningsassen waarlangs de hoger gelegen delen van het Heuvelland werden ontsloten.

Archeologische informatie uit dit gebied is uiterst beperkt en het is onbekend of alle bestaande, historisch bekende plaatsen in de beekdalen een vroegmiddeleeuwse oorsprong hebben en of daarbuiten andere (verlaten) nederzettingen bestonden. Gulpen is een voorbeeld van een nederzetting die teruggaat tot de vroege middeleeuwen. De plaats is strategisch gesitueerd bij de samenvloeiing van Geul en Gulp en de kruising van landwegen naar Aken, Maastricht en Luik. Van de kerk resteert de toren die deels uit de 11de eeuw stamt. Waarschijnlijk in de 12de eeuw werd bij de kerk een kasteel gebouwd op een 12 m hoge motte, de Burggraaf, die het Geul- en Gulpdal domineert. De voorburch was gesitueerd op een landtong tussen de kerk en de motte. Gulpen was een vroegmiddeleeuws koningsgoed en wellicht was de motte de opvolger van een ouder domeincentrum.

Brunssum ontstond rond 1100 nabij de kruising van de weg tussen Heerlen en Tudderen en de Brunssummerbeek. De opgraving van de middeleeuwse kerk in 1995 heeft archeologisch bewijs geleverd van de ontginningsbeweging na 1000 op de oevers van de beek vanuit het dal plaatsvond. Ook toonde het aan dat althans in Brunssum de bouw van de kerk kort na de stichting van de nederzetting plaatsvond en dat een kerkrechtelijke onderhorigheid niet daadwerkelijk inhield dat er ook niet begraven werd in de ondergeschikte kerk. De opgraving leidde tot de aanname dat het kruispunt van de Romeinse weg met de beek een rol heeft gespeeld in de locatiekeuze en dat het ontginningsproces mogelijk vanuit de motte de Vossenbergh werd geleid. Tevens maakt de opgraving duidelijk dat ook in een moderne stad goed geconserveerde middeleeuwse bewoningssporen kunnen zijn. Op korte afstand van Brunssum ontstond in dezelfde tijd Merkelbeek, bij de kruising van genoemde weg en de Merkelbeek.

Niet alle nederzettingen die tijdens de plateauontginningen ontstonden, bleven bewoond. Het in 1414 genoemde Haegh Wilre bij Berg en Terblijt betreft mogelijk een verlaten nederzetting uit de 11de of 12de eeuw en in Arensgenhout is een geïsoleerde boerderij uit het midden van de 12de eeuw opgegraven (zie hieronder).¹⁴¹

141 Stoeper 2007, 2011 en 2015.

Ten westen van Hulsberg, in Arensgenhout op het plateau van Schimmert, heeft in 2008 en 2009 archeologisch onderzoek plaatsgevonden.¹⁴² Behalve sporen uit de IJzertijd en de Romeinse tijd zijn hierbij bewoningssporen uit (het midden van) de 12de eeuw aangetroffen. Het betreft een omgreppeld erf van circa 33 bij 30 m met daarbinnen een concentratie (paal)kuilen, waarin echter geen gebouwplattegrond herkend kan worden. Aangenomen wordt dat er sprake is van een hoofdgebouw van het gebruikelijke Zuid-Nederlandse (bootvormige) type, een bijgebouw en één of meerdere spiekers. Jongere bewoningssporen zijn niet gevonden en het lijkt te gaan om een relatief kortdurend bewoonde geïsoleerd gelegen hoeve. Wel is op circa 250 afstand van het erf een grote (afval?)kuil aangetroffen met vondstmateriaal uit dezelfde periode als het erf. Uit paleobotanisch onderzoek van materiaal uit deze kuil blijkt dat er rogge en mogelijk ook gerst en haver werden verbouwd.

In 2008 en 2011-2012 heeft een proefsleuvenonderzoek plaatsgevonden in het centrum van Meerssen, direct ten westen van de Markt.¹⁴³ Historisch is bekend dat deze plaats in de vroege middeleeuwen een koningsgoed met een koninklijke palts lag. Na schenking van het goed aan de Reimse Remigiusabdij in de 10de eeuw werd er in de vroege 12de eeuw een proosdij gesticht. Het centrum hiervan lag ten oosten van het plangebied, ter plaatse van de huidige Markt. De ligging van de palts is onbekend, maar aangenomen wordt dat deze ook in de directe omgeving van de Markt moet worden gezocht. De paltskapel lag vermoedelijk op de plek van de basiliek, direct ten zuiden van de Markt. Het onderzoek heeft een noord-zuid georiënteerde gracht aan het licht gebracht, waarvan de jongste fase uit de 11de-12de eeuw stamt, maar die in aanleg ouder moet zijn. Mogelijk begrenst deze gracht het proosdij- en het eerdere paltscomplex. In 2013 vervolgens is het plangebied opgegraven.¹⁴⁴ Hierbij is aan de westzijde van het onderzoeksgebied een noord-zuid georiënteerd grachtsysteem aan het licht gekomen, waarin vier fasen zijn te onderscheiden (afb. 20). De oudste fase begint rond 1030 en de gracht uit die periode vormde mogelijk de westgrens van de proosdij. Uit dezelfde tijd stamt een vijver, vermoedelijk een visvijver, gelegen te oosten van de gracht. Het begin van de volgende fasen ligt respectievelijk rond 1200, 1225 en 1275. De jongste gracht moet zichtbaar zijn geweest tot in de 14de eeuw, toen het terrein werd geëgaliseerd.

Ook in Valkenburg, de enige middeleeuwse stad in het Heuvelland, heeft in de evaluatieperiode archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Zo is in 2010 onderzoek gedaan naar de Geulpoort, de belangrijkste Valkenburgse stadspoort.¹⁴⁵ In tegenstelling tot de twee andere stadspoorten, de Grendel- en Berkelpoort, zijn van deze in het noorden van de stad gelegen poort geen bovengrondse resten bewaard gebleven. Wel bestaat er een afbeelding van de Geulpoort in een 15de-eeuws manuscript (afb. 47a). Bij het onderzoek kon de exacte ligging van de poort worden bepaald (afb. 47b). De bouw ervan kan in de 14de eeuw worden geplaatst. De poort was opgebouwd uit mergel en had de vorm van een toren met zijwanden met een bovengrondse dikte van circa 1,6 m en daar tussenin een circa 3,1 m brede doorgang. Aan weerszijden sluit de poort aan op de stadsmuur. Waarschijnlijk is de poort in de 17de eeuw door brand verwoest en sindsdien wordt deze als ruïne afgebeeld. Brandsporen waren op diverse plaatsen in het muurwerk zichtbaar.

142 Hensen e.a. 2010.

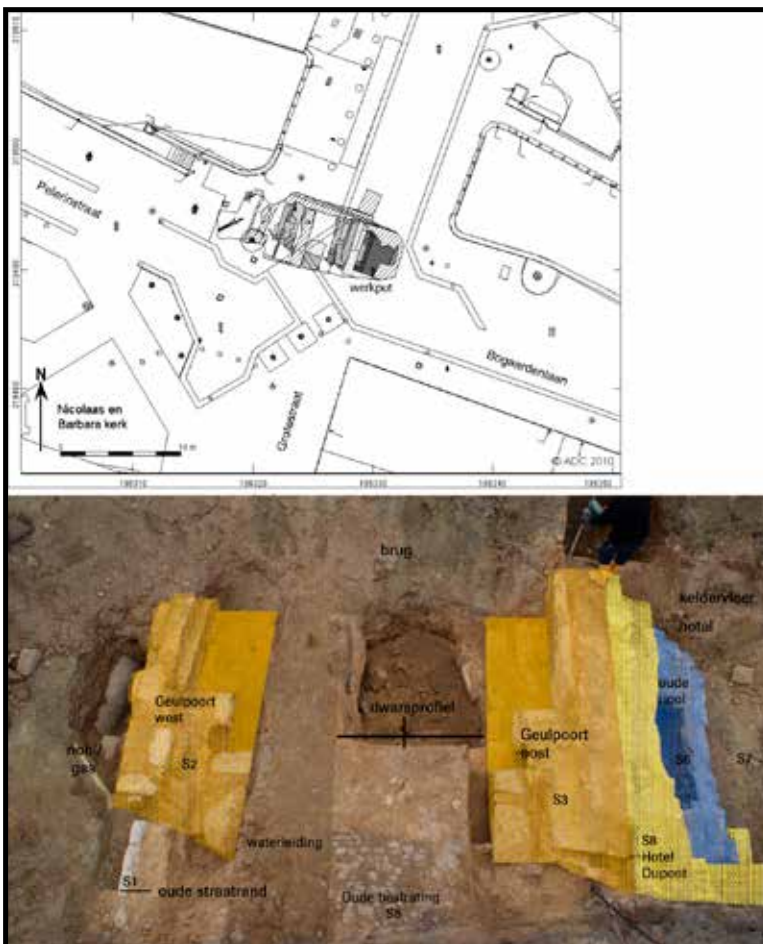
143 Hazen 2012a.

144 Burnier 2016.

145 Claeys & Viersen 2010.

Afbeelding 47a. Miniatuur van de stad Valkenburg (1438) uit het Rijksarchief Brussel, Handschriftenverzameling inv.nr. 983 (Bron: Claeys & Vierssen 2010, fig. 3).

Afbeelding 47b. Locatie [boven] en overzichtsfoto [onder] van de resten van de Geulpoort (Bron: Claeys & Vierssen 2010, bijlage 1 [boven] en fig. 7 [onder]).

Een archeologische begeleiding in 2008 van de reconstructie van de kademuren langs de zuidelijke tak van de Geul in Valkenburg heeft informatie over de laatmiddeleeuwse stadsmuur opgeleverd.¹⁴⁶ Het onderzoeksgebied aan het Walramplein is gesitueerd in de noordoostelijke hoek van de laatmiddeleeuwse stad. Ten zuiden van de huidige kademuur is een restant aangetroffen van een kademuur uit omstreeks 1700 die mogelijk is gebouwd op de plaats van de uitgebroken stadsmuur. Een aanzienlijk zwaardere muur kan worden geïnterpreteerd als fundering van de stadsmuur. Deze muur ligt op enige afstand van de Geul en heeft daardoor een flink talud tot het water. Aangenomen wordt dat deze de stadsmuur van na 1329 is, toen Valkenburg door de Hertog van Brabant werd verwoest. Tussen beide muren in werd een onbekende structuur ontdekt die ouder is dan de stadsmuur, mogelijk een restant van een rechthoekige toren.

Een archeologische begeleiding en opgraving aan de Looierstraat te Gulpen in 2007 heeft volmiddeleeuwse bewoningssporen aan het licht gebracht.¹⁴⁷ De vindplaats is gesitueerd op de flank van een lösshelling, aan de rand van het Gulpdal, ongeveer halverwege de kerk en de Gulp. De aangetroffen sporen bestaan overwegend uit (paal)kuilen en greppels. Uit de paalkuilen kunnen enkele slecht bewaarde fragmentarische structuren worden gedestilleerd in de vorm van twee gebouwplattegronden en twee palenrijen van een erfbegrenzing of wellicht behorend tot een zeer fragmentarische gebouwplattegrond. Onduidelijk is of beide gebouwplattegronden hoofd- of bijgebouwen betreffen. De kern van één plattegrond bestaat uit drie of vier gebinten en heeft een omvang van circa 10 m bij circa 6 m. Het gebouw is oost-west georiënteerd. De andere plattegrond is zeer slecht bewaard en heeft globaal dezelfde afmetingen als het eerste gebouw. Het geassocieerde vondstmateriaal plaatst beide structuren in de 12de en 13de eeuw. Paalkuilen en kuilen buiten de genoemde structuren wijzen er vermoedelijk op dat er in de directe omgeving meer structuren stonden. Mogelijk vormt een greppel met daarlangs een palenrij de noordgrens van de vindplaats. De jongste sporen van landgebruik in het onderzoeksgebied zijn twee greppels uit de 13de en 14de eeuw.

De vol- en laatmiddeleeuwse nederzetting Gulpen bestond waarschijnlijk uit een aantal erven nabij de kerk en was min of meer lineair van structuur, gelegen op de overgang van nat (beekdal met graslanden) naar droog (lösshelling met akkerlanden). Misschien verplaatste de bewoning zich in de late middeleeuwen in de richting van de kerk, waarna het verlaten nederzettingsterrein als akker in gebruik werd genomen.

In het centrum van Heerlen is in 2004 onderzoek verricht aan het Pancratiusplein. Binnen deze evaluatieperiode is het rapport verschenen.¹⁴⁸ Het archeologisch onderzoek bracht resten van de omwalling behorende tot het landsfort Herle (afb. 48) aan het licht, die werd opgetrokken rond het midden van de 13de eeuw. Ten oosten van de buitenste muur die aangetroffen werd op het Pancratiusplein werden resten van een vloer of weg aangetroffen die aan de hand van de baksteengrootte gedateerd kon worden in de late middeleeuwen. De aangetroffen muurresten maken deel uit van de slechts op enkele locaties nog aanwezige omwalling.

146 Kwakkernaat 2010.

147 Janssens 2010a.

148 Vanneste 2009.

Afbeelding 48 Reconstructie Landsfort Herle uit de 14de eeuw (© Mikko Kriek, bron: gemeente Heerlen).

Verder is in 2011 een opgraving gedaan op vindplaats 19 (Klingelsberg) in de Buitenring Parkstad Limburg (BPL), ten westen van Brunssum.¹⁴⁹ De vindplaats is gelegen aan de rand van het plateau, een met löss bedekt rivierterras, tussen Brunssum en Amstenrade. Op basis van vooronderzoek werd een volmiddeleeuwse nederzetting verwacht, maar de opgraving heeft slechts een geringe hoeveelheid grondsporen in de vorm van (paal)kuilen opgeleverd. Zo goed als al het vondstmateriaal komt uit één afvalkuil en bestaat uit Zuid-Limburs aardewerk uit de periode 1075-1125. Een rij van vijf ondiepe paalkuilen is vermoedelijk eveneens volmiddeleeuws. Aangenomen wordt dat bij het onderzoek de rand van een nederzetting is aangesneden, waarvan de kern zich ten zuidoosten van het onderzoeksgebied bevindt.

Sinds 2014 wordt onderzoek verricht naar het Verwoeste Kasteel Etzenrade.¹⁵⁰ Over het kasteel van Etzenrade zijn vooralsnog in de historische bronnen zeer weinig gegevens bekend. Mogelijk was er al omstreeks 1135 een versterkt huis in Etzenrade aanwezig maar hierover bestaat nog veel discussie. Alleszins blijkt uit de historische bronnen dat op het einde van de 13de eeuw een kasteel in Etzenrade aanwezig was. Zoals de meeste kasteelterreinen bestond het terrein waarschijnlijk uit een hoofdburcht en neerhof. Latere historische kaarten vertonen in het onderzoeksgebied een rechthoekig grachtenstelsel waarbinnen zich een kleiner zuidelijk eiland en een groter noordelijk eiland bevinden die hier mogelijk mee in verband staan.

Uit het veldonderzoek blijkt dat het kasteel van Etzenrade is gesticht in (het begin van) de 13de eeuw. Het palynologisch onderzoek bevestigt dat in deze periode al grote delen van het plateau van Doenrade en de vallei van de Roode beek ontgonnen zijn. Het kasteel werd bijgevolg gesticht in een relatief open landschap. Ten zuiden van het kasteel lagen akkerlanden waar granen als rogge, gerst, broodtarwe en haver gestaan hebben. De gewassen zullen ongetwijfeld geroeteerd hebben, waarschijnlijk ook in afwisseling met zwarte mosterd, vlas en hennep. De hogere delen van het dal van de Roode Beek waren waarschijnlijk in gebruik als grasland waar voornamelijk runderen gegraasd hebben.

¹⁴⁹ Geerts & Veldman 2015b.

¹⁵⁰ Gazenbeek 2016, Ellenkamp & Keunen 2016 en Keijers 2017.

De meest extensieve delen van het dal lijken onontgonnen en in gebruik als elzenbroekbos.

Het kasteel werd gebouwd ter hoogte van het latere zuidelijke eiland, op de rand van het beekdal. Naar analogie met andere kastelen kan worden aangenomen dat behalve de hoofdburcht (huys) ook een neerhof en slotgrachten aanwezig waren (afb. 49 en 50).

Afbeelding 49. Globale reconstructie van het kasteel van Etzenrade in de middeleeuwen
(© RAAP, Bron: Keijers 2017, fig. 7.2).

Het eiland waarop het huis gebouwd werd, heeft een ovale tot afgerond rechthoekige vorm (ca. 20 bij 25 m) met west/noordwest-oost/zuidoost oriëntering. Dikkere puinpakketten in de oude grachtvullingen rondom het zuidelijke eiland duiden erop dat op dit zuidelijke eiland een mergel- en bakstenen bouwwerk heeft gestaan. Het gebouw had (deels) een leien dak. Een fragment van een oude deuromlijsting geeft aan dat het gebouw enige allure had. Kortom: dit eiland betreft vermoedelijk de hoofdburcht van het kasteelterrein. Desondanks zijn op het zuidelijk eiland, zowel in het 1 m dikke ophoogpakket als in de natuurlijke bodem, geen duidelijke sporen van een bouwwerk vastgesteld. Waarschijnlijk was het kasteel in zijn oudste vorm een zogenaamd (en in dit geval klein) mottekasteel en bevinden sporen daarvan zich mogelijk centraler op het 'eiland'. Het kasteel is niet snel verlaten. In de grachten rondom het 'eiland' is een dikke puinlaag aangetroffen die op basis van het vondstmateriaal tot stand lijkt gekomen in de 15de eeuw of mogelijk nog (begin) 16de eeuw.

De gracht rondom het 'eiland' was zeer breed en kende een diepte van nog 1,5 m -mv. De gracht was omgeven door een boomsingel van elzen en mogelijk ook wilgen en lindes. Hoe de watervoorziening van de gracht rondom de hoofdburcht werd voorzien, is nog onduidelijk.

Het is zeer aannemelijk dat ook het kasteel van Etzenrade al bij aanvang vergezeld werd door een neerhof. Dit neerhof kan mogelijk zelfs de oorsprong van het kasteel vormen. Waar dit neerhof lag en hoe de verschijningsvorm was, is niet bekend. Wel maakt het veldonderzoek duidelijk dat dit neerhof niet ter hoogte van noordelijk eiland lag. Vermoedelijk lag het neerhof ten zuiden/zuidwesten van het kasteel, in de directe nabijheid van het huidige Etzenraderhuuske.

Afbeelding 50. Visualisatie van een middeleeuws mottekasteel met neerhof (© RAAP / Bron: Keijers 2017, fig. 7.2).

Het einde van kasteel Etzenrade is nog onduidelijk. Het kasteel wordt omstreeks 1640 nog in historische bronnen vermeld. In de loop van de tweede helft van de 17de eeuw lijkt het echter in onbruik geraakt en mogelijk zelfs verwoest. Eenzelfde beeld blijkt ook uit de datering van het verzamelde aardewerk uit de slotgrachten. Vondsten uit de 17de eeuw zijn echter niet aangetroffen, wat kan suggereren dat het kasteel toen onbewoond was.

Hoewel onwaarschijnlijk, kan vooralsnog niet volledig uitgesloten worden dat de puinlaag in de slotgracht verband houdt met de verwoesting. Waarschijnlijk zijn ook het rechthoekige noordelijke en zuidelijke eiland pas na de verlating ontstaan en ingericht als tuin en/of boomgaard. Uit het veldonderzoek blijkt het noordelijk eiland ten vroegste vanaf het einde van de 16de eeuw is opgehoogd. Ook de rechthoekige vorm van het zuidelijke eiland is niet vroeger dan deze periode ontstaan. Een aangetroffen paal in de tussengracht, mogelijk behorend tot een oeverbeschoeiing die vooralsnog overeen lijkt te komen met het rechthoekige grachtenstelsel, is pas in 1611 +/- 6 gekapt. De symmetrisch aangelegde eilanden met rechthoekig grachtenstelsel passen zeer goed met de algemene kasteelontwikkeling in de loop van de 17de eeuw. Ook het Etzenraderhuuske past in deze ontwikkeling. In de hogere ingangspartij met klokgevel is het jaartal 1710 ingemetseld en het verbouwde U-vormige Etzenraderhuuske sluit naadloos aan op het symmetrische grachtenstelsel.

2.2.10.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.10.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.10.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.10.6 *Gemeenschap/samenleving*

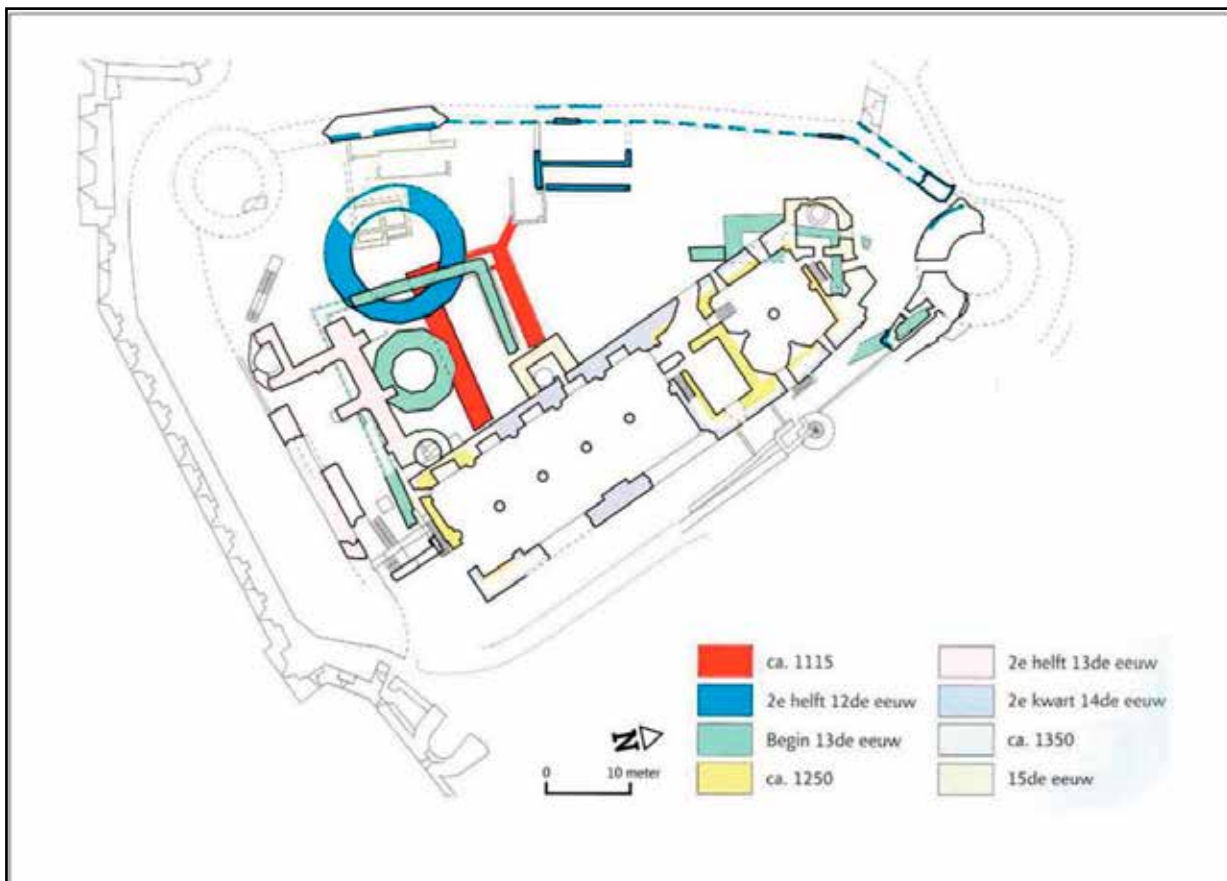
Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.10.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.2.10.8 *Langetermijnperspectief*

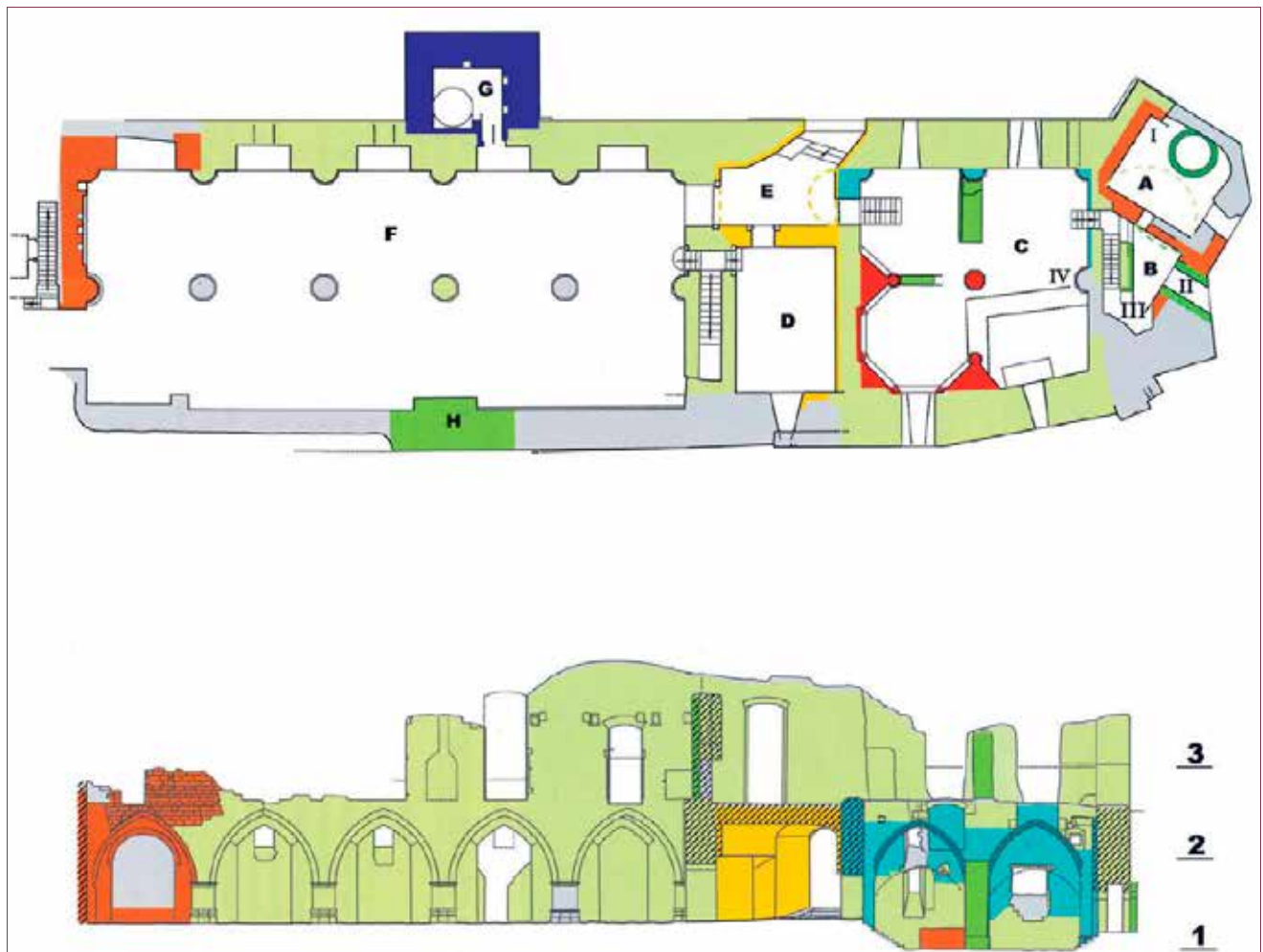
Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

Afbeelding 51. *Bouwgeschiedenis van kasteel Valkenburg, gebaseerd op 'oud' onderzoek (Bron: Doesburg & de Kort 2010, fig. 5).*

2.2.10.9 Krijgsgeschiedenis

In 2007 en 2008 zijn tijdens een archeologische begeleiding diverse restauratie- en consolidatiewerkzaamheden gevolgd in de ruïne van kasteel Valkenburg, de enige hoogteburcht in het huidige Nederland.¹⁵¹ Tegelijkertijd is de ruïne uitgebreid bouwhistorisch onderzocht. Het onderzoek heeft niet tot belangwekkende nieuwe inzichten geleid, maar maakt wel duidelijk dat de bouwgeschiedenis van kasteel Valkenburg nog complexer is dan bekend (afb. 51).

Afbeelding 52. Plattegrond en langsdoorsnede van de hoofdvleugel met waargenomen bouwfasen (Bron: Doesburg & de Kort 2010, fig. 55).

Legenda:

- lichtgroen: late 12de / 13de eeuw
- donkerblauw: 14de eeuw
- lichtblauw/rood/oranje: 15de-vroeg 16de eeuw
- groen: Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)
- donkergroen: onbekende datering

Gebleken is dat de hoefijzervormige Capruijntoren vooraf werd gegaan door een ronde toren, mogelijk behorend tot de oudste ringmuur. Verder blijkt de reeds verdwenen Wolfstoren niet te hebben gestaan waar deze werd verwacht. Het OSL-onderzoek van in de Grote Zaal of Ridderzaal aangetroffen muurwerk van mergel levert een datering op tussen 890 en

¹⁵¹ Doesburg & de Kort 2010.

1191 die slecht past binnen de gangbare datering van de diverse bouwfasen van deze zaal in ten vroegste de late 12de en 13de eeuw (afb. 52). Waarschijnlijk wijst het OSL-onderzoek erop dat delen van de muren van de Grote Zaal behoren tot oudere bouwfasen, vermoedelijk een deel van de driehoekige ringmuur uit circa 1155. Het rapport over het onderzoek eindigt met de volgende constatering en opmerkingen: 'Het op het terrein van de kasteelruïne van Valkenburg uitgevoerde archeologische onderzoek heeft enkele aardige resultaten opgeleverd, maar we moeten ook zo reëel zijn te constateren dat deze geen aanleiding geven de bouwgeschiedenis van het complex drastisch te moeten herzien. De resultaten geven wel aanleiding om bij de uitwerking van de oude opgravingsgegevens specifieke aandacht aan bepaalde aspecten te besteden, zoals het verloop van de driehoekige ringmuur en de locatie van de Wolfstoren en Capruijntoren. Het onderzoek heeft naast een wetenschappelijke waarde ook een duidelijke signalerende functie'. En aan het begin van de publicatie, in de samenvatting, wordt opgemerkt: 'De resultaten vormen aanleiding ervoor te zorgen dat de uitwerking van de eerder gedane opgravingen ter hand wordt genomen. Mogelijk kunnen hierdoor vele van de vragen rond de bouwgeschiedenis van het kasteel worden opgelost'.

2.2.10.10 Materiële cultuur

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

2.3 Onderzoek lacunes per landschap incl. kenniswinst

2.3.1 Hoogterras/stuwwallen

In de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden.

2.3.2 Maasduinen

Uitgezonderd Gennep en Heijen, is de kennis voor dit deelgebied kennis over nederzettingen vrijwel nihil. Ter plaatse van Gennep zijn links en rechts wat grondsporen aangetroffen, maar duidelijke structuren ontbreken. Zowel ter plaatse van plangebied Bolwerk als plangebied Houtstraat zijn delen van de stadsgracht en -muur uit 13de en 14de eeuw aangetroffen. In Heijen is een nederzetting vastgesteld, ongeveer halverwege twee middeleeuwse elementen in de vorm van het kasteel (Huis Heijen) in het zuiden en de kerk van Heijen in het noorden.

Over andere thema's zijn in de evaluatieperiode geen nieuwe gegevens bekend geworden.

2.3.3 Peel/Peelrestanten

Voor dit deelgebied zijn in de evaluatieperiode uitgezonderd het thema bewoning in Meijel, geen nieuwe gegevens bekend geworden.

In de oude dorpskern van Meijel zijn enkele paalkuilen aangetroffen die waarschijnlijk in de 13de eeuw zijn te dateren.

Mogelijk is hier sprake van een gebouwplattegrond. Tevens is een mogelijke beerkuil uit de late 14de of vroege 15de eeuw gevonden.

2.3.4 Beekdalen Noord-Limburg

Het in de evaluatieperiode verrichte onderzoek heeft nieuwe informatie opgeleverd over met name fasering/ontwikkeling van nederzettingen en over gebouwplattegronden. In dit verband zijn de bijzondere en sterk afwijkende gebouwplattegronden uit de 14de en 15de eeuw opvallend. Het lijkt er op dat in de late en late middeleeuwen nog steeds ingegraven palen worden toegepast en dat er diverse bouwtypen naast elkaar voorkwamen waarbij zowel gebruik gemaakt werd van ingegraven palen als van een bovengrondse funderingswijze van palen op stiepen. Gelijktijdig kwamen ruwweg twee bouwtypen voor: drieschepige rechthoekige gebouwen, die een doorontwikkeling van de 'klassieke' bootvormige typen vormen en nieuwe tweeschepige rechthoekige gebouwen. Dergelijke combinaties van plattegronden zijn onder andere aangetroffen in Venlo – Trade Port Noord en Helden – Schrames. Opvallend voor de late en late middeleeuwen in dit deelgebied is verder het vrijwel ontbreken van kastelen, moated sites en/of mottes.

Qua locatiekeuze is vastgesteld dat de onderzochte nederzettingen zijn gesitueerd op hogere delen van het (dekzand) landschap waarbij -in de meeste gevallen- de verlaten nederzettingsterreinen in de late middeleeuwen in het akkerland

opgenomen zijn. Het betreft dan nederzettingen of geïsoleerd gelegen boerderijen die vaak ontstonden in de vroege middeleeuwen en verlaten werden in de volle middeleeuwen. Onderzoek in bestaande historisch bekende nederzettingen heeft nog slechts in zeer beperkte mate plaatsgevonden.

Botanisch onderzoek wijst op het verbouwen van rogge en boekweit, maar ook haver en vlas in de volle en late middeleeuwen. Daarnaast hebben de onderzoeken informatie opgeleverd over met name het hoogmiddeleeuwse aardewerkspectrum in dit gebied. Het aardewerkspectrum wordt, met variaties in de loop der tijd, gedomineerd door kogelpotaardewerk, blauwgrijs (Elmpt)aardewerk, Pingsdorfaardewerk, Zuid-Limburgs aardewerk en in de 13de eeuw protosteengoed. Opvallend is het vrijwel ontbreken van witbakkend Maaslands (Andenne-)aardewerk. De kennis over het aardewerkspectrum gedurende de late middeleeuwen is nog beperkt. Duidelijk is wel dat steengoed toen een belangrijke aardewerkcategorie was.

Over thema's als begraving, samenleving en krijgsgeschiedenis is geen nieuwe informatie verkregen in de onderzochte evaluatieperiode.

2.3.5 Beekdalen Midden-Limburg

Op historische en toponymische gronden lijkt er sprake te zijn van een 'ontginningsbeweging' van oost naar west, namelijk van plaatsen die nabij de Maas gelegen zijn (uit de 7de en 8ste eeuw) naar meer landinwaarts gelegen plaatsen uit de 8ste en 9de eeuw. Echter ook in deze evaluatieperiode zijn daarvoor geen archeologische bewijzen verkregen.

Het beperkte onderzoek dat uitgevoerd is, toont een nederzettingskeuze op de overgang van een laaggelegen beekdal naar een hoger gelegen terras met dekzand dan wel een dekzandrug. Nederzettingen bestaan daarbij uit erven met drieschepige rechthoekige hoofdgebouwen met eenschepige bijgebouwen en/of hutkommen en/of (boomstam)waterputten.

Maar bootvormig hoofdgebouwen blijven nog steeds aanwezig.

De kennis over de materiële cultuur is nog uiterst beperkt. Wat betreft aardewerk lijkt het er op dat het volmiddeleeuwse spectrum sterk wordt gedomineerd door blauwgrijs (Elmpt-)aardewerk, op afstand gevolgd door Zuid-Limburgs aardewerk. Verder heeft witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk een gering aandeel.

Over de overige thema's is geen nieuwe informatie verkregen in de onderzochte evaluatieperiode.

2.3.6 Eiland van Weert

Door de intensiteit en schaal van het archeologische onderzoek in de regio Weert-Nederweert gedurende de afgelopen decennia is onderhavig deelgebied het best onderzochte gebied in Limburg.

Qua gebouwplattegronden komen nog bootvormige structuren voor, naast één- of meerschepige rechthoekige structuren. Zowel structuren met ingegraven sporen als funderingen op stiepen als een eclectische bouwstijl (met zowel ingegraven sporen als aanwijzingen voor stiepenbouw in één structuur) komen daarbij voor. Het lijkt dat de overgang van het funderen door middel van ingegraven palen naar bovengronds funderen op stiepen rond 1300 lijkt ingezet is.

Zowel in de vroege als de volle middeleeuwen 'zwierven' de erven over de hogere delen van het gebied. In de volle middeleeuwen bleven erven soms langer bewoond dan in de vroege middeleeuwen en werd de bebouwing verbouwd en hersteld. Veelal lagen de erven in de nabijheid van lokale depressies. In de late middeleeuwen verschoven de nederzettingen naar de lagere delen van het landschap en de randen van de dekzandkoppen/ruggen nabij de woeste gronden. Hier liggen dan ook de diverse historisch bekende gehuchten die kunnen worden gezien als getuigen van een fixatie van het landschap vanaf de 14de en 15de eeuw.

Binnen het volmiddeleeuwse aardewerkspectrum heeft blauwgrijs (Elmpt)aardewerk een zeer groot aandeel (60 tot 80%), gevolgd door Zuid-Limburgs aardewerk (15 tot 25%). Verder komen kogelpotaardewerk, Pingsdorf aardewerk, (proto) steengoed en witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk in lage percentages voor.

Over de overige thema's is geen nieuwe informatie verkregen in de onderzochte evaluatieperiode.

2.3.7 Midenterras

Net als in de vroege middeleeuwen lagen de nederzettingen in de volle middeleeuwen aan oude Maasmeanders en terrasranden en op koppen en ruggen in de nabijheid van een beek. In deze periode is sprake van een ontginningsgolf die waarschijnlijk door (onder meer) lokale machthebbers vanuit de diverse (motte)kastelen geïnitieerd werd.

Rurale ederzettingen lijken te bestaan uit één of meerdere erven met één of enkele hoofdgebouwen en enkele bijgebouwen met spiekers, oventjes en/of een waterput. Hier en daar hebben hoofdgebouwen een verdiepte (ingegraven) vloer.

In Sittard en Echt is tevens binnen de oude kern onderzoek verricht. Deze onderzoeken werpen licht op de ontstaansgeschiedenis van deze steden. Zo lijkt er in Sittard een nederzetting ontstaan te zijn in de 11de eeuw met een (motte)kasteel met voorburcht en een kerk. Aanvankelijk waren kasteel, voorburcht en kerk afzonderlijk omgracht, maar in de loop van de 12de eeuw kwamen ze gezamenlijk binnen een gracht en omwalling te liggen. In Echt betreft het verspreid en veelal kleinschalig onderzoek. Hierbij zijn op diverse plaatsen paalkuilen aangetroffen. Deels konden deze herleid worden tot gebouwplattegronden (bootvormen uit de volle middeleeuwen).

Botanisch onderzoek leert dat rogge, gerst en haver werden verbouwd.

Qua aardewerkspectra blijkt vooral de afstand tot productiecentra belangrijk te zijn. Hoe meer zuidelijk gelegen, hoe groter het aandeel van Zuid-Limburgs aardewerk en hoe meer noordelijk gelegen, hoe groter het aandeel van blauwgrijs (Elmpt) aardewerk. Pingsdorf en witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk kennen steeds een beperkt aandeel.

2.3.8 Roer/Vlootbeekdal

Voor dit deelgebied moet worden geconstateerd dat er geen sprake is van archeologische kenniswinst, en dit voor geen enkel thema.

2.3.9 Maasdal

Ontwikkeling van steden is goed bekend geraakt door veelvuldig (zij meestal kleinschalig) onderzoek in onder andere Venlo, Roermond en Maastricht. De oudste bebouwing in Roermond dateert uit de latere 12de eeuw. Vermoedelijk was die houtskeletbouw al dan niet met ingegraven palen. Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw en de eerste helft van de 14de eeuw begon de baksteenbouw en het gebruik van mergel lijkt in de tweede helft van de 15de eeuw op te komen. In Maastricht zien we een gelijkaardige evolutie, doch de verstedelijking begint iets eerder. Van de late 10de en 11de eeuw zijn reeds naast houtskeletbouwresten ook al natuurstenen kelders terug gevonden. Uit die periode zijn in het oude centrum ook de eerste versterkingsgrachten aangetroffen. De eerste stadsmuur verscheen pas vanaf 13de-14de eeuw waarbij deze op delen gefundeerd is in een oudere (stads/verdedigings)gracht uit de late 13de eeuw. In Venlo is vooral de Maaszijde van de stad goed in beeld gebracht. Aldaar zijn stedelijke (en prestedelijke) ontwikkelingen vastgesteld vanaf de late 13de en 14de eeuw. Dit leidt tot een opmerkelijke bewoningslacune van circa 1000 jaar in deze zone van Venlo. Resten zijn aangetroffen van een prestedelijke haven, een stadsmuur vanaf 14de eeuw en stedelijke bebouwing. De oudste stedelijke bebouwing bestaat uit een natuurstenen fundering van gebouwen uit de 12de of begin 13de eeuw. Op dit moment lijkt het er op dat op een rivierduin aan de Maas vanaf circa 1150 een nederzetting ontstond die circa een eeuw later, rond 1250, stadsrechten kreeg en weer circa een eeuw later, in 1343, juridisch werd samengevoegd met de oudere nederzetting meer naar het oosten, in de nabijheid van de Sint Martinuskerk.

Tussen deze steden lagen verschillende volmiddeleeuwse nederzettingen op hoge terrasranden langs de Maas, bijvoorbeeld, Blerick, Asselt / Swalmen, Itteren-Woulwames. Plattegronden van deze nederzettingen bestaan uit onder andere bootvormige structuren. Nederzettingen kunnen gelinkt worden aan de ontginning en ingebruikname van het gebied. Uit deze tijd stammen ook de oudste kastelen, zoals die in Kessel en Elsloo die waarschijnlijk uit de 11de eeuw stammen en van waaruit de Maashandel werd gecontroleerd. En net als elders, lagen ook in het Maasdal in de relatief laat ontgonnen, meestal lager gelegen, gebieden omgrachte boerderijen (moated sites en/of mottes) uit de volle en late middeleeuwen. Een bijzonder voorbeeld uit de evalautieperiode is de motte van Breust. Ter plaatse zijn naast de motte ook enkele volmiddeleeuwse huisplattegronden en hutkommen aangetroffen en andere nederzettingssporen uit 10de tot 13de eeuw. Veel mottes getuigen van de opkomst van lage adel in de volle middeleeuwen en het ontstaan van heerlijkheden, vaak door de usurpatie van kerkelijk bezit. Mottes komen dan ook vaker voor in de nabijheid van een kerk (die op dat moment ook al op een stabiele plaats gevestigd is), zoals bijvoorbeeld ook in Gulpen.

Economisch van belang waren watermolens, waarvan er vele moeten zijn geweest. Archeologische informatie hierover en over andere fenomenen die waren gerelateerd aan de randen van het Maasdal en het Maasdal zelf is er echter nog nauwelijks. In de volle en late middeleeuwen werden eerder ongebruikte gebieden in het Maasdal door met name ontwatering geschikt gemaakt voor landbouw. In gebieden waar de druk op het landschap gering was, werden hogere delen

van het Maasdal echter relatief laat in de late middeleeuwen in gebruik genomen.

Met dank aan de vele stedelijke onderzoeken, is bekend geraakt dat in de volle middeleeuwen gerst, tarwe, rogge en ook vlas voorkwamen. In de late middeleeuwen waren rogge en boekweit de belangrijkste voedselgewassen. Het menu werd in de late middeleeuwen aangevuld met een groot aantal soorten fruit en noten. Wat betreft vlees stond vooral rund op het menu, gevolgd door schaap/geit en varken. Een enkele keer moeten haas en konijn zijn gegeten. Naast de standaardsoorten gevogelte kip, gans en eend werden ook wel luxere soorten als zwaan, blauwe reiger, kraanvogel, kalkoen, fazant en pauw gegeten. Daarnaast werd zowel zoet- als zoutwatervis geconsumeerd.

Met name ten aanzien van aardewerk is kenniswinst geboekt. Het algemene beeld is dat in het Noord- en Midden-Limburgse Maasdal gedurende de volle middeleeuwen blauwgrijs (Elmpt)aardewerk domineert en verder heeft ook Zuid-Limburgs aardewerk een behoorlijk aandeel. In het zuidelijke gedeelte van het Maasdal overheersen daarentegen witbakkend Maaslands (Andenne)aardewerk en Zuid-Limburgs aardewerk. Vanaf de opkomst van protosteengoed in de 13de eeuw komt dit in het gehele Maasdal algemeen voor en hetzelfde geldt vanaf de 14de eeuw voor steengoed. Protosteengoed en vroeg-steengoed zijn veelal afkomstig uit Zuid-Limburg. Vanaf de 15de eeuw neemt de variatie aan aardewerksoorten en daarbinnen het aantal vormen sterk toe.

2.3.10 Heuvelland

Voorop op toponymische en historisch-geografische gronden wordt aangenomen dat de vroegmiddeleeuwse bewoning zich beperkte tot de beekdalen. Rond 1000 zou die bewoning zijn gefixeerd op de plaats van de nog bestaande nederzettingen (dorpen en/of gehuchten) en aldaar gecontinueerd in de volle en late middeleeuwen. De nederzettingen hebben een langgerekte vorm door een situering op eenzelfde hoogte op de grens tussen nat (laag) en droog (hoog), dat wil zeggen tussen gras- en bouwland. De hoger gelegen plateaus zijn in de volle middeleeuwen ontgonnen en bewoond geraakt en aan het einde van die periode was het bos vrijwel volledig verdwenen. Historische dorpen op de plateau's zijn gesticht vanuit vroegmiddeleeuwse plaatsen in het Maasdal en de beekdalen. Echter, archeologische informatie uit dit gebied over dit principe en aanname is uiterst beperkt voorhanden. Ook in de evaluatieperiode is hierover slechts schaarse informatie verkregen. Slechts hier en daar zijn resten van (deels intacte) huisplattegronden aangetroffen. Het lijkt hierbij wel steeds te gaan om het gebruikelijke Zuid-Nederlandse (bootvormige) type.

In enkele plaatsen zijn resten aangetroffen van verdedigingswerken c.q. grachten: de 14de-eeuwse Geulpoort van Valkenburg is gelokaliseerd en in Meerssen is mogelijk de gracht van de palts uit 11de tot 14de eeuw aangetroffen. Enkele kastelen zijn onderwerp van onderzoek geweest. Bij kasteel Valkenburg is door kleinschalig onderzoek vastgesteld dat de bouwgeschiedenis van het kasteel op punten aangescherpt kan worden. En het weinig bekende kasteel Etzenrade is gelokaliseerd en (deels) onderzocht. In beide gevallen is aanvullend onderzoek nog noodzakelijk. Over de andere thema's zijn voor dit deelgebied geen nieuwe gegevens verzameld.

Tabel 4. Overzicht kennislacunes voor de volle en late middeleeuwen¹⁵²

Legenda	++++	geen kennis/afwezig
	+++	veel lacunes
	++	wat lacunes
	+	weinig lacunes

Landschapstype	Ontstaan landschap	Bewoning	Begraving	Economie	Locatie	Samenleving	Rituelen	Langetermijnperspectief	Krijgsgeschiedenis	Materiële cultuur
Hoogterras/stuwwallen	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Maasduinen	+++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Peel/peelrestanten	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Beekdalen Noord-Limburg	+++	++	++++	+++	+++	++++	+++	+++	++++	+++
Beekdalen Midden-Limburg	+++	++++	++++	++++	+++	++++	+++	++++	++++	+++
Eiland van Weert	+++	++	++++	+++	+++	++++	+++	++	++++	+++
Middenteras	+++	+++	++++	++++	+++	++++	++++	++++	++++	+++
Roer/Vlootbeekdal	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	+++	++++
Maasdal	+++	+++	++++	+++	+++	++++	++++	++++	+++	+++
Heuvelland	+++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	+++	++++

¹⁵² In deze tabel komen alleen de rapporten voor met kenniswinst. Alle rapporten die bekeken zijn, zijn opgenomen in de literatuurlijst met geraadpleegde rapporten (AB, PS en DO) achteraan dit rapport.

2.4 Overzicht geraadpleegde rapporten 2007-2017

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Aarts, A.C. & R. van der Mark, 2015: Maastricht, Sphinxhallen. Eiffelgebouw-Boschstraat. Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven (IVO-P) en Archeologische Begeleiding protocol Opgraven. BAAC-rapport A-14.0108. Ook: Mark 2009.	Maasdal	Tijdens de eerste fase werd het zuidelijke deel van het plangebied onderzocht. In werkput zijn enkele 14de-eeuwse paalkuilen aangetroffen. In werkput 2 zijn resten van het 15de-eeuwse Sint Andriesklooster aangetroffen en in werkput 3 restanten van de mergelstenen fundering van de tweede (buitenste) stadsmuur van Maastricht. Dit muurwerk dateert uit de vroege 15de of mogelijk de tweede helft van de 14de eeuw. Tijdens de tweede fase is in de onverstoorde delen onderzoek verricht. Net als in het gebied van fase 1 bestaat de ondergrond uit een maasterras met colluvium en daarop een ruim 1,5 m dik pakket ophogingslagen uit de periode tussen de late 13de - vroege 14de eeuw en de 17de eeuw. Resten van bewoning of anderszins uit de volle middeleeuwen zijn niet aangetroffen.
Alma, X.J.F. & S. Wijns, 2011: Maastricht – Nutsbedrijven-terrein, Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven. ADC-rapport 2169.	Maasdal	In het plangebied is onder andere een kuil uit de 15de - 16de eeuw aangetroffen. Daarnaast zijn resten van de tweede stadsmuur aangetroffen. De muur manifesteerde zich over een lengte van 44 m in de vorm van acht mergelstenen poeren van circa 1,8 bij 2,1 m. Oorspronkelijk waren de poeren met elkaar verbonden door spaarbogen, waarboven de eigenlijke muur begon. Slechts plaatselijk is nog een aanzet van een spaarboog aanwezig. Gebleken is dat de muur is gebouwd in een gracht, wat erop wijst dat er voorafgaand aan de bouw van de tweede stadsmuur al een omgrachte wal aanwezig was. De aanleg van dit verdedigingssysteem voordat de muur werd gerealiseerd begon aan het einde van de 13de eeuw; de bouw van de muur op z'n vroegst in de eerste helft van de 14de eeuw.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Arts, J.J., 2007: Maastricht, Entre-Deux, archeologische opgraving (BAAC rapport 04.201).	Maasdal	Binnen het oostelijke deel van het plangebied Maastricht-Entre Deux is een noord-zuid lopende gracht aangetroffen die in ieder geval in de 11 ^{de} eeuw functioneerde, maar mogelijk al in de 10 ^{de} eeuw is aangelegd. De gracht lijkt langs de oostzijde van het Vrijthof tot aan de Grote Gracht te lopen en zou een onderdeel kunnen zijn van een veronderstelde cirkelvormige versterking rond het Sint Servaascomplex. Na de opvulling van de gracht tussen circa 1100 en 1150 werd het terrein opgehoogd, waarna de eerste stedelijke bewoning ontstond in het oostelijke gedeelte van het plangebied, vermoedelijk langs een noord-zuid georiënteerde weg. Het gebied werd gepercelleerd en er ontstonden smalle kiezelstraten. De bewoners voerden kleinschalige ambachtelijke activiteiten uit, zoals metaal- en leerbewerking. Vele kuilen wijzen op intensieve bewoning. Rond 1230 werd ten noorden van het plangebied de eerste stadsmuur gebouwd. Rond 1261 werd in het plangebied een Dominicanenklooster gebouwd. Dit besloeg ongeveer het gehele onderzoeksgebied. Van het klooster zijn diverse muurresten aangetroffen, evenals begravingen.
Claeys, J. & A. Viersen, 2010: Terug naar de Geulpoort. Een archeologisch onderzoek naar een middeleeuwse stadspoort in de gemeente Valkenburg aan de Geul. Een Inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 2304).	Heuvelland	Bij onderzoek naar de Valkenburgse Geulpoort is de exacte ligging bepaald en kon een datering in de 14 ^{de} eeuw gemaakt worden. De poort was opgebouwd uit mergel en had de vorm van een toren met zijwanden met een bovengrondse dikte van circa 1,6 m en daar tussenin een circa 3,1 m brede doorgang. Aan weerszijden sluit de poort aan op de stadsmuur. Waarschijnlijk in de 17 ^{de} eeuw is de poort door brand verwoest.
Diepen, L. van 2013: Archeologisch onderzoek Bovenste Eind-gildelaan te Echt. Grontmij Archeologische Rapporten 1314.	Middenterras	In het westelijke gedeelte van het plangebied is een aanzienlijke concentratie (paal)kuilen aanwezig. Het hierin aanwezige aardewerk dateert de nederzettingssporen in de periode van circa 1150 tot 1350, maar de nadruk ligt op de 13 ^{de} eeuw. Een aantal paalkuilen vormt mogelijk een gedeelte van een gebouwplattegrond. Een opmerkelijke vondst betreft een compleet 13 ^{de} -eeuws bekertje van protosteengoed, dat rechtop in de bovenzijde van een paalkuil was geplaatst. De aard van deze vondst maakt een rituele interpretatie, als bouw- of verlatingsoffer, aannemelijk.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Dijk, X.C.C. van, 2010: Middeleeuws Melderslo. Onderzoeksgebied De Locht te Melderslo, gemeente Horst aan de Maas. Archeologisch vooronderzoek (inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven) en een archeologische opgraving (RAAP-Rapport 1912).	Beekdalen Noord-Limburg	Het onderzoek in Melderslo-De Locht heeft een laatmiddeleeuwse ontginningshoeve aangetoond. Waarschijnlijk betreft het de oudste voorganger van hoeve de Locht. Het boerderijerf omvat een rechthoekige, tweeschepige plattegrond van circa 11 m bij 7 m en een waterput. Het met dit erf geassocieerde aardewerk dateert uit het eerste kwart van de 14 ^{de} eeuw. Verder zijn (erf- en perceels-)greppels aangetroffen. In de loop van de 14 ^{de} eeuw en later zijn deze diverse malen verlegd, waarschijnlijk bij uitbreidingen van het akkerareaal, waardoor de ruimtelijke ontwikkeling van de Locht gedurende de late middeleeuwen kan worden gevolgd.
Dijk, X.C.C. van, 2011: Over schapenteelt en boerderijen. Een archeologisch onderzoek (proefsleuven en opgraving) aan de Hoofdstraat 9-15 te Horst (RAAP-Rapport 2437).	Beekdalen Noord-Limburg	Te Horst-Hoofdstraat is een gedeelte van een 12 ^{de} -eeuwse boerderij gevonden, evenals een gedeelte van twee deels op stiepen gefundeerde boerderijen met potstal. Eén potstalboerderij stamt uit de 14 ^{de} of 15 ^{de} eeuw of mogelijk zelfs de 13 ^{de} eeuw en de andere uit het begin van de nieuwe tijd of wellicht de late 14 ^{de} eeuw. De potstal in laatstgenoemde boerderij is waarschijnlijk in de 16 ^{de} eeuw aangelegd, maar een aanleg in de 15 ^{de} of zelfs de 14 ^{de} eeuw kan niet worden uitgesloten. Beide potstalboerderijen zijn tot in de 19 ^{de} eeuw in gebruik geweest.
Dijk, X.C.C. van, 2013: Tussen twee wallen. Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren (RAAP-Rapport 2600).	Middenterrassen	Bij het onderzoek te Nieuwstadt-Elsenewal zijn in totaal zeven gebouwplattegronden aangetroffen. Deze zijn uitermate slecht herkenbaar door een combinatie van geringe bodemgaafheid en vervaging ten gevolge van verbruining. Ook kan de herkenbaarheid zijn beperkt doordat bouwstijlen (deels) bovengronds op stiepen of balken gefundeerd zijn geweest. Al met al is de reconstructie van de gebouwen fragmentarisch en onzeker. De huizen manifesteren zich in de vorm van een verdiepte ('ingegraven') vloer, paalkuilen en greppels. Waterputten zijn niet aangetroffen. De regelmatige spreiding van de huizen wijst op planmatig opgezette erven met mogelijk een breedte van ruim 20 m en een lengte van circa 45 m, de breedte van de oeverwal. De nederzetting wordt doorsneden door enkele grachten en sloten. In één gebouw zijn aanwijzingen gevonden voor smeedactiviteiten en in een ander voor het verven van textiel.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Dijkstra, J. & A.H. Schutte, 2007: Merselo-Grootdorp, wonen aan de Peelrand. Een archeologische opgraving (ADC rapport 716).	Beekdalen Noord-Limburg	De opgraving te Merselo-Grootdorp heeft enkele gebouwplattegronden aangetoond. Deze stammen uit de Laat-Karolingische tijd of vroege 10 ^{de} eeuw (circa 850-925) en uit de 11 ^{de} en vroege 12 ^{de} eeuw. De vroeg- en hoogmiddeleeuwse gebouwen zijn haaks of parallel georiënteerd op de nog bestaande weg Grootdorp. De nederzetting ligt relatief hoog in een oud akkercomplex tussen de lager gelegen nederzettingskernen Grootdorp en Kleindorp. Het aardewerkspectrum bestaat voor 65% uit kogelpotaardewerk, 16% is Pingsdorfaardewerk en 12% is blauwgrijs (Elmpt)aardewerk.
Dijkstra, J., 2015b: Archeologisch onderzoek in het kader van de bouw van het nieuwe zorgcentrum aan de Polvertorenstraat te Maastricht. ADC-rapport 3986.	Maasdal	Uit het onderzoek blijkt dat het plangebied al in gebruik was voordat de tweede uitleg van de middeleeuwse stadsmuur werd gerealiseerd. Dat blijkt uit de aanwezigheid van kuilen en greppels uit de periode vanaf de late 11 ^{de} tot ver in de 13 ^{de} eeuw. Op basis van elkaar oversnijdende greppels kan geconcludeerd worden dat sprake is van meerdere gebruiks- of bewoningsfasen. De sporen horen mogelijk bij een erf en gezien de aanwezigheid van het greppelsysteem en de 'gracht' gaat het wellicht om een adellijk hof. De laatmiddeleeuwse sporen worden afgedekt door een (akker)laag met een datering in de (vroege) 14 ^{de} eeuw. De funderingen van de tweede middeleeuwse stadsmuur zijn aangelegd in deze laag in vermoedelijk de 15 ^{de} eeuw. Van deze muur zijn alleen de poeren van de spaarbogen bewaard gebleven.
Doesburg J. van & J.W. de Kort, 2010: Getekend door de tijd. Archeologisch onderzoek tijdens de restauratie- en consolidatiewerkzaamheden aan de ruïne van kasteel Valkenburg in 2007 en 2008 (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 187).	Heuvelland	Tijdens diverse restauratie- en consolidatiewerkzaamheden in de ruïne van kasteel Valkenburg, is de geschiedenis van het kasteel verder in beeld gebracht.
Dukers, B., 2015: Laatmiddeleeuwse burger-huizen, in: Berkvens e.a. (red.), deel I, blz. 389-402.	Maasdal	Rapportage van overwegend bouwhistorische onderzoek naar de ontwikkeling van de stedelijke huizenbouw in Maastricht, Sittard, Roermond en Venlo vanaf circa 1200.
Dyselinck, T.A.F. e.a., 2016: IJzertijdbewoning op De Krouwel te Sevenum (BAAC rapport A-10.0164).	Beekdalen Noord-Limburg	Als bijvangst van een ijzertijd-onderzoek zijn delen van twee volmiddeleeuwse bijgebouwen aangetroffen. Deze structuren zijn gesitueerd in het lagere gedeelte van het onderzoeksgebied, dat is gelegen op een dekzandrug aan de rand van het dal van de Molenbeek.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Dyselinck, T.A.F., 2009: Echt Edith Steinstraat. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-09.0071).	Middenterrassen	Bij onderzoek te Echt-Edith Steinstraat zijn enkele hoogmiddeleeuwse sporen aangetroffen. Deze kunnen behoren tot een bootvormige gebouwplattegrond.
Geerts, R.C.A. & H.A.P. Veldman (red.), 2015b: Middeleeuwse sporen op de Klingelsberg. Een archeologische opgraving aan de Buitenring Parkstad vindplaats 19 (gemeente Brunssum) (ADC Rapport 3887).	Heuvelland	De opgraving van vindplaats 19 in het tracé van de buitenring Parkstad heeft slechts een geringe hoeveelheid grondsporen in de vorm van (paal)kuilen opgeleverd. Zo goed als al het vondstmateriaal komt uit één afvalkuil en dateert uit de periode 1075-1125. Aangenomen wordt dat bij het onderzoek de rand van een nederzetting is aangesneden.
Geraeds, J.J.G., 2010: Archeologisch onderzoek plangebied Lindestraat te Echt. Bureauonderzoek en archeologische begeleiding plangebied Lindestraat te Echt, gemeente Echt-Susteren (Grontmij Archeologische Rapporten 1012).	Middenterrassen	Aan de westzijde wordt het onderzoeksgebied van noord naar zuid doorsneden door de Molenbeek. Deze beek blijkt een gegraven waterloop te zijn in een geulvormige laagte in het Late Dryas van de Maas, waarop het onderzoeksgebied is gesitueerd. In de beekvulling is aardewerk aangetroffen uit de periode van het einde van de 11 ^{de} tot het midden van de 13 ^{de} eeuw en verder ook uit de 14 ^{de} eeuw. Het merendeel van het materiaal wordt gevormd door Zuid-Limburgs en blauwgrijs aardewerk. De vondsten uit de beekvulling worden gezien als afval van bewoning in de nabijheid.
Gerrets, D.A. & E. Jacobs (red.), 2011: Boeren in de marge. Een middeleeuwse ontginningsenclave op het zand bij Grubbenvorst (ADC rapport 2108).	Beekdalen Noord-Limburg	Het grootschalig archeologisch onderzoek binnen het plangebied van Trade Port Nord betrof drie laat- tot postmiddeleeuwse ontginningsboerderijen (de Nieuwe Berkt, de Kawei en de Oude Berkt). Aangenomen wordt dat dergelijke Einzelhöfe of 'kampen' ontstonden vanaf de volle middeleeuwen, toen sprake was van een fase van agrarische expansie. Genoemde boerderijen lagen in het gebied rond het gehucht Heierhoeve, dat als ontginningsenclave kan worden aangeduid.
Goddijn, M.A., 2012: Sporen uit de ijzertijd en middeleeuwen op het Merenveld. Een archeologische opgraving in Neder-weert.	Eiland van Weert	Bij het onderzoek te Buschop (Nederweert-Merenveld) is de plattegrond van een bootvormig gebouw uit de volle middeleeuwen aan het licht gekomen. De contour van de structuur wordt gemarkeerd door een sterk gebogen wandgreppel. De kernconstructie bestaat uit twee paar gebinten en opvallenderwijs ook twee middenstaanders in de lengte-as. De totale lengte en breedte zijn respectievelijk 11 m en 8 m. Wegens de geringe grootte wordt het gebouw geïnterpreteerd als een bijgebouw. In de nabijheid van de plattegrond is verder een spieker aangetroffen.
Graaf, W.-S. van de & I.C.G. Hermen, 2013: Archeologisch onderzoek in het plangebied Voulwames te Itteren (Archeodienst Rapport 136).	Maasdal	Tijdens het onderzoek te Itteren-Woulwames is een bootvormige boerderij opgegraven uit het midden van de 12 ^{de} tot het midden van de 13 ^{de} eeuw. Nabij deze structuur zijn tevens een waterput en greppels aangetroffen uit ruwweg dezelfde periode.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Hakvoort, A. & L. van der Meij, 2010: Urnen onder de ploeg. Een opgraving van een cultuurlandschap in de microregio 'Floriade' (gemeente Venlo) (ADC Rapport 1204).	Beekdalen Noord-Limburg	Op het plangebied van Venlo-Floriadeterrein is een middeleeuwse ontginningsboerderij, de Sint Janshoeve, onderzocht. Aangenomen wordt dat de oorsprong van deze boerderij in de 12 ^{de} of 13 ^{de} eeuw ligt. Nabij de hoeve is in 1430 de Sint Janskapel gebouwd. Ten zuidwesten van de kapel is bij het onderzoek een relatief kleine gebouwplattegrond (van het type bootvorm) uit de 12 ^{de} of de eerste helft van de 13 ^{de} eeuw met daarbij een waterkuil. In een kuiltje is een complete kogelpot van blauwgrijs (Elmpt-)aardewerk gevonden, die intentioneel omgekeerd in een kopse zijde van een 12 ^{de} -eeuwse boerderij is geplaatst. Wellicht gaat het om een ritueel in het kader van de bouw (bouwoffer) of de opgave (verlatingsoffer) van het gebouw.
Hazen, P.L.M., 2012a: Proefsleuven in de periferie van palts en proosdij. Een archeologisch onderzoek ten behoeve van de uitbreiding van de parkeerkelder 'Proosdijpark' te Meerssen, gemeente Meerssen (ADC rapport 3276). Ook: Burnier 2016	Heuvelland	Tijdens onderzoek te Meerssen-Markt is een noord-zuid georiënteerde gracht aan het licht gebracht, waarvan de jongste fase uit de 11 ^{de} of 12 ^{de} eeuw stamt, maar die in aanleg ouder moet zijn (aanleg mogelijk 10 ^{de} -eeuws). Mogelijk begrenst deze gracht het proosdij- en het eerdere paltscomplex.
Heijmans, H., E. Drenth, D. Keijers & J. Schreurs (red.), 2007: Archeologisch onderzoek Ittervoort. Oude bedrijvigheid industrieterrein Santfort ontsloten.	Beekdalen Midden-Limburg	Het noodonderzoek (door amateur-archeologen uitgevoerd) te Ittervoort-Santfort heeft bewoningssporen uit de late 12 ^{de} en de eerste helft van de 13 ^{de} eeuw aangetoond. Een erf bevat een hoofdgebouw in de vorm van een drieschepige rechthoekige structuur van circa 15 m bij 8 m, een eenschepig bijgebouw, vier hutkommen, een boomstamwaterput en een waterput met een ton als kern. Op circa 50 m afstand van dit erf is een tweede eenschepig bijgebouw aangetroffen en op circa 400 m afstand ervan nog een mogelijke eenschepige gebouwplattegrond van circa 14 m bij 7,5 m en drie waterputten. Een paalkuil van het hoofdgebouw bevatte een ijzeren sleutel die wellicht getuigt van een ritueel bij de bouw (bouwoffer) of, waarschijnlijk, de opgave van het gebouw (verlatingsoffer).

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Hensen, G. e.a., 2010: Plangebied Diepestraat te Arensgenhout, gemeente Nuth. IJzertijd bewoning en begraving, een Romeinse villa en een Middeleeuws erf; proefsleuvenonderzoek en een opgraving (RAAP-rapport 2102).	Heuvelland	Tijdens het onderzoek te Arensgenhout-Diepestraat is een omgreppeld erf van circa 33 bij 30 m met daarbinnen een concentratie (paal)kuilen (zonder duidelijke configuratie) uit de 12 ^{de} eeuw aangetroffen. Nabij het erf is een grote (afval?)kuil aangetroffen met vondstmateriaal uit dezelfde periode. Het lijkt te gaan om een relatief kortdurend bewoonde geïsoleerd gelegen hoeve.
Hiddink, H., 2005: Opgravingen op het Rosveld bij Nederweert 1. Landschap en bewoning in de IJzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen (ZAR 22).	Eiland van Weert	De rapportage betreft een synthese van het onderzoek binnen de plangebied Weert-Molenakker, Weert-Kampershoek en Nederweert-Rosveld. In grote lijnen wordt na de Karolingische tijd een bebouwingshiaat vastgesteld. In de loop van de 11 ^{de} eeuw wordt de bewoning weer opgepakt. Bewoningssporen uit de volle middeleeuwen zijn overwegend in het Rosveld aangetroffen. Hier zijn op zeven locaties bewoningssporen uit de volle middeleeuwen opgegraven uit de late 11 ^{de} eeuw tot 13 ^{de} eeuw. De allerjongste exemplaren zijn relatief klein, soms nog geen 12 m lang, bijna vierkant en lijken niet meer op de oudere bootvormige gebouwen. De meeste zijn te interpreteren als (woonstal)huizen. Het hoogtepunt van de bewoning valt in de 12 ^{de} en 13 ^{de} eeuw, toen er vermoedelijk op meerdere locaties diverse gelijktijdige erven bestonden.
Hiddink, H., 2010: Opgravingen op Kampershoek Noord bij Weert. Grafvelden en nederzettingen uit de ijzertijd, de Romeinse tijd en de volle middeleeuwen, alsmede een middeleeuws of jonger kuilencomplex (ZAR 39).	Eiland van Weert	In het plangebied van Weert-Kampershoek Noord is een erf uit het begin van de 13 ^{de} eeuw opgegraven met een hoofdgebouw, een groot bijgebouw en enkele waterputten.
Janssens, M., 2010a: Plangebied Looierstraat te Gulpen. Gemeente Gulpen-Wittem. Archeologische begeleiding en opgraving (RAAP-rapport 2073).	Heuvelland	Te Gulpen-Looierstraat zijn hoog-middeleeuwse bewoningssporen aan het licht gebracht. De aangetroffen sporen bestaan overwegend uit (paal) kuilen en greppels. Uit de paalkuilen kunnen enkele slecht bewaarde fragmentaire structuren worden gedestilleerd in de vorm van twee gebouwen en twee palenrijen van een erfbegrenzing of wellicht behorend tot een zeer fragmentarische gebouw. Het geassocieerde vondstmateriaal plaatst beide structuren in de 12 ^{de} en 13 ^{de} eeuw. Paalkuilen en kuilen buiten de genoemde structuren wijzen er vermoedelijk op dat er in de directe omgeving meer structuren stonden.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Keijers, D.M.G., 2017: Het Verwoeste Kasteel Etzenrade, een archeologische evaluatie en waardering d.m.v. proefsleuven. Gemeente Onderbanken, provincie Limburg (RAAP-rapport 4119). Ook: Gazenbeek 2016 en Ellenkamp & Keunen 2016	Heuvelland	Onderzoek naar het verdwenen kasteel van Etzenrade is nog gaande. De eerste resultaten wijzen echter op een gesticht kasteel in (het begin van) de 13de eeuw. Het hoofdhuis lag daarbij op een eiland (ca. 20 bij 25 m) en was omgeven door een brede en (momenteel nog 1,5 m) diepe gracht. Puinresten in de gracht wijzen op een huis met allure en een minimaal gebruik tot in de 16de eeuw. Veel is echter nog onduidelijk: positie en vorm van het hoofdhuis, watervoorziening van de grachtstelsel, de locatie, omvang en inhoud van de Neerhof, einde van het kasteelgebruik.
Kwakkernaat, H., 2010: Archeologische Begeleiding van het herstel van de kademuren langs de Geul. Een middeleeuwse stadsmuur op het Walramplein in Valkenburg aan de Geul, Wijlre (Archeocoach Studies 5).	Heuvelland	Tijdens een archeologische begeleiding van de kademuren te Valkenburg(-Walramplein) is naast een restant van een kademuur uit ca. 1700, ook een zware muurfundering van vermoedelijk de stadsmuur uit de 14de eeuw aangetroffen. Tussen beide muren in werd een onbekende structuur ontdekt die ouder is dan de stadsmuur, mogelijk een restant van een rechthoekige toren.
Mark, R. van der, 2013: 'Naast de motte'. Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen in het centrum van Sittard (Het Domein) (BAAC rapport A-09.0142).	Middenterrassen	Archeologische onderzoek te Sittard-Het Domein heeft een circa 10 m brede en ruim 2,5 m diepe gracht aangesneden uit de tijd van de stichting van het (motte) kasteel en de kerk. Waarschijnlijk omgaf de gracht de voorburcht. Een cluster zeer zware palen zal deel uitmaken van een structuur op het voorburchterrein. Deze gracht wordt doorsneden door een gracht uit het laatste kwart van de 12de eeuw die behoort tot de omgrachting rond zowel het kasteel als de kerk. Een derde fase is te dateren in het tweede kwart van de 13de eeuw, de tijd van de stadsrechtverlening, en wordt vertegenwoordigd door een gedeelte van een gracht die mogelijk de gehele oude stadskern omgaf.
Mooren, J.R., 2008: Gennep Houtstraat Definitief Archeologisch Onderzoek (BAAC rapport 06.120).	Maasduinengebied	Het onderzoek van Gennep-Houtstraat heeft bewoningssporen en vondsten uit de periode van de prehistorie tot de nieuwe tijd opgeleverd. De verspreiding van grondsporen uit de 10de tot en met 12de eeuw beperkt zich tot het oostelijke gedeelte van het opgravingsterrein. De meeste sporen zijn paalkuilen, waarin slechts weinig vondstmateriaal werd aangetroffen. Het was niet mogelijk een huisplattegrond te reconstrueren. Uit de 13de en 14de eeuw werden tot 80 cm diep ingegraven paal- en afvalkuilen gevonden, waarin evenmin een structuur kan worden herkend.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
		In het uiterste noorden van het opgravingsterrein bevond zich een gracht uit de tweede helft van de 14 ^{de} eeuw. De gracht is niet bekend uit historische bronnen, maar mogelijk heeft deze een defensieve functie gehad, mogelijk tijdens het beleg van de stad in 1378 of 1384. Sporen uit de 15 ^{de} eeuw zijn zeldzaam. Het terrein was toen onbebouwd of er werd vanaf ca. 1350 bovengronds gefundeerd op poeren.
Nijssen, E. (red.), 2005: Archeologische noodopgravingen in het plangebied Nederweert-Kerneelhoven.	Eiland van Weert	In het plangebied Nederweert-Strateris (Kerneelhoven) is een 12 ^{de} -eeuwse plattegrond aangetroffen. Bij dit onderzoek is een duidelijk intentionele depositie van een ijzeren sleutel, een compleet en een half hoefijzer en een spinsteen aangetroffen.
Sprengers, N.H.A., 2011: Regenwaterbuffer te Hunsel, Gemeente Leudal, Een archeologische begeleiding en opgraving, (RAAP-Rapport 2268).	Beekdalen Midden-Limburg	De begeleiding van de Uffelse Beek te Hunsel heeft voortgezet gebruik vanuit de vroege middeleeuwen tot in de nieuwe tijd aangetoond. Gebouwplattegronden kunnen niet worden herkend, maar mogelijk vertegenwoordigen de sporen twee erven uit de 12 ^{de} eeuw met een bootvormig hoofdgebouw.
Stoepker, H., 2015: Het landelijk gebied in een overgangstijd, 950-1250. Resultaten van archeologisch nederzettingsonderzoek, in: Berkvens e.a. (red.) (deel I), blz. 251-266.	Beekdalen Noord-Limburg Eiland van Weert Middenterrassen Maasdal Heuvelland	Het betreft een eerste aanzet voor synthese van het archeologische onderzoek naar middeleeuwse nederzettingen in Limburg.
Tol, A.J., 2009: Graven en nederzettingen uit de late prehistorie en volle middeleeuwen. Een archeologisch onderzoek te Weert-Laarveld (Archol-rapport 127).	Eiland van Weert	Bij het onderzoek te Weert-Laarveld is een groot gedeelte van een circa 14 m lange bootvormige gebouwplattegrond vrijgelegd. De breedte van de kernconstructie bedraagt circa 5,5 m. Enkele vondsten wijzen op een datering in de 12 ^{de} eeuw. Onduidelijk is of het om een hoofd- of bijgebouw gaat.
Vandeveld, J., 2009: Archeologisch onderzoek rond de Steenen Trappen. Een definitief onderzoek te Roermond, Neerstraat / Paredisstraat (ADC rapport 1249).	Maasdal	Verspreid over het onderzoeksgebied van Roermond-Steenen Trappen is een geringe hoeveelheid fragmentarisch aardewerk uit de 12 ^{de} en vroege 13 ^{de} eeuw aangetroffen. De oudste bewoningsfase wordt vertegenwoordigd door de plattegrond van een driepschepig gebouw met ingegraven palen dat waarschijnlijk in de late 13 ^{de} eeuw kan worden gedateerd. Het is onbekend of het een hoofd- of bijgebouw betreft. De lengte van deze structuur is minimaal 22 m en de breedte 10,5 m. In de vroege 14 ^{de} eeuw wordt het terrein ingedeeld door middel van perceelsgreppels haaks op de Neerstraat en de Paredisstraat. Resten van (stenen) huizen ontbreken vrijwel, waarschijnlijk omdat het onderzoeksgebied overwegend is gesitueerd op de achtererven van huizen aan de Neerstraat en de Paredisstraat.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
		De aangetroffen sporen uit de 14 ^{de} en de (vroegere) 15 ^{de} eeuw bestaan voornamelijk uit greppels, (paal) kuilen en water- en beerputten. Verder is een beperkt aantal beer-/waterputten en muurresten uit de 15 ^{de} en 16 ^{de} eeuw aangetroffen en een wat groter aantal uit de 17 ^{de} en 18 ^{de} eeuw.
Vanneste, H., 2009: Heerlen (L) - Pleinenplan. Archeo-logische begeleiding. BILAN-rapport 2009/068.	Heuvelland	Het archeologisch onderzoek bracht resten van de omwalling behorende tot het landsfort Herle aan het licht, die werd opgetrokken rond het midden van de 13 ^{de} eeuw. Ten oosten van de buitenste muur die aangetroffen werd op het Pancratiusplein werden resten van een vloer of weg aangetroffen die aan de hand van de baksteengrootte gedateerd kon worden in de late middeleeuwen. De aangetroffen muurresten maken deel uit van de slechts op enkele locaties nog aanwezige omwalling.
Vanneste, H. & S. Ostkamp (red.), 2013: De Motte van Breust (ADC rapport 2700/ADC monografie 15). Andere onderzoeken zijn: Campenhout 2012 en Horssen 2012a, Williams 2015 en Geerts 2014.	Maasdal	Deze onderzoeken betreffen de motte van Breust en de directe omgeving daarvan. De onderzoeken hebben zeer veel landschappelijke informatie opgeleverd waarbij tevens twee gescheiden nederzettingshorizonten zijn herkend; respectievelijk een nederzettingshorizont uit de 12 ^{de} eeuw en verschillende ophooglagen uit de 14 ^{de} tot 17 ^{de} eeuw. Resultaten bestaan onder andere uit een motte met omgrachting en kelder die minimaal tussen de 12 ^{de} en 15 ^{de} eeuw gefunctioneerd heeft. Westelijk van de motte zijn een hutkom en een partiële bootvormige gebouwplattegrond aangetroffen, alsook resten van stenen bebouwing uit de 15 ^{de} -16 ^{de} eeuw. Door het onderzoek moet de opvatting dat nederzetting, kerk en hof van Breust in de 14 ^{de} eeuw zuidwaarts zijn verplaatst, worden herzien.
Vansweevelt, J., 2011b: Plangebied Oude Kerkstraat, Gemeente Bergen. Archeologisch vooronderzoek: een archeologische begeleiding (proefsleuven). RAAP-RAPPORT 2185.	Maasdal	Het onderzoek heeft een waterput en enkele kuilen uit de 13 ^{de} - 14 ^{de} eeuw opgeleverd
Velde, H. van der, S. Ostkamp, H.A.P. Veldman & S. Wyns (red.), 2009: Venlo aan de Maas: van vicus tot stad. Sporen van een Romeinse nederzetting en stadsontwikkeling uit de middeleeuwen en nieuwe tijd in het plangebied Maasboulevard (ADC Rapport 1000/ADC Monografie 7).	Maasdal	Het onderzoek te Venlo-Maasboulevard heeft informatie opgeleverd over de Maaszijde van de stad. Tussen het Romeinse en laatmiddeleeuwse niveau komen in een ophogingspakket vondsten voor uit voornamelijk de (late) 13 ^{de} en 14 ^{de} eeuw. Dit tussenniveau weerspiegelt een opmerkelijke bewoningslacune van circa 1000 jaar in het onderzoeksgebied.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
		Aan de Maas zijn resten aangetroffen van een vroegstedelijke haven. Direct oostelijk daarvan lag de oude markt van Venlo. Hier is een in twee grote en twee kleine ruimten opgedeelde kelder van mergel en baksteen opgegraven. De functie is onduidelijk, maar gedacht kan worden aan een raad- of schepenhuis, een gevangenis, een markt- of lakenhal, een waag of een vleeshuis, of een combinatie van bovenstaande functies. In elk geval heeft het onderzoek informatie opgeleverd over pre- en vroegstedelijk Venlo. Een en ander in combinatie met de onderzoeken ter plaatse van -Q4.
Vreenegoor, E. & J. van Doesburg (red.), 2013: Een middeleeuwse hoeve in Swalmen-Nieuwenhof (Roermond). Archeologie in de A73-Zuid (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 204).	Middenterrassen	Bij het onderzoek te Swalmen-Nieuwenhof zijn nederzettingssporen uit overwegend de 11de en 12de eeuw gevonden. Het einde van de bewoning wordt rond 1225 gedateerd. In de hoogmiddeleeuwse grondsporen konden de plattegronden van twee hoofdgebouwen en enkele (vermoedelijke) bijgebouwen worden herkend. Verder zijn enkele spiekers, oventjes en een waterput aanwezig. De duidelijkst herkenbare gebouwplattegrond heeft afmetingen van circa 20,5 bij 13,50 m. Binnenpalen ontbreken, maar gezien de breedte van de plattegrond moeten deze er wel zijn geweest. Hoogstwaarschijnlijk waren deze bovengronds gefundeerd op stiepen. IJzerslakken wijzen op zowel productie als bewerking van ijzer. En enkele vondsten kunnen er op wijzen dat de hoeve werd bewoond door een ridder. De vindplaats van Swalmen-Nieuwenhof wordt geïnterpreteerd als mogelijk een onderdeel van een adellijke hof, waarvan het centrum mogelijk in Asselt lag.
Wagner, A. & N.H. van der Ham, 2010: Archeologisch onderzoek tracé N296 te Holtum-Noord (gemeente Sittard-Geleen). Inventariserend veldonderzoek met proefsleuven en oppervlaktekartering; opgravingen en archeologische begeleiding (ArcheoMedia rapport A06-459-R).	Maasdal	Binnen het plangebied van Holtum zijn op twee lichte terreinverhogingen in de riviervlakte zijn hoog- en laatmiddeleeuwse bewoningssporen aangetroffen in de vorm van bootvormige gebouwen. Op één locatie gaat het waarschijnlijk om twee hoofdgebouwen en op de andere om zeker drie bijgebouwen en een aantal mogelijke hutkommen. De aanwezigheden van fragmenten van molenstenen en de hutkommen doen vermoeden dat in en rond de bijgebouwen ambachtelijke activiteiten plaatsvonden. De datering van de bewoning wijst op twee of drie fasen in de periode tussen circa 1000 en 1200 en mogelijk tot in de eerste helft van de 14de eeuw.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Wal, A. ter, 2016: Meijel Dorpsstraat 52-54-56 Archeologische Begeleiding conform protocol opgraven (BAAC rapport A-13.004). Ook: Mostert 2009	Peel- en Peelrestanten	Tijdens het onderzoek te Meijel-Dorpsstraat zijn sporen van een volmiddeleeuws (13 ^{de} eeuw) gebouw aangetroffen. Tijdens een latere archeologische begeleiding in een ander gedeelte van het plangebied is een mogelijke beerkuil uit de late 14 ^{de} of vroege 15 ^{de} eeuw gevonden.
Warmerdam, J. & X.J.F. Alma (red.), 2014: Vuursteen en een middeleeuwse gracht te Gennep – Het Bolwerk. Een archeologische begeleiding (ADC Rapport 3764).	Maasduinengebied	De opgraving binnen het plangebied ‘het bolwerk’ heeft een ca. 6 m brede en 2,5 m diepe gracht aan het licht gebracht. Mogelijk betreft het het buitenste gedeelte van een dubbele omgrachting rond de stad Gennep uit de 13 ^{de} eeuw en is deze gedempt tijdens of na de bouw van de stadsmuur in de tweede helft van de 14 ^{de} eeuw.
Wattenberghe, J.E.M. & J.E. van den Bosch (red.), 2011: Archeologische Opgraving Bethlehemstraat – Voogdijstraat, Roermond (SOB Research rapport).	Maasdal	Onderzoek binnen het plangebied Roermond-Karhuizerklooster heeft behalve informatie over het klooster, ook kennis opgeleverd over de ontwikkeling van de huizen in Roermond. De oudste sporen dateren uit de latere 12 ^{de} en de eerste helft van de 13 ^{de} eeuw. Duidelijke plattegronden kunnen niet herleid worden. Waarschijnlijk werd er toen gebruik gemaakt van houtskeletbouw die nagenoeg geen grondsporen heeft achtergelaten. In de tweede helft van de 13 ^{de} eeuw en de eerste helft van de 14 ^{de} eeuw werden woningen gebouwd bestaande uit bakstenen poeren die een houtconstructie droegen en ten vroegste in de tweede helft van de 14 ^{de} eeuw en de eerste helft van de 15 ^{de} eeuw werd voor het eerst volledig in baksteen gebouwd (afb. 27b). De 13 ^{de} - en 14 ^{de} -eeuwse sporen bestaan voornamelijk uit kuilen. Het gebruik van mergel lijkt in de tweede helft van de 15 ^{de} eeuw op te komen.
Weiss-König, S. & W.-S. van de Graaf, 2013: Archeologisch onderzoek in plangebied Hoogwatergeul Raaijweide te Venlo-Blerick (Archeodienst Rapport 101)	Maasdal	In het gebied Raaijweide te Blerick is een omgracht terrein aan het licht gebracht dat wordt geïnterpreteerd als een schans. De schans wordt in 1461 voor het eerst vermeld. Binnen de omgrachting zijn geen duidelijke bewoningssporen aangetroffen.
Weiβ-König, S., 2009: Hoofdstraat/ Kasteelstraat, Heijen. Gemeente Gennep. Inventariserend Veldonderzoek waarderende fase (Becker & Van de Graaf projectnummer 14200309).	Maasduinengebied	Tijdens het proefsleuvenonderzoek te Heijen-Kasteelstraat/Hoofdstraat, op circa 2 km ten zuiden van de historische kern van Gennep, is een nederzetting vastgesteld.
Wetten, H.J.W.C. van, 2011: Archeologisch Onderzoek (IVO-P en DO) Centrumplan- Veemarktlocatie te Horst. Gemeente Horst a/d Maas (Synthegra Rapport S090149).	Beekdalen Noord-Limburg	Te Horst-Veemarkt zijn enkele waarschijnlijk hoogmiddeleeuwse (paal)kuilen aangetroffen.

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Wilgen, L.R. van & J. van den Bosch, 2015: Archeologische Opgraving en Archeologische Begeleiding Grote Staat 37 - 43 en Sporenstraat 1 - 3, Maastricht, Gemeente Maastricht.	Maasdal	Binnen het plangebied is een gering aantal volmiddeleeuwse sporen aangetroffen. Dit door activiteiten uit de nieuwe tijd. De behouden sporen betreffen beer- en waterputten en een 13de-eeuwse breukstenen kelder onder het pand Grotestraat 43. Een grote afvalkuil bevatte aardewerk uit de periode 1200-1450 en een beerput van mergel heeft veel aardewerk uit de periode 1450-1550 en glas uit de periode 1450-1500 opgeleverd. Laatstgenoemd vondstcomplex getuigt van een welvarend milieu; op historische gronden kan het gaan om afval van een gildehuis.
Williams, G.L. (red.), 2009: In de achtertuin van de Jesuïten. Een archeologische opgraving in de Jesuïtenstraat te Roermond (ADC rapport 1422).	Maasdal	Het onderzoek heeft de resten van drie 14 ^{de} -eeuwse houten gebouwen aangetoond. Verondersteld wordt dat het bijgebouwen betreft. Een haard van gebroken bakstenen en vloerrestanten behoort tot een gebouw uit de tweede helft van de 14 ^{de} of de eerste helft van de 15 ^{de} eeuw, waarvan geen verdere resten zijn aangetroffen. Voor het overige bestaan de 13 ^{de} - tot 15 ^{de} -eeuwse bewoningssporen uit kuilen, waterputten, greppels en een oven. De vroegste volledig in baksteen opgetrokken gebouwen dateren uit de tweede helft van de 15 ^{de} eeuw.
Winter, J. de, 2010: Archeologisch onderzoek op het plangebied Schrames te Helden, Bewoningssporen van het neolithicum tot de late middeleeuwen, Deventer/ Den Bosch (BAAC rapport A-07.0204).	Beekdalen Noord-Limburg	De nederzetting vertoont een bewoningshaat tussen circa 650 en 1250. In de latere 13 ^{de} en de 14 ^{de} eeuw vond er weer bewoning plaats. Uit volle middeleeuwen zijn vermoedelijk twee erven aangetroffen. Eén erf bestaat uit een rechthoekige drieschepige gebouw van 13 m bij 6,5 m uit het laatste kwart van de 13 ^{de} en de eerste helft van de 14 ^{de} eeuw. Dit gebouw wordt als boerderij beschouwd en een nabijgelegen gedeeltelijk vrijgelegde structuur als bijgebouw. Verder bevat dit erf een waterkuil en lijkt het omgreppeld te zijn geweest. Het andere erf wordt slechts onderscheiden op basis van een 14 ^{de} -eeuwse waterput. Het aardewerkspectrum wordt ook weer gedomineerd door blauwgrijs (Elmpt-)aardewerk en bestaat verder overwegend uit protosteengoed en steengoed. Deze opgraving heeft net als in Trade Port Noord en Melderslo een 'laat' voorbeeld opgeleverd van een boerderij waarbij nog ingegraven palen zijn toegepast in plaats van stiepen.

3 Nieuwe tijd (AD 1500 – heden)

3.1 Inleiding

De periode van de nieuwe tijd is de periode dat historische bronnen meer en meer beschikbaar zijn. Ook zijn nog veel restanten momenteel in gebruik (denk aan boerderij-erven, steden en dorpen, enz). Het valt in alle onderzoeksrapporten op dat archeologisch onderzoek dan vaak ook niet meer specifiek naar deze periode uitgevoerd wordt. Als bijvangst tijdens andere onderzoeken wordt de meeste kennis vergaard. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingsspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen en ‘gewoon’ in de nieuwe tijd gecontinueerd wordt.

Ook de RCE onderschrijft dit scheve beeld. In diverse analyses van de RCE van synthetiserende publicaties uit de periode 2000-2014 is geconstateerd dat er in Nederland weinig synthetiserend onderzoek is gedaan met betrekking tot de late middeleeuwen en nieuwe tijd in het algemeen. Limburg is helaas hierop geen uitzondering. Algemene kennis die we over deze periode hebben, is gebaseerd op beperkt Limburgs onderzoek maar vooral op onderzoek over deze periode uit regio's elders in Nederland, zoals het Brabantse zandgebied en het Midden-Nederlandse rivierengebied. Het Limburgse bodemarchief zelf heeft tot nu toe maar weinig gegevens opgeleverd.

De laatste jaren hebben er in opdracht van de RCE diverse synthetiserende onderzoeken plaatsgevonden. Deze syntheses vloeien voort uit een inventarisatie van thematische, chronologische en geografische ‘kenniskansen’ in Nederland die is gemaakt in het kader van het project ‘Nieuwe Nationale Onderzoeksagenda Archeologie’ en ‘Oogst voor Malta’ en moet bijdragen aan het opstellen van een nieuwe Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA).¹⁵³ Opgemerkt wordt dat de Limburgse provincie in geen van deze syntheses een prominente rol speelt, uitgezonderd uiteraard de synthese over het Maasdal. Brabantse resultaten en kenniswinst kan deels wel toegepast worden op de Limburg, maar dit dan ook enkel voor (delen van) het Limburgse dekzandgebied. De lössregio komt er geheel bekaaid vanaf.¹⁵⁴

Uitgevoerde syntheses die voor de nieuwe tijd interessant (kunnen) zijn:

- synthese over ‘locatiekeuze en bewoningsdynamiek in de late prehistorie, Romeinse tijd en middeleeuwen in oostelijk Noord-Brabant’¹⁵⁵
- synthese over ‘huizenbouw in de middeleeuwen en nieuwe tijd’¹⁵⁶
- synthese over ‘het Maasdal’¹⁵⁷
- synthese over ‘dorpsvorming’¹⁵⁸

Relevant is ook het synthetiserende onderzoek dat wordt verricht met betrekking tot het zogenaamde Maas-Demer-Scheldegebied en daarbinnen meer specifiek het oostelijke gedeelte van Noord-Brabant, de Kempen. Het vele grootschalige nederzettingsonderzoek dat hier in de afgelopen decennia is verricht maakt modelvorming voor de middeleeuwse bewoningsgeschiedenis in brede zin mogelijk. Het ‘denken over’ het rijke archeologische gegevensbestand voor het gebied werpt vooral de laatste jaren zijn vruchten af in de vorm van synthetiserende publicaties, waarin

153 Groot en Groenewoudt 2013. Het deelproject Oogst voor Malta ‘stimuleert en organiseert het uitvoeren van synthetiserend onderzoek’.

154 Theunissen en Feiken 2014.

155 Schabbink (red.) 2015.

156 Cleijne e.a. 2017.

157 Ball, Tebbens & van der Linde (red.) 2018.

158 Verspay e.a. 2018

nadrukkelijk ook historische en historisch-geografische gegevens worden gebruikt.¹⁵⁹ Deze historische dimensie vergroot de zeggingskracht en daarmee de waarde van de archeologische gegevens in sterke mate en is onmisbaar voor een zinvolle syntheses met betrekking tot de middeleeuwen en de nieuwe tijd. De onderzoeksresultaten die zijn en worden gegenereerd betreffende de Kempen inspireren en bieden kansen tot vergelijkend onderzoek op basis van gegevens uit met name in meerdere of mindere mate landschappelijk vergelijkbare gebieden in het aangrenzende Noord- en Midden-Limburg.

Tabel 5. Overzicht gegevensvoorraad voor de nieuwe tijd

Legenda	0	niet van toepassing
	+++	veel gegevens
	++	wat gegevens
	+	weinig gegevens
	-	geen gegevens
	geel	kenniswinst 2006-2013
	groen	veel kenniswinst 2006-2013

Landschapstype	Ontstaan landschap	Bewoning	Begraving	Economie	Locatie	Samenleving	Rituelen	Langetermijnperspectief	Krijgsgeschiedenis	Materiële cultuur
Hoogterras/stuwwallen	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maasduinen	+	+	-	-	-	-	-	-	++	-
Peel/peelrestanten	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Beekdalen Noord-Limburg	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Beekdalen Midden-Limburg	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eiland van Weert	+	+	-	-	++	-	-	+	-	-
Middenteras	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+
Roer/Vlootbeekdal	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maasdal	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+
Heuvelland	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-

¹⁵⁹ Huijbers 2010; Theuws 2010, 2011 en in voorbereiding a en c.

3.2 Bewoningsgeschiedenis

3.2.1 Hoogterras/stuwwallen

3.2.1.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

De vorming van het hoogterras is sterk gekoppeld aan de activiteiten van de rivieren Maas en Rijn. In het Midden- en Laat-Pleistoceen, tijdens koude perioden, hebben deze rivieren dikke pakketten grind en zand afgezet. Tijdens het Cromerien (800.000-500.000 jaar geleden) met zijn drie glacialen en vier interglacialen, resulteerde dat in een afwisseling van Maas- en Rijnafzettingen die later door een combinatie van daling en insnijding geomorfologisch als een hoog gelegen terras herkenbaar zijn. Die insnijdingen vonden plaats na 500.000, in het Elsterien en Saalien (480.000-130.000 jaar geleden). In die periode werd het middenteras gevormd dat zich diep heeft ingesneden in het hoogterras. Soms hebben de steilranden een hoogteverschil van 25 meter.

De stuwwallen die alleen in het uiterste noordelijke deel van de provincie voorkomen zijn met name gevormd door het landijs in het Saalien (240.000-130.000 jaar geleden), hoewel er in een oudere ijstijd (Elster, ca. 480.000-430.000 jaar geleden) ook stuwwallen zijn gevormd. Deze zijn echter niet meer als zelfstandige elementen in het landschap bewaard gebleven. Zowel op het hoogterras als op de stuwwallen bevinden zich nauwelijks jongere afzettingen. Wel kunnen ze zijn doorsneden door rivieren, beken en ook smeltwaterdalen waardoor oudere afzettingen kunnen dagzomen. Dat laatste is ook het geval bij menselijke ingrepen, zoals de aanleg van groeven ten behoeve van zand, grind en kleiwinning en de uitvoering van infrastructurele werken, gasleidingen, etc.

3.2.1.2 *Bewoning*

In de vorige evaluatie is geconstateerd dat dit gebied relatief laat is ontgonnen en voornamelijk een 'marginaal gebruik' kende, 'waarbij schansen en landweren de meest karakteristieke fenomenen zijn'. Van kenniswinst was geen sprake. Ook in de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden.

3.2.1.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.1.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.1.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingsspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.1.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.1.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.1.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingsspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.1.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.1.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.2 Maasduinengebied

3.2.2.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Vanaf de omgeving van Roermond noordwaarts vinden we rivierduinen aan de oostzijde van de Maas. Vooral ten noorden van Venlo ligt een uitgebreide gordel. De duinen zijn ontstaan in de Jonge Dryas, toen zand opwaaide vanuit de verwilderde riviervlakte van de Maas. Enkele rivierduinen liggen momenteel ten westen van de Maas omdat de rivier daar toen een westelijker loop had dan tegenwoordig. Gedurende het Holoceen zijn de rivierduinen diverse malen opnieuw verstoven, vermoedelijk als gevolg van menselijk handelen (ontbossing). Hierdoor kunnen oude oppervlakken met archeologische resten bedekt zijn geraakt. In deze landschappelijke eenheid onderscheiden we naast de rivierduinen nog twee sublandschappen: het Niersdal en een oud Maasterras, tussen de rivierduinen en de Duitse grens. Het dal van de Niers is in de voorlaatste ijstijd door de Rijn gevormd. Door het landijs werd de Rijn gedwongen om voor de stuwwal langs richting Noordzee te stromen. Nadat het ijs verdween hervatte de Rijn haar meer noordelijke loop. Ook in de laatste ijstijd stroomde weer veel Rijnwater door het Niersdal waardoor een ca. 8 km brede verwilderde riviervlakte ontstond. Het vlechtende geulenpatroon is nog goed in het landschap te herkennen. In het Holoceen werd het dal ingenomen door twee kleinere meanderende rivieren, de Niers en de Kendel. In de Romeinse tijd stroomde af en toe bij hoogwater nog Rijnwater door de Niers naar de Maas. Het echte Niersdal beslaat in Limburg maar een vrij kleine oppervlakte. Het gebied tussen de rivierduinengordel en de Duitse grens is in feite een oud Maasterras. Het is van oudsher een nat gebied, met een slechte afwatering.

3.2.2.2 *Bewoning*

Buiten Gennep heeft er vrijwel geen nederzettingsonderzoek plaatsgevonden. Het weinige archeologische onderzoek met betrekking tot de nieuwe tijd, of waarbij in ieder geval resten uit ook deze periode aan bod kwamen, is veelal langer geleden uitgevoerd, is kleinschalig en betreft overwegend kerken (bijvoorbeeld Afferden en Arcen) of kastelen (bijvoorbeeld Blijenbeek in Afferden en kasteel Arcen). Bovendien is dit onderzoek in de meeste gevallen niet uitgewerkt en slechts summier gepubliceerd. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings- en/of nederzettingsspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

In de nieuwe tijd kwam de historisch bekende kleine stad Gennep tot stand en het archeologische stadskernonderzoek levert gegevens waarmee het beeld van de nederzetting kan worden in- en aangevuld. Ten tijde van de vorige evaluatie was nog geen definitief eindrapport van de reeds genoemde opgraving aan de Houtstraat te Gennep in 2006 beschikbaar. Dat is inmiddels wel het geval.¹⁶⁰ De oudste stenen funderingen die bij het onderzoek aan de Houtstraat zijn aangetroffen dateren uit de 16de eeuw. Waarschijnlijk betreft het funderingen van huizen met een bovenbouw in vakwerk. Aan de zuidzijde van de Houtstraat staan ook nu nog enkele vakwerkhuisen. Drie kleine panden uit de tweede helft van de 16de eeuw met een gezamenlijke voorgevel en een waterput op het achterterrein kunnen waarschijnlijk worden geïdentificeerd als het armengasthuis dat aan de noordzijde van de Houtstraat was gelegen. De lengte van de huizen is circa 8,5 m en de breedte varieert van 5 tot 7,5 m. Ook enkele andere panden behoorden mogelijk tot het armengasthuis. De bouwgeschiedenis van de panden waarvan resten zijn aangetroffen, is veelal te relateren aan historische gegevens en kan worden gevolgd tot in de 19de en soms de 20ste eeuw. Net als uit de voorafgaande perioden is bij dit onderzoek slechts een geringe hoeveelheid vondstmateriaal uit de nieuwe tijd aangetroffen. Het eerder povere karakter van bouwwijze en van het aardewerk wordt als indicator voor de arme sociale status gezien.

3.2.2.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.2.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

¹⁶⁰ Mooren 2008.

3.2.2.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.2.6 Gemeenschap/samenleving

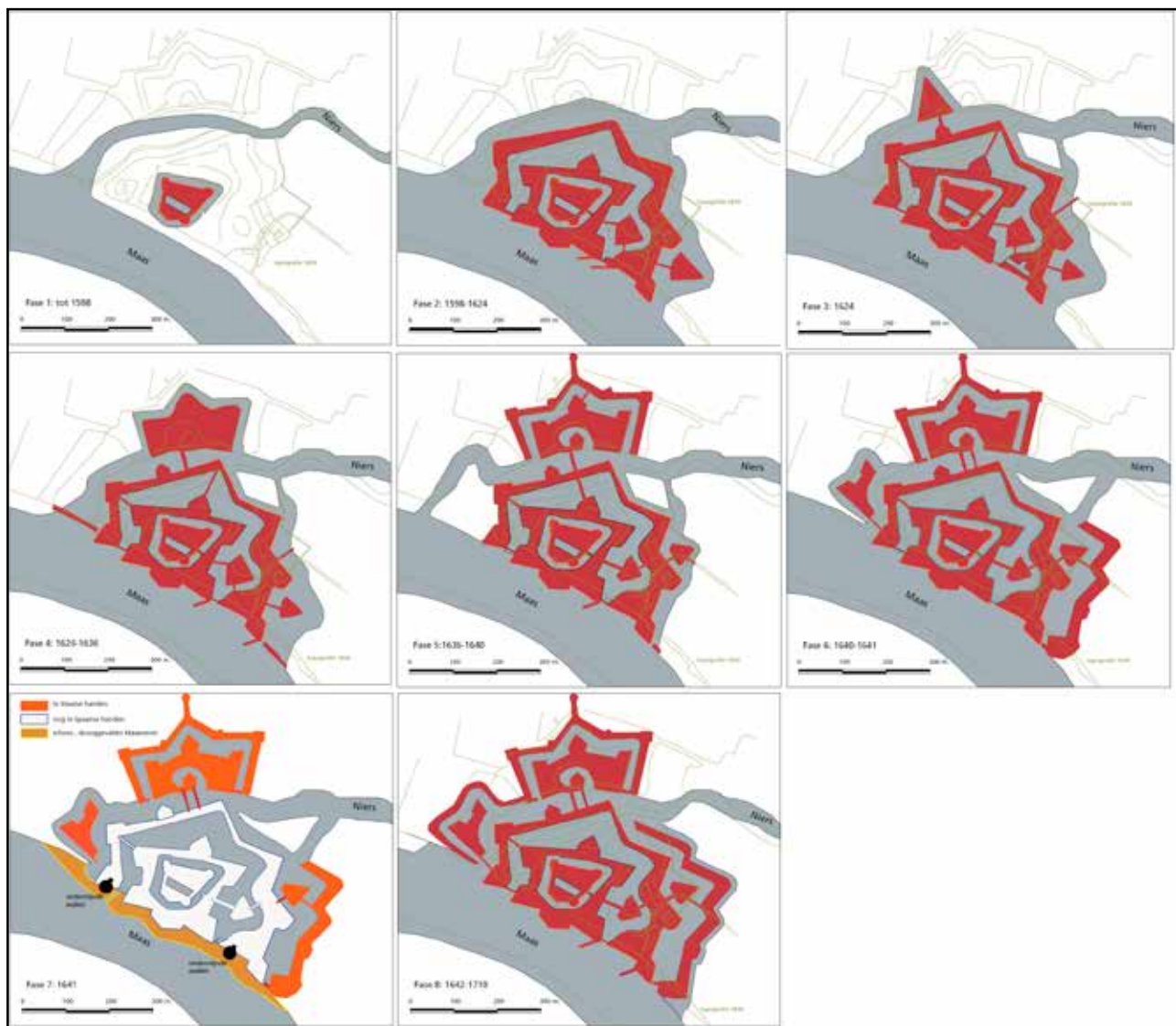
Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.2.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.2.8 3.2.2.8. Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

Afbeelding 53. Ontwikkelingsgeschiedenis van het Gennepershuis (Bron: Mooren 2011, fig. 2.6, 2.13, 2.15 t/m 2.19 en 2.24).

3.2.2.9 *Krijgsgeschiedenis*

Gedurende de evaluatieperiode is te Gennep onderzoek verricht naar zowel het Gennepershuis, een (rijksbeschermd) versterking bij de monding van Maas en Niers, die zeker tot de 11de eeuw teruggaat, als de linies rond Gennep uit de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648).

Op de plaats van het Gennepershuis, op de grens met het Maasdal, moet vanaf de volle middeleeuwen een burcht hebben gestaan die op zijn beurt mogelijk vooraf werd gegaan door een laat Romeinse versterking (*burgus*). Behalve bureau- en booronderzoek¹⁶¹ heeft geofysisch¹⁶² en gravend onderzoek¹⁶³ plaatsgevonden. In het kader van het Belvédère project Masterplan Gennepershuis wordt het Gennepershuis in een combinatie van natuurontwikkeling, recreatie en rivierverruiming deels gereconstrueerd. Het genoemde onderzoek heeft informatie opgeleverd over de ontwikkelingsgeschiedenis van het Gennepershuis (afb. 53) en de linies rond Gennep, bijvoorbeeld over vorm en oorspronkelijke diepte van grachten. De met name op historische basis gereconstrueerde plattegrond van het Gennepershuis, in het bijzonder die van de jongste ontwikkelingsfase, kon hiermee nader worden ingevuld (afb. 54).

Afbeelding 54. Gereconstrueerde delen van het Gennepershuis (Bron: Mooren 2011, fig. 7.1 en 8.1).

3.2.2.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.3 *Peel- en Peelrestanten*

3.2.3.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

De Peel is een veengebied dat is ontstaan op de waterscheiding tussen enkele Brabantse en Limburgse beken. Het veen is gevormd tijdens het Holoceen op een zwak golvend dekzandlandschap uit de laatste ijstijd. De veengroei begon al vroeg in het Holoceen in geïsoleerde laagten en breidde zich steeds verder uit tot een aaneengesloten hoogveengebied. Door ontwatering, ontginning en afgraving zijn aanzienlijke delen van dit vroegere veenlandschap grotendeels verdwenen (Peelrestanten), waardoor het onderliggende zwak golvende dekzandlandschap met hier en daar een hogere dekzandrug, weer aan het oppervlak ligt. In de Historische Provincie Atlas van Limburg is dit natte Peellandschap vrij nauwkeurig in beeld gebracht. Een droge enclave ('eiland') in dit natte gebied is Meijel en omgeving.

3.2.3.2 *Bewoning*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

¹⁶¹ Otter 2007 en Van Putten 2008.

¹⁶² Doesburg & Müller 2011.

¹⁶³ Mooren 2011, Mousch 2011 en Doesburg & Müller 2011.

3.2.3.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.3.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.3.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.3.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.3.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.3.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.3.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.3.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.4 *Beekdalen Noord-Limburg*

3.2.4.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Door de insnijding van de Maas in het oosten ontstond er een waterscheiding op de Peel, van waaruit diverse beken ontsprongen die in oostelijke richting stroomden naar het dieper gelegen Maasdal. Hierdoor is het landschap sterk versneden door enkele evenwijdig aan elkaar lopende beekdalen. Een belangrijke karakteristiek van dit gebied is de sterke afwisseling van nat (de beekdalbodems) en droog (de interfluvia). Ook in dit beekdallandschap kunnen worden onderscheiden: de beekdalbodems, de beekdalranden en de interfluvia.

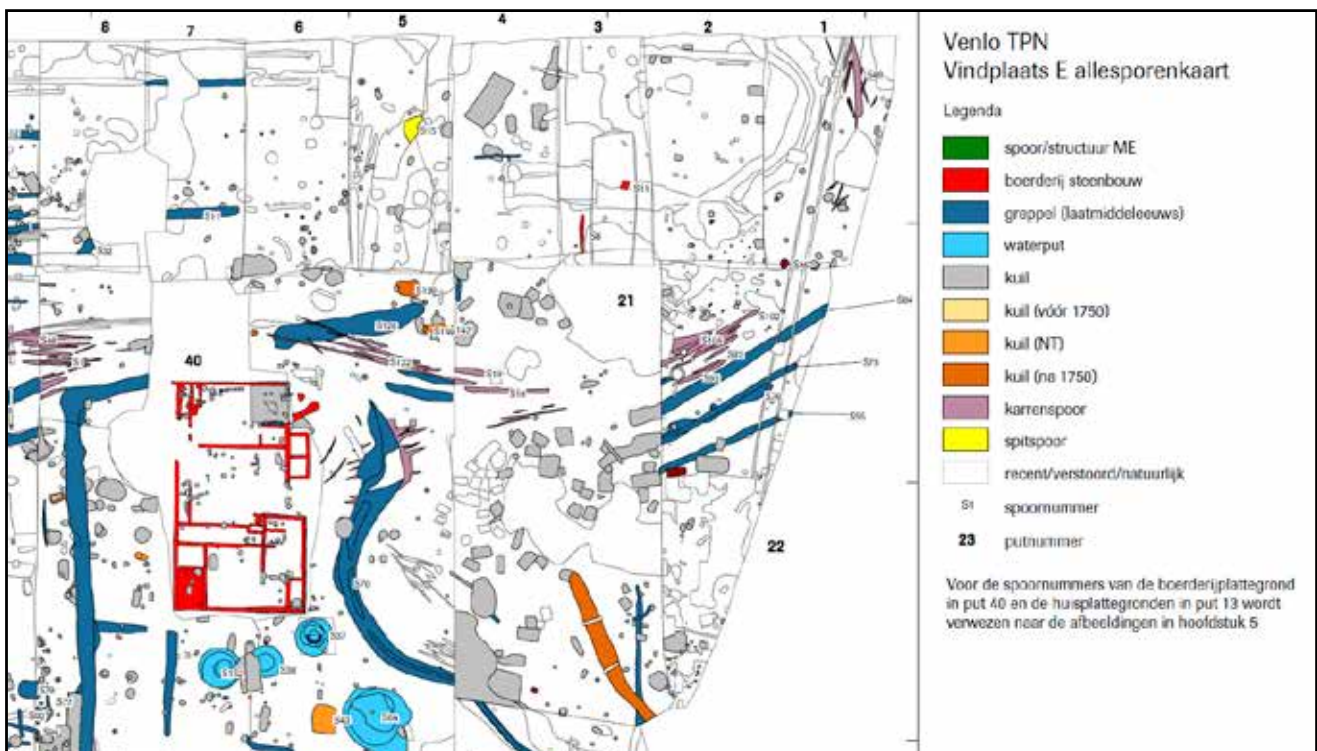
Tot dit gebied wordt ook het niet-doorsneden 'eiland van Californië' gerekend (tussen Maasbree en Tienray/Swolgen). Het is een zwak golvend dekzandgebied tussen de laatglaciale Maasterrassen en de beekdalen.

3.2.4.2 *Bewoning*

Bij het grootschalige archeologische onderzoek in 2008-2009 in het plangebied Trade Port Noord ten zuidwesten van Grubbenvorst en ten noordwesten van Blerick waren drie laat- tot postmiddeleeuwse ontginningsboerderijen object van onderzoek, te weten de Nieuwe Berkt, de Kawei en de Oude Berkt.¹⁶⁴ De oudste vermelding van de Kawei dateert uit 1509. In de loop van haar bestaan kende deze hoeve, tot de sloop in 1986, perioden van leegstand, afbraak en herbouw. Het archeologische onderzoek heeft vrijwel uitsluitend funderingsresten uit de 18de eeuw en later opgeleverd en slechts enkele 16de- of 17de-eeuwse sporen. De gebouwsporen zijn gelegen op de zuidflank van dezelfde dekzandrug waarop de Nieuwe Berkt ligt, aan de rand van een depressie.

¹⁶⁴ Gerrets & Jacobs 2011.

De Oude Berkt wordt in de 15de eeuw voor het eerst vermeld, maar de oorsprong moet, gezien de afsplitsing in de 14de eeuw van de Nieuwe Berkt, tot tenminste de vroegere fase van die eeuw teruggaan, hetgeen ook is gebleken. Vermoedelijk eindigde de bewoning op de onderzoekslocatie in de 15de eeuw, maar enkele mogelijk 15de of 16de-eeuwse sporen, waaronder een boomstamwaterput en een uit plaggen opgebouwde waterput, kunnen wijzen op bebouwing in de directe nabijheid van de onderzoekslocatie. Ten noorden van het vol- en laatmiddeleeuwse erf werd in de vroege 18de eeuw een boerderij gebouwd die, net als de Kawei, perioden van leegstand, afbraak en herbouw kende. In 1978 kwam een definitief einde aan deze hoeve. Vrijwel de gehele fundering van de 18de-eeuwse bakstenen boerderij is bij het onderzoek teruggevonden, evenals de waterput (afb. 55). Een andere overeenkomst met de Kawei en de Nieuwe Berkt is de situering van de Oude Berkt op de flank van een dekzandrug, net als de Kawei direct grenzend aan een depressie.

Afbeelding 55. Uitsnede van de allesporenkaart Venlo-TPN, vindplaats E met in rood de funderingsresten van De Oude Berkt (Bron: Gerrits & Jacobs 2011, kaartbijlage 4).

Een andere ontginningsboerderij, de Sint Janshoeve, is onderzocht bij archeologisch onderzoek in 2007-2008 in het kader van de ontwikkeling van het plangebied van de Floriade als onderdeel van het reeds genoemde omvangrijke plangebied Trade Port Noord.¹⁶⁵ Ten zuiden en zuidoosten van de Sint Janshoeve lagen nog twee ontginningshoeven, respectievelijk de Berksbroek en de Zaar en een stuk westelijker, nabij Heierhoeve, lag de Veegtes. Deze boerderijen zijn niet archeologisch onderzocht, maar aangenomen wordt dat ze zijn gesticht in de volle middeleeuwen, al kan dat, zoals in het geval van de Kawei, ook in de 15de of 16de eeuw zijn gebeurd. Deze kampontginningen zullen zijn geïnitieerd door lokale heren. Het archeologische onderzoek laat zien dat de boerderijen in de beginfase nog min of meer door het landschap 'zwierven'. Voorgangers van de gefixeerde boerderijen kunnen op enige afstand daarvan in het bijbehorende akkerland liggen.

Op alle opgravingslocaties was een 40 tot 100 cm dik plaggendek aanwezig. Het dekzand in de ondergrond is relatief (leem)arm, waardoor het gebied landbouwkundig als vrij marginaal kan worden beschouwd. Daarvan getuigen mogelijk de

¹⁶⁵ Hakvoort & van der Meij 2010.

bewoningshiaten die de boerderijerven hebben gekend. Wat betreft de ouderdom van het plaggendek wijzen een OSL-datering met een uitkomst in de 18de eeuw en de constatering dat het onderste gedeelte van het plaggendek in de 16de eeuw nog binnen het bereik van de ploeg lag op een ontstaan in voornamelijk de nieuwe tijd.

Bij onderzoek aan de Hoofdstraat te Horst in 2011 zijn twee deels op stiepen gefundeerde boerderijen met potstal aangetroffen.¹⁶⁶ Eén potstalboerderij stamt uit de 14de -15de eeuw of mogelijk zelfs de 13de eeuw en de andere uit het begin van de nieuwe tijd. De potstal in de laatstgenoemde boerderij is waarschijnlijk in de 16de eeuw aangelegd, maar een aanleg in de 15de of zelfs de 14de eeuw kan niet worden uitgesloten. Beide potstalboerderijen zijn tot in de 19de eeuw in gebruik geweest.

Het onderzoek op de Veemarktlocatie¹⁶⁷, eveneens in het centrum van Horst, van 2009 laat zien dat de huidige bebouwings- en perceelsindeling, in ieder geval op hoofdlijnen, teruggaat tot de 16de-17de eeuw. Mogelijk is deze structuur ontstaan bij een herinrichting van het gebied na de Tachtigjarige Oorlog, waarbij (verwoeste) oudere bebouwing is geëgaliseerd.

In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.4.3 Begraving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.4.4 Economie, land- en watergebruik

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.4.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.4.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.4.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.4.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.4.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.4.10 Materiële cultuur

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

¹⁶⁶ Dijk 2011.

¹⁶⁷ Wetten 2011.

3.2.5 Beekdalen Midden-Limburg

3.2.5.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

De beken van dit gebied ontspringen aan de voet van het Kempisch plateau en volgen het patroon van het verwilderde rivierstelsel van de Maas uit de laatste ijstijd. De beken monden tezamen via de Neerbeek bij Neer uit in de Maas. Het gebied bestaat uit een mozaïek patroon van natte beekdalen en tussenliggende drogere dekzandgebieden met verspreide dekzandruggen. De beekdalbodems zijn over het algemeen vrij smal, met uitzondering van de midden- en bovenloop van de Tungelroyse beek waar in de brede ondiepe dalvlakte veen is gegroeid.

Als sublandschappen worden onderscheiden: de beekdalbodems, de beekdalranden en de interfluvia.

3.2.5.2 *Bewoning*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingsspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.5.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.5.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.5.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingsspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.5.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.5.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.5.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingsspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.5.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.5.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.6 Eiland van Weert

3.2.6.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Het 'eiland' van Weert ligt in een wat minder verzakt deel van de Centrale Slenk. Het bestaat uit een dekzandlandschap met hier en daar een wat hogere dekzandrug. Door zijn relatief hoge ligging en de afwezigheid van geïsoleerde laagten kon het gebied naar alle kanten goed afwateren. Kenmerkend is het uitgebreide oude bouwlandcomplex dat het dekzandlandschap overdekt. De periferie van het akkercomplex bestaat uit vochtige en natte gebieden, zoals de Peel en enkele beekdalen, die het eiland van Weert omringen.

3.2.6.2 *Bewoning*

Centraal in het Eiland van Weert, in het gebied tussen Weert en Nederweert, heeft gedurende de afgelopen 20 jaar grootschalig archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Hierbij zijn onder andere middeleeuwse nederzettingssporen aan het licht gekomen.¹⁶⁸ Het onderzoeksgebied valt uiteen in drie deelgebieden: Molenakker en Kampershoek ten noorden van Weert en het Rosveld ten zuiden van Nederweert. Bij alle onderzoeken aldaar zijn vele laatmiddeleeuwse en nieuwe tijdse off site sporen aangetroffen. Laatmiddeleeuwse (perceels)greppels en wegen komen soms overeen met de situatie op vroeg 19de-eeuwse kaarten, waaruit blijkt dat de inrichting van het historisch bekende landschap grotendeels teruggaat tot de late middeleeuwen. Nieuwetijds bewoningsonderzoek heeft in de evaluatieperiode evenwel niet plaatsgevonden.

3.2.6.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.6.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.6.5 *Locatiekeuze*

Het grootschalige nederzettingsonderzoek op het Eiland van Weert laat zien dat de bewoning in de volle middeleeuwen over de hogere delen van het gebied 'zwierf'. De erven zijn overwegend gelegen nabij lokale depressies. In de late middeleeuwen verplaatste de bewoning binnen het dekzandeiland van Weert zich naar de lagere delen van het landschap, dat wil hier zeggen naar de lagere gebieden tussen de hogere dekzandkoppen binnen het 'eiland' en de randen daarvan nabij de woeste gronden. Hier liggen dan ook de diverse historisch bekende gehuchten die kunnen worden gezien als getuigen van een fixatie van het landschap vanaf circa de 14de-15de eeuw. De verlaten hooggelegen nederzettingsterreinen werden vanaf de volle middeleeuwen in gebruik genomen als akkerland, waarbij grote aaneengesloten bouwlandcomplexen ontstonden. Laatmiddeleeuwse (perceels)greppels en wegen komen soms overeen met de situatie op vroeg 19de-eeuwse kaarten, waaruit blijkt dat de inrichting van het historisch bekende landschap grotendeels teruggaat tot de late middeleeuwen. In zijn algemeenheid kan dus worden aangenomen dat het historisch bekende ruimtelijke structuur op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.6.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.6.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.6.8 *Langetermijnperspectief*

Zowel in de vroege als de volle middeleeuwen 'zwierf' de bewoning, vergelijkbaar met die uit de prehistorie, over de hogere delen van het gebied. Net als elders in Zuid-Nederland verplaatste de bewoning zich in de late middeleeuwen naar de lagere delen van het landschap, in dit geval de lagere gebieden tussen de hogere dekzandkoppen binnen het 'eiland' en de randen daarvan nabij de woeste gronden. Hier liggen dan ook de diverse historisch bekende gehuchten die kunnen worden gezien als getuigen van een fixatie van het landschap vanaf circa de 14de-15de eeuw. De verlaten hooggelegen nederzettingsterreinen werden vanaf de volle middeleeuwen in gebruik genomen als akkerland, waarbij grote aaneengesloten bouwlandcomplexen ontstonden. Laatmiddeleeuwse (perceels)greppels en wegen komen soms overeen met de situatie op vroeg 19de-eeuwse kaarten, waaruit blijkt dat de inrichting van het historisch bekende landschap grotendeels teruggaat tot de late middeleeuwen. In zijn algemeenheid kan dus worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingsspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

168 Voor een overzicht van het onderzoek in de regio Weert-Nederweert zie Roymans e.a. 1998 en met name Hiddink 2005.

3.2.6.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.6.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.7 *Middenterrassen*

3.2.7.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Tussen Geleen/Sittard en Venlo liggen aan de oostzijde van de Maas enkele vrij vlakke terrassen die gevormd zijn in de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Ze onderscheiden zich van het heuvelland door een lagere ligging maar vooral ook door een veel geringere versnijding van het oppervlak. Ze worden ter hoogte van Roermond doorsneden door het Roerdal. De terrassen tussen Geleen/Sittard en Born zijn afgedekt met een lössdek, terwijl de noordelijk gelegen terrassen een dekzanddek hebben.

3.2.7.2 *Bewoning*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.7.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.7.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.7.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.7.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.7.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.7.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.7.9 *Krijgsgeschiedenis*

In de evaluatieperiode is het rapport verschenen van de opgraving in 2003 van een groot gedeelte van een schans uit de Tachtigjarige Oorlog te Belfeld, de zogeheten Loherschans¹⁶⁹. De schans bestaat uit een binnenterrein met een lengte en breedte van respectievelijk circa 70 en 45 m. Het terrein wordt omgeven door een circa 1,30 tot 1,75 m diepe gracht. Met een breedte van ruim 8 m tot circa 10 m beslaat de omgrachting een noordoost-zuidwest georiënteerde rechthoek met een lengte en breedte van respectievelijk circa 90 en 60 m. Centraal in de smalle noordzijde is de gracht sterk versmald en mogelijk lag hier de toegang tot het binnenterrein. De noordoostelijke hoek van de gracht sloot aan op de vanuit het oosten

¹⁶⁹ Lascaris & Schotten (red.) 2011.

komende Molenbeek die de gracht van water voorzag. Het binnenterrein is voor circa 60% opgegraven en de gracht voor circa 50%.

Op het binnenterrein zijn vrijwel geen grondsporen aangetroffen (afb. 56a). Opvallend zijn twee langwerpige, parallel aan elkaar gelegen kuilen van circa 9 m bij 1,20 tot 2 m en circa 50 cm diep. Beide grondsporen bevatten baksteengruis en kunnen mogelijk aan elkaar worden gerelateerd en geïnterpreteerd als restanten van de fundering van een gebouw. Indien de uiteinden van deze grondsporen met elkaar worden verbonden ontstaat een circa 14 m lange en 9 m brede oost-west georiënteerde rechthoek. Deze denkbeeldige rechthoek ligt centraal op het binnenterrein, direct ten westen van de lengte-as en haaks daarop.

Het in de gracht aangetroffen vondstcomplex maakt een homogene indruk en is op basis van enkele vrij goed dateerbare aardewerkfragmenten tussen circa 1580 en 1620 te plaatsen. Vermoedelijk vertegenwoordigt het een relatief korte gebruikperiode, mogelijk zelfs een eenmalig gebruik.

Afbeelding 56a. Overzicht van de allesporenkaart: reconstructie van de omgrachting en het gebouw (Bron: Lascaris & Schotten (red.) 2011, fig. 14).

Het onderzoek van botanische resten uit de onderste grachtvulling, zowel pollen (stuifmeel) als macroresten (zaden, vruchten en andere relatief grote plantenresten), geeft een beeld van het landschap van de schans en de directe omgeving ten tijde van het gebruik van consumptieplanten op de schans. De vegetatie in de ruimere omgeving van de schans kan worden getypeerd als een relatief open broekbos, waarin elzen en zachte berken domineerden en ruimte was voor een ondergroei van een grote verscheidenheid aan planten die eveneens kenmerkend zijn voor relatief voedselarme milieuomstandigheden. In de directe omgeving van de schans stonden veel bomen, dicht struikgewas en andere ruige begroeiing.

Wat betreft de milieuomstandigheden in de gracht was er sprake van voedselarm tot matig voedselrijk water. De waterstand fluctueerde, waarschijnlijk als gevolg van de seizoensgebonden wisselende afvoer van de Molenbeek die de gracht van water voorzag. Gebleken is dat de vegetatie in de oostelijke en westelijke gracht waarschijnlijk van elkaar verschilde. In de oostelijke gracht zijn namelijk in het geheel geen resten gevonden van drijvende waterweegbree, een waterplant, terwijl hiervan in de westelijke gracht vele duizenden vruchtjes aanwezig waren. De oorzaak van dit verschil is niet helemaal duidelijk. Drijvende waterweegbree groeit in stilstaand of stromend, zwak zuur, carbonaat- en fosfaatarm water met een zandige bodem en wisselende waterstanden. Mogelijk is er een relatie tussen het voorkomen van deze plant in de westelijke gracht en de stroomrichting van de Molenbeek die in de noordoosthoek op de gracht aansloot en een westwaartse waterstroming veroorzaakte. Door de aanvoer van zand ontstond een onderwaterbodem waarop de drijvende waterweegbree zich thuis voelde. Een mogelijkheid is ook dat een dergelijke bodem ontstond als gevolg van regelmatige baggeractiviteiten in de westelijke gracht. Het ontbreken van deze plant in de oostelijke gracht is hiermee echter niet verklaard. Opmerkelijk is ook de aanwezigheid van een andere soort waterplant die, in tegenstelling tot drijvende waterweegbree, een voorkeur heeft voor sterk carbonaat-, fosfaat- of zelfs ammoniakhoudend water. Het lijkt erop dat bepaalde delen van de westelijke gracht, bijvoorbeeld plaatsen waar afval werd gedeponeerd, voedselrijker waren dan andere.

Ook het botanische onderzoek wijst er duidelijk op dat in de westelijke gracht aanzienlijk meer consumptieafval terecht is gekomen dan in de oostelijke gracht. In de westelijke gracht zijn resten van boekweit, rogge, tarwe of gerst, aardbei, framboos, braam, vlierbes, zoete of zure kers en hop aangetroffen. De akkeronkruiden die samen met de etensresten in de gracht terecht zijn gekomen, wijzen waarschijnlijk op de consumptie van winterrogge. De combinatie van de akkeronkruiden met consumptieafval betekent dat er keukenafval of menselijke uitwerpselen in de gracht terecht moeten zijn gekomen. Vermoedelijk heeft er langs de westelijke gracht een latrine gestaan, waarvan de afvoer op de gracht uitkwam. Op basis van de schaarse opgravingsresten, maar uitvoerig verkregen landschappelijke data is een reconstructietekening gemaakt (afb. 56b).

Afbeelding 56b. reconstructietekening van de Loherschans door M. Kriek (Bron: Lascaris & Schotten (red.) 2011, omslagfoto).

3.2.7.10 Materiële cultuur

Bij het onderzoek naar de Loherschans te Belfeld in 2003 is in de gracht veel vondstmateriaal aangetroffen.¹⁷⁰ Het mobiele vondstmateriaal is vrijwel uitsluitend afkomstig uit de onderste grachtvulling van venige klei en stamt uit de gebruikperiode van de schans. Overwegend betreft het aardewerk, in totaal 1.544 fragmenten, waarvan 1.507 stuks afkomstig is van regionaal vervaardigd (Rijnlands) roodbakkerd aardewerk met loodglazuur. Behalve de aantal baksels is ook het vormenspectrum beperkt. De eenvoudige eenledige kommen met een verdikte rand zijn het meest voorkomend (afb. 57). Het vondstcomplex maakt een homogene indruk en is op basis van enkele vrij goed dateerbare aardewerkfragmenten tussen circa 1580 en 1620 te plaatsen. Vermoedelijk vertegenwoordigt het een relatief korte gebruikperiode, mogelijk zelfs een eenmalig gebruik. Opvallend is de versleten toestand waarin het aardewerk verkeert en het feit dat het in een aantal gevallen bovendien is gerepareerd, hetgeen bij dit eenvoudige materiaal niet gebruikelijk is. Eveneens opvallend zijn ook eigendomsmerken die, na het bakken, op een aantal voorwerpen zijn ingekrast, een gebruik dat bekend is uit kloosters en militaire contexten. Onder de merken komt enkele malen een kruis of X en de letter 'W' voor. Uniek is een figuur die het meeste lijkt op de afbeelding van een schaar. Het karakter van het aardewerk in combinatie met de inscripties en de aard van de vindplaats wijzen op in ieder geval een militair georganiseerde gemeenschap als bewoners van de schans. Aangezien militairen waarschijnlijk in tenten waren gehuisvest kan het vrijwel ontbreken van bewoningssporen verklaren.

Afbeelding 57. Aardewerk van de Loherschans: het veel voorkomend komtype r-kom-14 (Bron: Lascaris & Schotten (red.) 2011, fig. 16).

Uit de verspreiding van het aardewerk blijkt dat het overwegend centraal in de westelijke gracht, ongeveer ter hoogte van het veronderstelde gebouw, voorkomt. Dat het aardewerk als afval vanuit het binnenterrein in de gracht is gedumpt, blijkt uit het feit dat het zich concentreert aan de binnenzijde van de gracht. Baksteenfragmenten zijn wat ruimer verspreid, maar vertonen eveneens een concentratie in de westelijke gracht.

Het aardewerk overziend, kan worden gesteld dat de gebruikers tot de allerarmsten hebben behoord.

De baksteenfragmenten zijn afkomstig van bakstenen met een breedte en dikte van respectievelijk 12 en 7 cm. De lengte kon niet worden bepaald, maar bedroeg naar schatting circa 24 cm. De meeste baksteenfragmenten zijn in meer of mindere mate verbrand. Aangezien het baksteenmateriaal afkomstig is van de bodem van de gracht stamt het uit de tijd waarin de schans in gebruik was. Verder bevatten zoals gezegd ook twee als funderingsresten geïnterpreteerde grondsporen op het

¹⁷⁰ Lascaris & Schotten (red.) 2011.

binnenterrein baksteenfragmenten en mogelijk is er op een of andere wijze baksteen gebruikt in bebouwing die op de schans aanwezig was. Het kan zijn dat alleen de fundering baksteen bevatte en dat de opgaande muren van hout en/of vlechtwerk waren of dat de constructie geheel of gedeeltelijk in baksteen was opgetrokken. De opgegraven baksteenfragmenten kunnen echter ook op een andere wijze zijn toegepast, bijvoorbeeld in een plaveisel. Naast aardewerk en baksteen worden hier nog enkele in het oog springende andere vondsten genoemd, zoals een ijzeren hakmes met een ingeslagen makersmerk en een houten handvat, het ijzeren blad van een schop, een ijzeren hangslot, een onbekend ijzeren voorwerp, mogelijk een toortshouder, enkele loden musketkogels en twee eikenhouten bijstelen met een lengte van 71 cm.

3.2.8 Roer- en Vlootbeekdal

3.2.8.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Het Roerdal is van oorsprong gevormd door een tak van de Rijn die vlak ten zuiden van de Peelrandbreuk een breed dal achterliet. In de laatste ijstijd had de Roer een wat zuidelijker loop maar onder invloed van tektoniek heeft de Roer zich in het begin van het Holocene naar het noorden verplaatst en werd het oude dal ingenomen door de Vlootbeek. Het Roer- en Vlootbeekdal kent ook enkele duidelijk herkenbare rivierterrassen. Een bijzonder Roerterras is het zgn. terras van Lerop (vlak ten zuiden van Roermond), dat vermoedelijk gevormd is in het Allerød-interstadiaal, een korte warme periode aan het einde van de laatste ijstijd. Het reliëfrijke terras vertoont een uitgestrekt patroon van kleine, oude Roermeanders, die bewaard zijn gebleven omdat de Roer zich gelijktijdig naar het noordoosten verplaatste.

3.2.8.2 *Bewoning*

In dit deelgebied was waarschijnlijk sprake van een grote mate van plaatscontinuïteit en gaan de historische bekende nederzettingen terug tot de vroege middeleeuwen of in een enkel geval wellicht tot de Romeinse tijd. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in ieder geval in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.8.3 *Begraving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.8.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.8.5 *Locatiekeuze*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in ieder geval in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.8.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.8.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.8.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in ieder geval in de late middeleeuwen tot stand is gekomen.

3.2.8.9 *Krijgsgeschiedenis*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.8.10 *Materiële cultuur*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.9 *Maasdal*

3.2.9.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

De Maas is een typische regenrivier met sterk wisselende afvoeren. Door het gezamenlijke effect van opheffing van de Ardennen en Zuid-Limburg en door de afwisseling van enkele tientallen ijstijden en warmere perioden heeft de Maas zich ingesneden waardoor een terrassensequentie is ontstaan. Het Maasdal zoals het hier is gedefinieerd, wordt gevormd door de holocene riviervlakte en enkele terrassen uit het Laat-Glaciaal, te weten het Jonge Dryas terras en het iets hoger gelegen zgn. meanderbogenterras uit het Allerød-Bølling interstadiaal. Het Jonge Dryas stadiaal is een korte koude periode aan het einde van de laatste ijstijd. De Maas was een verwilderde rivier met een relatief smalle (circa 1 km) en rechte dalbodem, met vele geulen en zand- en grindbanken. Het Allerød-Bølling interstadiaal is een warme periode aan het einde van de laatste ijstijd toen de Maas met zeer grote meanderbochten haar weg zocht in het Maasdal.

Het Maasdal kan van zuid naar noord worden verdeeld in: Grensmaas (tot Roosteren), Plassenmaas (tot Neer) en Peelhorst-/Venloslenkmaas. In de Centrale Slenk is de holocene riviervlakte vrij breed. Op de Peelhorst en in de Venlo Slenk is de holocene riviervlakte smal, maar is het meanderbogenterras breed. Het Jonge Dryas terras duikt ter hoogte van Well-Aijen onder de holocene afzettingen.

De terrasranden naar de iets hoger gelegen terrassen (met veel vindplaatsen) worden ook nog tot het Maasdal gerekend.

3.2.9.2 *Bewoning*

Bij fase 2 van het archeologische onderzoek op het Sphinxterrein te Maastricht in 2014 zijn de enige laatmiddeleeuwse en/of nieuwe tijdse resten fragmenten van bebouwing langs de westzijde van de Boschstraat.¹⁷¹ Deze bebouwing is in 1673 opgenomen in het toen gestichte Penitenten klooster. Van dit klooster zijn bij het onderzoek delen van de pandhof, een steeg, een bestrate binnenplaats, twee beerputten en een waterput gevonden. Projectie van de opgravingsgegevens op een kaart van het klooster uit 1794 geeft een beeld van de gedocumenteerde kloostergedeelten (afb. 58a). De kloosterkerk lag in een zwaar verstoorde zone en resten ervan zijn niet aangetroffen tijdens het onderzoek.

Na het begin van de Franse tijd in Maastricht in 1797 wordt het klooster een kazerne. De oorspronkelijke plattegrond van het voormalige klooster bleef daarbij vrijwel ongewijzigd en bij het onderzoek zijn alleen plaatselijk mogelijke verbouwingen uit de late 18de en 19de eeuw waargenomen. In 1863 koopt Petrus Regout het kazerneterrein om het te transformeren in een industrieel gebied. Aan de Bosschstraat staat nog de monumentale toegangspoort tot het fabrieksterrein. Bij het onderzoek zijn direct ten noorden van de toegangspoort resten gevonden van het Hooghuis uit 1865, waarin 22 werknemersgezinnen evenals enkele winkels waren gehuisvest. Verder zijn delen gevonden van de jongste fabriekshal uit de jaren 30 van de vorige eeuw, die tijdens het onderzoek is gesloopt. Hierbinnen zijn een blokoven met schoorsteen uit de late 19de eeuw en drie 20ste-eeuwse tunnelovens aangetroffen. Binnen de hal lagen oorspronkelijk negen met steenkool gestookte blokovens, die per drie op een schoorsteen waren aangesloten. De onderzochte blokoven heeft een lengte, breedte en diepte van respectievelijk circa 30 m, 4,5 m en 2,5-3 m. In 1929 zijn de blokovens vervangen door drie tunnelovens, die een groot deel van de hal besloegen (afb. 58b). Aanvankelijk werden deze ovens gestookt met gas en later werkten ze op elektriciteit. Ze waren in gebruik tot 1984.

In 2014 is aan de Parallelstraat te Maastricht, ca. 200 m ten noordwesten van het huidige station Maastricht, een opgraving gedaan, waarbij een voorganger van het station is gedocumenteerd.¹⁷² Het betreft station Wijck II dat in gebruik was in de periode 1856-1884 (afb. 59). Dit station was de opvolger van Wijck I dat slechts 3 jaar, van 1853 tot 1856, heeft bestaan en ruim 300 m noordelijke was gesitueerd. Station Wijck II lag direct oostelijk van de vestingwerken rond Maastricht en ten

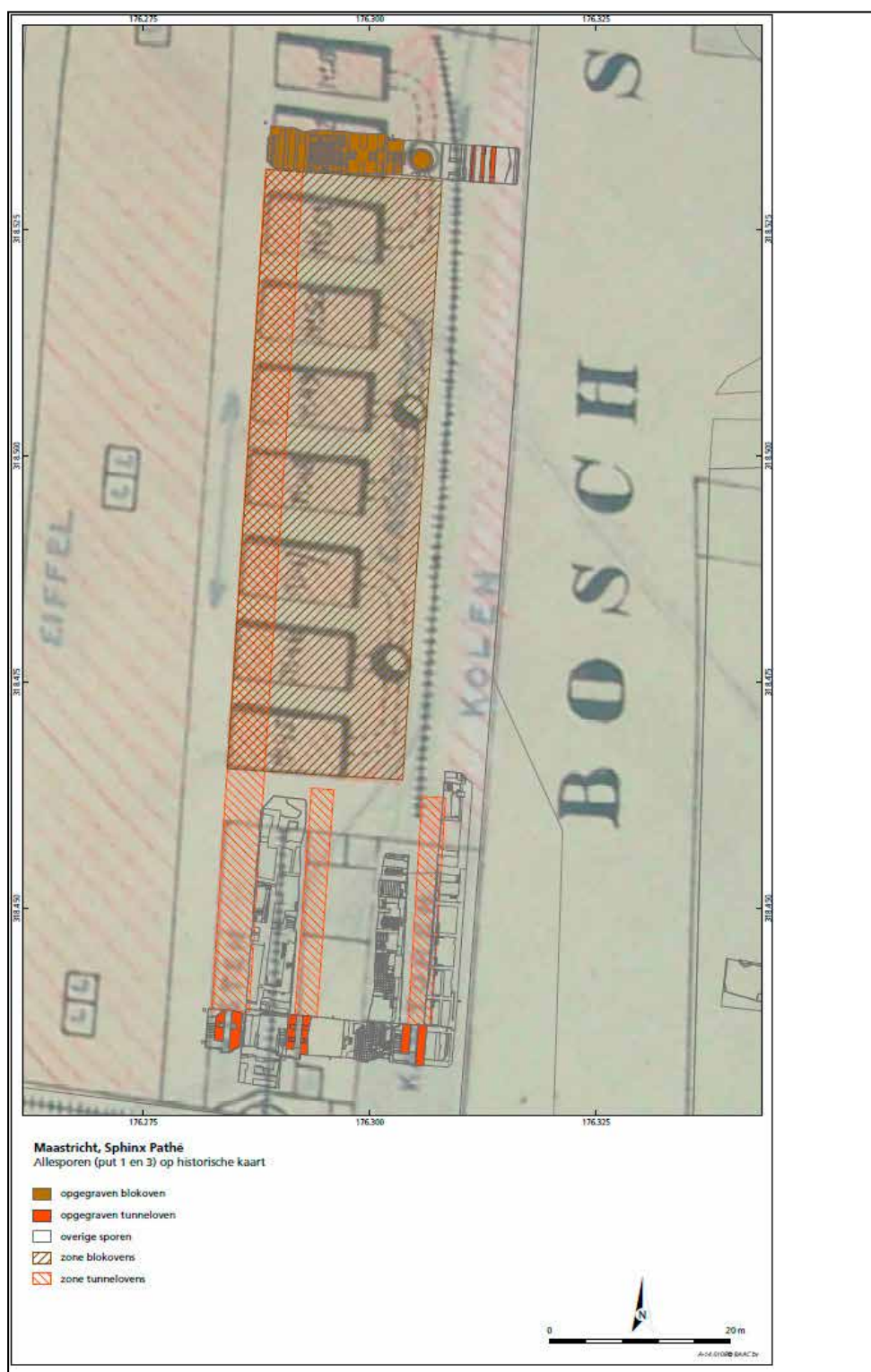
¹⁷¹ Aarts & van der Mark 2015.

¹⁷² Tolboom & de Winter 2017.

behoefte van de bereikbaarheid van het nieuwe station werd in 1865 een doorgang door de vesting gemaakt. In 1869 werd de gehele vesting opgeheven. Ten westen van het station bleek een ophoging aanwezig te zijn met daarin afval van diverse Maastrichtse aardewerkfabrieken uit de tweede helft van de 19de eeuw.

Afbeelding 58a. De onderzoeksresultaten op het Sphynxterrein, geprojecteerd op de kaart uit 1794: het Penitentenklooster (Bron: Aarts & van der Mark 2015, fig. 3.6).

Afbeelding 58b. De onderzoeksresultaten geprojecteerd op een kaart van de fabriek uit 1929 (Bron: Aarts & van der Mark 2015, fig. 3.16).

Afbeelding 59. De sporen van het stationsgebouw en de plattegrond uit 1873, geprojecteerd op een satellietfoto van de omgeving van station Maastricht. De satellietfoto dateert uit de periode voorafgaand aan het archeologisch onderzoek (Bron: Tolboom & de Winter 2017, fig. 6.1).

In het uiterste zuiden van het Limburgse Maasdal, in Breust, hebben in 2008-2009¹⁷³, in 2011¹⁷⁴ en in 2012¹⁷⁵ onderzoeken plaatsgevonden met verrassende resultaten. Het gros van de onderzoeksresultaten werpen een nieuw licht op de volle middeleeuwse geschiedenis van het plangebied, maar ook resten uit de nieuwe tijd zijn aangetroffen. Op de oudste kadasterkaart staat immers op circa 100 m ten zuiden van de kerk kasteel Breust of Bakvliet weergegeven. Dit zou in of kort na 1619 zijn gebouwd ter vervanging van een eerder kasteel of herenhuis. In de 15de en 16de eeuw wordt de hof van Breust nog aangeduid als 'de motte' en gezien de nabije ligging van beide elementen was de motte de voorganger van kasteel Bakvliet. Bij het onderzoek is een gedeelte van de noordzijde van kasteel Bakvliet onderzocht en het lijkt inderdaad te gaan om een vroeg 17de-eeuws gebouw (afb. 39). Direct ten zuiden hiervan bevinden zich ophogingslagen uit de 14de tot 17de eeuw.

In het westelijke gedeelte van het onderzoeksgebied zijn resten van stenen bebouwing uit de 15de en 16de eeuw aangetroffen.

In het Noord-Limburgse Maasdal is de middeleeuwse stad Venlo object van onderzoek geweest. Bijvoorbeeld te Venlo-Grote Kerkstraat is in 2007 uitgebreid archeologisch onderzoek plaatsgevonden.¹⁷⁶ Hierbij is een gering aantal sporen aangetroffen. Diverse kuilen, muurresten, een waterput en een beerkelder hoorden bij het weeshuis dat gebouwd was in 1577. Deze sporen dateren allen uit de 16de tot 19de eeuw. Vanwege hun ligging in een ouder, niet dateerbaar ophogingspakket konden deze niet nauwkeuriger gedateerd worden. Daarnaast is nog een kelder en een waterput uit de 17de eeuw aangetroffen. Deze lag op een achtererf van voormalig weeshuis.

3.2.9.3 *Begraving*

In 2007 en 2010 is een opgraving uitgevoerd in het jongste gedeelte van het voormalige katholieke kerkhof van Tegelen.¹⁷⁷ Het gedeelte van het kerkhof dat onderzocht werd, dateert uit de periode 1867-1909. Aanleiding daartoe was de bouw van een appartementencomplex op het Wilhelminaplein, ten zuiden van de oorspronkelijk middeleeuwse Sint-Martinuskerk in het centrum van Tegelen. Bij dit onderzoek is een oppervlakte van bijna 1.000 m² onderzocht. In totaal zijn circa 500 graven gedocumenteerd. Een steekproef van 155 skeletten is fyisch-anthropologisch onderzocht.

Vrijwel iedereen werd begraven in een rechthoekige houten kist. Slechts enkele kisten zijn van zink. Zeldzaam zijn ook bakstenen grafkelders. De kisten waren meestal rijk versierd met metaal in de vorm van handvaten, bekroonde sluitschroeven en vaak een liggend kruis op het deksel.

Textielfragmenten en vele knopen tonen dat de meeste doden in een doodshemd werden begraven. Verder hadden ze vaak een rozenkrans in de gevouwen handen en droegen ze één of meer koperen medailles bij zich. Andere grafgiften en sierraden zijn zeldzaam. Op een aantal skeletten, zowel van mannen als vrouwen, waren haarresten aanwezig die wijzen op een kort kapsel op het moment van begraven.

Volgens het overlijdensregister uit de periode 1870-1900 werd ruim de helft van de bevolking 18 jaar of ouder en bijna 40% ouder dan 45 jaar. Van deze laatste groep overleed bijna 45% tussen 66 en 75 jaar en bijna 25% tussen 76 en 85 jaar. De gemiddelde leeftijd van volwassen mannen en vrouwen was respectievelijk circa 56 en 57 jaar. Het skeletonderzoek laat zien dat in ieder geval 24% van de opgegraven individuen ouder was dan 45 jaar. De gemiddelde lengte van mannen en vrouwen was respectievelijk circa 159 en 172 cm.

Een groot deel van de populatie kende perioden van ondervoeding en ziekte, maar dat leidde niet tot een blijvende groeiachterstand. De gebitten waren slecht en vertoonden geen sporen van de noodzakelijke tandheelkundige behandeling. Bijna 25% van de gebitten vertoont slijtage door pijproken. Sporen van infectieziekten, trauma en gewrichtsaandoeningen zijn talrijk en getuigen van het industriële karakter van Tegelen in de tweede helft van de 19de eeuw. Het werk in de

173 Vanneste & Ostkamp 2013.

174 Campenhout 2012.

175 Horssen 2012a.

176 Mark e.a. 2007.

177 Houkes en Burnier (red.) 2013.

keramische industrie en metaalindustrie was zwaar, monotoon en, getuige de vele botfracturen, ook gevaarlijk. Desondanks werd een behoorlijk gedeelte van de bevolking, zoals gezegd relatief oud. Dit verklaart mede de vele sporen van ouderdomsziekten.

3.2.9.4 *Economie, land- en watergebruik*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.9.5 *Locatiekeuze*

De onderzochte nederzettingen zijn over het algemeen gesitueerd op hogere terrasranden direct grenzend aan het (holocene) dal van de actieve Maas.

3.2.9.6 *Gemeenschap/samenleving*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.9.7 *Rituele praktijken*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.9.8 *Langetermijnperspectief*

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.9.9 *Krijgsgeschiedenis*

Te Venlo is het Fort Sint Michiel onderzocht. Het betreft een stervormig fort dat in 1641, aan het einde van de Tachtigjarige Oorlog, gesticht is door de Spanjaarden. Het fort heeft gefunctioneerd tot de opheffing van de vestingstatus van Venlo in 1867. Bij de diverse onderzoeken is een vrij groot gedeelte van het fort vrijgelegd (afb. 60).¹⁷⁸ Het onderzoek bracht aan het licht dat de muur van het fort in de grachtbedding was ingegraven en dus niet direct bij de aanleg van het fort was opgebouwd. Een voorlopige conclusie zou kunnen zijn dat we op het kazerneterrein te maken hebben met een Spaans fort, gebouwd in de periode 1641-1643. Dit fort kenmerkt zich door een stelsel van grachten en aarden wallen, zonder bekleding. Pas in de loop van de 18de eeuw, mogelijk de periode 1730-1740, zijn er muren aangebracht rond het fort. Van deze vroege fase van muren is tot nu toe geen (archeologisch te controleren) spoor teruggevonden. Aan het begin van de 19de eeuw lijkt het fort in opdracht van de Fransen op zeer grote schaal te zijn verbouwd, waarbij de muren opnieuw zijn opgetrokken. Het bouwhistorisch onderzoek leverde enkele afwijkende conclusies op. De onderzoekers onderscheiden drie duidelijke fase, twee bouwfases en een herstelfase. Het verschil tussen fase 1 en 2 is zichtbaar door de slordige afwerking van fase 2. Mogelijk zijn de muren van het fort eerst tot een verdedigbare hoogte opgetrokken (oorlogsdreiging?), waarna pas later de muren verder opgehoogd zijn. Het is ook mogelijk dat de muren op een gegeven moment deels afgebroken zijn, om daarna weer te zijn opgetrokken. De herstel- of derde fase is zichtbaar aan de buitenzijde van de muur, waar andere stenen zijn gebruikt dan aan de binnenzijde. Deze laatste fase is mogelijk enkele eeuwen jonger dan de oudere fases. De datering van het thans aanwezige muurwerk komt voornamelijk van de gegevens die het balkenrooster onder de muur heeft opgeleverd. Zo is een kapdatum van het hout tussen oktober 1806 en april 1807 een aanwijzing, in combinatie met het feit dat alle balken stevig met elkaar in verbinding staan en als zodanig niet gemakkelijk onafhankelijk te vervangen zijn. Daarnaast is de onderlinge afstand tussen de balken, zowel aan de oost- als de zuidzijde van het bastion, telkens vrijwel één meter, een maat die pas in de Franse tijd werd ingevoerd. Er blijven rond fort Sint Michiel, ondanks al het uitgevoerde onderzoek, nog veel vragen onbeantwoord.

178 Hendrikxs & Dijkstra 2009, Weiß-König & van de Graaf 2011, Graaf 2014, Loopik 2014, Weerden 2014 en Weerden 2018. Navolgende is overgenomen uit de samenvatting van Weerden 2014.

Afbeelding 60. Reconstructie zuidoostelijk bastion met op de insteek de ligging van het plangebied op de historische kaart (Bron: Weerden 2014, bijlage 12 / inzet fig. 4.8).

Verder hebben in de binnenstad enkele onderzoeken plaatsgevonden, waarbij delen van de vestingwerken rond de laatmiddeleeuwse stadsmuur van Venlo zijn aangetroffen. Het betreft plangebied Koninginneplein/Burgemeester van Rijsingel¹⁷⁹, Veilingstraat¹⁸⁰, plangebied stationsgebied¹⁸¹ en plangebied Sloterbeekstraat¹⁸².

3.2.9.10 Materiële cultuur

In november 2012 heeft een archeologische begeleiding plaatsgevonden rond het zogenaamde Kranenbreukershuis aan de Hoekstraat te Tegelen.¹⁸³ De aanleiding hiertoe was een bodemsanering van onder meer zware metalen. Waarschijnlijk is deze vervuiling te relateren aan de historisch bekende pottenbakkerswerkplaats die in de 19de eeuw in het pand was gevestigd. Vanaf 1829 waren hier pottenbakker Godefridus Krambrucher en zijn echtgenote Margareta Heutgens actief. In 1852 trouwde hun enige kind Agnes met de pottenbakker Johan Theodoor Gitmans en vertrok het stel uit Tegelen. Kort na 1862 nam het inmiddels teruggekeerde echtpaar Gitmans-Krambrucher de werkplaats aan de Hoekstraat over. In 1877 verkochten zij hun bezittingen en kwam een einde aan bijna een halve eeuw aardewerkproductie aan de Hoekstraat. Bij het onderzoek kwam een aantal kuilen gevuld met pottenbakkersafval tevoorschijn. Overwegend gaat het om fragmenten van misbaksels en verder om hulpstukken die zijn gebruikt bij het stapelen van het aardewerk in de oven. Tussen het productieafval bevindt zich ook een kleine hoeveelheid huishoudelijk afval in de vorm van fragmenten van huisraad dat werd gebruikt door de pottenbakkersgezinnen. Het bijzondere van deze vondst is dat het materiaal gerelateerd kan worden aan een historisch bekende pottenbakkerij.

¹⁷⁹ Vandevelde 2008a.

¹⁸⁰ Janssen, Heijting & Hubers 2014.

¹⁸¹ Meij & Vandevelde 2012.

¹⁸² Vandevelde & Van Campenhout 2009.

¹⁸³ Spitzers 2014; daarin beschrijving van het vondstmateriaal: Schotten 2014.

In 2000 is vlakbij het Kranenbreukershuis, achter het pand Grotestraat 52, eveneens pottenbakkersafval gevonden.¹⁸⁴ Dit aardewerk uit circa 1825-1850 kan daarentegen niet aan een specifieke pottenbakker worden toegeschreven.

Dit nieuwe vondstcomplex opent een venster opent naar de tweede helft van de 19de eeuw. Met name in deze periode veranderde de samenleving sterk onder invloed van de industriële revolutie. De veranderingen hadden ook hun weerslag op de materiële cultuur. Zo werden traditionele lokaal en regionaal vervaardigde voorwerpen verdrongen door op massale schaal vervaardigde en relatief goedkope industriële producten. Voorbeelden hiervan zijn het Maastrichtse aardewerk van Petrus Regout en de Société Céramique en vaatwerk van geëmailleerd staal. Door deze ontwikkelingen vormt het hier beschreven aardewerk de afsluiting van een 'tijdperk' van eeuwen, waarin traditionele pottenbakkerijen voorzagen in de behoefte aan dagelijks gebruiksgoed.

Binnen de totale hoeveelheid vaatwerk kunnen de volgende hoofdcategorieën ruwweg vastgesteld worden: eenvoudige (eenledige) kommen (65%), versierd vaatwerk van overwegend borden (15%), kachelpannen (5%) en overige vormen (15%).

Historische gegevens perken het tijds kader waarbinnen het pottenbakkersafval van de Hoekstraat moet worden geplaatst in tot de periode 1829-1877, ruwweg het tweede en derde kwart van de 19de eeuw. Het gevonden Tegelse aardewerk zelf biedt geen aanknopingspunten om bijvoorbeeld bepaalde vormen of versieringen nader vast te pinnen binnen deze archeologisch gezien al relatief korte periode. Wel is een fragment Maastrichts aardewerk met een merk uit de periode 1850-1870/80 tussen het pottenbakkersafval aangetroffen, waaruit in ieder geval kan worden opgemaakt dat er het nodige materiaal uit het derde kwart van de 19de eeuw, dus de tweede helft van de productieperiode, in het vondstcomplex is vertegenwoordigd. Deze constatering is van belang voor de vergelijking met het materiaal dat in 2000 is gevonden achter het nabijgelegen pand Grotestraat 52 dat namelijk uit het tweede kwart van de 19de eeuw stamt. Onderhavig materiaal geeft dus met zekerheid (mede) inzicht in Tegels aardewerk uit de daaropvolgende kwart eeuw.

Het percentage versierd aardewerk was in de tweede helft van de 19de eeuw nog niet gewijzigd ten opzichte van dat in de eerste helft. Vermoedelijk bleef er onverminderd behoefte bestaan aan dit soort traditioneel slibversierd materiaal, vooral borden. Wellicht begon de neergang van versierd aardewerk wat later in de 19de eeuw, in het vierde kwart, toen de aardewerkproductie in Maastricht goed op gang was gekomen.

Het hierboven beschreven aardewerk geeft, samen met dat van de Grotestraat, een welkome inkijk in de nog nauwelijks bekende Tegelse aardewerkproductie uit een relatief jonge periode. Vanaf circa 1830 en in versterkte mate in de tweede helft van de 19de eeuw nam de productie van traditioneel dagelijks gebruiksaardewerk in Tegelen langzaam maar zeker in belang af om kort na 1900 tot een einde te komen. Vermoedelijk deed een dergelijke ontwikkeling zich ook voor in andere traditionele pottenbakkerscentra.

3.2.10 Heuvelland

3.2.10.1 *Ontstaan en ontwikkeling (cultuur)landschap*

Het heuvelland bestaat in feite uit een unieke opeenvolging van enkele tientallen rivierterrassen, die een periode van meer dan 2 miljoen jaar omvat. Door de continue opheffing van het heuvelland en de afwisseling van ijstijden en warmere perioden kon de Maas zich bij iedere serieuze klimaatverandering een stuk dieper insnijden. Ondanks de vaak sterke versnijding zijn de plateaurestanten van de Maasterrassen nog goed zichtbaar. In het plateaulandschap hebben enkele grotere zijriviertjes (Geleenbeek en Geul) van de Maas zich diep ingesneden, waardoor het oorspronkelijk plateaulandschap is omgevormd tot huidige heuvelland. De zijriviertjes hebben brede diepe dalen met een vlakke overstromingsvlakte en zeer steile dalhellingen, met op de steilste plekken dagzomende gesteenten en aan de voet van de hellingen bron- en kwelzones.

184 Schotten 2003.

De rivierafzettingen (voornamelijk grind) op de plateaus zijn afgedekt met eolische lössafzettingen. Door ontginning en landbouwactiviteiten is de löss op de hellingen geërodeerd. De verspoelde löss is als colluvium afgezet aan de voet van de hellingen en in de dalen.

Een groot deel van de ondergrond bestaat uit doorlatende kalksteen, hetgeen geleid heeft tot het ontstaan van droge dalen. De droge dalen zijn vaak asymmetrisch uitgeschuurd tijdens de diverse ijstijden, bij een bevroren en dus ondoorlatende ondergrond.

Als sublandschappen worden onderscheiden: lössplateaus, beek- en rivierdalbodems, kapen, droogdalen, hellingen.

3.2.10.2 Bewoning

Een archeologische begeleiding in 2008 van de reconstructie van de kademuren langs de zuidelijke tak van de Geul in Valkenburg heeft informatie over de laatmiddeleeuwse stadsmuur opgeleverd.¹⁸⁵ Het onderzoeksgebied aan het Walramplein is gesitueerd in de noordoostelijke hoek van de laatmiddeleeuwse stad. Ten zuiden van de huidige kademuur is een restant aangetroffen van een kademuur uit omstreeks 1700 die mogelijk is gebouwd op de plaats van de uitgebroken stadsmuur.

3.2.10.3 Begraving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.10.4 Economie, land- en watergebruik

3.2.10.5 Locatiekeuze

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.10.6 Gemeenschap/samenleving

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.10.7 Rituele praktijken

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.10.8 Langetermijnperspectief

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.10.9 Krijgsgeschiedenis

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

3.2.10.10 Materiële cultuur

Over dit onderwerp zijn geen gegevens bekend.

¹⁸⁵ Kwakkernaat 2010.

3.3 Onderzoek lacunes per landschap incl. kenniswinst

3.3.1 Hoogterras/stuwwallen

Van kenniswinst is geen sprake. In de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden.

3.3.2 Maasduinen

Met betrekking tot Gennep is een beter beeld ontstaan van de Gennepse stad in de nieuwe tijd. Tevens is door uitvoerig onderzoek aan zowel de linie van de Tachtigjarige Oorlog als ter hoogte van het Gennepershuis gedetailleerd informatie verkregen over ontstaan, gebruik en ontwikkelgeschiedenis.

Uitgezonderd bovenstaande, zijn voor dit deelgebied in deze evaluatieperiode geen nieuwe gegevens bekend geworden.

3.3.3 Peel/Peelrestanten

Van kenniswinst is geen sprake. In de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden.

3.3.4 Beekdalen Noord-Limburg

Van kenniswinst is geen sprake. In de evaluatieperiode zijn enkel voor een aantal ontginningsboerderijen van plangebied Venlo – Trade Port Noord en het centrum van Horst nieuwe gegevens bekend geworden.

In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat het historisch bekende bewonings-/nederzettingspatroon op hoofdlijnen in de late middeleeuwen tot stand is gekomen en in de nieuwe tijd 'gewoon' gecontinueerd wordt.

3.3.5 Beekdalen Midden-Limburg

Van kenniswinst is geen sprake. In de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden.

3.3.6 Eiland van Weert

Van kenniswinst is geen sprake. In de evaluatieperiode zijn voor deze onderzoeksperiode geen nieuwe gegevens bekend geworden. Wel is duidelijk geworden op basis van veelvuldig aangetroffen off site fenomenen dat de inrichting van het historisch bekende landschap grotendeels teruggaat tot de late middeleeuwen en in de nieuwe tijd 'gewoon' gecontinueerd wordt.

3.3.7 Middenteras

Enkel voor het thema 'krijgsgeschiedenis' is nieuwe informatie verkregen door de publicatie van het onderzoek aan de Loherschans te Belfeld. Vanwege de beperkte sporen en het eenvormige vondstenspectrum lijkt de vindplaats een relatief korte gebruikperiode gekend te hebben en mogelijk zelfs een eenmalig gebruik.

Voor de overige themas's zijn in de evaluatieperiode geen nieuwe gegevens bekend geworden.

3.3.8 Roer/Vlootbeekdal

Van kenniswinst is geen sprake. In de evaluatieperiode zijn geen nieuwe gegevens bekend geworden.

3.3.9 Maasdal

Met name in de grotere stedelijke kernen (zoals Maastricht, Roermond, Venlo, etc.) is voor deze tijdsperiode informatie verkregen. Zo betreft het in Maastricht een aantal niet-reguliere gebouwen (stationsgebouw, gasfabriek, Penitentenklooster) en in Venlo resten van een 16de-eeuws weeshuis en enkele seculiere gebouwen (woonpanden). Daarnaast is in de kleine kern van Breust delen van kasteel Bakvliet onderzocht.

In de evaluatieperiode is een gedeelte van de voormalige katholieke begraafplaats van Tegelen onderzocht. Omdat er aanvullend specialistisch onderzoek verricht is, is inzage gekregen in de aldaar begraven populatie, naast het regulier verkregen grafritueel. Informatie is gekregen over ziektebeelden, ouderdom, sexe, etc.

Fort Sint Michiel (te Venlo / Blerick) is nader onderzocht, waarbij de ontstaansgeschiedenis beter in beeld is gebracht: 17de-eeuws Spaans fort welke in de 18de eeuw, maar vooral in de 19de eeuw ernstig verbouwd is. Ondanks dat veel inzicht verkregen is, blijven nog heel wat vragen onbeantwoord.

Tot slot is door onderzoek aan historisch bekende pottenbakkerswerkplaatsen meer informatie over het Tegels aardewerk verkregen. Immers in de 19de eeuw lijken op massale schaal vervaardigde en relatief goedkope industriële producten meer en meer de lokale productiecentra te verdringen. Mogelijk is de Tegelse aardewerkproductie een afsluiting van een ‘tijdperk’ van eeuwen, waarin traditionele pottenbakkerijen voorzagen in de behoefte aan dagelijks gebruiksgoed. Over de andere thema’s zijn geen aanvullende gegevens verkregen.

3.3.10 Heuvelland

Uitgezonderd het onderzoek in de kern van Valkenburg a/d Geul waarbij als bijvangst ook nieuwe tijdse sporen zijn blootgelegd, zijn er in de evaluatieperiode geen nieuwe gegevens bekend geworden. Van kenniswinst is geen sprake.

Tabel 6. Overzicht kennislacunes voor de nieuwe tijd

Legenda	++++	geen kennis/afwezig
	+++	veel lacunes
	++	wat lacunes
	+	weinig lacunes

Landschapstype	Ontstaan landschap	Bewoning	Begraving	Economie	Locatie	Samenleving	Rituelen	Langetermijnperspectief	Krijgsgeschiedenis	Materiële cultuur
Hoogterras/stuwwallen	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Maasduinen	+++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++	++++
Peel/peelrestanten	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Beekdalen Noord-Limburg	+++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Beekdalen Midden-Limburg	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Eiland van Weert	+++	+++	++++	++++	++	++++	++++	+++	++++	++++
Middenteras	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	+++	+++
Roer/Vlootbeekdal	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++
Maasdal	+++	+++	+++	++++	++++	++++	++++	++++	+++	+++
Heuvelland	+++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++	++++

3.4 Overzicht geraadpleegde rapporten 2007-2017¹⁸⁶

Rapport /publicatie	Landschappelijke eenheid	Kenniswinst in maximaal 15 volzinnen
Aarts, A.C. & R. van der Mark, 2015: Maastricht, Sphinxhallen. Eiffelgebouw-Boschstraat. Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven (IVO-P) en Archeologische Begeleiding protocol Opgraven. BAAC-rapport A-14.0108. Mark, R. van der, 2009. Sphinxterrein-fase 1. BAAC-Rapport A-08.0074	Maasdal	Tijdens de eerste fase werd het zuidelijke deel van het plangebied onderzocht. In werkput zijn enkele 14de-eeuwse paalkuilen aangetroffen. In werkput 2 zijn resten van het 15de-eeuwse Sint Andriesklooster aangetroffen en in werkput 3 restanten van de mergelstenen fundering van de tweede (buitenste) stadsmuur van Maastricht. Dit muurwerk dateert uit de vroege 15de of mogelijk de tweede helft van de 14de eeuw. Tijdens de tweede fase is in de onverstoorde delen onderzoek verricht. Net als in het gebied van fase 1 bestaat de ondergrond uit een maasterras met colluvium en daarop een ruim 1,5 m dik pakket ophogingslagen uit de periode tussen de late 13de - vroege 14de eeuw en de 17de eeuw. Resten van bewoning of anderszins uit de nieuwe tijd zijn niet aangetroffen.
Dijk, X.C.C. van, 2011: Over schapenteelt en boerderijen. Een archeologisch onderzoek (proefsleuven en opgraving) aan de Hoofdstraat 9-15 te Horst (RAAP-Rapport 2437).	Beekdalen Noord-Limburg	Bij onderzoek te Horst-Hoofdstraat zijn twee deels op stiepen gefundeerde boerderijen met potstal aangetroffen. Eén potstalboerderij stamt uit de 14 ^{de} -15 ^{de} eeuw of mogelijk zelfs de 13 ^{de} eeuw en de andere uit het begin van de nieuwe tijd. De potstal in laatstgenoemde boerderij is waarschijnlijk in de 16 ^{de} eeuw aangelegd, maar een oudere aanleg kan niet worden uitgesloten. Beide potstalboerderijen zijn tot in de 19 ^{de} eeuw in gebruik geweest
Doesburg, J. van & A. Müller, 2011: Zoeken naar een speld in een hooiberg ? Gecombineerd geofysisch en archeologisch onderzoek naar de Staats-Spaanse linie rond Gennep (2008) (Rapportage Archeo-logische Monumentenzorg 188). Ook: Mooren 2011, Mousch 2011, Otter 2007 en Putten 2008.	Maasduinengebied	Bureau- en booronderzoek en diverse gravende onderzoeken naar het Gennepershuis en de linies van de 80-jarige oorlog. Tevens is een geofysisch onderzoek naar dit complex uitgevoerd. Het genoemde onderzoek heeft informatie opgeleverd over de ontwikkelingsgeschiedenis van het Gennepershuis en de linies rond Gennep, bijvoorbeeld over vorm en oorspronkelijke diepte van grachten. De met name op historische basis gereconstrueerde plattegrond van het Gennepershuis, in het bijzonder die van de jongste ontwikkelingsfase, kan hiermee nader worden ingevuld.

¹⁸⁶ In deze tabel komen alleen de rapporten voor met kenniswinst. Alle rapporten die bekeken zijn, zijn opgenomen in de literatuurlijst met geraadpleegde rapporten (AB, PS en DO) achteraan dit rapport.

Gerrrets, D.A. & E. Jacobs (red.), 2011: Boeren in de marge. Een middeleeuwse ontginningsenclave op het zand bij Grubbenvorst (ADC rapport 2108).	Beekdalen Noord-Limburg	Ter plaatse van het plangebied Trade Port Noord zijn drie laat- tot postmiddeleeuwse ontginningsboerderijen object van onderzoek geweest, te weten de Nieuwe Berkt, de Kawei en de Oude Berkt Van boerderij Kawei (voor het eerst genoemd in 1509) zijn vrijwel uitsluitend funderingsresten uit de 18de eeuw en later aangetroffen en slechts enkele 16de en/of 17de-eeuwse sporen. De Oude Berkt wordt in de 15de eeuw voor het eerst vermeld, maar de oorsprong gaat minimaal terug tot de 14de eeuw. Vermoedelijk eindigde de bewoning op de onderzoekslocatie in de 15de eeuw, maar enkele mogelijk 15de of 16de-eeuwse sporen, waaronder een boomstamwaterput en een uit pluggen opgebouwde waterput, kunnen wijzen op bebouwing in de directe nabijheid van de onderzoekslocatie. Ten noorden van het hoog- en laatmiddeleeuwse erf van de Oude Berkt werd in de vroege 18de eeuw een boerderij gebouwd, de Nieuwe Berkt. Vrijwel de gehele fundering van de 18de-eeuwse bakstenen boerderij is bij het onderzoek teruggevonden, evenals de waterput.
Hakvoort, A. & L. van der Meij, 2010: Urnen onder de ploeg. Een opgraving van een cultuurlandschap in de microregio 'Floriade' (gemeente Venlo) (ADC Rapport 1204).	Beekdalen Noord-Limburg	Het onderzoek ter plaatse van de Sint Janshoeve (binnen het plangebied Venlo-Trade Port Nord) heeft met name een vol middeleeuws erf aangetoond. Echter nabij het middeleeuws erf liggen nog een aantal ontginningshoeves. Deze boerderijen zijn niet archeologisch onderzocht, maar op basis van OSL-dateringen van de plaggendecken ligt hun ontstaan en gebruik in de nieuwe tijd.
Houkes, M.C.E. & C.Y Burnier (red.), 2013: Tegelen-Wilhelminaplein. Leven en dood in de schaduw van de Martinuskerk (ADC Rapport 1775).	Maasdal	Te Tegelen-Wilhelminaplein is een gedeelte van het voormalige katholieke kerkhof opgegraven. In totaal zijn circa 500 graven gedocumenteerd, waarvan een steekproef van 155 skeletten fyisch-anthropologisch is onderzocht. Vrijwel iedereen was in rijk versierde houten kisten begraven, in een doodshemd, maar zonder bijzondere grafritten (uitgezonderd rozenkransen of een medaille). Zowel mannen als vrouwen zijn er begraven en een kwart van de onderzochte individuen was ouder dan 45 jaar. Sporen van infectieziekten, slechte tandheelkunde, trauma en gewrichtsaandoeningen zijn talrijk en getuigen van het industriële karakter van Tegelen in de tweede helft van de 19de eeuw.
Kwakkernaat, H., 2010: Archeologische Begeleiding van het herstel van de kademuren langs de Geul. Een middeleeuwse stadsmuur op het Walramplein in Valkenburg aan de Geul, Wijlre (Archeocoach Studies 5).	Heuvelland	Bij een archeologische begeleiding van de kademuren langs de Geul te Valkenburg-Walramplein is een restant aangetroffen van een kademuur uit omstreeks 1700 die mogelijk is gebouwd op de plaats van de uitgebroken stadsmuur.

Lascaris, M. & J. Schotten (red.), 2011: De Loherschans aan de Leygraafweg te Belfeld (gem. Venlo, provincie Limburg) (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 192).	Middenterrassen	Te Belfeld is een groot gedeelte van de Loherschans onderzocht. Het betreft een rechthoekig omgracht terrein van ca. 90 bij 60 m met een 8 tot 10 m brede gracht. Op het binnenterrein liggen twee langwerpige, parallel aan elkaar gelegen kuilen van 9 bij 1,2 tot 2 m en ca. 50cm diep. Mogelijk betreft het funderingen van een gebouw. Het vondstspectrum bestaat overwegend uit aardewerk. Opmerkelijk is dat het nagenoeg allemaal roodbakkend aardewerk met loodglazuur betreft, gebruikt voor eenledige kommen met een verdikte rand. Het aardewerk moet gedateerd worden tussen 1580 en 1620. Opmerkelijk is de eenvoud van het aardewerk (inclusief de vele reparaties) en de ingekraste eigendomsmerken. Dit alles wijst op een militair georganiseerde gemeenschap als bewoners van de schans. De onderste grachtvulling bestond uit venige klei, welke ook botanisch onderzocht is. Dit gaf inzage in de waterstromen, maar mogelijk ook in de ligging van een latrine/latrines.
Mark, R. van der e.a., 2007: Venlo, Grote Kerkstraat 27-29, sloopbegeleiding, inven-tariserend veldonderzoek (IVO) door middel van proefsleuven en een Definitief Archeologisch onderzoek (DAO), Deventer / 's-Hertogenbosch (BAAC rapport 06.181/06.182/06.296).	Maasdal	Binnen het plangebied is een gering aantal sporen aangetroffen. Diverse kuilen, muurresten, een waterput en een beerkelder hoorden bij het weeshuis dat gebouwd was in 1577. Deze sporen dateren allen uit de 16de tot 19de eeuw. Vanwege hun ligging in een ouder, niet dateerbaar ophogingspakket konden deze niet nauwkeuriger gedateerd worden. Daarnaast is nog een kelder en een waterput uit de 17de eeuw aangetroffen. Deze lag op een achtererf van voormalig weeshuis.
Mooren, J.R., 2008: Gennep Houtstraat Definitief Archeologisch Onderzoek (BAAC rapport 06.120).	Maasduinengebied	De oudste stenen funderingen die bij het onderzoek te Gennep-Houtstraat zijn aangetroffen dateren uit de 16de eeuw. Waarschijnlijk betreft het funderingen van huizen met een bovenbouw in vakwerk. Drie kleine panden uit de tweede helft van de 16de eeuw met een gezamenlijke voorgevel en een waterput op het achterterrein kunnen waarschijnlijk worden geïdentificeerd als het armengasthuis dat aan de noordzijde van de Houtstraat was gelegen. Mogelijk behoorden enkele andere panden ook tot het armengasthuis. De bouwgeschiedenis van de panden waarvan resten zijn aangetroffen, is veelal te relateren aan historische gegevens en kan worden gevolgd tot in de 19de en soms de 20ste eeuw. Er is slechts een geringe hoeveelheid vondstmateriaal uit de nieuwe tijd aangetroffen. Maar het geringe aantal geeft wel aan dat de sociale status eerder 'pover' van karakter was.

Schotten, J., 2003: Het einde van een tijdperk. Tegels aardewerk uit de eerste helft van de negentiende eeuw, in: Schotten en Lensen, blz. 12-22.	Maasdal	Bij het onderzoek te Tegelen-Grotestraat is pottenbakkersafval aangetroffen. Dit aardewerk uit circa 1825-1850 kan niet aan een specifieke pottenbakker worden toegeschreven. Echter, tezamen met het vondstcomplex van Tegelen-Hoekstraat is het van groot belang voor de kennis van 19 ^{de} -eeuws gebruiks aardewerk in het algemeen en van Tegels aardewerk in het bijzonder.
Spitzers, T.A., 2014: Pottenbakkersafval uit het Kranenbreukershuis te Tegelen. Een archeologische begeleiding aan de Hoekstraat 6 te Tegelen, Gemeente Venlo (Archeodienst Rapport 434).	Maasdal	Ter plaatse van het Kranenbreukershuis te Tegelen-Hoekstraat is een 19 ^{de} -eeuwse pottenbakkerij onderzocht. Bij het onderzoek kwam een aantal kuilen gevuld met pottenbakkersafval tevoorschijn. Overwegend gaat het om fragmenten van misbaksels en verder om hulpstukken die zijn gebruikt bij het stapelen van het aardewerk in de oven. Tussen het productieafval bevindt zich ook een kleine hoeveelheid huishoudelijk afval in de vorm van fragmenten van huisraad dat werd gebruikt door de pottenbakkersgezinnen. Het bijzondere van deze vondst is dat het materiaal gerelateerd kan worden aan een historisch bekende pottenbakkerij (Gitmans-Krambrucher) en dat het tezamen met het vondstcomplex van Tegelen-Grotestraat van groot belang is voor de kennis van 19 ^{de} -eeuws gebruiks aardewerk in het algemeen en van Tegels aardewerk in het bijzonder.
Tolboom, M. & J. de Winter, 2017: Maastricht, Parallelweg. Archeologisch onderzoek naar sporen van bewoning uit de Romeinse tijd en van station Wyck II (1856-1884) (BAAC-rapport A-13.0283).	Maasdal	Tijdens het onderzoek is de voorganger van het huidige station vastgelegd. Het betreft station Wijck II dat in gebruik was in de periode 1856-1884.
Vanneste, H. & S. Ostkamp (red.), 2013: De Motte van Breust (ADC rapport 2700/ADC monografie 15). Ook: campenhout 2012 en Horssen 2012.	Maasdal	Het gros van de onderzoeksresultaten werpen een nieuw licht op de volle middeleeuwse geschiedenis van het plangebied, maar ook resten uit de nieuwe tijd zijn aangetroffen. Op de oudste kadasterkaart staat immers op circa 100 m ten zuiden van de kerk kasteel Breust of Bakvliet weergegeven. Dit zou in of kort na 1619 zijn gebouwd ter vervanging van een eerder kasteel of herenhuis. In de 15 ^{de} en 16 ^{de} eeuw wordt de hof van Breust nog aangeduid als 'de motte' en gezien de nabije ligging van beide elementen was de motte de voorganger van kasteel Bakvliet. Bij het onderzoek is een gedeelte van de noordzijde van kasteel Bakvliet onderzocht en het lijkt inderdaad te gaan om een vroeg 17 ^{de} -eeuws gebouw. Direct ten zuiden hiervan bevinden zich ophogingslagen uit de 14 ^{de} tot 17 ^{de} eeuw. In het westelijke gedeelte van het onderzoeksgebied zijn resten van stenen bebouwing uit de 15 ^{de} en 16 ^{de} eeuw aangetroffen.

Weerden, J. van der, 2014: Venlo Kazerneterrein/MFC. Een Spaans fort met een Frans jasje. Opgraving (BAAC rapport A-12.0262). Ook: Hendrikxs & Dijkstra 2009, Weiß-König & van de Graaf 2011, Graaf 2014, Weerden 2018 en Loopik 2014.	Maasdal	Het onderzoek heeft een gedeelte van de bouwgeschiedenis van het fort blootgelegd. Vermoed wordt dat er sprake is van een Spaans fort, gebouwd in de periode 1641-1643 welke in de loop van de 18de eeuw is verbouwd. Aan het begin van de 19de eeuw lijkt het fort in opdracht van de Fransen op zeer grote schaal te zijn verbouwd.
Wetten, H.J.W.C. van, 2011: Archeologisch Onderzoek (IVO-P en DO) Centrumplan- Veemarktlocatie te Horst. Gemeente Horst a/d Maas (Synthegra Rapport S090149).	Beekdalen Noord-Limburg	Het onderzoek te Horst-Veemarktlocatie laat zien dat de huidige bebouwings- en perceelsindeling van Horst in ieder geval op hoofdlijnen teruggaat tot de 16de-17de eeuw. Mogelijk is deze structuur ontstaan bij een herinrichting van het gebied na de Tachtigjarige Oorlog, waarbij (verwoeste) oudere bebouwing is geëgaliseerd.

4 Besluit en aanbevelingen

In het kader van deze evaluatie zijn voor de onderzoeksperiode van 2007 tot en met 2017 in totaal 300 rapporten bestudeerd. Het betreft rapporten van begeleidingen, proefsleuvenonderzoeken en opgravingen. Hiervan heeft een groot deel geleid tot een bevestiging van de bestaande kennis. Maar tevens is vastgesteld dat een groot aantal onderzoeken aanvullende kennis hebben gebracht.

Opvallend -en eigenlijk ook betreurenswaardig- is dat het gros van de thema's en lacunes van de vorige evaluatie nog steeds van toepassing zijn. Thema's zoals overgangen tussen periodes en deelperiodes, dorpsvorming, stedelijke ontwikkeling, landschapschappelijk georiënteerd onderzoek in plaats van het enkel verzamelen van plattegronden of nederzettinginformatie en/of vondstcomplexen blijken in de onderzochte periode van 2007 tot en met 2017 nog steeds geen gemeengoed te zijn.

In dit kader wordt ook vastgesteld dat het uitvoeren van gericht specialistisch onderzoek nog vaak ontbreekt bij gravende onderzoeken (begeleidingen, proefsleuvenonderzoeken en/of opgravingen). Dit is eveneens vastgesteld in de diverse Oogst van Malta-onderzoeken. Op basis van de uitgevoerde evaluatie wordt vastgesteld dat in die gevallen waar gericht specialistisch onderzoek deel uitmaakte van het onderzoeksspectrum, dit steeds geleid heeft tot kennisvermeerdering. Immers door het gericht uitvoeren van specialistisch onderzoek kunnen bijvoorbeeld thema's als economische activiteiten, materiele cultuur, locatiekeuze, ontstaan en ontwikkeling van het betreffende cultuurlandschap, langetermijn perspectief beter onder de loupe genomen worden.

Verder valt op zowel voor de vroege middeleeuwen als voor de nieuwe tijd gericht onderzoek naar deze periodes nog beperkt is. Hoewel voor beide deelperiodes verbetering is vastgesteld ten opzichte van de voorgaande evaluatieperiode, is nog vaak sprake van bijvangst tijdens een Romeins of volmiddeleeuws onderzoek. Waar er in het geval van de vroege middeleeuwen vaak sprake lijkt te zijn van incomplete vondstcomplexen, slechte conserveringsomstandigheden en dus beperkte onderzoeksresultaten en/of kenniswinst, lijkt voor de nieuwe tijd er slechts beperkte interesse te bestaan. Echter de uitgevoerde onderzoeken gericht naar deze deelperiode, hebben een-voor-een nieuwe kennis opgeleverd, aanvullend aan wat uit historische bronnen reeds bekend was. Juist voor deze deelperiode kan de integraliteit met de geschiedkunde (bron- en geschriftkunde) tot een bijkomende meerwaarde leiden.

Hetzelfde geldt voor de moderne geschiedperiodes van de wereldoorlogen. Deze geschiedperiodes vormden geen onderdeel van deze evaluatie (die behandelde de periode van 450 tot 1850 na Chr.) en verdienen aparte aandacht. Ondanks dat er niet intensief geëvalueerd is naar deze periodes, is lezende door de rapporten van deze evaluatieperiode opgevallen dat resten van de wereldoorlogen uitermate zelden het startpunt van onderzoek zijn. Vele oorlogsresten worden per toeval, als bijvangst, tijdens een archeologisch onderzoek opgemerkt. Hierbij valt dan ook nog eens op dat deze resten niet altijd als relevant (h)erkend worden. Nader onderzoek en een positieve waardering van archeologisch onderzoek naar deze periodes is essentieel.

Tot slot moet het belang van dit soort evaluaties benadrukt worden. Bij het doornemen van standaardrapporten valt vaak op dat het synthetiserende karakter uitblijft. De onderzoeksresultaten worden doorgaans uitvoerig beschreven en -vooral bij grotere plangebieden- ook in een ietwat ruimere regionale context geplaatst, maar duidelijke synthetiserende conclusies waarbij oog is voor de kennislacunes, ontbreken daarbij. Het is dus noodzakelijk om dit soort syntheses te blijven opstellen.

Meer nog, de in dit rapport behandelde evaluatieperiode betrof het decennium tussen 2007 en 2017. Ten tijde van het opstellen van de synthese was al duidelijk dat er meer onderzoek is uitgevoerd (sinds 2017) waarvan de resultaten inhoudelijke kennis opgeleverd hebben en daarbij mogelijk ook lacunes weggewerkt hebben. Het continueren van deze inhoudelijke evaluaties om daarmee op termijn aan kennisvermeerdering te werken, is essentieel, want alleen door synthetiserend onderzoek kan het archeologische verleden van Limburg in al haar facetten compleet in beeld gebracht worden.

Literatuur

Aarts, A.C. & R. van der Mark, 2015: Maastricht, Sphinxhallen. Eiffelgebouw-Boschstraat. Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven (IVO-P) en Archeologische Begeleiding protocol Opgraven (BAAC rapport A-14.0108).

Abrahamse, J.E., Y. van Mil, R. Rutte & M. IJsselstijn, 2012: Stedelijke patronen en patronen van steden (kaartessay), in: E. Taverne e.a., blz. 25-40.

Abrahamse, J.E. & R. Rutte, 2012: Stadswording in Nederland. Tien eeuwen ruimtelijke ontwikkeling in vogelvlucht, in: Taverne e.a., blz. 41-56.

Alma, X.J.F. & K.M. van Domburg, 2007: Beegden, Eerdweg (gemeente Maasgouw). Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven. Amersfoort (ADC Rapport 1184).

Alma, X.J.F. & S. Wyns, 2011: Maastricht – Nutsbedrijventerrein. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 2169).

Arts, J.J., 2007: Maastricht, Entre-Deux, archeologische opgraving (BAAC rapport 04.201).

Ball, E.A.G., L.A. Tebbens & C.M. van der Linde (red.), 2018: Het Maasdal tussen Eijsden en Mook. De bewonings- en gebruiksgeschiedenis van het Maasdal op basis van archeologisch onderzoek in het Malta-tijdperk (Nederlandse Archeologische Rapporten 60).

Ball, E.A.G. & R. Jansen (red.) 2018b: Drieduizend jaar bewoningsgeschiedenis van oostelijk Noord-Brabant: synthetiserend onderzoek naar locatiekeuze en bewoningsdynamiek tussen 1500 v.Chr. en 1500 n. Chr. op basis van archeologisch onderzoek in het Malta-tijdperk (NAR 61).

Beck, T., 2015: Opgravingen in de St.-Servaaskerk te Maastricht (1981-1989). Het aardewerk (masterscriptie Archaeology of Northwestern Europe, Universiteit van Amsterdam).

Beckers, I.S.J. & J. Tolsma 2016: Archeologische begeleiding Noorderbrug (Z-500-16-KR002) en Lage Frontweg (Z-500-15-KR009 en S-3047) te Maastricht (Antea Group Archeologie rapport 2015/109).

Benerink, G.M.H. & J.E. van den Bosch, 2017: Archeologische Begeleiding en Archeologische Opgraving Plangebied Quartier Damianus, Roermond (SOB Research Project nr.: 1639-0907).

Bentham, A. van, 2010: Venlo – Bij de Wijnkoperssteeg. Een archeologische waarneming (Intern ADC Rapport).

Bentham, A. van 2016: Een middeleeuws erf aan de Sutjensstraat te Weert. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven gevolgd door een opgraving (ADC Rapport 4121).

Berkhout, M., 2010: Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven Middelaar, Bouwsteeg 17. Gemeente Mook en Middelaar (IDDS Archeologie B&G rapport 1102).

Berkvens, L., A.-J. Bijsterveld, F. Hermans, A. Knotter, L. Wessels & P. Tummers (red.), 2015: Limburg. Een geschiedenis. (Drie delen).

Bijsterveld, A.-J. & F. Theuws, 2012: Vroege stadswording in Nederland. Een Romeinse erfenis, Karolingische impulsen en een stroomversnelling in de twaalfde eeuw, in: Taverne, e.a., blz. 91-107.

Boots, G., 2015: Proefsleuvenonderzoek Loesbleik (ong.) te Roermond in de gemeente Roermond (Econsultancy Rapportnr. 15021205).

Borre, J. Vanden & G. Labiau, 2007: Maastricht, Sint-Pietersberg. Een Archeologische Opgraving (ADC Rapport 830).

Bosch, P.A. van den 2012: Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (IVO-P) Putstraat, Born. Gemeente Sittard-Geleen (IDDS Archeologie rapport 1369).

Bosch, J. E. van den, 2011: Archeologische Begeleiding 'Plangebied Roerkade 11/11a' en 'Plangebied Roerkade 6/Koolstraat', Roermond (SOB Research).

Bosch, J.E. van den, 2017: Archeologische Begeleiding en Archeologische Opgraving Plangebied Quartier Damianus, Roermond, Gemeente Roermond. Een nadere uitwerking van de Glasvondst van Roermond (SOB Research Project nr.: 1639-0907/1852-1103).

Bot, M.C.J., 2014: Beatrixstraat te Sevenum, gemeente Horst aan de Maas. Een archeologische opgraving (ADC Rapport 3671).

Bot, M.C.J. 2017: Lomstraat 13, Venlo. Een archeologische begeleiding (ADC Rapport 4346).

Bouma, N. & A. Müller, 2014: Tienduizend jaar landschaps- en bewoningsgeschiedenis in het Maasdal tussen Well en Aijen. Een verkennend en waarderend onderzoek in de deelgebieden 1 en 4 en een archeologische opgraving in deelgebied 2 te Well-Aijen Hoogwatergeul werkvak 4 (ADC Rapport 3472).

Bouwmeester, H.M.P. & J.W. de Kort, 2011: Een monument onder druk; nadere waardering van een deel van het wettelijk beschermde monument Borgharen-Pasestraat in verband met het opbrengen van een gronddepot. (RAM 194).

Burnier, C.Y., 2016: Aan de rand van de palts, sporen van middeleeuws Meerssen. Een archeologische opgraving in het centrum van Meerssen (ADC Rapport 4080).

Campenhout, K. van (red.), 2012: Middeleeuwse nederzettingssporen in de schaduw van de motte van Breust, Eijsden, een archeologische begeleiding (ADC Rapport 3258).

Campenhout, K. van (red.) 2013: De carréhoeves van Wolder, Maastricht. Een archeologische opgraving (ADC Rapport 3375).

Claeys, J. (red.), 2012: De vestingwerken in Stevensweert, gemeente Maasgouw. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 1940).

Claeys, J. & A. Viersen, 2010: Terug naar de Geulpoort. Een archeologisch onderzoek naar een middeleeuwse stadspoort in de gemeente Valkenburg aan de Geul. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 2304).

Cleijne, I.J., 2012: Weert. Plangebied Biest. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-12.0076).

Cleijne, I.J., A.M.J.H. Huijbers, A.D. Brand & R.J.W.M. Gruben, 2017: Huizenbouw en percelering in de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Van hout(skelet)bouw naar baksteenbouw in tien steden (Nederlands Archeologische Rapporten 59).

Cramer, J. de, 2011: Archeologische begeleiding, onderzoek met proefsleuven en opgraving Centrumplan, Simpelveld. Gemeente Simpelveld (Becker & Van de Graaf rapport 1267). Baksteenfabricage 19-20

Delporte, F.M.J., 2011: Archeologisch onderzoek plangebied Stadsrandzone-Zuid te Merum. Inventariserend veldonderzoek karterende en waarderende fase door middel van proefsleuven plangebied Stadsrandzone-Zuid, deelgebied Solvay te Merum, Gemeente Roermond (Grontmij Archeologische Rapporten 1015).

Delporte, F.M.J., 2013a: Archeologisch onderzoek plangebied Stadsrandzone-Zuid te Merum Definitieve opgraving Stadsrandzone-Zuid, deelgebied Solvay te Merum, Gemeente Roermond (Grontmij Archeologische Rapporten 1351).

Delporte, F.M.J., 2013b: Archeologische begeleiding Maasbrachterweg, Echt. Archeologische begeleiding protocol opgraven, plangebied Maasbrachterweg te Echt, gemeente Echt-Susteren (grontmij Archeologische Rapporten 1404).

Dentener, L., T. Dorrepaal & F. Coenen, 2011: Bouwhistorisch en archeologisch onderzoek oostvleugel kasteel Montfort (Tussenrapport onderzoek oostvleugel kasteel Montfort, Stichting Kasteel Montfort).

Derks, T. & B. de Fraiture (red.), 2016: Een Romeins heiligdom en een vroegmiddeleeuws grafveld bij Buchten (L). Verslag van een archeologisch noodonderzoek (1976) (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 226).

Deville, T.A.J., 2009: Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven (IVO-P). Plangebied Marina Maasduinen (Synthegra Archeologie Rapport P0503102).

Deville, T., B.A. van der Linden & P. Wemerman, 2010: Klein Trierveld te Born. Percelen 131, 132, 133, 134, 135, 172. Een archeologische begeleiding (Synthegra Archeologie Rapport P0502090).

D'hondt, F.G.R. 2010: Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven
Bouwproject Domicile Carmeli, Venloseweg, Roermond, Gemeente Roermond (SOB project 1660-0909).

Diepen, L. van, 2013: Archeologisch onderzoek Bovenste Eind-Gildelaan te Echt.
Proefsleuven- en definitief archeologisch onderzoek plangebied Bovenste Eind-Gildelaan te Echt, gemeente Echt-Susteren (Grontmij Archeologische Rapporten 1314).

Diepen, L. van & A.E. Gazenbeek, 2014: Archeologisch onderzoek aan de Singelring, Roermond. Archeologische begeleiding protocol opgraven Roerkade, Roersingel en Roerkade 15 te Roermond (Grontmij Archeologische Rapporten (1433).

Dijk, X.C.C. van, 2010: Middeleeuws Melderslo. Onderzoeksgebied De Locht te Melderslo, gemeente Horst aan de Maas. Archeologisch vooronderzoek (inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven) en een archeologische opgraving (RAAP-Rapport 1912).

Dijk, X.C.C. van, 2011: Over schapenteelt en boerderijen. Een archeologisch onderzoek (proefsleuven en opgraving) aan de Hoofdstraat 9-15 te Horst (RAAP-Rapport 2437).

Dijk, X.C.C. van, 2012: Plangebied Raaieind te Grubbenvorst, gemeente Horst aan de Maas; archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (proefsleuven) (RAAP-rapport 2156).

Dijk, X.C.C. van, 2013: Tussen twee wallen. Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren (RAAP-Rapport 2600).

Dijk, X.C.C. van, 2014: Huys de Hildert; een archeologisch en historisch onderzoek naar een 16e eeuwse adellijk huis in Well, gemeente Bergen (L).

Dijk, X.C.C. van, 2016: Graven in de Keverberg - gemeente Peel en Maas, archeologisch onderzoek: een proefsleuvenonderzoek en begeleiding van graafwerkzaamheden op het Huys Kessel te Kessel (L) (RAAP-Rapport 2056).

Dijkstra, J. & A.H. Schutte, 2007: Merselo-Grootdorp, wonen aan de Peelrand. Een archeologische opgraving (ADC rapport 716).

Dijkstra, J. & F. Timmermans, 2008: Een gat in de Markt. Een opgraving achter het stadhuis op de Markt te Maastricht (ADC Rapport 1096).

Dijkstra, J., 2010: Limbricht (gemeente Sittard-Geleen) – Frans Kerkhof. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 2042).

Dijkstra, J. (red.), 2015a: Bewoningssporen uit de IJzertijd, Laat-Romeinse tijd en Vroege middeleeuwen aan de Eerweg in Beegden (gemeente Maasgouw). Een archeologische opgraving (ADC Rapport 3859).

Dijkstra, J. (red.), 2015b: Archeologisch onderzoek in het kader van de bouw van het nieuwe zorgcentrum aan de Polvertorenstraat te Maastricht. Een proefsleuvenonderzoek en een archeologische begeleiding (ADC Rapport 3986).

Doesburg J. van & J.W. de Kort, 2010: Getekend door de tijd. Archeologisch onderzoek tijdens de restauratie- en consolidatiewerkzaamheden aan de ruïne van kasteel Valkenburg in 2007 en 2008 (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 187).

Doesburg, J. van & A. Müller, 2011: Zoeken naar een speld in een hooiberg ? Gecombineerd geofysisch en archeologisch onderzoek naar de Staats-Spaanse linie rond Gennep (2008) (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 188).

Dukers, B., 2015: Laatmiddeleeuwse burgerhuizen, in: Berkvens e.a. (red.) (deel I), blz. 389-402.

Dyselinck, T.A.F., 2009: Echt Edith Steinstraat. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-09.0071).

Dyselinck, T.A.F., 2014: Roermond Walbreukergraaf/Egelbroek Archeologische begeleiding – protocol Opgraven (BAAC rapport A-12.0227).

Dyselinck, T.A.F. e.a., 2016: IJzertijdbewoning op De Krouwel te Sevenum (BAAC rapport A-10.0164).

Ellenkamp, G.R., 2013: Kasteel de Keverberg te Kessel. Gemeente Peel en Maas. Een archeologische begeleiding van een mechanische boring (RAAP-Notitie 4475).

Ellenkamp, G.R. & L.J. Keunen, 2016: Kasteel Etzenrade & Hoeve De Tombe te Jabeek, IBA-kandidaatproject. 'Beleefbaar maken van het Verwoeste Kasteel Etzenrade', gemeente Onderbanken; een bureau- en inventariserend veldonderzoek (RAAP-rapport 3244).

Elstrodt, I., 2011: Een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven te Sint Odiliënberg, gemeente Roerdalen (plangebied 't Sittert) (Zuidnederlandse Archeologische Notities 267).

Enckevort, H. van, J. Hendriks & M. Nicasie, 2017: Nieuw licht op donkere eeuwen. De overgang van de laat-Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen in Zuid-Nederland (Nederlandse Archeologische Rapporten 58).

Feest, N.J.W. van der & V. van der Veen, 2014: Archeologisch inventariserend onderzoek door middel van proefsleuven en archeologische begeleiding Boekenderhofweg 15 te Blerick (Aeres Milieu).

Gazenbeek, A.E., 2016: Archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek plangebied Rode Beek. Archeologisch bureauonderzoek, IVO-O en cultuurhistorisch onderzoek plangebied herinrichting de Rode Beek te Jabeek/Schinveld, gemeente Onderbanken (Sweco Archeologische rapporten 2026).

Gazenbeek, A.E. 2017: Archeologische Begeleiding Oude Rijksweg Susteren. Archeologische begeleiding reconstructie Oude Rijksweg Noord en Zuid te Susteren, gemeente Echt-Susteren (Sweco Archeologische Rapporten 2023).

Gazenbeek, A.E. & J.J.G. Geraeds, 2009: Archeologisch onderzoek Munsterplein 5 te Roermond. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven en archeologische begeleiding te Roermond, Munsterplein 5 gemeente Roermond (Grontmij Archeologische Rapporten 610).

Gazenbeek, A.E., Y. de Rue & J. Thijssen, 2013: Historisch Goud van RURA. 30 jaar onderzoek door de Werkgroep Archeologie van Rura, een inventarisatie. (Roermondse rijkdom (deel I en II)).

Geerts, R.C.A., 2014: Een leegte op de leem? Een archeologische begeleiding aan de Breusterweg 48-52 te Eijsden, gemeente Eijsden – Margraten (ADC Rapport 3774).

Geerts, R.C.A. & H.A.P. Veldman (red.), 2015a: Ambachten en agrarische activiteiten aan het Amstenraderveld. Een archeologische opgraving van de periferie van een Romeins villaterrein aan de Buitenring Parkstad vindplaats 16 (gemeente Brunssum) (ADC Rapport 3885).

Geerts, R.C.A. & H.A.P. Veldman (red.), 2015b: Middeleeuwse sporen op de Klingelsberg. Een archeologische opgraving aan de Buitenring Parkstad vindplaats 19 (gemeente Brunssum) (ADC Rapport 3887).

Geraeds, J.J.G. & A.H. Schutte 2009: Archeologisch onderzoek watertransportleiding IJzeren Kuilen-Julianakanaal, gemeenten Maastricht en Meerssen. Archeologische begeleiding, aanleg watertransportleiding Julianakanaal-IJzeren Kuilen, gemeenten Maastricht en Meerssen (Grontmij Archeologische Rapporten 609).

Geraeds, J.J.G., 2010: Archeologisch onderzoek plangebied Lindestraat te Echt. Bureauonderzoek en archeologische begeleiding plangebied Lindestraat te Echt, gemeente Echt-Susteren (Grontmij Archeologische Rapporten 1012).

Geraeds, J., 2012: Archeologisch onderzoek plangebied Wilhelminasingel te Roermond. Inventariserend veldonderzoek plangebied Wilhelminasingel te Roermond, gemeente Roermond (Grontmij Archeologische Rapporten 1276).

Gerrets, D.A. 2014: Archeologische Begeleiding (Protocol Opgraven) Maasstraat 20 te Weert Gemeente Weert (Synthegra Rapport S100305).

Gerrrets, D.A. & E. Jacobs (red.), 2011: Boeren in de marge. Een middeleeuwse ontginningsenclave op het zand bij Grubbenvorst (ADC rapport 2108).

Glind, M. van de, 2014: Limmel – Verkabeling. Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven (IVO-P) (BAAC rapport A-12.0401).

Glind, M. van de, 2016: Archeologische Begeleiding Monseigneur Goumansplein te Venray in de gemeente Venray (Econsultancy Rapportnr. 15101948).

Goddijn, M.A., 2012: Sporen uit de ijzertijd en middeleeuwen op het Merenveld. Een archeologische opgraving in Nederweert.

Graaf, W.-S. van & A. Loonen, 2008: Archeologische Begeleiding (protocol opgraven). Zuyderhoeck te Echt Gemeente Echt-Susteren (Becker & van de Graaf).

Graaf, W.-S. van de & I.C.G. Hermesen, 2013: Archeologisch onderzoek in het plangebied Voulwames te Itteren (Archeodienst Rapport 136).

Graaf, W.-S. van de & M. Duurland, 2011: Een proefsleuvenonderzoek bij de Weerterhof in Meers (Archeodienst Rapport 73).

Graaf, W.-S. van de, 2014: Sint Michiel, een fort met geschiedenis. Archeologisch onderzoek op het Kazerneterrein te Blerick (Archeodienst Rapport 100).

Graaf, W.-S. van de & S. Koeman, 2014: Recreatievijver te Itteren-Sterkenberg. Een proefsleuvenonderzoek met een aanvullend booronderzoek (Archeodienst Rapport 464).

Griffioen, A., 2009: Helden, Panningen Opvangbuffer Loosteeg. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 1818).

Griffioen, A.A.J. 2013: Proefsleuvenonderzoek aan de Sijzenbroek te Arcen (Archeodienst Rapport 233).

Groot, T. de & B. Groenewoudt, 2013: 'Kenniskansen' voor AMZ-relevant synthetiserend onderzoek op basis van Malta-rapportages (Programma Kenniskaart Archeologie; project Oogst voor Malta (10-6-2013)).

Haas, M.V. de & F. Theuws, 2013: The Merovingian Cemetery of Posterholt-Achterste Voorst (Merovingian Archaeology in the Low Countries 2).

Hakvoort, A. & L. van der Meij, 2010: Urnen onder de ploeg. Een opgraving van een cultuurlandschap in de microregio 'Floride' (gemeente Venlo) (ADC Rapport 1204).

Hazen, P.L.M., 2012a: Proefsleuven in de periferie van palts en proosdij. Een archeologisch onderzoek ten behoeve van de uitbreiding van de parkeerkelder 'Proosdijpark' te Meerssen, gemeente Meerssen (ADC rapport 3276).

Hazen, P.L.M., 2012b: Heerlen Kasteellaan 3. Een archeologische begeleiding. Amersfoort (ADC Rapport 3132).

Hazen, P.L.M., 2013: Maastricht Onze Lieve Vrouweplein 21. Een archeologische begeleiding (ADC Rapport 2505).

Hazen, P.L.M., E. Drenth & E. Blom (red.), 2015: Tien millennia bewoningsgeschiedenis in het Maasdal. Van jachtkamp tot landgoed langs de A2 bij Maastricht (ADC Monografie 17 / ADC Rapport 3700).

Heeringen, R.M. van, K. Klerks, E. Louwe & B. Quadflieg 2015: Archeologisch proefsleuvenonderzoek op het Bedrijventerrein Beekerveld, gemeente Sittard-Geleen. Historische wegen op een leeg plateau (Vestigia rapportnummer V1225).

Heijmans, H., E. Drenth, D. Keijers & J. Schreurs (red.), 2007: Archeologisch onderzoek Ittervoort. Oude bedrijvigheid industrieterrein Santfort ontsloten.

Heijting, F.J. & T.A. Spitzers, 2016: Rondom de Sint-Martinuskerk te Tegelen. Archeologische begeleiding rioleringswerkzaamheden (Archeodienst Rapport 803; versie 1.3).

Helmich C., S. Weiss-König & A. Loonen, 2011: Inventariserend Veldonderzoek Holtum-Noord III. Een boor- en proefsleuvenonderzoek met vindplaatsen uit de IJzertijd en Laat-Romeinse tijd tot de Late-middeleeuwen, Gemeente Sittard-Geleen (Archeodienst Rapport 18).

Hendrikx, B.A.T.M., 2011: Holtum Noord III. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proef- en profielsleuven en een Archeologische Opgraving van een rioolsleuf (ADC Rapport 2936).

Hendrikxs, B.A.T.M. & J. Dijkstra (red.) 2009: Op zoek naar Fort St. Michiel en het Romeinse Blariacum. Deel 2: Het Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van Proefsleuven (ADC Rapport 1585).

Hendrikx, B.A.T.M. & R. Torremans, 2010: Maastricht Heukelstraat 15-17. IJzertijd tot middeleeuwen op 600 vierkante meter. Een archeologische opgraving (ADC Rapport 1241).

Hensen, G. e.a., 2010: Plangebied Diepestraat te Arensgenhout, gemeente Nuth. IJzertijd bewoning en begraving, een Romeinse villa en een Middeleeuws erf; proefsleuvenonderzoek en een opgraving (RAAP-rapport 2102).

Hensen, G. & E.J.N. Rondags, 2017: Plangebied Heiligerweg (regenwaterbuffer) te Margraten, gemeente Eijsden-Margraten; archeologisch onderzoek: een archeologische begeleiding protocol opgraving (RAAP-Rapport 3275).

Hermans, D.B.M., 2013: Middeleeuwse woontorens in Nederland. De bouwhistorische benadering van een kasteelvorm (dissertatie Universiteit Leiden).

Hiddink, H., 2005: Opgravingen op het Rosveld bij Nederweert 1. Landschap en bewoning in de IJzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen (ZAR 22).

Hiddink, H., 2010: Opgravingen op Kampershoek Noord bij Weert. Grafvelden en nederzettingen uit de IJzertijd, de Romeinse tijd en de Volle middeleeuwen, alsmede een middeleeuws of jonger kuilencomplex (ZAR 39).

Hiddink, H., 2016a: Archeologisch onderzoek in het plangebied Hoebenakker te Nederweert 2. Een grafveld uit de Late IJzertijd en Romeinse Tijd, bewoning uit de Vroege IJzertijd, vroege en Volle middeleeuwen (ZAR 59).

Hiddink, H. 2016b: Bewoningssporen uit de Vroege IJzertijd en de Volle middeleeuwen te Weert-Kampershoek Noord fase 5 (ZAR 61).

Horssen, J. van, 2011: Roermond Plangebied Ondernemershuis Limburg Inventariserend veldonderzoek (BAAC rapport A-11.0097).

Horssen, J. van, 2012a: Eijsden-Breust Centrumplan. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-12.0020).

Horssen, J. van, 2012b: Maastricht Wittevrouwenhof. Archeologisch onderzoek (BAAC rapport A-11.0271).

Horssen, J. van, 2013: Venlo Keizerstraat. Archeologisch onderzoek van twee middeleeuwse achtererven in de binnenstad (BAAC rapport A-11.0171).

Hos, T.H.L. 2013a: Archeologisch proefsleuvenonderzoek Haag 5 te Merselo. Gemeente Venray, (Econsultancy rapport 13021131).

Hos, T.H.L. 2013b: Archeologische opgraving Haag 5 te Merselo in de gemeente Venray (Econsultancy rapport 13051379).

Hos, T., 2015: Archeologische begeleiding Hoenderstraat (div.) te Venray in de gemeente Venray (Econsultancy Rapportnr. 14051464).

Hos, T.H.L. & G.J. Boots, 2013: Archeologische begeleiding Maastrichterweg te Rothem in de gemeente Meerssen (Econsultancy Rapport 12091774).

Houkes, M.C.E. & C.Y Burnier (red.), 2013: Tegelen-Wilhelminaplein. Leven en dood in de schaduw van de Martinuskerk (ADC Rapport 1775).

Hoven, E. & A. van Benthem 2014: Archeologische Begeleiding onder protocol opgraven, Gatestraat 2 tot en met 18 te Landgraaf (Synthegra Rapport S140025-B).

Huijbers, A.M.J.H., 2007: Metaforisering in beweging. Boeren en hun gebouwde omgeving in de Volle middeleeuwen in het Maas-Demer-Scheldegebied (dissertatie Universiteit van Amsterdam).

Huijbers, A.M.J.H., 2010: Central places in the confluence area of the rivers Dieze, Dommel and Aa in the Roman period and the Middle Ages. A long-term perspective, in: Medieval and Modern Matters vol. 1, blz. 197-268.

Huijbers, A.M.J.H., 2014: Huisplattegronden van agrarische nederzettingen uit de Volle middeleeuwen in het Maas-Demer-Scheldegebied, in: Lange, A.G. e.a. (red.), blz. 367-420.

Huisman, N., 2009: Roermond, Steenweg 14. Een archeologische begeleiding (ADC Rapport 1960).

Huisman, N., 2011: Meterik, Crommentuynstraat (gemeente Horst aan de Maas). Een archeologische opgraving (ADC Rapport 2571).

Isarin, R., E. Rensink, R. Ellenkamp & E. Heunks, 2015: Archeologische Verwachtingskaart Maasdal tussen Mook en Eijsden. (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, www.archeologieinnederland.nl).

Janssens, M., 2010a: Plangebied Looierstraat te Gulpen. Gemeente Gulpen-Wittem. Archeologische begeleiding en opgraving (RAAP-rapport 2073).

Janssens, M., 2010b: Omgrachting van de kasteelhoeve van Genhoves te Oud-Valkenburg. Gem. Valkenburg aan de Geul. Opgraving met beperking (RAAP-rapport 1916).

Janssen, M., 2015: Archeologische begeleiding in Venlo Q4. Stads kantoren en Maaskade-Noord (Archeodienst Rapport 5213).

Janssen, M., F. Heijting & J. Hubers, 2014: Vestingwerken aan de Veilingstraat te Venlo (Archeodienst Rapport 438).

Janssens, M.P.J. 2015: Een afgedekt middeleeuws landschap in het Geleenbeekdal; aardgastransportleidingstracé Hommelhof-Schinnen (A-665), catalogusnummer 37, gemeente Sittard-Geleen; archeologisch onderzoek: proefsleuf (RAAP-Rapport 2381).

Jezeer, W., 2008: Roermond – Pastoorswal. Een archeologische opgraving (ADC Rapport 1603).

Jezeer, W., 2011: Maastricht St Servaasklooster, ontgraving liftschachten. Een archeologische begeleiding (ADC Rapport 2190).

Jongh, I. & E. Amsing, 2018: Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar de vestingwerken van Maastricht. Duurzame integratie van cultureel erfgoed in stadsontwikkeling, in: Jaarboek van de Nederlandse Archeologie 2017, blz. 95-102.

Kars, M., 2011: A Cultural Perspective on Merovingian Burial Chronology and the Grave Goods from the Vrijthof and Pandhof Cemeteries in Maastricht (dissertatie Universiteit van Amsterdam).

Kars, M., F. Theuws & M. de Haas, 2016: The Merovingian cemeteries of Sittard-Kemperkoul, Obbicht-Oude Molen and Stein-Groote Bongerd (Merovingian Archaeology in the Low Countries, 3).

Keijzers, D.M.G., 2017: Het Verwoeste Kasteel Etzenrade, een archeologische evaluatie en waardering d.m.v. proefsleuven. Gemeente Onderbanken, provincie Limburg (RAAP-rapport 4119).

Kimmenai, P., 2016a: Van mergelgroeve tot voorburcht. Archeologisch onderzoek op de Haselderhof van kasteel Valkenburg (BAAC-rapport A-12.0049).

Kimmenai, P. 2016b: De Sint-Clemenskerk. Multidisciplinair onderzoek naar de geschiedenis van de middeleeuwse parochiekerk in Oud-Merkelbeek BAAC rapport A-13.0247

Knippenberg, S. & M.A. Goddijn, 2013: Prehistorische resten en middeleeuwse bewoning in het Witte Stadje. Een Inventariserend en een Definitief Archeologisch Onderzoek aan de Schoolstraat/Molenweg te Thorn, gemeente Maasgouw (Archol Rapport 203).

Koeman, S.M., I.H.J. Hesseling & P.J.L. Wemerman, 2009: Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven, Elsenewal te Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren (Synthegra Rapport S 090067).

Komen, M.C.M. & N. van Malssen, 2011: Een archeologische opgraving met beperkingen (sloopbegeleiding), een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (IVO-P) en de begeleiding van graafwerkzaamheden aan de Sint Agathastraat te Eys, gemeente Gulpen-Wittem (L) (ARC-Rapporten 2011-23).

Koning, J. de e.a., 2009: Een vroegmiddeleeuwse nederzetting op het Meterikse veld (630 – ca 1000 n.C.). Definitieve opgraving te Horst aan de Maas-Meterik (Bilan rapport 2009/100).

Koopmanschap, H., 2013: Proefsleuvenonderzoek en opgraving ter plaatse van het Stationskwartier te Weert (Archeologische Rapporten Oranjewoud 2012/21).

Koot, C.W., D.S. Habermehl, J.J.A. Wijnen & P. Kubistal, 2012: Een inventariserend archeologisch onderzoek door middel van proefsleuven in het plangebied Meerssenhoven te Maastricht (Zuidnederlandse Archeologische Notities 277).

Kramer, J. de, 2010: Archeologische Begeleiding volgens protocol Proefsleuven Quabeekgrub - Maar, Jabeek, Gemeente Onderbanken (Becker & Van de Graaf).

Kramer, J. de, 2012: Centrumplan, Simpelveld, Archeologische begeleiding, onderzoek met proefsleuven en opgraving (Becker van der Graaf, rapport 1267).

Kwakkernaat, H., 2010: Archeologische Begeleiding van het herstel van de kademuren langs de Geul. Een middeleeuwse stadsmuur op het Walramplein in Valkenburg aan de Geul, Wijlre (Archeocoach Studies 5).

Lange, A.G., E.M. Theunissen, J.H.C. Deeben, J. van Doesburg, J. Bouwmeester & T. de Groot (red.), 2014: Huisplattegronden in Nederland. Archeologische sporen van het huis.

Lascaris, M. & J. Schotten (red.), 2011: De Loherschans aan de Leygraafweg te Belfeld (gem. Venlo, provincie Limburg) (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 192).

Lauwerier, R.C.G.M. & J.W. de Kort (red.), 2014: Merovingers in een villa 2. Romeinse villa en Merovingisch grafveld Borgharen-Pasestraat. Onderzoek 2012 (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 222).

Lauwerier, R.C.G.M., A. Müller & D.E. Smal (red.), 2011: Merovingers in een villa. Romeinse villa en Merovingisch grafveld Borgharen-Pasestraat. Onderzoek 2008-2009 (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 189).

Leije, J. van der 2014: Definitieve opgraving Echt-Zuidoost fase 1 (Archol Rapport 213).

Linde, C.M. van der, E. Heunks, A. Porreij-Lyklema & I.M. van Wijk, 2011: Definitieve Opgraving Itteren – Hoeve Haertelstein (vindplaats 3). Vondsten uit de nieuwe steentijd en bewoning uit de late prehistorie in de top van een fossiele restgeul (Archol rapport 152).

Loonen, A.F. & S. Weiß-König, 2011: Archeologische begeleiding heraanleg Maaskaden, de Maaswerken cluster 2 en 3. Zevenaar (Archeodienst Rapport 82).

Loonen, A.F. & W.-S. van de Graaf, 2013: Het massapaardengraf van Borgharen (Archeodienst Rapport 558).

Loopik, J., 2014: Venlo – Blerick, KazerneKwartier. Een archeologische opgraving en begeleiding (ADC Rapport 3626).

Loopik, J. (red.), 2015: Leven en dood aan het Schrikkel-Venlo Q4. Een archeologische opgraving op de locaties Bergstraat-west en Maaskade-zuid (ADC Monografie 20 / ADC Rapport 2900).

Mark, R. van der e.a., 2007: Venlo, Grote Kerkstraat 27-29, sloopbegeleiding, inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van proefsleuven en een Definitief Archeologisch onderzoek (DAO), Deventer / 's-Hertogenbosch (BAAC rapport 06.181/06.182/06.296).

Mark, R. van der, 2009: Maastricht Sphinxterrein-Fase 1. Inventariserend veldonderzoek met doorstart naar opgraving (BAAC rapport A-08.0074/Archeologische rapporten Maastricht nr. 14).

Mark, R. van der, 2011: Sittard. Plangebied Engelenhof. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-09.0170).

Mark, R. van der, 2013: 'Naast de motte'. Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen in het centrum van Sittard (Het Domein) (BAAC rapport A-09.0142).

Mark, R. van der & H. van Haaster, 2007: Maastricht, Heer, Burghtstraat. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-07.0147).

Mark, R. van der, M. Bink, R.G.M. Panhuysen & P.L. Wemerman, 2007: Maastricht Dominicanenkerk. Definitief Archeologisch onderzoek (BAAC rapport 06.038).

Meij, L. van der & J. Vandevelde, 2012: De vestingen van Venlo in het stationsgebied. Archeologische begeleiding en opgraving op de locaties Maaswaard, Koninginnesingel, Koninginneplein en Julianapark (Burgemeester van Rijsingel) in de gemeente Venlo. Amersfoort (ADC Rapport 2016).

Meurkens, L., 2010: Grafvelden en greppelstructuren uit de ijzertijd en Romeinse tijd bij Itteren (gemeente Maastricht): Opgraving Itteren-Emmaus vindplaatsen 1 & 2 (Archol Rapport 144).

Meurkens, L. & I.M. van Wijk (red.), 2009: Wonen en begraven op de Caberg van het vroege neolithicum tot en met de vroege middeleeuwen. Inventariserend veldonderzoek van een cultuurlandschap te Maastricht-Lanakerveld, Leiden (Archol rapport 100).

Meurkens, L. & A. Tol, 2016: De late prehistorie. Een actuele kennisstand van de late prehistorie in Limburg aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2013.

Meurkens, L., E. Heunks & I.M. van Wijk (red.), 2009: Bewoning, infrastructuur en begraving van ijzertijd tot middeleeuwen in het toekomstige tracé van de A2 Passage bij Maastricht. Een Inventariserend Veld Onderzoek door middel van proefsleuven (Archol rapport 120).

Molthof, H.M., 2010: Meterik, Crommentuynstraat (gemeente Horst aan de Maas). Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC-rapport 2236).

Mooren, J.R., 2008: Gennep Houtstraat Definitief Archeologisch Onderzoek (BAAC rapport 06.120).

Mooren, J.R., 2011: Het Gennepershuis: de vestinggrachten. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven, gevolgd door een archeologische begeleiding (BAAC rapport A-09.0235).

Mooren, J.R., 2015: Gennep Centraal van de Zandpoort tot de Torenstraat. Opgraving in combinatie met een archeologische Begeleiding (BAAC rapport A-13.0214).

Mooren, J.R., 2018: Gennep Gennepershuisweg en de Haspel. Opgraving en archeologische begeleiding in het historische stadscentrum (BAAC-rapport A-17.0019).

Mooren, J.R., F. van Nuenen, S. de Jager, P.A.M. Dijkstra & M. Hendriksen, 2007: Ittervoort-Thorn tracé rioolwatertransportleiding . Definitief Archeologisch Onderzoek (BAAC rapport 05.289).

Mostert, M. e.a., 2009: Meijel (L)–Dorpsstraat 52-54-56. Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven (Bilan rapport 2009-044).

Mostert, M., 2012: Weert Kazernelaan. Archeologische begeleiding (AB) – protocol Opgraven (BAAC rapport A-12.0058).

Mousch, R.G. van, 2011: Gennep, Ruïne Gennepershuis. Archeologische begeleiding (BAAC briefrapport A-11.0339).

Nales, T., 2013: Verslag Archeologische Waarneming Renkensstraat 9b, Sevenum (gemeente Horst aan de Maas).

Nes, E. de, E. Hoven & M. van der Feest 2010: Inventariserend Veldonderzoek, waarderende fase d.m.v. proefsleuven Kempstraat, Born. Gemeente Sittard-Geleen (Becker & Van de Graaf rapport 897).

Nes, E. de & C. Tulp 2016: Maastricht, Heugemerstraat 114-116. Gemeente Maastricht (L.). Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (Steekproefrapport 2012-06/02U).

Nijssen, E. (red.), 2005: Archeologische noodopgravingen in het plangebied Nederweert-Kerneelhoven.

Oosten, R.M.R. van, R. Schats, K. Fast, N. Arts & H.M.P. Bouwmeester (red.), 2018: The Urban graveyard. Archaeological perspectives (Urban Graveyard proceedings 2).

Panhuysen, T., 2015: De archeologie rond het Maastrichtse Vrijthof in de historie, in: Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg 151, blz. 9-74.

Piessens, D. & Y.J.W.R. de Rue, 2015: Het aardewerk van de opgraving Echt Centrumplan (CAR-Rapporten 2015-6).

Piessens, D. & Y.J.W.R. de Rue, 2017: Echt in scherven. Het aardewerk van de opgraving Echt-Centrumplein, in: Echter Landj. Heemkundige bijdrage over Echt en omgeving; Jaarboek 14, Echt 2017, blz. 1-14.

Porreij & Lyklema, A., 2016: Regenwaterafvoer langs de Kantoorweg. Een archeologische begeleiding volgens protocol IVO op te Maastricht Lanakerveld (Archeol Rapport 257).

Renswoude, J. van & M. Schurmans, 2012: opgravingen in Maasbree-Siberië. Een grafveld uit de Romeinse tijd en bewoning uit de late prehistorie en vroege middeleeuwen (Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 48).

Renswoude, J. van, M. van Haasteren & M.A. Vroomans, 2017: Archeologische begeleiding en Inventariserend Veldonderzoek d.m.v. proefsleuven Hotel Roermond te Roermond (Zuidnederlandse Archeologische Notities 508).

Ridder, A. de, 2012: Gennep, Martinushof, Een archeologische begeleiding. (ADC Rapport 3000).

Ridder, A. de, J. Huizer & S. Bloo, 2009: Herontwikkeling Echt Zuid-Oost fase 1. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 1826).

Rondags, E.J.N., 2014a: Laat-neolithische kringgreppels, een Romeinse weg en loopgraven uit de Tweede Wereldoorlog te Swalmen; aardgastransportleidingstracé Odiliapeel-Melick (A-665), catalogusnummer 61; gemeenten Beesel en Roermond; archeologisch onderzoek: opgraving en begeleiding (RAAP-Rapport 2362).

Rondags, E.J.N., 2014b: Plangebied Heiligerweg in Margraten, gemeente Eijsden-Margraten; archeologisch inventariserend veldonderzoek (proefsleuven) (RAAP-Rapport 2829).

Rooijen, C. van & E. Vreenegoor, 2015: Archeologie in Via Limburg. Verzamelde kleine onderzoeken A73-Zuid (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 227).

Roymans, J., 2008: Plangebied Vlootbeek Linnerweerd, gemeente Maasgouw; archeologische begeleiding van de grondwerkzaamheden (RAAP-Notitie 2988).

Roymans, N., A. Tol & H. Hiddink (red.), 1998: Opgravingen in Kampershoek en de Molenakker te Weert. Campagne 1996-1998 (Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 5).

Ruijters, M.H.P.M., 2014a: Voetsporen, dierenpoten en karren sporen op de vindplaats Sevenum-Gelderijk. Aardgastransportleidingstracé Odiliapeel-Melick (A-665), catalogusnummer 48. Gemeente Horst aan de Maas. Archeologisch onderzoek: proefsleuven (RAAP-Rapport 2356).

Ruijters, M.H.P.M., 2014b: Sporen van kleiwinning op de vindplaats Susteren-IJsstraat. Aardgastransportleiding Hommelhof-Schinnen (A-665), catalogusnummer 19. Gemeente Echt-Susteren. Archeologisch onderzoek: begeleiding (RAAP-Rapport 2369).

Ruijters, M.H.P.M., 2016: Rioolaanleg centrum Munstergeleen, gemeente Sittard-Geleen; een archeologische begeleiding (RAAP-Rapport 2708).

Ruijters, M.H.P.M., G.R. Ellenkamp & G. Tichelman, 2015: De beek die geeft en de beek die neemt. Plangebied Ligne, gemeente Sittard-Geleen. Archeologisch onderzoek: een archeologische begeleiding protocol opgraving (RAAP-Rapport 2989).

Ruijters, M.H.P.M. & M.P.F. Verhoeven 2015: Plangebied Lanxess-Research Campus. Gemeente Sittard-Geleen. Archeologisch onderzoek: proefsleuven en opgraving (RAAP-Rapport 2816).

Rutte, R. & J.E. Abrahamse (red.), 2014: Atlas van de verstedelijking in Nederland. 1000 jaar ruimtelijke ontwikkeling.

Schabbink, M. (red.), 2015: Vier eeuwen boeren. Synthese Oogst voor Malta onderzoek: Archeologische sporen van boerderijen en erven 1250-1650 (Nederlandse Archeologische Rapporten 49).

Schotten, J., 2003: Het einde van een tijdperk. Tegels aardewerk uit de eerste helft van de negentiende eeuw, in: Schotten en Lensen, blz. 12-22.

Schotten, J., 2004: Archeologisch onderzoek naar de Loherschans te Belfeld, in: Jaarboek 23 Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal, blz. 20-31.

Schotten, J., 2005: Grondsporen en vondsten, in: Nijsen, blz. 9-20.

Schotten, J., 2007: Middeleeuwse activiteiten in Ittervoort ontsloten, in: Heijmans e.a., blz. 245-266.

Schotten, J., 2012: Kogelpotaardewerk uit Noord-Limburg, in: De Maasgouw 131 (afl. 4), blz. 132-139.

Schotten, J., 2014: Vondsten, in: Spitzers, blz. 22-43.

Schotten, J., 2015: Stadswording in de Late middeleeuwen in archeologisch perspectief: het voorbeeld van Venlo, in: Berkvens e.a. (red.) (deel I), blz. 377-388.

Schotten, J. & T. Lensen (red.), 2003, Sjerfkes. Nieuwe inzichten in het Nederrijns keramisch verleden van een aantal Noord- en Midden-Limburgse plaatsen.

Schurmans, M., 2016: Archeologische begeleiding (protocol opgraven) in het plangebied Weert – Sint-Maartenslaan (infiltratievoorziening). Sporen en vondsten uit de Volle middeleeuwen (Zuidnederlandse Archeologische Notities 363).

Schutte, A.H. & M. Stiekema, 2012: Archeologisch proefsleuvenonderzoek Kleinstraat (ong.) te Berg en Terblijt in de gemeente Valkenburg aan de Geul (Econsultancy Rapportnr. 11075812).

Sophie, G., 2008: Archeologische begeleiding met beperkte verstoring Nieuwendijk te Stevensweert, gemeente Maasgouw (Archeologische Rapporten Oranjewoud 2008/44).

Spitzers, T.A., 2014: Pottenbakkersafval uit het Kranenbreukershuis te Tegelen. Een archeologische begeleiding aan de Hoekstraat 6 te Tegelen, Gemeente Venlo (Archeodienst Rapport 434).

Spitzers, T. A. & I. Hesseling, 2012: Definitieve opgraving De Wal te Arcen, gemeente Venlo (Synthegra Rapport S100272).

Spitzers, T.A. & M.J. Janssen, 2016: Opgraving Bergstraat-Oost te Venlo (Archeodienst Rapport 239).

Sprengers, N.H.A., 2011: Regenwaterbuffer te Hunsel, Gemeente Leudal, Een archeologische begeleiding en opgraving, (RAAP-Rapport 2268).

Sprengers, N.H.A., 2012: Herinrichting Neerbeek, traject F en G, gemeente Leudal; een archeologische begeleiding (RAAP-Rapport 2495).

Stoepker, H., 2007: Evaluatie en synthese van het sinds 1995 in Limburg uitgevoerde archeologische onderzoek met betrekking tot de middeleeuwen en nieuwe tijd (internetpublicatie).

Stoepker, H., 2011: Waarom er geen B in Brunssum zit... Het begin van de aardewerkproductie in Brunssum en Schinveld in het licht van de regionale nederzettingsgeschiedenis (Archeocoach Studies 4).

Stoepker, H., 2015: Het landelijk gebied in een overgangstijd, 950-1250. Resultaten van archeologisch nederzettingsonderzoek, in: Berkvens e.a. (red.) (deel I), blz. 251-266.

Stoepker, H., 2016: De middeleeuwse parochiekerk van Brunssum (Limburg). Archeologisch onderzoek in een regionaal-historische context (Archeocoach Studies 6).

Taverne, E., L. de Klerk, B. Ramakers & S. Dembski (red.), 2012: Nederland stedenland. Continuïteit en vernieuwing.

Theunissen, L. & R. Feiken, 2014: Analyse archeologische kenniswinst (2000-2014) (Programma Kenniskaart Archeologie; Project nieuwe NOaA-Oogst voor Malta (november 2014)).

Theuws, F., 1988: de archeologie van de periferie. Studies naar de ontwikkeling van bewoning en samenleving in het Maas-Demer-Schelde gebied in de vroege middeleeuwen.

Theuws, F., 2005: Drie modellen voor de ontwikkeling van het middeleeuwse Maastricht, in: R. Rutte en H. van Engen (red.): Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht, blz. 87-122.

Theuws, F., 2007: Where is the eight century in the towns of the Meuse valley ?, in: Henning J. (red.): Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium; I: The Heirs of the Roman West, blz. 153-164.

Theuws, F., 2010: Early medieval transformations: aristocrats and dwellers in the pagus Texandria. A publication programme, in: Medieval and Modern Matters vol. 1, blz. 37-72.

Theuws, F., 2011: De nederzettingsontwikkeling in de middeleeuwen; een model en enige thema's voor toekomstig onderzoek, in: F. Theuws en M. van der Heiden (red.), blz. 60-77.

Theuws, F., 2014: Vroegmiddeleeuwse huisplattegronden uit Zuid-Nederland en hun weergave, in: Lange, A.G. e.a. (red.), blz. 313-340.

Theuws, F. 2015: Cultus, bezit en macht in de Vroege middeleeuwen, in: Berkvens e.a. (red.) (deel I), blz. 171-186.

Theuws, F. 2018: Rural cemeteries, cult places and community identities in the Central Middle Ages in the Kempen region (southern Netherlands), in: Van Oosten e.a. 2018, blz. 27-49.

Theuws, F., in voorbereiding: The colonization of the Kempen region, practices-social structures-ideas.

Theuws, F. & M. Kars, 2017: The Saint-Servatius complex in Maastricht: The Vrijthof excavations (1969-1970). (Merovingian Archaeology in the Low Countries 4).

Theuws, F. & M. van der Heiden (red.), 2011: De archeologie van de Brabantse akkers. Toegelicht aan de hand van het onderzoek van de Universiteit van Amsterdam in Veldhoven.

Theuws, F. & T. Panhuysen, in voorbereiding: A complementary nature of early Medieval cemeteries near Maastricht.

Tichelman, G., 2007: Plangebied Terminus. Gemeente Maastricht. Archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (proefsleuven) (RAAP-Rapport 1472).

Tichelman, G., 2016: Romeinse tijd in Limburg. Een actuele kennisstand van de Romeinse tijd in Limburg aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2013.

Tol, A.J., 2009: Graven en nederzettingsresten uit de late prehistorie en volle middeleeuwen. Een archeologisch onderzoek te Weert-Laarveld (Archol-rapport 127).

Tolboom, M. & J. de Winter, 2017: Maastricht, Parallelweg. Archeologisch onderzoek naar sporen van bewoning uit de Romeinse tijd en van station Wyck II (1856-1884) (BAAC-rapport A-13.0283).

Tops, B. & V. van den Brink, 2011: Een archeologische begeleiding met opeenvolgende opgraving op het Kerkplein te Stramproy, gemeente Weert (Zuidnederlandse Archeologische Notities 260).

Torremans, R. & B.A.T.M. Hendriks, 2008: Venlo, Kloostercomplex Mariaweide. Muurrestanten onder het puin. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 1237).

Tump, M., 2010: Arcen Schans. Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-09.0231).

Vaessen, R., 2017: Bewoningssporen uit de IJzertijd, middeleeuwen en Nieuwste tijd in Munstergeleen: plangebied Geleenstraat te Abshoven-Munstergeleen, gemeente Sittard-Geleen; archeologisch onderzoek: een archeologische begeleiding (RAAP-RAPPORT 331).

Vanderhoeven, T. & J. de Moor (red.), 2016: Vergeten erven en hoeves uit de Volle middeleeuwen en de nieuwe tijd. Archeologisch onderzoek te Valkenburg a/d/ Geul – Centrumplan “Aan de Kei”. Een waarderend en definitief archeologisch onderzoek door middel van proefsleuven en een archeologische begeleiding (EARTH Integrated Archaeology Rapporten 63).

Vandeveld, J., 2008a: Resten van de Enveloppe van der Duyn te Venlo – Koninginneplein/ Burgemeester van Rijnsingel. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 1554).

Vandeveld, J., 2008b: Het adellijke Huys Beegden. Een Archeologische Opgraving en Begeleiding in het plangebied Krijtenberg te Beegden (gemeente Maasgouw) (ADC Rapport 125).

Vandeveld, J., 2009: Archeologisch onderzoek rond de Steenen Trappen. Een definitief onderzoek te Roermond, Neerstraat / Paredisstraat (ADC rapport 1249).

Vandeveld, J., 2011: De stadsmuur van Venlo aan de Lichtenberg. Een waardestellend onderzoek (ADC Rapport 1885).

Vandevelde, J. & K. Van Campenhout, 2009: De vestingen van Venlo aan de Sloterbeekstraat. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 1589).

Vandevelde, J., W. Jezeer & P.C. de Boer, 2008: Mergelmuren onder het Munsterplein. Een Archeologische Begeleiding tijdens graafwerkzaamheden op het Munsterplein te Roermond (gemeente Roermond) (ADC Rapport 969).

Vanneste, H., 2009: Heerlen (L) - Pleinenplan. Archeologische begeleiding. BILAN-rapport 2009/068.

Vanneste, H. & S. Ostkamp (red.), 2013: De Motte van Breust (ADC rapport 2700/ADC monografie 15).

Vansweevelt, J., 2011a: Plangebied St. Lambertusweg te Reuver. Gemeente Beesel. Archeologisch vooronderzoek: een proef sleuvenonderzoek (RAAP-Rapport 2252).

Vansweevelt, J., 2011b: Plangebied Oude Kerkstraat. Gemeente Bergen. Archeologisch vooronderzoek: een archeologische begeleiding (proefsleuven) (RAAP-Rapport 2185).

Vansweevelt, J., 2015: Verbetering waterverdeling Maasnielderbeek – Vijverpartijen Roermond Gemeente Roermond. Archeologisch onderzoek: een archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden (RAAP-Notitie 5194).

Veenstra, M.E., 2010: Weert Van Horne Kazerne. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-10.0234).

Veken, B. van der, 2009: Meerssen, Markt 25-27. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (ADC Rapport 1697).

Veken, B. van der, 2010: Venlo, Fresh Park Venlo. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven (Fases 1 en 2) (ADC Rapport 2452).

Veken, B. van der (red.), 2013: Venlo, Fresh Park Venlo. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van Proefsleuven (fase 3) en een Archeologische Opgraving (ADC Rapport 3362).

Veken, B. van der (red.), 2016: Gemeente Kerkrade, Mozartstraat - Van Beethovenstraat. Onderzoek naar een gracht (ADC Rapport 4065).

Velde, H. van der, S. Ostkamp, H.A.P. Veldman & S. Wyns (red.), 2009: Venlo aan de Maas: van vicus tot stad. Sporen van een Romeinse nederzetting en stadsontwikkeling uit de middeleeuwen en nieuwe tijd in het plangebied Maasboulevard (ADC Rapport 1000/ADC Monografie 7).

Veldman, H.A.P., 2007: Romeinse pottenbakkersovens en erven te Heerlen, Dr. Poelsstraat. Een Archeologische Opgraving (ADC Rapport 634).

Verhart, L., 2016: De vroege prehistorie in Limburg. Een actuele kennisstand van de vroege prehistorie in Limburg aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2013.

Verhoeven, M.P.F., 2015: Een Merovingisch grafveld in Echt Plangebied Bocage, gemeente Echt-Susteren; Archeologisch onderzoek: proefsleuven, zoeksleuven en een opgraving (RAAP-Rapport 3020).

Verhoeven, M.P.F., G.R. Ellenkamp & K. Senica, 2015: Bewogen verleden. Bovensteweg en Schijfweg-Noord te Kessel Aardgastransportleidingtracé Odiliapeel-Melick (A-665), catalogusnummers 57 en 58 Gemeente Peel en Maas Archeologisch onderzoek: proefsleuven, opgraving en begeleiding (RAAP-Rapport 2360).

Verspay, J.P.W., A.M.J.H. Huijbers, H. van Londen, J. Renes & J. Symonds, 2018: Village Formation in the Netherlands during the Middle Ages (AD 800 – 1600). An assessment of recent excavations and a path to progress (Nederlandse Archeologische Rapporten 56).

Vlierman, K., 2002: Scheeps- en stadsarcheologie, de betekenis van scheeps(hout)vondsten in Nederlandse middeleeuwse steden, in: P.J. Woltering, W.J.H. Verwers & G.H. Scheepstra (eds.), Middeleeuwse toestanden, archeologie, geschiedenis en monumentenzorg, aangeboden aan Herbert Sarfatij bij zijn 65e verjaardag, Amersfoort.

Vreenegoor, E. & J. van Doesburg (red.), 2013: Een middeleeuwse hoeve in Swalmen-Nieuwenhof (Roermond). Archeologie in de A73-Zuid (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 204).

Wagner, A. & N.H. van der Ham, 2010: Archeologisch onderzoek tracé N296 te Holtum–Noord (gemeente Sittard–Geleen). Inventariserend veldonderzoek met proefsleuven en oppervlaktekartering; opgravingen en archeologische begeleiding (ArcheoMedia rapport A06–459–R).

Wal, A. ter 2009: Broekhin, Plangebied Schaarbroekerweg. Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven (BAAC rapport A-09.0129).

Wal, A. ter, 2016: Meijel Dorpsstraat 52-54-56 Archeologische Begeleiding conform protocol opgraven (BAAC rapport A-13.004).

Warmerdam, J. & X.J.F. Alma (red.), 2014: Vuursteen en een middeleeuwse gracht te Gennepe - Het Bolwerk. Een archeologische begeleiding (ADC Rapport 3764).

Water, A. van de, 2008: Roermond Cattertorencomplex. Archeologisch onderzoek (BAAC rapport 07.0357).

Wattenberghe, J.M.E. 2011: Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven Plangebied Looierweg (Bergen S 1510), Wellerlooi, Gemeente Bergen (SOB project 1641-0907).

Wattenberghe, J.E.M. & J.E. van den Bosch (red.), 2011: Archeologische Opgraving Bethlehemstraat – Voogdijstraat, Roermond (SOB Research rapport).

Weerden, J. van der, 2014: Venlo Kazerneterrein/MFC. Een Spaans fort met een Frans jasje. Opgraving (BAAC rapport A-12.0262).

Weerden, J. van der, 2018: Getuigen van de storm. Opgraving Kazernekwartier-Fort van Venlo, fase 1A en 1B (BAAC rapport A-16.0231).

Weiß-König, S., 2009: Hoofdstraat/Kasteelstraat, Heijen. Gemeente Gennep. Inventariserend Veldonderzoek waarderende fase (Becker & Van de Graaf projectnummer 14200309).

Weiß-König, S. & A.F. Loonen (red.), 2012: Inventariserend veldonderzoek en aansluitende opgravingen in plangebied watertransportleiding Susteren – Sweikhuizen (L) (ARC-Publicatie 243).

Weiß-König, S. & W.-S. van de Graaf, 2011: Sterren schitteren aan de Maas. Een proefsleuvenonderzoek op de locatie MFC te Blerick (Archeodienst Rapport 62).

Weiss-König, S. & W.-S. van de Graaf, 2013: Archeologisch onderzoek in plangebied Hoogwatergeul Raaijweide te Venlo-Blerick (Archeodienst Rapport 101).

Wemerman, P.J.L. e.a., 2009: Hoeve Overhuizen te Bocholtz, Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven Doetinchem (Synthegra rapport S 083347).

Wemerman, P.J.L. & I. Hesseling, 2010: Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven, Koestraat te Arcen (Synthegra Rapport S090420).

Wemerman, P.J.L., E.A. Schorn en I. Hesseling 2009: Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven, Castermans I en II te Maastricht. Gemeente Maastricht (Synthegra Rapport S090047).

Wersch, L. van, 2011: Céramiques et verres mérovingiens dans la vallée mosane. Apport de l'archéologie et de l'archéométrie à l'histoire économique, sociale et culturelle (dissertation Universiteit van Luik, academisch jaar 2010-2011).

Weterings, P.G.H., 2013: Well-Aijen Dassencompensatiegebied Hoogwatergeul. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-11.0274).

Wetten, H.J.W.C. van, 2011: Archeologisch Onderzoek (IVO-P en DO) Centrumplan-Veemarktlocatie te Horst. Gemeente Horst a/d Maas (Synthegra Rapport S090149).

Wilgen, L.R. van, 2011: Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven Hof te Berkel, Horst, gemeente Horst aan de Maas (SOB Projectnummer 1865-1105).

Wilgen, L.R. van, 2013: Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven Bestemmingsplan Veestraat-Linnerblik, Linne/Herten, Gemeente Maasgouw en Gemeente Roermond (SOB Research).

Wilgen, L.R. van & J.E. van den Bosch, 2015: Archeologische Opgraving en Archeologische Begeleiding Grote Staat 37 – 43 en Sporenstraat 1 – 3, Maastricht, gemeente Maastricht (SOB Research Projectnummer 1771-1007).

Williams, G.L., 2015: Eijdsden – Breusterstraat. Een archeologische opgraving (ADC Rapport 3907).

Williams, G.L. (red.), 2009: In de achtertuin van de Jesuïten. Een archeologische opgraving in de Jesuïtenstraat te Roermond (ADC rapport 1422).

Williams-Kodde, S.W., 2011: De Kwartelenmarkt in Venlo. Een archeologische begeleiding (ADC Rapport 2704).

Winter, J. de, 2010: Archeologisch onderzoek op het plangebied Schrames te Helden, Bewoningssporen van het neolithicum tot de late middeleeuwen, Deventer/ Den Bosch (BAAC rapport A-07.0204).

Winter, J. de, 2017: Maastricht Markt. Archeologische begeleiding protocol opgraven (BAAC-rapport A-16.0313).

Winter, J. de & J. Weterings, 2011: Grubbenvorst Plangebied De Soom. Definitief onderzoek naar Romeinse en middeleeuwse sporen (BAAC rapport A-09.0049).

Witte, N. de, 2011: Sittard Plakstraat 18-22. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport A-10.0434).

Zielman, G., 2015: Hoge ruggen, druk bewoond. Aardgastransportleidingtracé Odiliapeel-Melick (A-665), catalogusnummers 52, 54 en 69. Gemeente Peel en Maas. Archeologisch onderzoek: proefsleuven en opgraving (RAAP-Rapport 2358).

Zuyderwyk, J., 2007: De Karolingische zilverschat van Roermond. Beschrijving en interpretatie van een negende eeuwse gemengde zilverschat (doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam).

Zuyderwyk, J. & J. Besteman, 2010: The Roermond hoard: a Carolingian mixed silver hoard from the ninth century, in: *Medieval and Modern Matters I*, blz. 73-154

Colofon

Uitgave | Provincie Limburg | 2102 1306

bezoekadres: Limburglaan 10 Maastricht | postadres: Postbus 5700 6202 MA Maastricht

tel.: +31 (0)43 389 99 99 | e-mail: postbus@prvlimburg.nl | www.limburg.nl

Auteurs / opstellers: A. Van de Water & J. Schotten

Publicatiejaar: 2021

Afbeeldingen: archeologische rapporten, U. Glimmerveen, Raap, M. Kriek

Omslagfoto: Diepen 2013, fig. 23

